

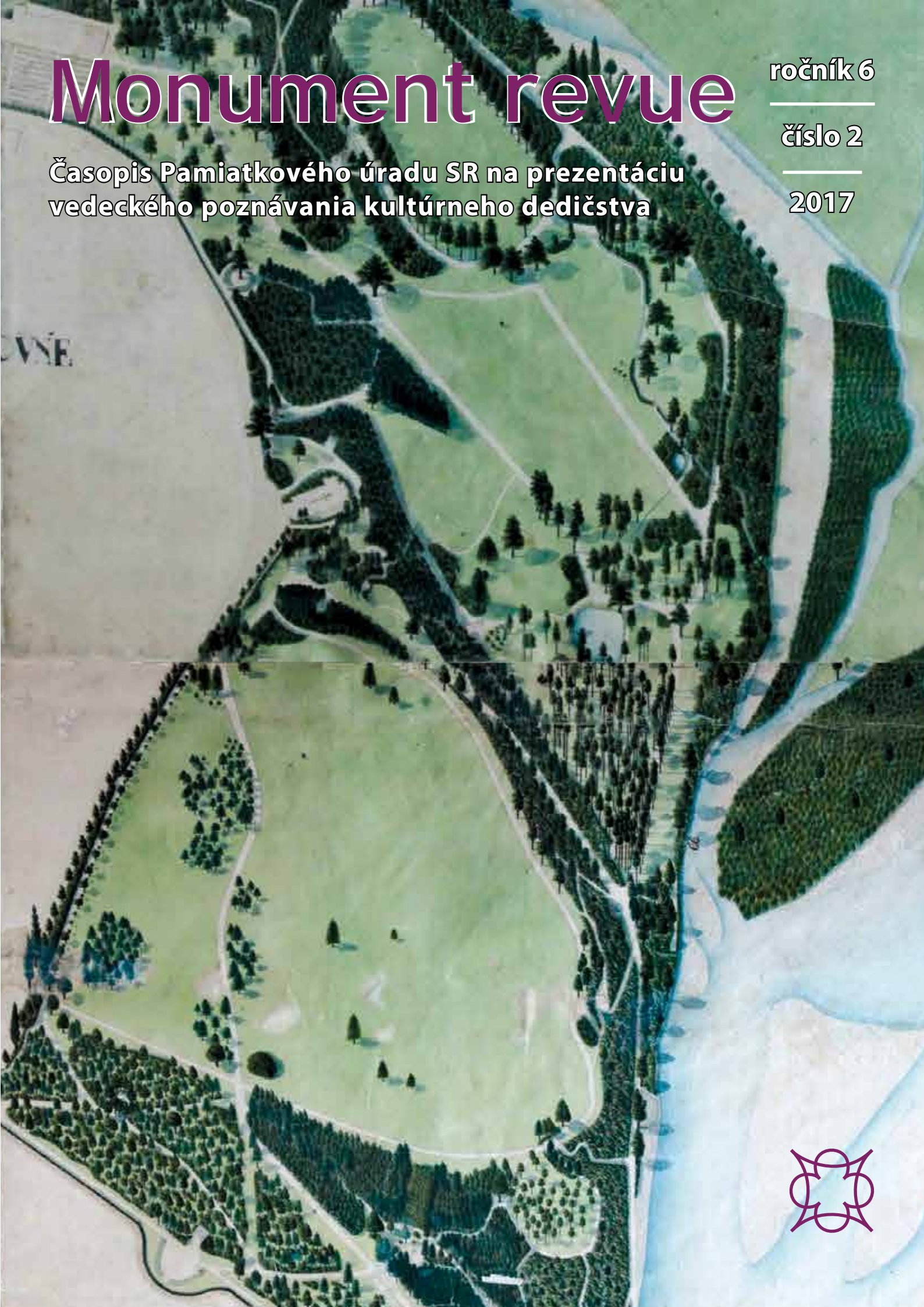
Monument revue

ročník 6

číslo 2

Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu
vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva

2017

Obsah

Editorial /1

Veda a výskum

Natália Foltinovičová: Základné atribúty architektonicko-historického výskumu objektov zelene /2

Zuzana Zvarová, Tamara Reháčková, Peter Buday: Pamiatkový výskum kaštieľskeho parku v Stupave /7

Alexandra Jakabšicová, Tomáš Janura: Historický park vo Voderadoch – ako prinavrátiť jeho dávnu noblesu /13

Miroslava Šichtová: Park v Lednických Rovniach a jeho architektonické a výtvarné objekty /18

Adriana Pavlíková: Systém zelene v pamiatkovej zóne Hanušovce nad Topľou /23

Stanislav Štefan, Vladimír Sobota: Z histórie trebišovského parku /29

Katarína Kristiánová: Grotta – interpretácie v historických parkoch a záhradách na území Slovenska /35

Dana Marcinková: Estetika sídelnej zelene v kontexte vývoja slovenských miest /43

Anna Faturová: Zeleň v kontexte kultúrneho krajinného prostredia pamiatkového územia /55

Monumentológia

Šárka Steinová: Po stopách českých prvorepublikových zahradných architektů na Slovensku /60

Stanislava Ottomanská: Možnosti využiti soukromých archivních zdrojů /69

Darina Ulrychová: Perzská zahrada, jej história a vplyv na súčasnú záhradnú tvorbu /79

Knižnica

Lenka Křesadlová: Metodické materiály pro oblast péče o památky zahradního umění v ČR /85

Eva Křižanová: Spišské oltáře 19. stoletia /91

Ingrid Halászová: Zlatníctvo stredoslovenských banských miest v ranom novoveku /92

Správy

Mária Vdovičková: Päťsté výročie reformácie a jeho odraz v odborných podujatiach vedeckých inštitúcií /94

Tereza Bartošíková: Dni technických pamiatok 2017 /95

Martin Švec: Archeológia a stavebno-historické výskumy v pamiatkovej praxi /96

Zuzana Klasová: Ochrana a starostlivosť o montánne pamiatky v európskom kontexte /96

Na obálke:

s. 1 – Mapa parku v Lednických Rovniach z roku 1799. Zdroj: Štátny archív v Trenčíne, pracovisko Archív Považská Bystrica.

s. 4 – Barokový plán záhrady pri kaštieli v Stupave, asi 60. roky 18. storočia. Zdroj: SNA, Rod Pálfi – Zbierka pálfiovských máp a plánov, inv. č. 836.

Zábery historickej zelene: Štiavnické Bane, Foto: A. Faturová; park Voderady, Foto: A. Jakabšicová; park Lednické Rovne, Foto: Archív obce Lednické Rovne; Kroměříž – Květná zahrada, Foto: L. Křesadlová.

Editorial

Vážení čitatelia,

dostávate do rúk číslo časopisu venované téme pamiatkovej ochrany historickej zelene. Rozhodli sme sa upriamiť pozornosť na špecifickú problematiku, ktorá neprávo stojí tak trochu bokom záujmu odbornej i laickej verejnosti. Do kategórie historickej zelene počítame pamiatky a pamiatkové objekty spojené so živou prírodou (parky, záhrady, aleje, rozáriá, sadovnícke úpravy). Prístup k nim je z tohto dôvodu osobitý a takpovediac, nikdy nekončiaci. Takmer dvesto rokov stáli po boku historických pamiatok aj pamiatky prírodné, ba počiatky formovania pamiatkarskej disciplíny sú pevne spojené s myšlienkou ochrany tak výtvorov človeka, ako aj výtvorov prírody. Aj ideové zázemie prameniace v myšlienkach osvietenstva, romantizmu, „národného“ obrodenia, vedeckého poznávania a osvety bolo pre obe skupiny pamiatok rovnaké. Odčlenením ochrany prírodných pamiatok, resp. prírody ako takej do samostatného odboru, ostala pamiatkarom len starostlivosť o objekty historickej zelene, teda tej časti prírody, ktorá vznikla a formovala sa vďaka pôsobeniu človeka. Stav, v akom sa dnes nachádza asi väčšina pamiatok historickej zelene, však vypovedá skôr o tom, čo za roky nezáujmu a zanedbávania dokázala z pôvodne človekom vyformovanej zelene urobiť samotná príroda ponechaná na svoju silu. V príspevkoch našich kolegov „zeleninárov“ defilujú príbehy vidieckych i mestských historických parkov, vo väčšine prípadov unikátov sme porovnateľných s inými pamiatkami, ktorých slávu pripomínajú len zvyšky niekdajšej veľkosti a formy. Parky pri bývalých šľachtických rezidenciách v Stupave, Voderadoch, Lednických Rovniach, Trebišove, Hanušovciach nad Topľou, ale aj mestské parky v Bratislave, sú len zlomkom fondu historickej zelene (v Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zapísaných 462 pamiatkových objektov), no problémy ich ochrany a obnovy sú významné aj pre iné objekty. V havarijnom stave nie sú len samotné prírodné porasty, ale aj objekty drobnej architektúry, ktoré boli ich neodmysliteľnou súčasťou. Podrobne vás oboznámime s umelými jaskyňami (grottami). Pamiatkari v súčasnosti rozširujú svoj pohľad na celé prostredie, v ktorom sa pamiatky nachádzajú. Pri hájení hodnôt integrity a autenticity tzv. kultúrnej krajiny v boji s „požiadavkami modernej doby“ nemôžu byť pamiatkari osamelými bežcami. Definované problémy banskoštiavnického regiónu sú len časťou problematiky, ktorá zasahuje celú spoločnosť. Z pohľadu archivárky oceňujem, že ani výskum historických parkov a záhrad sa nezaobíde bez historických prameňov, ktoré sú často jediným svedectvom o ich pôvodnom vzhľade, usporiadaní, druhovom zložení, rozlohe, vodných, architektonických a iných prvkoch. Ako historička vidím potenciál v skúmaní dôvodov a okolností zakladania parkov, ako aj prácneho pretvárania prísne geometrických francúzskych záhrad na anglické prírodno-krajinárske parky, v skúmaní spoločenskej, reprezentatívnej, zdravotnej a inej funkcie objektov historickej zelene, v objavovaní osobností, ktoré stáli pri ich zrode. Ako metodologický príklad výskumu ponúkame príspevok o pôsobení českých záhradných architektov na Slovensku. Fascinujúco pôsobia metodické príručky vytvárané českými pamiatkarmi, ktorí sa rozhodli skúmať historickú zeleň merateľnými kvantitatívnymi ukazovateľmi.

Napriek vedeckému prínosu výskumných metód prezentovaných v časopise mi na záver predsa len vyvstáva otázka, či nám pri riešení problémov ochrany a obnovy objektov historickej zelene niečo podstatné neuniká, či nezabúdame na inú funkciu, ktorú plnil zidealizovaný a do dokonalosti privedený priestor medzi nebom a zemou. Romantické zákutia v chráme prírody mali vyvolávať rovnaké emócie božskosti ako ozajstné chrámy. Dokážeme im navrátiť tento význam? Dokážeme ešte snívať a básniť?

Martina Orosová

Zoznam autorov:

Ing. arch. Tereza Bartošiková, PÚ SR Bratislava
tereza.bartosikova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Peter Buday, FF UK Bratislava
budaypet@gmail.com

Ing. Anna Fatureová, KPÚ Banská Bystrica, pracovisko Banská Štiavnica,
anna.fatureova@pamiatky.gov.sk

Ing. Natália Foltinovičová, PhD., Mestský úrad Hlohovec,
natalia.foltinovicova@hlohovec.sk

Mgr. Ingrid Halászová, PhD., TU v Trnave,
halaszova.ingrid@gmail.com

Ing. Alexandra Jakabšicová, KPÚ Trnava
alexandra.jakabsicova@pamiatky.gov.sk

Ing. arch. Zuzana Klasová, KPÚ Banská Bystrica
zuzana.klasova@pamiatky.gov.sk

Ing. arch. Katarína Kristiánová, PhD., Fakulta architektúry STU,
kristianova@fa.stuba.sk

Mgr. Eva Križanová, Bratislava
Ing. Lenka Křesadlová, PhD., Metodické centrum zahradní kultury v Kroměříži, NPÚ, ú. o. p. v Kroměříži,
kresadlova.lenka@npu.cz

Ing. Dana Marcinková, PÚ SR Bratislava
dana.marcinkova@pamiatky.gov.sk

Ing. Bc. Stanislava Ottomanská, PhD., pedagogička prírodovedných a výtvarných disciplín,
ottostan@seznam.cz

Ing. Adriana Pavlíková, KPÚ Prešov
adriana.pavlikova@pamiatky.gov.sk

Ing. Tamara Reháčková, Ph.D., krajinná architektka
t.rehackova@nextra.sk

MONUMENT REVUE

Časopis na propagáciu vedeckého poznávania pamiatkového fondu Slovenska
Ročník 6, číslo 2, 2017, december 2017

Vydáva: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava
tel. 02/20464111
IČO 31 755 194
e-mail: redakcia@pamiatky.gov.sk
Elektronická verzia: www.pamiatky.sk

Hlavná redaktorka:

Mgr. Martina Orosová, PÚ SR Bratislava

Redakčná rada:

Mgr. Peter Buday, PhD., FF UK Bratislava
Mgr. Katarína Kolbiarz Chmelinová, PhD., FF UK Bratislava

Mgr. Tomáš Kowalski, PÚ SR Bratislava
Mgr. Bronislava Porubská, PÚ SR Bratislava
Ing. arch. Lívia Šišláková, FA STU Bratislava

Jazyková redaktorka: Mgr. Mária Riháková

Grafická úprava: Mgr. Bronislava Porubská

Recenzenti:

Ing. Denisa Halajová, PhD.

Ing. Eva Semanová

Dr.h.c. prof. Ing. Ján Supuka, DrSc.

Tlač: DOLIS, s. r. o., Bratislava

Vychádza dvakrát ročne.

Náklad 500 ks.

NEPREDAJNÉ.

© Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Autorské práva vyhradené.

Akékoľvek rozmnožovanie textu, fotografií, kresieb, vrátane údajov v elektronickej podobe len s predchádzajúcim písomným súhlasom vydavateľa.

Evidenčné číslo MK SR: EV 4650/12

ISSN 1338-807X

Ing. Vladimír Sobota, KPÚ Košice
vladimir.sobota@pamiatky.gov.sk

ThDr. Mgr. Šarka Steinová, Th.D., Národný archív,
sarka.steinova@nacr.cz

JUDr. Ing. Miroslava Šichtová, KPÚ Žilina
miroslava.sichtova@pamiatky.gov.sk

Ing. Stanislav Štefan, Múzeum a kultúrne centrum južného Zemplína v Trebišove,
stanislav.stefan@muzeumtv.sk

Ing. Darina Ulrychová, CSc., KPÚ Nitra,
darina.ulrychova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Mária Vdovičíková, KPÚ Trenčín
maria.vdovicikova@pamiatky.gov.sk

PhDr. Zuzana Zvarová, privátna bádatelka,
zuzazvarova@gmail.com

Základné atribúty architektonicko-historického výskumu objektov zelene

Príklad parku pri kaštieli v Tomášikove

NATÁLIA FOLTINOVIČOVÁ

Parky, záhrady a iné objekty historickej zelene patria k špecifickým druhom kultúrneho dedičstva krajiny. Vznikali vo vzájomnej interakcii s prírodným prostredím výstavbou sídiel a ich vývoj a konečný vzhľad bol do značnej miery ovplyvnený dobovým vkusom majiteľov. Architektonicko-historický výskum je v prevažnej väčšine pamiatkovo chránených objektov historickej zelene jedným zo základných predpokladov ich kvalifikovanej obnovy, údržby a prezentácie. Objekty, pri ktorých sa pristupuje k obnove, sa často nachádzajú v značne narušenom stave s narušenou pôvodnou kompozíciou. Stanovíť zásady obnovy pôvodného stavu a následnej ochrany tak, aby boli objektom prinavrátené pôvodné hodnoty, vyžaduje dôkladné poznanie historického vývoja týchto špecifických diel záhradnej a krajinnej architektúry vzhľadom na osobitosti vývoja jednotlivých objektov.

V príspevku budú prezentované niektoré zo základných princípov architektonicko-historického výskumu objektov historickej zelene na parku pri kaštieli Esterházióvcov (Esterházy) v Tomášikove (pozri aj prílohu, obálka s. 3).¹ Obec Tomášikovo sa nachádza v Trnavskom kraji, v okrese Galanta. Leží v Podunajskej nížine na nive riečky Čierna voda, ktorá tečie východne od obce na trase 30 km dlhej spojovacej cesty Dunajská Streda – Galanta. Kaštieľ a park sa nachádzajú v centre intravilánu obce Tomášikovo, situované sú po ľavej strane štátnej cesty č. 507. Pamiatkový objekt park má v súčasnosti rozlohu približne 6,5 ha (pôvodne 18,51 ha), severozápadne a západne od kaštiela sa nachádza tzv. „bažantí les“, ktorý patril k panstvu v Tomášikove. Prírodnú hranicu parku tvorí vo východnej časti koryto toku Čiernej vody, od štátnej cesty oddeľuje park murované oplotenie. V severnej časti je park bez oplotenia, jeho optickú bariéru a hranicu v tejto časti vytvára umelo navýšený val. Z hľadiska druhotnej krajinnej štruktúry patrí územie k historickým krajinným štruktúram s technickými pamiatkami (vodné mlyny).² Vzhľadom na vlastnícke vzťahy objektu bol v parku v Tomášikove vykonaný čiastkový výskum nehnuteľnej národnej kultúrnej pamiatky (NhNKP) kaštiel a park, so zameraním na pamiatkový objekt park, pričom do výskumu bola zahrnutá časť pamiatkového objektu vo vlastníctve obce Tomášikovo.

Základným krokom na získanie východiskových podkladov bolo vykonanie terénneho prieskumu, pri ktorom bola

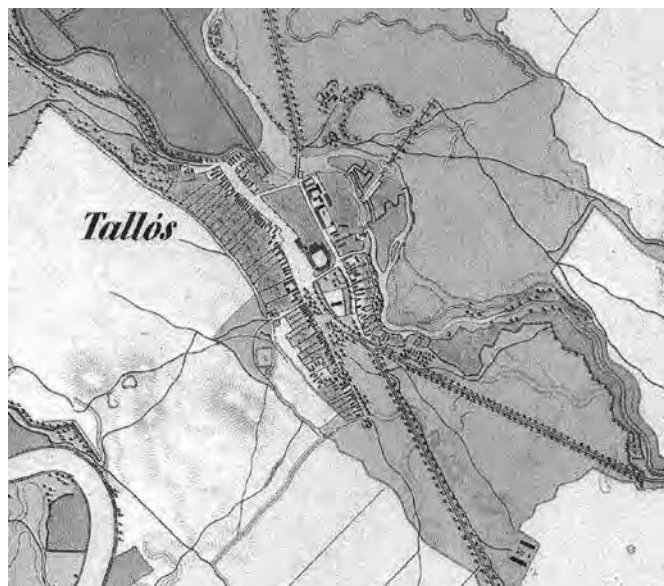
Pohľad na lúku severne od kaštiela s dominantným dubom letným (*Quercus robur*) a s kaštieľom v pozadí. Foto: N. Foltinovičová, 2013.

vyhotovená fotodokumentácia objektu. Na základe terénneho výskumu bola následne vyhodnotená miera zachovania autentických prvkov a situácií zistených z archívnych podkladov. Územie parku bolo prístupné v celom rozsahu, ale vzhľadom na stav porastov za tokom Čiernej vody nebolo možné v niektorých častiach podrobne vyhodnotiť neprístupné vnútorné časti porastových skupín. Pri terénnom prieskume boli do mapových podkladov zakreslené aj stavebno-technické prvky, ktoré sú súčasťou objektu. Dendrologický prieskum bol vzhľadom na niektoré časti parku so zanedbanými, prehustenými porastmi, pri ktorých je potrebné pred podrobnou inventarizáciou vykonať základnú prebierku a prečistenie porastov, zameraný predovšetkým na najhodnotnejšie dreviny rastúce v objekte, vypovedajúce aj o jeho historickom vývoji. Jednotlivo boli geodeticky zamerané dreviny rastúce na hlavnom lúčnom parteri severne od kaštiela, v ďalších častiach parku boli zamerané okraje porastových skupín stromov a krov a niektoré solitérne dreviny. Čiastkový dendrologický prieskum bol v parku podľa dostupných informácií uskutočnený naposledy pri výstavbe nájomných bytových domov v areáli parku,³ ako východiskový podklad bolo použité polohopisné a výškopisné zameranie poskytnuté vlastníkom objektu. Park v Tomášikove patrí k chráneným areálom evidovaným Štátnou ochranou prírody SR pod ev. č. 979 ako Historický park v obci Tomášikovo – najväčší a najvýznamnejší v okrese Galanta. Park má z hľadiska ochrany prírody a krajiny stupeň ochrany 4 a za chránený areál bol vyhlásený v roku 1983. Táto skutočnosť značne limituje možné zásahy do porastov, keďže v danom stupni ochrany platia veľmi striktné obmedzenia pri výru-

boch drevín a pri realizácii zásahov je potrebná úzka spolupráca so štátnymi orgánmi ochrany prírody a krajiny.

Východiskovým podkladom, ktorý objasnil historické a architektonicko-urbanistické súvislosti a slúžil na overenie jestvujúcich dostupných informácií o objekte, bol podrobne spracovaný archívno-historický výskum.⁴ Iný dostupný výskum tohto areálu v čase spracovania dokumentácie absentoval. Archívne podklady z 80. rokov 20. storočia sa obmedzujú len na základný popis a vymedzenie plochy bez bližšej charakteristiky historického vývoja objektu kaštieľa a parku. Najobsiahlejším dostupným zdrojom informácií bola monografia tomášikovského kaštieľa a panstva od Józsefa Gágyora.⁵ Nedostatkem tejto na informácie a obrazový materiál mimoriadne bohatej publikácie, ktorá má charakter kroniky s popisom významných udalostí a faktov, je chybný poznámkový aparát umožňujúci overenie skutočností podstatných z hľadiska skúmania parku. Archívny výskum sa uskutočnil s cieľom získania bližších poznatkov o historickom vývoji objektu a overenia jestvujúcich dostupných informácií o objekte. Ako prameň archívno-historického výskumu bola použitá odborná literatúra, monografia o kaštieľi a parku a archívne dokumenty (mapové podklady, fotografické materiály, záznamy o revíziách a údržbe parku). Výskum bol sčasti realizovaný v Archíve Pamiatkového úradu SR, základným východiskovým materiálom o premenách objektu bola staršia topografická spisba, dielo maďarského autora Kristófa Fatsara. Pri archívnom výskume boli popísané jednotlivé vývojové etapy a zmeny využitia objektu so zameraním na centrálnu úpravu a príslušné hospodárske časti. Okrem písomných historických prameňov boli použité aj historické katastrálne mapy a mapy vojenského mapovania, ktoré umožnili bližšie určiť funkčné usporiadanie parku a hospodárskych častí areálu predovšetkým v druhej polovici 19. storočia. Využitie boli aj aktuálne záznamy o NKP kaštieľ a park v Tomášikove (č. ÚZPF 59/1-3) vedené v Ústrednom zozname pamiatkového fondu. Park pri kaštieľi v Tomášikove je podľa záverov výskumu nielen doplnujúcim prvkom architektúry neskorobarokového kaštieľa, ale zároveň špecifickým, uceleným areálom bez bližších paralel v regióne.

Vznik a premeny parku pri kaštieľi v Tomášikove majú bohatú a zaujímavú históriu. Sú výrazne ovplyvnené vznikom, prestavbami a zmenami využitia kaštieľa, ale aj premenami celého panstva, ktorého bol objekt neoddeliteľnou súčasťou počas celej jeho existencie. Samotný kaštieľ bol vybudovaný pravdepodobne s využitím základov a konštrukcií skoršieho, renesančného predchodcu, podľa dostupných poznatkov v prvej tretine 18. storočia ako viackrídlový neskorobarokový objekt s uzavretým centrálnym nádvorím. Snáď najstaršie dnes známe vyobrazenie sídla z polovice 18. storočia sa nachádza medzi vedutami na stenách Palatínskej sály (*Nádor-terem*) kaštieľa Esterházióvcov v maďarskom meste Pápa. Pravdepodobne je, že ide o idealizované vyobrazenie kaštieľa a ohradenej, pravidelne členenej záhrady pred ním. Kaštieľ dal postaviť vtedajší kancelár gróf František Esterházi. Majiteľ ale onedlho po jeho dokončení po roku 1730 dal kaštieľ a časť tomášikovského panstva k dispozícii sirotincu. Tak vznikol v Uhorsku prvý sirotinec pre 75 chlapcov a 25 dievčat. Kuchynskú záhradu kaštieľa s dvoma budovami (byt záhradníka, sušiareň na ovocie) a mlyn na Čiernej vode gróf Esterházi tiež prepísal na sirotinec. Zakladacia listina sirotinca pre potomkov šľachticov padlých v službách Márie Terézie bola vydaná 18. júla 1763 vo Viedni. K sirotincu

Tomášikovo, výrez mapy z druhého vojenského mapovania.
Zdroj: Hadtörténeti Intézet és múzeum Budapest, Térképtár.

v tom čase patrila aj záhrada s rozlohou 8 000 štvorcových siah, pravdepodobne totožná s tou, ktorá je zobrazená na kresbe z roku 1770. Na výkrese vidíme úžitkovú záhradu s pravidelným členením. Kvalita záhradných stavieb, múru a brány svedčí o tom, že plocha mohla byť pôvodne okrasnou záhradou Esterháziho kaštieľa založenou v barokovom slohu, ktorú sirotinec využíval pre svoje (hospodárske) potreby. Sirotinec pôsobil v kaštieľi necelé dve desaťročia, pred aprílom 1780 bol premiestnený do Senca.⁶ Sirotiny nahradili väzni sústredení dovedy v seneckom „Štífe“. Okolo roku 1825 bol v Tomášikove zriadený žrebčín slúžiaci na chov anglických plnokrvníkov. Odkazuje naň názov „Rajcsúr“, ktorý vznikol skomolením nemeckého „Reitschule“. Žrebčín situovaný pôvodne južne od kaštieľa zanikol, plocha je dnes zastavaná budovami základnej školy a bytovkami pre učiteľov. Pôvodnému zaniknutému areálu žrebčína dominovala stajňa anglických plnokrvníkov z neomietaných červených tehál (*Vörösistálló*).

Kaštieľ s hospodárskymi budovami a tzv. „bažantím lešom“, teda bažantnicou, je zakreslený ako na jednom z najstarších dostupných mapových podkladov na mape vyhotovenej pri prvom vojenskom mapovaní. Časť bažantnice, resp. lesný porast, je zakreslený východne od kaštieľa na ploche ohraničenej tokom rieky Čierna voda, čo zodpovedá súčasnej polohe prírodne-krajinárskej časti parku za vodným tokom. Rozlohou podstatne väčšia časť bažantnice je situovaná severne od areálu kaštieľa, jej priame komunikačné prepojenie s areálom kaštieľa sa do súčasnosti nezachovalo a vplyvom urbanistických zmien zaniklo. Na mape vyhotovenej pri druhom vojenskom mapovaní je už pozmenená situácia, hlavné dispozičné členenie zodpovedá súčasnej podobe parku. Pred severnou fasádou kaštieľa je zakreslený lúčny parter, siahajúci až po cestnú komunikáciu nadväzujúcu na most severne od kaštieľa. Vodný tok je čiastočne upravený, s novovytvoreným ostrovom, zakreslené sú aj štyri premostenia cez Čiernu vodu. Čitateľné je aj murované oploštenie parku zo strany obce. Ako uvádza J. Gágyor, odvolávajúci sa na kroniku miestneho farára Jána Vörössa,⁷ súčasťou výchovy detí bola aj práca, vrátane starostlivosti o záhradu. Na mape druhého vojenského mapovania je čitateľná aj priama cesta cez rozsiahlu bažantnicu severne od kaštieľa, ktorá pô-

Panoramatický pohľad na park v Tomášikove, ktorý predstavuje výrazný krajnotvorný prvok v intraviláne a extraviláne obce Tomášikovo, ale aj v širšom okolí. Pohľad je vyhotovený z polnej cesty smerujúcej k vodnému kolovému mlynu v Tomášikove. Foto: N. Foltinovičová, 2013.

vodne nadväzovala na komunikačnú sieť areálu kaštieľa a jej miestny názov bol „Fólenia“ (Hlavná línia).

Vznik, prípadne obnovenie koncepcnej a reprezentatívnej podoby úprav okolia kaštieľa je možné predpokladať až koncom 18. storočia, po odsune väzňov z Tomášikova. O koncepcnej úprave parku svedčí aj historická katastrálna mapa z roku 1890. Zakreslené úpravy majú prírodne-krajinársky charakter, hlavná lúka so skupinami drevín sa nachádza severne od kaštieľa, záhon s kruhovým pôdorysom a s pravouhlou obvodovou komunikáciou je situovaný v bezprostrednej blízkosti terasy kaštieľa. Po obvode lúčneho parteru je vedená vo voľnej línii komunikácia, ktorá v severnej časti hranice parku nadväzuje na most cez tok Čiernej vody. Trasovanie komunikácií v priestore hlavného lúčneho parteru, s výnimkou pravidelnej úpravy, zakreslené na historickej katastrálnej mape, zodpovedá súčasnému situovaniu vyšliapaných, zaniknutých komunikácií. K zmene prišlo v severnej časti parteru, kde bola jeho plocha zmenšená, pôvodnú plochu pretína štátna cesta č. 507 a v ďalšej zaniknutej časti parteru, západne od štátnej cesty, je v súčasnosti situovaná individuálna zástavba. Pozdĺž východnej hranice bol lúčny parter podľa katastrálnej mapy oddelený od hospodárskej časti priekopou (jarkom). Južne od kaštieľa, na ploche žrebčína, boli podľa príslušnej pozemkovej knihy evidované záhrada (anglická záhrada), hospodárske stavby a priekopa. Na katastrálnej mape z roku 1890 sú v tejto časti zakreslené lúčne porasty so skupinami drevín a komunikáciami s krížovou dispozíciou. Priama komunikácia vedie od vstupu k hospodárskej budove v centrálnej časti. Táto súčasť areálu kaštieľa zanikla, v roku 1960 tu bol vybudovaný areál školy a bytovka. Severovýchodne od kaštieľa sú zakreslené hospodárske stavby areálu, obytné budovy, dvory, záhrady, sčasti ohraničené tehlovými (kamennými) múrmi. Z hospodárskych stavieb sa do súčasnosti zachovala iba sýpka na pôvodnej parcele č. 94 (ÚZPF č. 59/2). Južne od sýpky je zakreslená záhrada (zrejme ovocný sad), ohraničená zo severu a západu múrom (pôvodne parcela č. 90). Vedľajší lúčny parter s komunikáciami vedenými vo voľných líniiach, skupinami drevín, hospodárskymi budovami (mlyn, dom lesníka) a ohraničenou záhradou (pôvodná parcela č. 83) je situovaný východne od kaštieľa. Pôvodný mlyn a dom lesníka zanikli, v súčasnosti sú v teréne viditeľné už iba pozostatky konštrukcie mlyna, komunikácie sa zachovali iba v podobe

vyšliapaného chodníka. Ako zmiešaný les je na katastrálnej mape označená časť parku ohraničená ramenami toku Čiernej vody, trasovanie komunikácií zaznačených v mape zodpovedá trasovaniu vyšliapaných chodníkov v tejto časti parku. Na mape je zakreslený aj ostrov, ktorý je evidovaný ako záhrada, čo svedčí o tom, že bol koncepcne a umelo vytvorený. Na ostrove boli vysadené okrasné dreviny, do súčasnosti sa zachovala časť skupiny platanov (*Platanus x hispanica*). Na mape sú zakreslené aj štyri drevené mosty cez ramená Čiernej vody, ktoré sa dodnes zachovali v pôvodných polohách.

V roku 1911 privítali v kaštieli Štefániu, vdovu po korunnom princovi Rudolfovi Habsburskom, vtedy už grófkou Lónyai. Pri tejto príležitosti sa mali v parku uskutočniť bližšie nekonkretizované úpravy. Najneskôr z tohto obdobia pochádzal súbor pieskovcových búst rozmiestnených pred záhradným priečelím kaštieľa.⁸ Dnes sa na ploche parku a v okolí kaštieľa sochy nenachádzajú. Pamiatku na tento deň vidieť aj teraz v strede nádvorja kaštieľa zvanéj „Rókaljuk“ (líščia diera). Je to kamenný domček podobný psej búde, vnútro je rozdelené na dve časti, na priečke je otvor. Slúžil ako skrýša pre grófkine líšky.

Najväčšie škody utrpel park v novembri 1944 počas prechodu nemeckých jednotiek. Vojaci vyrúbali mohutné platan a ich kmene použili pri stavbe protitankových prekážok. Vyrúbané boli v tomto období aj iné cenné dreviny. V severnej časti od kaštieľa smerom na Vozokany boli vysoké skleníky, v ktorých sa pestovali okrasné rastliny. Skleníky a všetky hospodárske budovy prešli do správy poľnohospodárskeho družstva. Do súčasnosti sa z hospodárskych budov zachovala iba sýpka a na mieste zlikvidovaných hospodárskych budov sú situované nájomné bytové domy vo vlastníctve obce.

V rokoch 1970 – 1974 bol park vyčistený od náletových stromov a kríkov, boli obnovené cesty a mosty, osadili sa nové lavice v parku, podsadil sa brečtan. Podľa dostupných prameňov boli v roku 1972 zakúpené a v rámci komunálnych prác vysadené ozdobné rastliny, stromy a ruže, prebehla oprava oplotenia. V rokoch 1982 – 1983 boli pred kaštielom a na nádvorí vysadené okrasné kríky. V rokoch 1988 – 1989 bolo dokončené nové murované oplotenie parku z ozdobných tvárnic. V severovýchodnej časti parku bol v roku 2006 vytvorený v teréne val, slúžiaci ako optická bariéra proti novopostaveným nájomným domom.

Na základe vyhodnotenia analytických častí výskumu

a ich syntézy boli spracované záverečné návrhy na obnovu a prezentáciu objektu. Základným metodickým východiskom je požiadavka areál kaštieľa a parku zachovať v celom súčasnom rozsahu, bez ďalšieho narušenia celistvosti plochy pamiatkového objektu. Konceptným východiskom obnovy je prírodne-krajinárska podoba úpravy objektu zdokumentovaná na katastrálnej mape z roku 1890, ako aj na ďalších historických podkladoch. Umiestňovanie nových stavieb na území pamiatkového objektu, s výnimkou stavebno-technických objektov a prvkov drobnej architektúry súvisiacich s revitalizáciou parku, je neprípustné.

V rámci obnovy hlavného lúčneho parteru severne od kaštieľa autori výskumu odporúčajú doplniť do obvodových častí a do skupinových výsadiieb (ako podrastové dreviny) krovitú etáž, ktorej druhové zloženie môže byť obohatené o kvitnúce dreviny so sezónnym efektom (*Syringa sp.*, *Forsythia sp.*). V porastoch drevín je potrebné vykonať výchovné a kompozičné prebievky, vybrať a ponechať kostrové dreviny a tieto dreviny následne aj koncepcne a systematicky nahrádzať novými jedincami. Odporúčané je vykonať kompozičnú prebiečku porastu, pri ktorej bude odstránená časť skupiny líp (*Tilia sp.*) vysadených v pravidelnom sponne v severovýchodnej časti parteru. Kompozičné a zdravotné prebievky bude potrebné vykonať aj v časti parteru severozápadne od kaštieľa, v blízkosti požiarnej zbrojnice a kostola, kde by mali byť ponechané iba cieľové (kostrové) dreviny. Druhové zloženie ponechaných a novovysadených kostrových drevín by malo zodpovedať súčasnej skladbe porastov, prevažovať by mali domáce druhy drevín (*Quercus petraea*, *Quercus robur*, *Tilia sp.*, *Fraxinus excelsior*). Metódu náznakovej rekonštrukcie je možné použiť v časti hlavného parteru situovaného v bezprostrednej blízkosti terasy kaštieľa, kde jestvovala podľa výsledkov výskumu na konci 19. storočia pravidelná úprava so záhonom kruhového pôdorysu s krovitou obrubou a pravouhlou komunikáciou v obvodovej časti. Bližšia podoba tejto úpravy nebola pri výskume z dostupných archívnych a iných historických prameňov zistená, možné je vychádzať iba z historických záberov, ktoré majú vzhľadom na ich kvalitu pomerne nízku výpovednú hodnotu. Presná novonavrhaná podoba tejto časti parteru je preto pri rešpektovaní ďalších požiadaviek na pamiatkovú ochranu objektu na závaží autorov prípadnej obnovy, mala by mať však jednoduchú formu, vychádzajúcu z analógie s podobnými parkovými objektmi. Tak ako pri obnove všetkých prvkov pamiatkového objektu je potrebné plánované zásahy uskutočňovať na základe projektovej dokumentácie schválenej Krajským pamiatkovým úradom Trnava.

V priestore hlavného lúčneho parteru je potrebné obnoviť komunikačnú sieť. Tá má pozostávať z obvodovej komunikácie, koncepcne vychádzajúcej z komunikácie zakreslenej na mape z roku 1890 (napriek zmenšenej ploche partera je možné obnoviť jej základný tvar) a komunikácií funkčne spájajúcich vstupy do parku s obvodovou komunikáciou.

V časti parkových úprav ohraničených tokom Čiernej vody sa nachádzajú porasty drevín prevažne domáceho pôvodu, a to stromov, ale aj krov, ktoré majú druhové zloženie zodpovedajúce prirodzenej potenciálnej vegetácii (*Quercus sp.*, *Fraxinus excelsior*, *Alnus glutinosa*, *Populus sp.*, *Salix sp.*, *Acer sp.*, *Cornus sp.*, *Ligustrum vulgare*, *Viburnum opulus*, *Crataegus laevigata*, *Euonymus europaeus*). Dendrologickou zvláštnosťou s ojedinelým výskytom v parkových objektoch v rámci celého Slovenska je v tejto časti parku skupina tisovca dvojradové-

Priehľad cez líuku na dominantné jedince duba letného (*Quercus robur*), s kompaktnými porastovými okrajmi. Foto: N. Foltinovičová, 2013.

Busty na štvorbokých postamentoch pred záhradným priečelím kaštieľa. Foto: Archív PÚ SR, Bouda, 1952.

ho (*Taxodium distichum*). Do súčasnosti sa zachovalo v parku v Tomášikove 7 jedincov tohto druhu, aj tie sú však ohrozené zníženou hladinou vody v koryte ramena Čiernej vody. Sadovnícke úpravy v tejto časti parku sú ovplyvnené konfiguráciou terénu, údržbou obmedzujúcou sa na základné úkony, ako je extenzívne kosenie lúčnych plôch a riešenie kalamitných stavov, ako aj prirodzenými sukcesnými procesmi (domáce náletové a spontánne sa množiace dreviny). V súčasnosti je architektonická hodnota kompozície narušená vplyvom nedostatočnej údržby, nevykonáva sa systematická a koncepcná prebiečka porastov ani dosadby drevín, a tým dochádza k degradácii porastov a ďalších vegetačných parkových úprav. Pre obnovenie a prezentáciu pamiatkových hodnôt tejto časti objektu je preto potrebné vykonať prečistenie porastov drevín na zodpovedajúcej odbornej úrovni, teda tak, aby nedošlo k poškodeniu cenných jedincov drevín, ktoré budú následne tvoriť kosť porastov. V minulosti tu bol väčší podiel domácich ihličnatých drevín, o čom svedčí katastrálna mapa z konca 19. storočia, na ktorej sú v tejto časti porasty drevín označené ako zmiešané lesy. K zmene podielu ihličnatých drevín došlo predovšetkým po živelných výruboch drevín počas druhej svetovej vojny, keď boli ihličnaté dreviny z parku (predovšetkým jedle, smrek) využité vojakmi na výstavbu provizórnych mostov. Pri obnove je preto potrebné postupne vyrovnávať pomer ihličnatých a listnatých drevín tak, aby zodpovedal pôvodnému zloženiu porastov.

Umelé vytvorené rameno toku pri východnej hranici parku je dotvorené ostrovom s výsadbou platanov (*Platanus x hispanica*). Ostrov je porastený náletovými drevinami, ktoré je potrebné odstrániť a následne porasty na ostrove revitalizovať formou znovuzaloženia lúčneho porastu zodpovedajúceho druhového zloženia. Na zachovanie architektonicko-historických hodnôt parku, ako aj na zachovanie cenných drevín rastúcich na území parku, je potrebné revitalizovať tok Čiernej vody, ktorý je súčasťou objektu. Súčasťou návrhovej časti výskumu bolo tiež doplnenie rozsahu pamiatkovo chráneného objektu o parcely, ktoré patrili k pôvodnej ploche parku, čo bolo preukázané spracovaným architektonicko-historickým výskumom.

Na základe spracovanej výskumnej dokumentácie je možné skonštatovať, že park v Tomášikove je dokladom vývoja a tvorby prírodne-krajinárskych úprav v rámci širšieho regiónu. Je významným objektom z hľadiska poznania vývoja introdukcie drevín v našich podmienkach v 19. a 20. storočí. Dôkazom parkovníckej fázy introdukcie drevín v parkových objektoch na našom území je viacero druhov nachádzajúcich sa v objekte (predovšetkým vihlčnany), najvýznamnejším je ale druh tisovec dvojradový (*Taxodium distichum*), ktorého introdukcia sa datuje od roku 1789. V roku 1983 bolo evidovaných na celom území Slovenska 35 jedincov druhu *Taxodium distichum*, pričom z nich 11 ráslo v parku v Tomášikove. Do súčasnosti sa zachovalo v parku v Tomášikove 7 jedincov, čo je spôsobené aj zhoršenými hydrologickými pomermi v ich bezprostrednom okolí.

Hmotnú podstatu pamiatkových hodnôt objektov historickej zelene vytvárajú predovšetkým vegetačné prvky, spevnené plochy, komunikačná sieť, prvky drobnej architektúry, vodné prvky a ďalšie súčasti kompozície. Cieľom výskumu by malo byť stanoviť, aké formy a metódy obnovy sú prípustné z hľadiska zachovania pamiatkových hodnôt objektu. Výskum má jasne vypovedať aj o tom, ktoré prvky (vegetačné, stavebné), je bezpodmienečne potrebné zachovať a určiť formu ich prípadnej obnovy a prezentácie. Objekty historickej zelene majú mnohé špecifiká, patria k najzraniteľnejším kategóriám pamiatok, preto je potrebné k akýmkoľvek úpravám pristupovať citlivo. Zánik mnohých objektov bol zapríčinený aj nepriamo, zmenou fyzikálnych podmienok, tlakom na ďalšiu zástavbu v ich bezprostrednej blízkosti, ale aj neprimeraným spôsobom využitia, ktorý so sebou prináša celkovú zmenu pomerov územia (budovanie spevnených plôch, športovísk, budovanie inžinierskych sietí, degradácia plôch zelene). Vplyvom, ktorý má nezanedbateľný podiel na celkovom nepriaznivom stave historickej zelene, je tiež nedostatočné povedomie v spoločnosti o význame „zelených“ pamiatok pre kultúru a históriu, vnímaná je často iba utilitárna hodnota parkov ako plôch zelene slúžiacich na oddych. Mnohokrát prevláda tendencia parky „zatraktívniť“ a prebudovať ich pre potreby širokej verejnosti doplnením nepôvodných funkcií, necitlivo včlenených bez poznania zachovaných alebo obnoviteľných architektonických, kultúrnych a spoločenských a veľakrát aj vedeckých hodnôt týchto objektov. Kvalitne a odborne spracovaný architektonicko-historický výskum historickej zelene má slúžiť ako základný nástroj na prezentáciu a zachovanie hodnôt objektov, je významným podkladom pre prípadného investora obnovy, ktorému môže pomôcť nasmerovať pohľad na významné hodnoty objektu, ktoré dodávajú danému objektu jedinečnosť.

Objekty historickej zelene sú súčasťou kultúrneho dedičstva, ktoré dokumentuje úroveň vyspelosti našej spoločnosti, vyžadujú našu ochranu, odbornú údržbu a obnovu, aby sme ich zachovali pre ďalšie generácie. ■

Literatúra:

- BENČAĽ, František. *Atlas rozšírenia cudzokrajných drevín na Slovensku a rajonizácia ich pestovania*. Bratislava : Veda, 1982, 456 s.
- ČERVENKA, Martin. *Slovenské botanické názvoslovie*. Bratislava : Príroda, 1986, 517s.
- FATSAR, Kristóf. *Magyarországi barokk kertművészet*. Helikon kiadó, 2008, 277 s.
- FÉNYES, Elek. *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapötja statistikai és geographiai tekintetben*. II. kiadás, II. kötet. Pest : Trattner Károly, 1843, s. 462.
- GÁGYOR, József. *A tallósi kastély és uradalom*. Tallós – Tomášikovo : TallósiKözség Önkormányzata, 2011, 446 s.
- KORABINSKY, Johann Matthias. *Geographisch-Historisches und Korabinskyschen Verlage*, 1786, s. 745.
- TOMAŠKO, Ivan. *Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2004, 182s.
- VÁLYI, András. *Magyar Országának leírása*. 2. kötet. Buda : A királyi universitásnak betüivel, 1799, s. 454.

Archívne pramene

1. Archív Pamiatkového úradu SR (Archív PÚ SR), fond Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Bratislava (f. KÚŠPSOP BA), šk. č. 129, Tomášikovo park 1983 – 1988. Rozhodnutie Okresného národného výboru v Galante č. 11-V./1983 zo dňa 9. 9. 1983. *Základné údaje o objekte navrhovanom na ochranu podľa Zákona SNR č. 1/1955 Zb. SNR o štátnej ochrane prírody*. Navrhovateľ: Peter Bošňák, spracovatelia: Alžbeta Hollá a Pavol Ištók. *Záznam o prevedenej revízii*, nedat., spracovala Alžbeta Hollá, KPS Trnava, 1962, Fotografia č. 3470/8, autor: Bouda, r. 1952.
2. Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, inv. č. A 6572, *Tomášikovo, nádvorie kaštieľa, projekt sadovníckych úprav*. Vypracovala Ing. Karpišová, SÚPSOP Bratislava, 1969.
3. Archív PÚ SR, f. KÚŠPSOP BA, šk. č. 129, Tomášikovo – park, spis č. 2699/88, metodická pomoc KÚŠPSOP Miestnemu národnému výboru v Tomášikove zo dňa 26. 5. 1988.

¹ *Architektonicko-historický výskum parku pri kaštieli v Tomášikove*, zodpov. autor Ing. arch. Ivan Gojdič, archívno-historický výskum Mgr. Peter Buday, PhD., sadovnícke úpravy Ing. Natália Foltinovičová, PhD., objednávateľ obec Tomášikovo, metodická spolupráca KPÚ Trnava, Ing. A. Jakabšicová, október – november 2013.

² <http://geo.enviroportal.sk/atlassr/>.

³ MEDERLYOVÁ, Michaela. *Realizácia sadových úprav okolia bytoviek a park*, máj 2006. Grafická časť výskumnej dokumentácie bola vytvorená v programe Sadovnícka projekce, © Karel Rys, 1994, 2013.

⁴ Autor archívno-historického výskumu Mgr. Peter Buday, PhD.

⁵ GÁGYOR, József. *A tallósi kastély és uradalom*. Tallós – Tomášikovo, 2011.

⁶ GÁGYOR, 2011, ref. 4, s. 29, s. 38.

⁷ GÁGYOR, 2011, ref. 4, s. 36, podľa: VÖRÖSS, János. *Tallós*. Rkp. uložený v archíve r. k. farského úradu v Tomášikove.

⁸ Niekoľko z celkovo ôsmich búst stojacich na vysokých hranolových postamentoch stálo na pôvodnom mieste ešte v 50. rokoch minulého storočia. Pozri: Archív PÚ SR, Zbierka základných výskumov, inv. č. Z 2300, Tomášikovo, okr. Galanta, Blanka Puškárová, 1962. Fotografia č. 3470/8, autor: Bouda, r. 1952. V revíznom zázname z 80. rokov sa už neuvádzajú žiadne sochárske diela v parku. Archív PÚ SR, f. KÚŠPSOP BA, šk. č. 129, Tomášikovo – park, *Záznam o prevedenej revízii*, nedat., spracovala Alžbeta Hollá, KPS Trnava.

Pamiatkový výskum kaštieľskeho parku v Stupave

ZUZANA ZVAROVÁ
TAMARA REHÁČKOVÁ
PETER BUDAY

Stupavský kaštieľ sa pravidelne objavuje v slovenských a maďarských prehľadoch venovaných architektúre 19. storočia ako príklad prepojenia aristokratickej rezidencie s veľkoryso koncipovanou krajinárskou záhradou, ťažisko záujmu však prirodzene spočíva na stavbe, presnejšie na eklektickej prestavbe sídla.¹ Prvý nám známy súhrnný článok o dejinách stupavského parku bol publikovaný v roku 1970² Veronikou Karpišovou (Vágenknechtovou), ktorá v roku 1986 realizovala aj pamiatkový výskum parku v spojitosti so zámerom jeho generálnej obnovy.³ Autorka, Ing. Veronika Vágenknechtová, neskôr opäť publikovala svoje závery⁴ opierajúce sa najmä o rozbor samotnej lokality a úzku škálu historických podkladov. K základným príspevkom o dejinách tejto pamiatky patria aj príslušné state z encyklopédie barokových záhrad v Uhorsku od Kristófa Fatsara.⁵ Nasledujúce riadky ponúkajú stručné zhrnutie výsledkov pamiatkového výskumu stupav-

Pohľad na jazero a mohutné platany z juhozápadu. Foto: T. Reháčková, 2017.

ského parku uskutočneného v roku 2017, ktoré vychádzajú zo zistení terénneho a dendrologického prieskumu a archívneho bádania.⁶

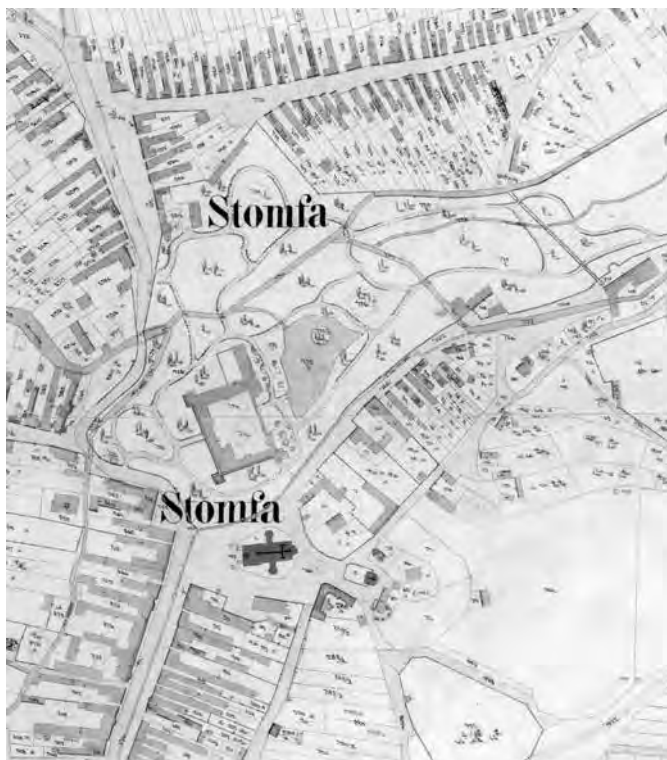
Areál parku s kaštieľom je situovaný v centrálnej polohe zastavaného územia mesta Stupava, v jeho severovýchodnom kvadrante, východne od Hlavnej ulice, ktorá spája Bratislavu s Malackami. Kaštieľ stojí v juhozápadnej časti a park sa rozprestiera v severnej a severovýchodnej časti areálu.⁷

Z kompozičného hľadiska môžeme v parku rozlíšiť niekoľko celkov: časť okolo kaštieľa s bývalou vodnou priekopou, centrálnu časť s jazierkom na severnej strane kaštieľa, časť s bývalým vodopádom s výraznou modeláciou terénu, okrajovú časť na južnej a juhovýchodnej strane, ktorá tvorí vnútorné prostredie parku, východnú časť parku, priestor ktorej tvorí otvorený lúčny porast so soliternými stromami a s jednou väčšou skupinou stromov, severnú časť parku za Stupavským potokom prevažne s lesným charakterom a s menšou zatrávenou časťou v okolí skleníkov a domu záhradníka a nakoniec nádvorie kaštieľa s kruhovou komunikáciou.

Parkom preteká Stupavský potok, ktorý do územia prichádza zo severovýchodu. Súčasťou hydrologickej siete parku je aj bezmenný tok, ktorý pramení v jazierku za hranicou územia a ktorý vteká do jazierka v parku.

Sieť chodníkov v parku je jednoduchá, tvorí ju v podstate len jeden okružný chodník, z ktorého sa odpája chodník vedúci von z oploteného areálu. Ďalší chodník sa nachádza medzi kaštieľom a jazierom, ten je napojený na príjazdovú komunikáciu od hlavnej cesty.

Najvýznamnejší kompozičný prvok v parku reprezentujú vegetačné prvky. Sú tvorené stromami, kríkmi a trávovobylinnými porastmi. Najvýznamnejšie vegetačné hmoty sa nachádzajú na severnej a južnej hranici parku. Severnú časť

Park na katastrálnej mape z roku 1896. Zdroj: Ústredný archív geodézie a kartografie, sign. Br. 247.

Analýza vývoja porastov. Autorka: T. Reháčková.

tvoria vo veľkej miere sprievodné porasty Stupavského potoka, južnú časť tvoria porasty s vyšším zastúpením ihličnanov v kombinácii s listnáčmi. V centrálnej polohe parkovej kompozície sa nachádza jazero obklopené voľnou zatravnou plochou, v ktorej dominujú mohutné solitérne stromy. Otvorený priestor pokračuje za kaštieľom na jeho severnú stranu a prechádza až na druhú stranu Stupavského potoka. Ďalšia významná otvorená trávnatá plocha je vo východnej časti parku. Druhové zloženie porastov tvoria listnaté aj ihličnaté druhy, pričom zastúpenie ihličnatých druhov je vzhľadom na prírodné podmienky vysoké a súvisí s historickým vývojom parku.

Tvorcovia parku využili prirodzene vzniknuté porasty a začlenili ich do kompozície parku. Ide hlavne o porasty okolo Stupavského potoka, ktoré tvoria najmä druhy: jelša lepkavá (*Alnus glutinosa*), jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*), javor mliečny (*Acer platanoides*). V severovýchodnej časti parku sa nachádza v rade vysadená skupina mohutných ihličnanov ako je smrek obyčajný (*Picea abies*), borovica čierna (*Pinus nigra*), duglaska tisolistá (*Pseudotsuga menziesii*). Dendrologickou zaujímavosťou je tisovec opadávy (*Taxodium distichum*), ihličnatý druh so vzdušnými koreňmi, ktorý je vysadený na brehu bezmenného ramena Stupavského potoka. V časti severne od Stupavského potoka v porastoch prevažuje jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*).

Na južnej strane parku tvorí obvodovú výsadbu pestrá zmes druhov: brest hrabolistý (*Ulmus carpinifolia*), jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*), javor mliečny (*Acer platanoides*),

pagaštan kónský (*Aesculus hippocastanum*), hrab obyčajný (*Carpinus betulus*), smrek obyčajný (*Picea abies*) a duglaska tisolistá (*Pseudotsuga menziesii*).

Významné solitéry drevín sú v prvom rade reprezentované druhom platan javorolistý (*Platanus x hispanica*), ktoré sa nachádzajú na otvorených priestoroch v okolí jazera. Ide o mohutné exempláre, ktorých vek sa pohybuje okolo 200 – 250 rokov. Ďalšie významné solitéry sú: štyri lípy veľkolisté (*Tilia platyphyllos*) na severozápadnom brehu jazera, na južnej strane jazera rastie pekný exemplár buka lesného (*Fagus sylvatica*). Medzi mohutnými jedincami sú aj druhy ako smrek obyčajný (*Picea abies*), duglaska tisolistá (*Pseudotsuga menziesii*) či jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*).

Súčasný vzhľad parku v prírodno-krajinárskom štýle sa ustálil v druhej polovici 19. storočia. Park však predtým prešiel niekoľkými vývojovými etapami.

Pramene nenaznačujú, kedy bola založená okrasná záhrada ležiaca pri kaštieli. Matej Bel ju charakterizoval ako veľkolepú, s početnými stromami, jej priestorom pretekala potok naplňajúci priekopu okolo kaštieľa.⁸ Podobný opis (záhrada s alejami a ovocnými stromami) zanechal aj Matej Korabinský.⁹

Približne z tretej štvrtiny 18. storočia pochádza kolorovaný plán záhrady *Plan des Herchaftlichen Schlosses Stampfen, mit den nechgst daran ligenden Garten* (Plán panského kaštieľa Stupava, s pri ňom ležiacou záhradou), ktorý vyhotovil J. A. Krey.¹⁰ Od rovnakého autora pochádza mapa Bratislavy datovaná do roku 1760, takže je možné, že plán záhrady

v Stupave vyhotovil niekedy okolo tohto roku. Mapa nebola v literatúre neznáma, autori však narábali s jej reprodukciou bez zmienky o mieste uloženia originálu.¹¹

Kresbu na pláne dopĺňa legenda, ktorá pod písmenami A – D zaznamenáva kaštieľ, dvor, studňu a kaplnku. Nasleduje vonkajšia jazdiareň (E) a „novozaložená“ záhrada v priekope (F). Vo veľkej záhrade (G) stáli dva skleníky (H), domy lesmajstra (I), stolára (L) a záhradníka (M) a tiež dve studne „s dobrou vodou do kúpeľa“ (N).

Barokovú záhradu na pláne tvoria tri základné celky. Na juhozápadnej strane kaštieľa je pod písmenom F uvádzaná záhrada v priekope. Ide o pravidelnú symetrickú záhradnú úpravu, ktorej os tvorí most cez priekopu. Jadro úpravy na každej strane tvorí štvorica záhonov, každý so štvrtkruhovým výsekom umiestneným tak, aby v strede vytvorili voľný kruhový priestor. Na severozápadnej a juhozápadnej strane sa nachádzajú tri záhony, na južnej strane priekopy sú ešte dva dlhé úzke záhony. Medzi záhonmi a po ich obvode sú cestičky, ktoré celý priestor sprístupňujú, cestička vedie pravdepodobne aj pod oblúkom mosta. Rozloženie výsadiel je pravidelné, tvoria ho v duchu dobových zvyklostí pravdepodobne tvarované dreviny. Po obvode celej záhrady sú vysadené väčšie stromy – na pláne sú znázornené značkou stromu s kmeňom a tieňom.

Veľká záhrada, na pláne označená písmenom G, je Stupavským potokom rozdelená na dve časti. Samotný potok je regulovaný a pozdĺž neho sú po oboch stranách vysadené pravdepodobne tvarované stromy. Stromy sú vysadené aj v zatravnených pásoch, v štyroch segmentoch na každej strane.

Časť záhrady južne od potoka bola z priestorových dôvodov orientovaná na severovýchod. Rozdelenie na záhony sa snaží zachovať symetriu, členenie plochy je v podstate pravidelné. Kolmo na hlavnú os vedie vedľajšia kompozičná os, ktorá prechádza do severnej časti. Záhonov je spolu 16, po štyri v každom segmente, v priesečníku je väčší kruhový priestor. Záhony sú označené mapovou značkou, ktorou sa v tom období označovali polia, takže išlo pravdepodobne o záhony s poľnohospodárskymi kultúrami. Každý záhon bol obrúbený zatravneným pásom, v ňom boli z vonkajšej strany a pri kompozičných osiach vysadené väčšie stromy, vo vnútorných častiach boli nižšie dreviny, všetky asi tvarované, je možné, že to boli ovocné stromy. Na pláne vidíme zaznamenané aj drobné stavebné objekty (vyznačené červenou farbou), asi obelisky, vázy, sochy, či iné.

Záhrada na severnej strane potoka má iný charakter, aj keď boli použité rovnaké kompozičné princípy. Úprava je komponovaná na vedľajšiu kompozičnú os, rozdelenie na záhony sa snaží zachovať osovú symetriu. V časti pri potoku, za líniou stromov, sa nachádza na oboch stranách kompozičnej osi ornamentálna výsadba so štvorcovým pôdorysom. Ornament je zložitý, tvoria ho diagonály ukončené ornamentom v tvare trojlístka a na dvoch stranách je štylizovaný motív trojlístka v pravouhlom vyhotovení. Takáto zelená architektúra bývala vytvorená zo strihaných drevín, používali sa napr. hrab obyčajný, buk lesný alebo tis obyčajný. Vstupy do diagonálne umiestnených priestorov zvyrazňujú živé obelisky vytvarované z drevín. Na oboch stranách sú ešte

Nádvorie kaštieľa so sochou Zhasínajúceho jeleňa, asi 20. roky 20. storočia. Zdroj: OZ Pour Art Stupava.

Priekopa s pravidelnou záhradnou úpravou. Zdroj: OZ Pour Art Stupava.

ďalšie záhony. Za touto ornamentálnou výsadbou nasledujú štyri rozľahlé záhony so zvýraznenými okrajmi upravené ako ovocný sad.

Inventár kaštieľa z roku 1791 uvádza v záhrade gloriету a altán.¹² Nie je celkom jasné, či sa na jej ploche nachádzal aj priestor označený ako „malé Benátky“ (*kleine Venedig*).¹³ K rezidencii patrilo divadlo, neskôr adaptované na jazdiareň.¹⁴

Pre súčasný vzhľad parku mal rozhodujúci význam vývoj po roku 1868, keď sa stupavské panstvo stalo majetkom rodiny Károlyiovcov, ktorá na svojich majetkoch rozvinula v 19. storočí veľkolepú stavebnú činnosť.¹⁵ V spisbe dlhšie prevládal názor, že autorom prestavby tunajšieho renesančného kaštieľa bol Miklós Ybl. Károlyiovci sa pravidelne obracali na tohto renomovaného architekta z Pešti, no v prípade Stupavy je jeho účasť potvrdená len na renovácii kaplnky.¹⁶ Podstatná časť stavebných úprav sa realizovala podľa plánov Artura Meiniga. Pôvodom saský architekt sa presídlil do Uhorska v roku 1883,¹⁷ stupavský kaštieľ tak patril k jeho prvým úlohám v novom pôsobisku. Na eklektickej prestavbe (pred 1886 – pred 1894) sa podieľali prešporské firmy ako Kittler a Gratzl, Anton Durvay, Viliam Marton, či Pittel a Brausewetter.¹⁸ Umeleckoremeselné a umelecké práce dodávali budapeštianski autori. Je pravdepodobné, že medzi ich dielami pre Stupavu boli aj objekty určené do parku. Kamenárske (kameňosochárske)

Interiér skleníka v prvej polovici 20. storočia. Zdroj: OZ Pour Art Stupava.

Južný, dnes zbúraný skleník, na pravej strane fotografie úžitková záhrada, prvá polovica 20. storočia. Zdroj: OZ Pour Art Stupava.

prvky vyhotovil Štefan (István) Antony, sochárske práce dielňa Szandháza a Szabó.¹⁹

Popri rozsiahlej prestavbe kaštieľa sa diali zmeny aj v parku a sú zachytené na mape z roku 1896.²⁰ Nový park vznikol v duchu zásad prírodno-krajinárskej tvorby, ktorej cieľom bolo vytvárať prirodzene pôsobiace scenérie, pričom sa vo veľkej miere využívali prírodné danosti prostredia. V prípade parku v Stupave to bola predovšetkým poloha v nivách dvoch potokov. Tvorca parku využil jemne tvarovaný terén, oba toky a do parku zakomponoval aj existujúce brehové porasty. Obvodovú výsadbu vytvorili ako hustú kulisu, ktorá podporila uzavretú polohu v údolí a ktorá sa otvárala až na západnej strane kaštieľa. V severnej časti ostali porasty hustejšie, vytvárali takmer lesné prostredie. V celom parku sa striedali tienisté porasty s otvorenými plochami, čo vytváralo žiaduce kontrasty. Trasovanie chodníkov umožňovalo zaujímavé pohľady, najmä na jazero, ostrov, kaštieľ, či solitérny stromy.

Ako vidieť z dobového plánu, záhrada priliehajúca ku kaštieľu mala nepravidelný tvar. Nádvorie tvorila podľa mapy voľná plocha, ale z fotodokumentácie vieme, že na nádvorí bola kruhová komunikácia so záhonom v strede a s vysokými stromami.

Centrálnym bodom záhrady sa stalo jazero nepravidelného tvaru s kruhovým ostrovom. Jazero bolo súčasťou vodného systému, ktorý sa nachádzal aj za hranicami skúmaného územia a jeho základ tvoril Stupavský potok, ktorý park rozdeľoval na severnú a južnú časť a Vápeničný potok, ktorý do parku pritekal cez náhon mlyna. Mlyn vyhorel na začiatku 20. storočia²¹ a náhon využili ako vodopád s prírodnou skalkou v okolí. Tak vznikla veľmi hodnotná úprava s romantickým nádychom, ktorá mala osobitý charakter a atmosféru.

Cestičky vytvárali v parku niekoľko prechádzkových okruhov a pomocou kamienno-tehlových mostíkov prekonávali vodné toky. V časti parku južne od Stupavského potoka boli vytvorené tri základné okruhy a jeden okolo kaštieľa, na ktorý bol v západnej časti napojený ešte jeden, menší okruh. Na severnú stranu Stupavského potoka sa dalo prejsť tromi mostíkmi a bola sprístupnená dvoma okruhmi. V tejto časti boli situované aj skleníky a dom záhradníka.

Chodníky boli tvarované do oblúkov a vlnoviek. Do parku viedol vstup z okruhu pred hlavným vstupom do kaštieľa, z južnej strany smerom ku kaplnke v juhovýchodnom krídle, dva vstupy boli v severovýchodnej časti cez „munkáč“²² a z hlavnej ulice mesta severne od kaštieľa. Zároveň bol park prístupný cez kaštieľ z nádvorí.

Priekopa je na mape stvárnená ako voľne komponovaný priestor bez pravidelnej úpravy, fotodokumentácia ale dokladá pravidelnú úpravu, ktorú môžeme považovať za pozostatok originálneho barokového pôdorysu, ale tiež môže ísť len o úpravu, ktorá ho mala pripomínať. Priekopa bola členená chodníkmi, na okraji boli nízke dreviny, chodník smerom na východ do parku bol na okrajoch vysadený stromami s guľatými korunami, kamenné vázy vysadili rastlinami v kruhových kvetinových záhonoch. Vynikla hlavne fontána s vodostrekom.

Z archívneho výskumu vieme, že v roku 1888 hlavný záhradník Jakub Seifert zaobstaral od prešporského obchodníka Johanna Reichstallera väčšie množstvo sadeníc tisu obyčajného (*Taxus baccata*), jedle bielej (*Abies alba*), kaukazskej (*Abies nordmanniana*) a španielskej (*Abies pinsapo*), smreku (*Picea abies*), tují (*Thuja occidentalis*, *Platycladus orientalis*), sekvojovca (*Sequoia dendrongiganteum*), ginka (*Ginkgo biloba*) a sofory japonskej (*Sophora japonica*). Z tohto obdobia teda pravdepodobne pochádzajú bohaté výsadby ihličnanov, ktoré mali oživiť druhové zloženie drevín v parku. Ihličnany sa vysádzali hlavne v obvodových výsadbách, aby vytvorili kulisu okolo celého parku. Väčšia skupina ihličnanov bola vysadená aj okolo vodopádu, aby vytvorila tienistý priestor imitujúci lesné prostredie. Tiež bola vysadená línia ihličnanov popri chodníku na severnej strane parku, ktorá viedla cez „munkáč“ do otvorenej východnej časti parku. Ihličnany až do súčasnosti tvoria významnú súčasť druhového zloženia.

Skleníky a ich najbližšie okolie boli upravené ako úžitková záhrada, ktorá bola od ostatného priestoru oddelená živým plotom zo smreku obyčajného (*Picea abies*). Z drobnej architektúry parku sa dodnes celistvo zachovali len dve sfingy, ktoré akcentovali prístavisko jazierka.

V roku 1900 pribudla na nádvorí socha Zhasínajúceho

jeleňa od významného uhorského sochára Alojza Stróbla. Bronzovú sochu v životnej veľkosti si u Stróbla objednal gróf Ľudovít Károlyi.

V roku 1947 kaštieľ vyhorel, v roku 1952 bola z nádvorja odnesená socha jeleňa, najprv na nádvorie Zvolenského zámku, kde bola zasypaná, v roku 1958 však bola pútačom prvej poľovníckej výstavy v Bratislave. Odtiaľ ju umiestnili do arboréta v Mlyňanoch a odtiaľ na dnešné miesto do parku kaštieľa v Topoľčiankach.²³

V roku 1958 bol kaštieľ prestavaný a adaptovaný na domov dôchodcov. Najbližšia časť parku po „munkáč“ bola oplotená a uzavretá. Park sa pre verejnosť otvoril až začiatkom 90. rokov 20. storočia.²⁴ Prvým zásahom do parku realizovaným pred rokom 1950 bolo vybudovanie nového úseku Hlavnej ulice, ktorým zrušili časť parku pred vstupným priestorom kaštieľa.

V roku 1967 bol Štátnym ústavom pre rekonštrukcie pamiatkových miest a objektov – ateliérom pre Slovensko vypracovaný projekt rekonštrukcie parku (zodpovedný projektant Ing. Paliga).²⁵ Na pláne súčasného stavu (rok 1967) vidieť, že základné hmoty porastov, tak ako ich poznáme zo skoršieho obdobia sú zachované, pravidelná úprava v priekope je zaniknutá, pôvodné trasy chodníkov sú čiastočne zmenené, zachoval sa iba väčší okruh okolo jazera, z ktorého vychádza výrazná komunikácia na východ, von z oploteného areálu, ale stále je zachovaný chodník pri Stupavskom potoku. Tieto hlavné trasy dopĺňa niekoľko užších chodníkov, ktoré evidentne vznikli náhodne, bez akéhokoľvek zámeru.

V projektovej dokumentácii sa uvádza zoznam vyskytujúcich sa druhov, ktorý obsahuje až 116 taxónov domácich aj introdukovaných drevín, mnohé z nich mali rôzne tvarové či farebné zvláštnosti a v koncepcii prírodno-krajinárskeho parku pôsobili skôr rušivo.

V povojnovom období prišlo k rozdeleniu parku na dve samostatné časti, tzv. Malý a Veľký park. Vodný systém bol narušený odvedením vody Vápeničného potoka, čím zanikol vodopád a celý jeho prítok do jazera. V porastoch sa nevykonávali žiadne zásahy, rozširovali sa plochy náletovej vegetácie, trávnaté plochy postupne degradovali. Postupne zanikli aj tvarované úpravy živých plotov či tvarovaných solitérov v priekope.

Informácie o druhovom zložení drevín v parku na konci 70. rokov 20. storočia pochádzajú z diela F. Benčaťa.²⁶ Počet introdukovaných druhov – 33 nebol vysoký, v zozname nie sú uvedené žiadne dendrologické zvláštnosti či rarity. Tento výskum potvrdil fakt, že znížená starostlivosť často vedie aj k úbytku druhov, hlavne tých citlivých alebo druhov so špecifickými nárokmi.

V roku 1986 vznikol komplexný zámer obnovy parku, ktorého autorkou bola V. Vágenknechtová.²⁷ Cieľom bola požiadavka rekonštrukcie pôvodného výrazu priestoru na báze zásad utvárania prírodno-krajinárskych parkov s dôrazom na striedanie presne vymedzených plôch vysokej zelene a voľných priestranstiev. Počas tejto rekonštrukcie sa čiastočne

Vodopád s vyhladkou, prvá polovica 20. storočia. Zdroj: OZ Pour Art Stupava.

Jazierko s domčekom pre labute. Dobová pohľadnica, najneskôr 20. roky 20. storočia. Zdroj: OZ Pour Art Stupava.

obnovili chodníky, prečistili sa porasty od náletových drevín, osadil sa nový mobiliár vrátane osvetlenia.

V roku 1995 sa počas záplav vyliala voda z koryta Stupavského potoka do parku a podmáčala kaštieľ. V úsilí predísť podobným škodám v budúcnosti sa rozhodlo o vybudovaní hrádzky pozdĺž potoka a malého vodného diela pri jeho vyústení z parku. Hrádza vysoká priemerne len 50-60 cm predstavuje významnú pohľadovú bariéru a obmedzuje vizuálne prepojenie priestorov na opačných brehoch vodného toku. Od roku 2011 dochádza k postupnej obnove plochy Malého parku formou dobrovoľníckych brigád v spolupráci s mestom Stupava.

Výskum konštatoval, že nateraz nie je známe, kedy pri kaštieli vznikla rozsiahla okrasná záhrada. Jej podobu v druhej polovici 18. storočia spoľahlivo dokumentuje vyššie opísaná mapa. O podobe parku v priebehu 19. storočia nemáme dostatok relevantných informácií, predpokladáme ale postupnú premenu barokovej záhrady na prírodno-krajinársky park. Dnešná podoba parku sa ustálila v závere 19. storočia zásluhou rodiny Károlyiovcov. Zásadnejšie úpravy parku predpokladáme v spojitosti s eklectickou prestavbou kaštieľa (pred 1886 – pred 1894) podľa projektov architekta Meiniga. Krajinársky charakter územia sa v neskorších etapách už zásadnejšie nemenil.

Hodnota stupavského parku spočíva v skutočnosti, že ide o jeden z pomerne dobre zachovaných krajinárskych parkov na Slovensku. Týka sa to zachovania takmer pôvodnej rozlohy parkového priestoru v bezprostrednej nadväznosti na budovu kaštieľa. Do veľkej miery sa zachovali základné kompozičné prvky ako základná sieť chodníkov, rozloženie hmôt vegetácie a vodný systém, ktorý je jedným z hlavných motívov parku. Základné hmoty porastov a rozloženie voľných plôch ostali zachované, aj keď je zrejme rozšírenie porastov drevín na úkor voľných lúčnych priestorov.

Žiaden z uvedených prvkov sa nezachoval v plnom rozsahu, ale stav parku umožňuje ich obnovu takmer do pôvodnej podoby, alebo do stavu veľmi blízkeho pôvodnej podobe. ■

¹ Novšie: SISA, József (ed.). *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Budapest : Osiris, 2013.

² KARPIŠOVÁ, Veronika. Z histórie Stupavy a stupavského parku. In *Vlastivedný časopis*, 1970, roč. 19, č. 3, s. 134-135.

³ Archív Pamiatkového úradu SR (Archív PÚ SR), Zbierka výskumných správ, inv. č. T 4272. *Stupava. Zámer obnovy pamiatky a program pamiatkovej úpravy parku*. Spracovala: Veronika Vágenknechtová, KÚŠPSOP Bratislava, 1986.

⁴ VÁGENKNECHTOVÁ, Veronika. Történeti kertek Szlovákiában. In GALAVICS, Géza (ed.). *Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem*. Budapest : MTA MTT – Mágus Kiadó, 2000, s. 59-68.

⁵ FATSAR, Kristóf. *Magyarországi barokk kertművészet*. Budapest : Helikon, 2008, s. 206.

⁶ ZVAROVÁ, Zuzana – REHÁČKOVÁ, Tamara – BUDAY, Peter. *Stupava, park. Architektonicko-historický výskum*, 2017, rkp., nepublikované.

⁷ Katastrálne územie Stupava (Bratislavský kraj) sa rozprestiera medzi západnými svahmi geomorfologického celku Malé Karpaty, podcelok Pezinské Karpaty a južnou časťou Záhorskej nížiny. Priemerná nadmorská výška v území je asi 174 – 180 m n. m. V území sa vyskytujú sivé, prevažne vápnité íly, piesky a štrky a sivé vápnité ílovce, prachovce, pieskovce a zlepenec. V území sú zastúpené kambizeme modálne a kultizeme nasýtené až kyslé. Územie patrí do mierne teplého, vlhkého klimatického okresu s chladnou až studenou zimou, priemerný úhrn zrážok 600-700 mm, priemerná ročná teplota 9 až 10 °C. Z hľadiska fytogeografického členenia sa územie parku rozkladá na rozhraní dvoch zón a to dubovej, horskej, kryštalicko-druhohornej viazanej na oblasť malých Karpát a dubovej, nížinnej, rovinnej, viazanej na územie Záhorskej nížiny. *Atlas krajiny Slovenskej republiky*, Bratislava : MŽP SR; Banská Bystrica : Slovenská agentúra životného prostredia, 2002, nečísł.

⁸ BEL, Matthias. *Notitia Hvgariae novae historico geographica ...* Tom. II. Vienna, 1736, s. 268.

⁹ KORABINSKY, Johann Matthias. *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg : Weber und Korabinsky, 1786, s. 729.

¹⁰ Slovenský národný archív (SNA), fond Ústredný archív rodu Pálffy (f. ÚPA), zbierka máp a plánov – Stupavské panstvo, inv. č. 836/507.

¹¹ KARPIŠOVÁ, 1970, ref. 2; VÁGENKNECHTOVÁ, 2000, ref. 3; FATSAR, 2008, ref. 4.

¹² SNA, f. ÚPA, archív Pálffy-Daun, časť P, lad. 16, *Castell Inventarium (Stampfen)*, r. 1791, fol. 49.

¹³ SNA, f. ÚPA, *Castell Inventarium*, fol. 50, ref. 11.

¹⁴ IPOLYI, Arnold. Fehérhegyeségi utiképek. In *Vasárnapi Ujság*, 6, 18. 9. 1859, č. 38, s. 450. Baroková záhrada, stavebné objekty ani drobná architektúra z tohto obdobia sa v parku nezachovali.

¹⁵ Stavia a obnovuje svoje sídla vo Főte, Parádsasvár (Maď.), Carei (Nagykároly, Rumunsko), na území dnešného Slovenska v Palárikove a tiež v Stupave, SISA, 2013, ref. 1, s. 535.

¹⁶ YBL, Ervin. *Ybl Miklós*. Budapest : Terc, 2014, s. 72, pozn. 38.

¹⁷ Začiatky pôsobenia *Artura Meiniga* (1853, Waldheim – 1904, Budapešť) sa viažu k Drážďanom, neskôr odchádza do Viedne, kde bol spolupracovníkom Fellnera a Helmera. V Uhorsku sa stal vyhľadávaným architektom vysokej aristokracie, štátnych spoločností a bánk. Autor mauzólea grófa Andrássyho v Trebišove. Novšie k jeho tvorbe: ROZSNYAI, József. *Neobarokk építészet Magyarországon az Osztrák-Magyar Monarchia idején különös tekintettel Meinig Arthur építész munkásságára*. Doktori disszertáció. Budapest : ELTE BTK, 2011.

¹⁸ SNA, fond panstvo Károlyi Stupava (f. KS), účtovné doklady k finančnému účtu stupavského kaštieľa (stupavský kaštieľ), šk. 1 (1886 – 1888), šk. 2 (1889, 1894).

¹⁹ SNA, f. KS, stupavský kaštieľ, šk. 2, obal „Účtovné doklady ...“ (január – jún 1889).

²⁰ Ústredný archív geodézie a kartografie Bratislava.

²¹ VÁGENKNECHTOVÁ, 1986, ref. 3, s. 3-49.

²² *Munkáč* – zahľbená pešia spojnica dnešných ulíc Duklianskej a Slovenskej, ktorej zachovanie si pri rozširovaní parku v 70. rokoch 19. storočia vymohlo vtedajšie obecné zastupiteľstvo na stavebníkovi Alojzovi Károlyim. Víkend otvorených parkov a záhrad. [online]. Stupavský park, [cit. 28. 10. 2017]. Dostupné na: <http://vopz.sk/stupavsky-park/>, 28.10.2017.

²³ BIZUB, František. Zhasínajúci jeleň. In *Stupava : História – pamiatky – osobnosti – príroda*, roč. 3, 2007, s. 64.

²⁴ KLAS, Ivan – HALÁSOVÁ, Barbora. Premeny stupavského parku In *Stupava : História – pamiatky – osobnosti – príroda*, roč. 7, 2010 – 2011, s. 36-40.

²⁵ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 4286 a, b. *Projekt rekonštrukcie parku v Stupave*, KÚŠPSOP Bratislava, 1967.

²⁶ BENČAT, František. *Atlas rozšírenia cudzokrajných drevín na Slovensku a racionizácia ich pestovania*, Bratislava : Veda, 1982.

²⁷ VÁGENKNECHTOVÁ, 1986, ref. 3.

Historický park vo Voderadoch - ako prinavrátit' jeho dávnu noblesu

ALEXANDRA JAKABŠICOVÁ
TOMÁŠ JANURA

Záhrady a parky sú mnohotvárne diela, ktoré vznikali v priebehu času zámernou činnosťou človeka, preto musia byť neustály starostlivosťou udržiavané, a to s pochopením pre ich slohovú podstatu, druhovú rôznorodosť a špecifickosť. Parky sú známe už od staroveku. Príkladom sú známe perzské parkové zvernice, parky gréckych akadémií a gymnázií, parky rímskych palácov a záhrady renesančných víl s voliérami, fontánami, jazierkami, mytologickými sochami a pod.

Konečná fáza baroka sa vyznačuje kulmináciou vyumelkovanosti v detailoch, ale aj vystupňovaním intímnosti diela ako celku. Pre sadovníctvo na Slovensku znamená osvietenská doba prenikavú zmenu. Postupne aj u nás vzniká, či už skutočný alebo simulovaný, odpor proti vyumelkovanosti baroka a rokoka v záhrade. Hlavná myšlienka je vyzdvihnúť prirodzenú krásu foriem a farieb kvetín neznetvorených tvarovaním a zakladať park v biologickej a estetickej jednote s okolitou prírodou. Koniec 18. storočia znamená aj koniec pravidelného slohu u nás. Fenoménom doby sa stal anglický park, preto si šľachta dáva svoje parky pretvárať a prerábať. Na konci 18. storočia a začiatku 19. storočia, keď sa u nás v okrasnom sadovníctve uplatňuje idea návratu k prírode, realizujú sa úpravy parkov často bez hlbšieho myšlienkového základu. Feudálni majitelia neboli podrobnejšie oboznámení s novými ideami, nemali ani odborníkov na realizáciu nových úprav a často pristupovali k módnym prestavbám, spravidla však menej hodnotným.

Historické parky sú celospoločensky významným kultúr-

Nádvorie kaštieľa. Foto: A. Jakabšicová, archív KPÚ Trnava, 2009.

ným dedičstvom každej krajiny. Predstavujú cenné súbory biologickej, krajinárskej a architektonickej povahy. Odzrkadľujú vyspelosť a odbornú zdatnosť našich predkov vo vývoji jednotlivých slohových etáp z hľadiska záhradnej a krajinnej architektúry. Ich špecifický charakter podmieňujú vegetačné prvky, ktoré podliehajú zmenám v čase a priestore. Najmä z tohto dôvodu sa množstvo historických objektov zachovalo len vo fragmentoch na rozdiel od hradov, kláštorov, kaštieľov, ktorých boli neoddeliteľnou súčasťou. Často v dôsledku absencie odbornej starostlivosti a údržby stratili mnoho zo svojej architektonickej hodnoty. Výnimkou nie je ani park s kaštieľom v obci Voderady.

Obec Voderady leží v Podunajskej nížine na trnavskej sprašovej tabuli, v širokej nive potoka Gidra. Kaštieľ a park vo Voderadoch sa nachádza v centre obce, pri komunikácii Voderady – Pavlice. Objekt mal pôvodne rozsiahle hospodárske zázemie, postupne pohltené novou radovou zástavbou, ktorá sa tak dostala do blízkosti kaštieľa.¹

Kaštieľ s parkom predstavuje reprezentačné vidiecke šľachtické sídlo so symetrickou trojkridlovou dispozíciou na pôdoryse písmena „U“. Bočné krídla na juhovýchodnej strane zvierajú vnútorné nádvorie – cour d'honneur. Kaštieľ bol osadený na rovinatej teréne. Do osovo riešeného parku je budova orientovaná pozdĺžnou severozápadnou fasádou hlavného krídla so stredným rizalitom, komponovaným na diaľkový priehľad.²

Voderadský park je osobitý a vzácny. Slovenský dendrológ a záhradný architekt Ivan Tomaško ho zaradil do kategórie A 3 – Architektonicky a biologicky regionálne významný park.³ Vzhľadom na rok založenia a úpravu sa stal prvým prírodno-krajinárskym parkom na území dnešného Slovenska. Založil ho agronóm Bernhard Petri,

Voderady, historická katastrálna mapa z roku 1894. Zdroj: Ústredný archív geodézie a kartografie.

Prechádzka po parku – rodina Zičí v roku 1906 – 1907. Zdroj: súkromná zbierka autorky.

Čínsky altánok na ostrove jazera, 1906. Zdroj: súkromná zbierka autorky.

Sadovnicke úpravy v parku, 1906 – 1907. Zdroj: súkromná zbierka autorky.

ktorý prišiel v roku 1794 na pozvanie Františka Zičího (Zichy), majiteľa rozsiahleho panstva vo Voderadoch. Bernhard Petri sa chopil prestavby starého francúzskeho parku novátorským spôsobom a uplatnil novú prírodno-krajinársku koncepciu anglického parkového štýlu, doplnenú v súlade s vkusom doby o drobnú architektúru. Nanajvýš zaujímavá je najstaršia zachovaná zmienka o pamiatke z roku 1797. Samotný autor Bernhard Petri podrobne opísal koncepčné riešenie parku, ktoré sa dodnes zachovalo v nemeckom zborníku *Beschreibung des Naturgartens zu Vedröd in Ungarn, Taschenbuch für Gartenfreunde*.⁴

Petri dômyselne pracoval s terénom. Vytváral vyhlbeniny a vyvýšeniny po celom parku, dôraz kládol na menšie scené-

rie a zákutia medzi stromami. Na oživenie celej kompozície v teréne premodelovanom z rovinatého na zvlhnený použil potok Gidra. Tento bol zdrojom vody na fungovanie viacerých atrakcií: mlynský náhon, vodopád padajúci ponad jaskyňu (grottu) a jazero. Kamenný akvadukt viedol vodu cez návršie a vrhal vodu ponad otvor umelej jaskyne – grotty do jazera. Bohato zdobená grotta s kvapľami a kamennými lastúrami s troma otvormi pôsobila prirodzeným charakterom. Okrem okrasnej funkcie slúžili umelej jaskyne na ochladenie a odpočinok. Vodu poháňal náhon z neďalekého mlyna prostredníctvom povrchových žlabov. Grotta sa do súčasnosti zachovala v značne torzovitom stave. Jej prevažná časť bola vymurovaná z pálených tehál, na ktorých možno vidieť koly – iniciálky majiteľa panstva Františka Zičího. Celý vnútorný priestor grotty bol dotvorený bohatou kvapľovou výzdobou a lastúrami. Materiál k uvedenej výzdobe bol dovezený. Z tejto výzdoby sa však do súčasnosti nezachovalo vôbec nič. Vstup do grotty umožňujú tri vchody – krátke, valené klenuté chodbičky z juhu, východu a západu.

V centrálnej časti voderadského parku sa rozprestiera vodná plocha s nepravidelnými brehmi a dvoma ostrovmi, ktorá vznikla zahradením vodného toku. Jazero je umiestnené priamo na os kaštieľa. Táto časť bola v minulosti dendrologicky najrozmanitejšia a najcennejšia. Rybník s hĺbkou miestami až 3 m bol určený aj na kúpanie, o čom svedčili schody ústiace do rybníka a štýlové drevené prezliekarne. Dnes sa už iba z útržkovitých zmienok v staršej literatúre dozvedáme, že na jednom z ostrovov bola situovaná čínska pagoda, ktorá slúžila aj ako čajovňa. Vstup k tomuto pavilónu bol zabezpečený pomocou dreveného mostíka a chodník k nemu bol preklenutý orientálnou drevenou bránou. Spomínané orientálne prvky však neboli dielom Bernharda Petriho, predpokladá sa, že Zičíovci našli inšpiráciu počas svojich ciest po Ázii. Okrem množstva prinesených artefaktov, ktoré umiestnili v interiéri kaštieľa, si pravdepodobne chceli zachovať spomienky na cesty aj počas prechádzok po parku v podobe čínskeho pavilónu. Na západnom ostrove bola umiestnená biela flagória a kýmldlo pre labute, ktoré boli prístupné len na loďke. Žiaľ, ich podoba sa dodnes v žiadnych prameňoch nezachovala. V západnom pohľade od kaštieľa je pri brehu jazera vysadená skupina dnes už majestátnych platanov, z nich dva sú chránené aj z hľadiska ochrany prírody.⁵

V parku bolo umiestnených viacero prvkov drobnej architektúry – obelisk (dielo B. Petriho), už spomínaná jaskyňa (grotta) a mlyn, zákutie s domom pustovníka, kaplnka (vežička) a tzv. templársky hrad. Pustovnícky domček vyzeral jednoducho len zvonka. Jeho interiér bol zariadený veľmi exkluzívne, aby vyhovoval pohodliu náročného hosta. Ďalšou architektonickou zložkou bola ruina nazývaná „templársky hrad“. Bolo to jedno z najkrajších a najstrašidelnejších zákutí parku. Tvorili ju dve veže a 7 metrov vysoký a 35 metrov dlhý hradbový múr, pôvodne ukončený cimburím, niekedy po roku 1963 zarovnaný. Vedľa druhej z veží bol vybudovaný honosný vchod s erbmi a falošnou drevenou bránou s namaľovanými krížmi. Pár metrov za vežou hradbový

múr končil.⁶ Do súčasnosti sa v parku z tejto drobnej architektúry zachovali len zlomky, a to len v značne torzovitom, neúplnom stave.

Severozápadne od jazierka za grottou, v porastoch stromov sa na vyvýšenine týči dnes značne zdevastovaný 12-metrový obelisk s nečitateľným latinským nápisom oslavujúcim projektanta parku, signovaný Františkom Zičim. Sokel v hornej časti ukončuje dvojstupňová rímsa, predstavujúca zároveň pätku pylónu v podobe dvojstupňových schodíkov, z ktorej vyrastá samotné štvorhranné, smerom hore sa zužujúce telo pylónu, ukončené v podobe tupého ihlanu. Toto miesto bolo centrom parku. Na 12 metrov vysokom kamennom obelisku sa nachádzala mramorová tabuľa na počesť Petriho veľkolepého diela. Na pamätnej tabuli stálo: *NATURAM PINXISSE PARUM EST, NISI PICTA VENUSTE RIDEAT, ET LAETOS OSTENDAT SPLENDIDA VULTUS. VETUSTAS AVORUM SEDES SUO RESTITUIT NITORI 1794. C.F.Z.* Dvojveršie z knihy venovanej záhradnej architektúre *De arte graphica* vysvetľuje motív investora pri obnove parku: *Nestačí, že maľovala príroda, ak by sa namaľovaná čarovne neusmiala a nekázala radostnú tvár, lebo je nádherná. Starobylé sídlo predkov vrátil jeho lesku roku 1794. Gróf František Zičí.*⁷

Vo východnej časti parku na jednom z najkrajších priehľadov sa pôvodne nachádzal pravidelný ornament vytvorený zo strihaného buxusu. Obrázec údajne skrýval iniciály mena poslednej majiteľky kaštiela.⁸ Z tejto pravidelnej úpravy sa v parku nič nezachovalo, keďže poľnohospodárska škola, ako neskorší správca nehnuteľnosti, tu dala vybudovať školské ihrisko. Vedľa parku v západnej časti areálu dali Zichyovci postaviť skleník, v ktorom pestovali kamélie.

Park nie je oplotený, je voľne prístupný. Už od čias vzniku je rozdelený na dve pomyselné časti, ktoré plynule prechádzajú jedna do druhej. Prvá časť je koncipovaná ako luxusný park, prispôbený na chôdzu pešo, s vnímaním hry svetla a tieňa, s rôznymi prekvapeniami pri prechádzkach touto časťou areálu. Druhá časť – bažantnica, do ktorej sa plynule prechádza za mlynom, je komponovaná na jazdu koňmo a na lov zveri. Má redšiu cestnú sieť a menej romantických zákutí. Cestná sieť je riešená voľným prírodno-krajinárskym štýlom. Kostru parku tvoria domáce dreviny v pomere 2/3 listnatých a 1/3 ihličnatých drevín.

Voderady sa dostali do vlastníctva rodu Zičí v poslednej tretine 17. storočia v období, keď zakladateľ rodovej slávy barón a neskôr gróf Štefan st. Zičí (1616 – 1693) postupne nadobudol viaceré väčšie či menšie panstvá na území Uhorska. Jeho syn Štefan ml. Zičí (†1700) pripojil Voderady k rozrastajúcemu sa vlastníctvu 8. júna 1674, keď sa v Trnave uskutočnila delba majetku po nebohom Tomášovi Baranyaiovi, príbuznom Štefanovej nebohej matky Márie Magdalény Baranyaiovej, prvej manželky Štefana st. Z baranyaiovského majetku Štefan ml. prevzal dom v Trnave, dedinu Voderady spolu s podielmi v Pustých Úľanoch a Körtvelyesi (Hrušov, dnes súčasť obce Slovenská Nová Ves). V dokumente sa nijakým spôsobom nezmienujú, že by v tom čase vo Voderadoch stála nejaká šľachtická rezidencia.

Postupne sa jediným správcom majetkov stal gróf František Zičí (1709 – 1783), ktorý sa dal na cirkevnú dráhu a vrchol jeho kariéry predstavoval post rábskeho biskupa. Mecenácka činnosť a baroková reprezentácia spôsobili, že časť majetkov musel založiť na pokrytie dlhov. Za vyplatenie dlhov vo výške 60 000 zlatých prenechal biskup Zičí 30. novembra 1749 celú dedinu Voderady s vinicou a kúriou v Rači na obdobie

Obelisk v parku. Foto: A. Jakabšicová, archív KPÚ Trnava, 2017.

dvanástich rokov Michalovi Očkajovi (Ocskay) a jeho manželke barónke Terézii Révaiovej (Révay). V čase právoplatnej Očkajovej záložnej držby si nechal biskup 19. marca 1759 vypracovať inventár kaštiela a s odstupom troch mesiacov vznikol 12. júna 1759 celkový popis kaštiela s areálom.

Z kaštiela sa vchádzalo do *panskej záhrady* rozdelenej potokom na dve časti a ohradenej múrom. Rástli v nej rôzne druhy ovocných stromov, stromy zabezpečujúce tieň a aleje. V záhrade stál záhradníkov dom a pivnica na uchovávanie zeleniny. Vedľa *panskej záhrady* sa rozprestierala druhá záhrada s vysadenými novými plodinovými stromami, rovnako rozdelená potokom, s dvomi alejami tiahnuccimi sa až k lesu. Po stranách bola druhá záhrada ohradená priekopami a mala na oboch stranách dve latové brány so stĺpmi. Na konci záhrady existoval panský mlyn.

Po smrti Františka Zičího kaštieľ zdedil jeho syn František (1774 – 1861), ktorý bol v roku 1834 uhorským stajníkom, hlavným županom Bihárskej stolice, skutočným tajným radcom, cisársko-kráľovským komorníkom a nositeľom komandérskeho kríža rakúskeho cisárskeho Leopoldovho radu. Z roku 1833 sa zachovala správa, že pri kaštieli existovala *anglická záhrada* s rybníkom. Po jeho smrti prešiel kaštieľ do rúk jeho vnuka Jozefa Zičího (1841 – 1924), ktorý sa narodil v Bratislave a v čase skonu svojho starého otca mal za sebou právnické štúdiá na univerzite vo Viedni. Jozef podnikol cesty do Egypta, Palestíny, Turecka, Ruska, Švédska, Nórska, Nemecka, Francúzska a ďalších európskych štátov. Po návrate pôsobil v štátnych službách pri kráľovskej tabuli, kde sa v roku 1865 stal referentom. Jozef vo svojich cestách pokračoval až do roku 1878, keď sa po návrate do Uhorska oženil s kňažnou Helenou Odescalchiovou (1859 – 1902). Novomanželia sa po svadbe usadili vo Voderadoch a Jozef od jari 1889 zastával post hlavného župana mesta a Bratislavskej

Romantická zrúcanina po prestavbe na rodinné sídlo. Foto: A. Jakabšicová, archív KPÚ Trnava, 2017.

Torzo akvaduktu. Foto: A. Jakabšicová, archív KPÚ Trnava, 2017.

Vyschnutý prírodný kanál do jazera. Foto: A. Jakabšicová, archív KPÚ Trnava, 2017.

župy. Napriek nedostatku písomných prameňov by bolo možné zo životopisu Jozefa Zičiho vydedukovať obdobie rozsiahlej neoslohovej výstavby kaštieľa alebo prestavby staršieho sídla v období pred rokom 1878. Túto teóriu by podporovali viaceré skutočnosti. Kaštieľ až do roku 1861 vlastnil Jozefov starý otec František Ziči, ktorý by určite nezačal medzi rokmi 1848 až 1861 s prestavbou kaštieľa, keď mal viac ako sedemdesiat rokov. Vnuk sa dlhé obdobie venoval cestovaniu a politicko-úradníckej kariére a je pravdepodobné, že o prestavbe sídla začal uvažovať až v súvislosti so svadbou s kňažnou. Obnovu zdedeného sídla nechal realizovať ešte pred sobášom, pretože po jeho uzavretí sa v kaštieli usadili a je málo pravdepodobné, že by až potom začali s výstavbou alebo radikálnou obnovou. Zároveň by sa dalo povedať, že s neoslohovou stavebnou činnosťou sa začalo až potom, ako sa Jozef vrátil z Ázie, pretože na viacerých miestach v interiéri sa zachovali výjavy s ázijskou tematikou a podkladom pre maliara boli s veľkou pravdepodobnosťou grafické materiály grófa, dovezené z ázijskej cesty.

Poslednými šľachtickými majiteľmi kaštieľa v prvej polovici 20. storočia boli deti Jozefa Zičiho a kňažnej Heleny Odescalchiovej gróf Július Ziči (1880 – 1930), ktorý zomrel bezdetný, a grófkla Klára Zičiová (1883 – 1971), manželka grófa Štefana Kegleviča (Keglevich, 1880 – 1962).⁹

Počas vojny boli v kaštieli ubytovaní nemeckí vojaci. Podľa obvodného notára všetok inventár kaštieľa a kaštieľského areálu bol do 10. februára 1945 na svojom mieste. Vzácné predmety boli uložené v kaštieli v drevených debnách. Krátko po prelome frontu v apríli 1945 bol kaštieľ vyrabovaný. Zostávajúca časť pamiatok bola odvezená v roku 1946, na základe oznámenia národného výboru „všetky spisy, knižnicu previezlo a odviezlo Povereníctvo pre školstvo“. V roku 1946 bol kaštieľ pridelený štátnym majetkom a od roku 1947 v ňom sídlilo Riaditeľstvo štátnych majetkov. Po jeho preložení do Modry bola v kaštieli začiatkom 50. rokov zriadená Pôdohospodárska učňovská škola.¹⁰ V tomto období, počas pôsobenia štátnych majetkov, dochádza k radikálnemu zmenšeniu plochy grófskeho areálu. Ovocné a úžitkové záhrady boli zrušené a zakomponované do sústavy lánov ornej pôdy. V romantickzej zrúcanine (templárskom hrade) bola pre školu vybudovaná učebňa dojenia (na listoch vlastníctva má tento názov dodnes). Na lúkach v západnej časti bolo vybudované stredisko veľkochovu hydiny. Boli tam vybudované veľké montované haly na ich chov. V 70. rokoch boli kačice z týchto chovov vypúšťané na kúpanie do jazera. Táto časť je dnes tiež už odčlenená od parku a je tam vybudovaný areál na spracovanie kovov. V roku 2005 sa škola z kaštieľa odsťahovala do nových priestorov v Trnave. V tom čase bol areál vo vlastníctve Trnavského samosprávneho kraja. Od roku 2005 do roku 2016 bol kaštieľ s areálom nevyužívaný. Kaštieľ bol strážený a temperovaný, park je raz ročne kosený.

Na základe uvedených skutočností je zjavné, že park sa v súčasnosti nenachádza vo vyhovujúcom stave. Aby však bolo možné prísť k obnove, bude

potrebné prekonať viacero komplikácií z veľkej časti vyplývajúcich z vlastníckych vzťahov. V roku 2016 prešiel kaštieľ s prednou časťou parku do vlastníctva súkromnej firmy z Bratislavy. Zadná časť parku – bažantnica – bola do roku 2010 vo vlastníctve štátu, v správe Lesov Slovenskej republiky, a prebiehala tu ťažba podľa lesného hospodárskeho plánu. V tomto roku došlo k zámene pozemkov a územie prešlo do rúk ďalšieho súkromného vlastníka, v ktorého majetku je aj západná strana prednej časti areálu spolu so stavbou „zručaniny“, ktorá bola v roku 2015 prestavaná na rodinné sídlo. V bažantnici sa nachádza aj dom horára, ktorý je tiež prestavaný na moderný rodinný dom. Vodný tok je vo vlastníctve štátu, v správe Slovenského vodohospodárskeho podniku. Z uvedeného vyplýva, že vlastnícke vzťahy, ktoré sú často limitujúcim faktorom obnovy a prezentácie pamiatok, sú v danom prípade mimoriadne problematické. K dnešnému dňu má areál národnej kultúrnej pamiatky kaštieľa a parku vo Voderadoch troch vlastníkov. Každý z nich má svoje vlastnícke práva, ale aj svoje predstavy, ako by chcel s majetkom nakladať. Parkom sa vinie vodný systém vo vlastníctve štátu, ktorý je nefunkčný. Je to spôsobené rôznymi faktormi – nedostatkom vody vo vodnom toku Gidra, z ktorého je tento systém napojený ako appendix, ale aj nezáujmom vlastníka, ktorému je v podstate tento úsek na obtiaž. Ďalším z problémov je skutočnosť, že jazero, ktoré sa síce nachádza uprostred prednej časti parku vo vlastníctve bratislavskej firmy, ktorá by mala záujem obnoviť park podľa zachovaných dokumentov a plánov Bernharda Petriho, nie je možné zakomponovať do projektu obnovy, pretože správca vodného toku tento úsek dlhodobou nájomnou zmluvou s právom prednostného predaja prenajal vlastníkovi bažantnice. Existuje rozhodnutie z 25. októbra 1988 Ministerstva lesného a vodného hospodárstva a drevospracujúceho priemyslu SSR, ktoré ustanovuje Miestny národný výbor Voderady správcom tohto drobného vodného toku. Ten sa k celej 2,2 km dlhej sústave napájacích kanálov nehlási.

Tento skvost krajinskej architektúry na Slovensku už prečkal rôzne necitlivé zásahy do jeho koncepcie a kompozície. Netreba preto strácať nádej, že náročná a zdĺhavá komunikácia pamiatkarov s vlastníkmi a správcami, ktorí majú často

Pohľad na kaštieľ od jazera s kostolom v pozadí. Foto: A. Jakabšicová, archív KPÚ Trnava, 2007.

Pohľad na grotto zo západnej starany jazera. Foto: A. Jakabšicová, archív KPÚ Trnava, 2016.

navzájom rozdielne záujmy, predsa len nakoniec povedie k úspešnej dohode a jeden z najkrajších parkov Trnavského kraja odolá všetkým úradným ťahaniciam bez väčšej ujmy a v budúcnosti budeme môcť tento park znovu nazvať reprezentatívnym dielom Bernharda Petriho. ■

¹ TURANSKÝ, Marek a kol. *Voderady: vlastivedná monografia obce*. Bratislava: Dajama, 2014, 493 s.

² HAVLÍK, M. *Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum. Voderady – kaštieľ*. 2017. (rkp. uložený na KPÚ Trnava).

³ TOMAŠKO, I. *Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku: história, lokalizácia, valorizácia, architektúra a spôsoby obnovy*. Bratislava: Veda, 2004, 158 s.

⁴ HRMOVÁ, B. *Obnova pamiatky krajinskej architektúry*. Bakalárska práca. Lednice, 2017, s. 14.

⁵ ČAMBÁLOVÁ, D. a kol. *Voderady 1243 – 1993*. Voderady: Obecný úrad Voderady, 1993, 187 s.

⁶ JURČOVÁ, S. Reliéfna výzdoba architektúr v romantickom parku vo Voderadoch In *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 16*. Trnava: Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2013, s. 39-46; JURČOVÁ, S. Kamenné tajomstvá z voderad-

ského parku. In *Pamiatky a múzeá*, 2012, č. 4, s. 15-19.

⁷ ČAMBÁLOVÁ, D. Prírodný sentimentálny park vo Voderadoch. In *Prínos svetových osobností v kontexte historických parkov a tradícia pestovania ruží v Dolnej Krupej*: Zborník príspevkov z medzinárodnej odbornej konferencie, Dolná Krupá, 17. – 18. 10. 2013. BUGALOVÁ, Edita (ed.). Bratislava: Slovenské národné múzeum-Hudobné múzeum, 2014, s. 70-78.

⁸ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 4234. VÁGENKNECHTOVÁ, V. *Voderady – park. Zámer obnovy pamiatky a program pamiatkovej úpravy*. Bratislava: Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1981, s. 27.

⁹ JANURA, T. Kaštieľ vo Voderadoch z pohľadu historického vývoja. In HAVLÍK, 2017, ref. 2, s. 442- 444.

¹⁰ *História obce*. [online]. Voderady, 2011 – 2018. [cit. 18-9-2017]. Dostupné na: <http://voderady-info.webnode.sk/kastiel>.

Park v Lednických Rovniach a jeho architektonické a výtvarné objekty

MIROSLAVA ŠICHTOVÁ

Les štíhlych topoľov, ktoré sa pyramídovito týčia dohora, asi hodinu za Púchovom až bezprostredne k pravému brehu Váhu nám oznamuje, že sa blížíme k bezvýznamnej dedine, ktorú pred niekoľkými rokmi zosnulý gróf Aspremont premenil skvelo upraveným parkom veľkého štýlu na jedno z najkrajších vidieckych šľachtických sídel v Uhorsku. Krátko potom sme s ľútosťou vkročili do nádherného parku, ktorý nesie presnú pečať zakladateľa – vzoru láskyplnej civilizovanosti a vytríbeného vkusu – a na každom kroku sme sa presvedčili o tom, že dokonalé dielo sa vytvorí len spojením prírody a umenia. Ako sila dá mužovi hrubé telo, ktoré ženina láska sformuje na pôvabnú postavu, tak dielu, ktoré má byť chválou dokonalosti, príroda dáva hmotu a umenie formu. Príroda tu poskytla vrch i dolinu, les i vodu a predovšetkým krásny rozhľad na utešený malebný kraj zôkol-vôkol na niekoľko míľ. Umelecká zložka prispela vybudovaním ciest a chodníčkov, jazier a vodopádov, umne porozdeľovala kvety, kríky i besiedky a všade výstižne zvolila najúčelnejšie miesta na potechu oka.¹ Takýto plastický obraz parku v obci Lednické Rovne poskytuje gróf Alojz Medňanský (Mednyánszky), ktorý ho navštívil počas jednej zo svojich zastávok na ceste absolvovanej na plti dolu Váhom v roku 1822.

Obec Lednické Rovne sa rozprestiera v Iľavskej kotline na pravej strane rieky Váh, 11 km južne od mesta Púchov. V čase, keď žil Medňanský, to bola bezvýznamná dedina, dnes je známa výrobou predovšetkým nápojového skla. Sklárne boli založené v roku 1892 viedenskou spoločnosťou Schreiber & Neffen. Lednické Rovne sa spájajú aj s históriou filmu na Slovensku. V roku 1910 bol práve v lednickom parku natočený prvý hraný film, ktorý režíroval Eduard Schreiber.²

Náhrobok grófký Batthyány. 50. – 60. roky 20. storočia. Archív obce Lednické Rovne.

Kostol a náhrobok grófa Aspremonta. Foto: M. Šichtová, 2017.

V súčasnosti nedocenený prírodno-krajinársky park s rozlohou 18,5 ha, ktorý sa rozprestiera južným smerom od kaštieľa, ukrýva veľké architektonické, výtvarné, historické a krajinárske hodnoty a podľa názoru autorky patrí k najvýznamnejším a z hľadiska autenticity k najzachovalejším historickým parkom Slovenska.³ Park, ktorý je výsledkom umelého zásahu do krajiny, doplnený cennými architektonickými a výtvarnými dielami, si zachoval svoje hranice a čiastočne aj svoju priestorovú štruktúru. Má pretiahnutý pôdorys v tvare písmena U, ktorého vonkajší oblúk lemuje potok Ledničanka. V jeho severnej časti je situovaný kaštieľ, ktorý spolu s bývalými hospodárskymi objektmi z troch strán vymedzuje nádvorie, južným smerom prechádzajúce do rozsiahleho prírodno-krajinárskeho parku.

Jeho založenie hodnoverne zachytávajú mapové doklady. Predovšetkým je to mapa parku, na ktorej je vyznačené datovanie 1799 a meno autora, ktorý ju vyhotovil – János Löslér, geometer,⁴ ďalším dokladom je mapa druhého vojenského mapovania z rokov 1812 – 1813. Hranice parku vyznačené na týchto historických dokladoch navzájom korešpondujú. Takýto rozsah parku, až na severozápadnú časť v blízkosti pôvodných hospodárskych objektov, kde sa nachádzala úžitková a zásobovacia záhrada s pareniskami a skleníkom,⁵ zodpovedá aj súčasnému stavu. Staršie kartografické dokumenty – mapa z prvého vojenského mapovania z rokov 1782 – 1784 a mapa urbára obce z roku 1785 park ešte nezobrazujú.

Vznik parku je spojený s menom vlastníka lednického panstva grófom Jánom Gobertom Aspremont-Linden (1757 – 1819) a jeho manželkou Reginou Batthyányovou (†1816). Po smrti grófa Aspremonta spravovala lednické panstvo, teda aj kaštieľ s parkom, jeho dcéra grófká Mária Aspremontová (1787 – 1866), vydatá za grófa Juraja Erdődyho (1785 – 1859), neskôr ich dcéra Františka (1812 – 1894), vydatá za baróna Filipa Skrbenského (1789 – 1867). Ich syn, barón Filip Skrbenský, musel kaštieľ pre veľké dlhy

v roku 1890 predať sklárovej a továrnikovi Jozefovi Schreiberovi (1835 – 1902).

Viac o rode Aspremontovcov sa uvádza v architektonicko-historickom výskume parku: *Rod Aspremont-Linden (nesprávne uvádzaný aj Aspermont-Linden) pochádza z Lotrinska, do Uhorska sa dostal manželstvom svojho príslušníka Goberta (†1708) s Julianou, sestrou Františka II. Rákociho (Rákóczi). Z vlastníctva tohto rodu im pripadlo lednické panstvo v Trenčianskej stolici, časť makovického panstva v Šarišskej stolici a niekoľko dedín v Zemplíne. Podľa I. Nagy uhorský indigenát (štátnu príslušnosť) získal v roku 1765 (zákonným článkom č. 47, literatúra uvádza aj rok 1755 a ten istý zák. čl.) gróf Ján Nepomuk Gobert I. von Aspremont-Linden, kráľovský dvorský radca, ktorý bol vnukom Goberta Aspremonta a Juliany, rod. Rákoci.*⁶

Gróf Aspremont, znalec umenia, milovník prírody, zberateľ a cestovateľ inšpirovaný novým slohom záhradného umenia, ktorý sa v tom čase šíril, zveril založenie parku osobnému lekárovi a v tom čase známemu botanikovi a prírodovedcovi Antonovi Rochelovi (1770 – 1847) a záhradníkovi Václavovi Wagnerovi (†1847). Rozsiahla krajina južne od kaštieľa sa vyznačovala zložitou morfológiu terénu, a práve na tomto zdanlivom nedostatku sa podarilo vybudovať krajinárske dielo konkurujúce záhradám a parkom v zahraničí. Západná časť parku, umiestnená na terénnej terase, sa smerom na východ lámala a prudko klesala do krajiny charakteru lužného lesa. Do parku boli začlenené budovy kaštieľa a dovtedy osamotené stojaceho kostola, nachádzajúce sa na okraji obce.

Gróf Aspremont pri zakladaní výsadiieb myslel aj na drobné stavby a plastiky. V pamiatkovom výskume parku, realizovanom v rokoch 2015 – 2016, je uvedený súpis architektonických súčastí parku – stavieb podľa zachovaného ocenenia panských budov z prvej tretiny 19. storočia.⁷ Podľa neho sa v *anglickej záhrade* (takto je park označovaný v zachovaných účtovných dokladoch) nachádzal skleník, kamenné schody, brána podľa starobylých vzorov, komora v tvare ruiny (*Ruin Kammer*), Dianin (Minervin) chrám, *Ruský dom*, *Rytiarsky hrad*, *Die Neyrey*, kamenný most a tri stĺpy, dve *gotické komory*, dva stĺpy s čelným portálom, rybníček, tri kamenné mosty, 39 lavíc vytesaných z balvanov, dom pre furmana, tri hrádze na ochranu pred Váhom, dom záhradníka, dvojité vyhrevňa alebo parenisko, oplotenie záhrady z múru a priekop a Neptúnova studňa. Z dreveného materiálu bola komora pri skleníku, šesť kletok, trinásť mostíkov, *reclinatorium* (prevdepodobne sedenie) nazývané *dáždnik*, maštal, vežička nazývaná *Čínska zvonkohra*, oplotenie kuchynskej záhrady, pyramída a zo skla letné ležadlá.

Podľa ďalšieho nedatovaného súpisu budov panstva sa v skleníku uchovávali talianske stromy, cudzokrajné planť (priesady) a kvety so svojimi podstavcami (nádobami). V *anglickej záhrade* sa uvádza päť jazier s privodmi vody, panenská alabastrová socha, žriedlo nazývané *Vereinigung Bundte*, jazierko s vodotryskom s pripojeným akvaduktom, záhradníkov dom, stajne. V kuchynskej záhrade rástli ovocné stromy a v záhrade používanej záhradníkom boli tri pareniská alebo vyhrevne so zaklenutými kanálmi.⁸

Medňanský v už uvádzanej knihe *Malebná cesta dolu Váhom* píše, že už v tom čase bol do parku začlenený kostol,⁹ niekoľko krokov od neho sa nachádzal náhrobok grófký Batthyányovej v podobe antického sarkofágu. Na jeho čelnej strane bol vrytý latinský nápis: *Obiit die XXVI. Ian. MDCCCXVI.*

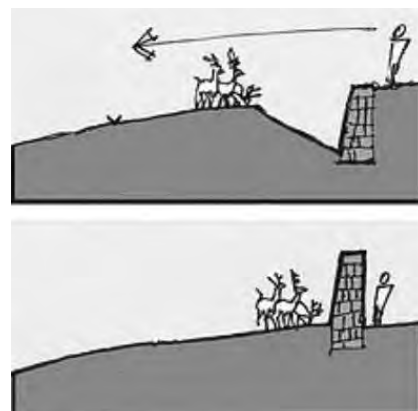

Chrám Minervy. Foto: M. Šichtová, 2017.

*Dil uxori Reginae Natae Batthyyan. Posuit maerens maritus Aspremont.*¹⁰ Medňanský uvádza aj ďalší náhrobok z mramoru. Bol to náhrobok grófa Aspremonta severovýchodne od kostola. Na podstavci sa nachádzalo súsošie ženy opierajúcej sa o urnu s vencom a dieťaťa držiaceho rodový erb. Na čele podstavca bola osadená kovová tabuľa s nápisom: *Genitori optimo comiti Joh. Goberto Aspremont-Linden. Nato XXII. Sept. MDCCCLVII. Dem XVI. Sept. MDCCCXIX. Tristissima filia Comitissa Maria Erdődy posuit.*¹¹

Práve dokonalý výber ich umiestnenia pri kostole medzi statnými stromami vyvolával skutočné emociálne účinky. Kým náhrobok grófa Aspremonta sa nachádza na pôvodnom mieste v parku a je čiastočne zachovaný (postavám absentujú hlavy a dieťaťu aj ruka), náhrobok grófký Batthyányovej sa v parku nachádzal do roku 1970, keď bol rozbitý. Jeho torzovité časti sú uložené v objekte patriacom obci. V roku 2012 bol realizovaný reštaurátorský výskum, v ktorom autori konštatujú, že *...na základe zachovaných kamenných fragmentov je možné náhrobok grófký Aspremontovej rekonštruovať z väčšej časti pôvodných kamenných blokov.*¹²

Podľa základného výskumu obce¹³ sa pri kostole nachádzali štyri náhrobky – náhrobok baróna Antona Kaschnitza, Aspremontovho priateľa, s textom na nápisovej doske: *Anton Valentin Freiherr Kaschnitz. Geborgen zu Wien 1740. Gestorben im Jahre 1812. Freund des Grafen Aspremont welche aus Mähren hergebracht*, náhrobok s krížom s nápisom *Hier ruhet...*, náhrobok s krížom vo vrchole a s nápisom v strede pod festónom: *Comerzi (?) eide et pie matri verae Barborae vitalis tristis et grati posuere Bukovichii*, obsahujúcim chronostichon vyjadrujúci rok 1792, a náhrobok grófa Aspremonta.

Porovnanie ha-ha priekopy a bežného ohradného múru. Zdroj: <https://en.wikipedia.org/wiki/Ha-ha>.

Bašta s kamennou bránou. Foto: M. Šichtová, 2017.

O existencii hrobu grófa Antona Kaschnitza (†1816) sa zmiňuje už Medňanský.¹⁴ Géza Galavics vo svojej v štúdiu z roku 2006¹⁵ uverejnil obrázok hrobu, nachádzajúceho sa pri ruinách kostola, tvoreného jednoduchým kamenným rámom, stred ktorého je nespevnený, a náhrobníkom imitujúcim skalné bralo. Na čelnej strane náhrobníka je vyhlbená kazeta, kde bola pôvodne umiestnená nápisová doska. Podľa Z. Zvarovej však vôbec nemusí ísť o hrob A. Kaschnitza, keďže chýba nápis.¹⁶ Umiestnenie druhého a tretieho náhrobku nie je známe.

Za zmienku stoja aj okružle kamenné prvky, čiastočne utopené v teréne, ktoré sa zachovali pri kostole. Ide pravdepodobne o niekoľko sedadiel (alebo ich častí), ktoré sú spomínané v ocenení majetku ako lavice vytesané z balvanov.

Pod cestou vedúcou od kaštieľa ku kostolu, v členitom dynamickom teréne, sa nachádzajú štyri kamenné články – podstavec tvorený štorcovou doskou nesúcou kruhovú

Kamenný portál. Foto: M. Šichtová, 2008.

pätku stĺpa a kanelúrované valcové bloky, pôvodne tvoriace driek stĺpa. Miesto, kde sa dnes nachádzajú, korešponduje s vyznačením na mape parku z roku 1799. Ide pravdepodobne o jeden zo stĺpov, o ktorom píše J. Bárta v časopise *Sklárska iskra*. Podľa tohto článku sa v parku nachádzala umelá zrúcanina, zlomené kamenné stĺpy, rozličné besiedky a podobné veci, ktoré patrili k ozdobe anglických parkov.¹⁷

Medňanský ďalej uvádza: *Od týchto pochmúrnych miest (myslí od kostola s náhrobníkmi) vedú kľukaté chodníky cez temravé háje na pekné lúčky, ku kvitnúcim kričkom, ktoré svojím množstvom a rozmanitosťou príjemne klamú pútnika, lebo si vôbec neuvedomuje dĺžku cesty, ktorú už prešiel. Napokon príde k chrámu Minervy na najvyššom kopci parku a tu ho očarí rozhlád, s ktorým sa len ťažko rozlúči.*¹⁸ Chrám (v ocenení majetku uvádzaný ako Dianin) pochádzajúci z obdobia založenia parku bol z troch strán obklopený lesom – porastmi dubov – a čelom je orientovaný do voľnej krajiny s výhľadmi na obrábané polia a okolité lesy. Má podobu antického chrámu, je tvorený štyrmi dórskymi stĺpmi s trojuholníkovým tympanónom v popredí a zadnou stenou s nikou, v ktorej sa nachádzala socha bohyně Minervy. Stavba má nízku sedlovú striešku. V roku 2008 bol chrám obnovený umeleckoremeselným spôsobom, avšak nika na umiestnenie sochy ostala prázdna, lebo socha Minervy bola po roku 1918 zničená.

V súvislosti s precíznym výmerom umiestnenia tejto drobnej stavby treba upriamiť pozornosť na kompozičný prvok s názvom ha-ha, uplatňujúci sa vo veľkých prírodno-krajinárskych parkoch. Priekopa zapustená do terénu, prebiehajúca pozdĺž celej južnej hranice parku, vytvárala vertikálnu prekážku a zamedzovala vstup napr. osôb alebo pasúcich sa zvierat do parku a zároveň minimalizovala vizuálnu prekážku v krajine. Takéto riešenie vytváralo ilúziu, že park pokračuje ďalej a spolu s okolitou krajinou vytvárajú jeden celok. Jej jedna stena, bližšie k parku, bola tvorená strmým zapusteným kamenným oporným múrom. V súčasnosti sa priekopa v dôsledku neudržiavania rozpadá a pohľad do krajiny je obmedzovaný porastom náletových drevín.

Medňanský vo svojej knihe vymenúva aj zrúcaniny, zámok, jaskyne, holandský majer ... a podobné budovy vyskytujúce sa vo veľkých prírodných anglických parkoch striedajú sa tu v patričnej vzdialenosti a v charakteristickom okolí s voľnými čistinkami, zátišiami a skupinkami najzácnejších, voľne rastúcich stromov.¹⁹

Z obdobia založenia parku pochádzajú aj stavby situované na juhozápadnom konci oplotenia – kamenného múru. Z. Zvarová vo výskume uvádza: *Ide o stavby, ktoré možno podľa nás s vysokou pravdepodobnosťou stotožniť s rytierskym hradom. Južná stavba, dnes v stave ruiny, bola postavená na štvorcovom pôdoryse, pôvodne so vstupom zo severu, mala drevený strop a na západnej fasáde úzky otvor, pravdepodobne náznak strielne. Je zaujímavá charakterom muriva, ktoré je v celom rozsahu výrazne nelícované. Severne od nej bola postavená kamenná stavba, ktorej podobu pre dnešný torzálny stav nie je možné bližšie určiť. Dá sa len vyčítať, že mala na východnej dve a na severnej fasáde jednu niku. Niky boli primárne vymurované a pravdepodobne slúžili na osadenie nápisových tabúl.*²⁰ Severne od nich bola vybudovaná bašta kruhového pôdorysu s dvoma protiľahlými vstupmi a dvoma strieľňami a kamenná brána s lomeným oblúkom, ktorú pokladá za mladšiu

Mauzóleum J. Schreibera. Foto: M. Šichtová, 2008.

a datuje ju do polovice 19. storočia. Tieto objekty vo svojich jednoduchých formách vyvolávali atmosféru stredoveku.

Stavbou, uvedenou v ocenení ako dva stĺpy s portálom, je s najväčšou pravdepodobnosťou kamenný portál so štítom situovaný severovýchodne od chrámu Minervy. Dórske stĺpy umiestnené na hranolových podstavcoch, medzi ktorými prechádza chodník do lužnej časti parku, nesú štít s tympanónom.

V tejto časti parku, vinúcej sa popri vodnom toku, využili pri jeho zakladaní prírodný charakter lužnej krajiny, ktorý bol doplnený množstvom nových chodníkov a vodným systémom. Nachádzala sa tu voda v rôznych formách – prírodné jazierka, vodopády, jazierko s vodotryskom, ktoré boli navzájom pospájané umelými vodnými kanálmi alebo prirodzenými tokmi vody. V mieste, kde vyvierala voda, bola vybudovaná studnička. Nad výverom vody bol umiestnený hranolovitý podstavec s ukončujúcou vázou s kanelúrovaným telom. V severnej časti parku pod kaštieľom bolo vybudované pomerne veľké jazero s ostrovčekom, na ktorý bol vstup zabezpečený cez drevený mostík.

V parku sa nachádzala aj ďalšia mytologická postava, a to socha Neptúna v životnej veľkosti. Pôvodne bola osadená v severnej časti terasy parku v blízkosti kaštieľa na kamennom hranolovom podstavci lemovanom kamennými blokmi so zaoblenými rohmi.²¹ V súčasnosti je sekundárne umiestnená na ostrovčeku v jazierku pod budovou kaštieľa.

Ďalšou významnou stavbou v parku je mauzóleum priemyselníka a sklára Jozefa Schreibera, ktorý tu bol pochovaný v roku 1904. V roku 1892 dal v obci postaviť sklársku fabriku, ktorá sa v krátkom čase stala renomovanou firmou. Schreiber si dielo Aspremontovcov vysoko cenil a zveladil čiastočne spustnuté panstvo. Dal opraviť kaštieľ a obnoviť park, výrazne však do neho nezasahoval. Rešpektoval jeho podobu z čias založenia, chcel v ňom však mať miesto posledného odpočinku. Mau-

Socha Neptúna. Foto: Archív PÚ SR, Stanek, 70. roky 20. storočia.

zóleum bolo vybudované na okraji veľkej lúky v južnej časti parku, pri chodníku medzi starým kostolom a chrámom Minervy. Kamenná stavba má pôdorys gréckeho kríža a kupolovitú strechu, vstup bol zvýraznený portikom. V roku 1902 stavbu naprojektoval významný viedenský architekt Alexander Graf. Jeho autorstvo je potvrdené nápisom na stĺpe portika. Na druhom stĺpe je vyznačené meno staviteľa mauzólea, ktorým bol rakúsky kamenár a zakladateľ moderného kamenárskeho priemyslu v Rakúsku Eduard Hauser. Citlivo zvolená architektúra mauzólea antikizujúceho výrazu, s veľkým umom umiestnená do parku medzi skupinky vysokých stromov, vytvorila harmonické a vznešené dielo rešpektujúce charakter parku.

V parku na nachádzajú aj nápisová a epitafná doska, ktoré boli sekundárne umiestnené do oplotenia z cyklopského muriva pri jeho oprave v 80. rokoch 20. storočia. Ich stav je silne narušený. Na nápisovej doske – kamennej platni obdĺžnikového tvaru osadenej na šírku, sa nachádza vrytý latinský nápis: *SUSPISIBUS PROPT[ER] IN LONGEVA IN MEMORIAM ERIGI CURAVIT / EXC(ELENTISSIMUS) AC ILL(USTRISSIMUS) CO[ME]S ASPREMONT MULTA ARC PERNUS / [ANNO DOMINI] MDCCCXVI.*²² Jej pôvodné umiestnenie nepoznáme. Na kamennej náhrobnej tabuli, postavenej na výšku a po obvode lemovanej vrytým nápisom, je vytesaný reliéf postavy rytiera v brnení v životnej veľkosti. V jednej ruke drží štít, v druhej meč, hlavu má položenú na vankúši. Z. Zvarová čiastočne dešifrovala nápis: *HIC IACET SEPLTVS IN CHRISTO EGREGIVS THOMAS [...].WSKII DE ZBOROW RI[...].SC]EPPVSIENSIS QVIS SACRAE PRIMVM REGNI CORONAE HUNGARIAE DEINDE MI[...].IA] SVA [...].M[...].SIT CVM [...] ANNORVM 60 OBIIT 2 DIE MEN(SAE) IANV(ARII) [...].JCAIOR [O] NOSSY DIO 1660 ZNEGGSEK / ONEWZKA / CVI DEVS / DET [...].ETRE / QVI [...].AT / [...].*²³ Epitafná platňa sa náhodne našla v parku v 80. rokoch 20. storočia. Odkiaľ doska pochádza, nie je známe.

O ďalších pôvodných stavebných prvkoch, ktoré sa v súčasnosti v parku už nenachádzajú, sa dozvedáme len zo zmienok v literatúre a z dobových obrazových prameňov.

J. Bárta vo svojich článkoch²⁴ okrem popisu náhrobníkov píše aj o bráne s latinským nápisom *MORIBUS ANTIQVUS* a na jej druhej strane bolo vo francúzštine napísané *IL NE VAUT PAS PEICE DE VIVRE*. Ďalej spomína poškodený ihlan na inom náhrobku s vytesaným reliéfom postavy rytiera a nečitateľným latinským nápisom na náhrobnej doske. Podľa autora článku fotografia parku vyhrala na Všeobecnej krajinkej výstave v Budapešti v roku 1885 medailu.²⁵ Rozbor zachovaných grafičiek z roku 1820 so žánrovými výjavmi z lednického parku poskytuje G. Galavics.²⁶ Zobrazenia sa nachádzajú v Národnej knižnici vo Viedni, ako autor je uvedený Felsenberg²⁷ a ako zhotoviteľ grafiky Benedikt Piringer. Zobrazujú dve stavby – pustovňu a holandskú stajňu.²⁸ Stajňa je zobrazená ako budova s kamennými základmi, stenami z prútia a slamenou strechou. Vo

Holandský kravín v parku na grafike z roku 1820. Objekt sa v parku nenachádza, miesto sa nepodarilo verifikovať.

Pustovňa v parku na grafike z roku 1820. Objekt sa v parku nenachádza, miesto sa nepodarilo verifikovať.

vrátach je zobrazená krava. V blízkosti stajne je zachytený drevený mostík cez vodný kanál. Druhá grafika predstavuje scenériu s pustovňou. Ide o stavbu na pôdoryse v tvare kríža s vysokou slamenou strechou, v hornej časti s nadstavbou lucerny a krížom, ku ktorej vedie úzky mostík. Umiestnenie týchto stavieb v parku sa zatiaľ nepodarilo identifikovať. Na základe toho, že ku stavbám vedú mostíky, dá sa predpokladať, že sa nachádzali niekde v lužnej časti parku.

Park v Lednických Rovniach je výnimočným dielom záhradného umenia a cenným dokumentom vývoja prírodno-krajinárskych parkov na Slovensku. Ide o park s vysokým stupňom autenticity, ktorý si vo veľkej miere zachoval pôvodnú architektonicko-vegetačnú kompozíciu. Pre tento

park je typické striedanie komponovaných porastov, skupín stromov a lúčnych otvorených priestorov, romantické zákrutia, spleť organicky vedených chodníkov v krivkách, na ktoré nadväzujú prvky drobnej architektúry a vodné prvky vo všetkých podobách.

V roku 1997 bol realizovaný dendrologický prieskum a vypracovaná štúdia obnovy parku.²⁹ Jeho obnova je rozvrhnutá na dlhé obdobie. Aj napriek tomu, že v roku 2006 bol park zaradený do zoznamu *100 najohrozenejších pamiatok sveta*,³⁰ ostáva už len veriť, že sa mu postupnými čiastkovými krokmi podarí prinavrátiť krásu, akou očaril návštevníka pred dvesto rokmi v časoch grófa Aspremonta a pred sto rokmi v dobe Jozefa Schreibera. ■

¹ MEDNYÁNSZKY, A. *Malebná cesta dolu Váhom*. Bratislava, 1981, s. 94. (Originál *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungern*. Prvé vydanie 1826, druhé 1844.)

² Jozef a Eduard Schreiber. [online]. Lednické Rovne, oficiálna stránka obce, [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné na: <http://www.lednickorovne.sk/o-obci/je-schreiber/>.

³ Pamiatkový objekt park je súčasťou národnej kultúrnej pamiatky kaštieľ s areálom, ktorá je od roku 1963 zapísaná v Ústrednom zozname pamiatkového fondu, v registri nehnuteľných kultúrnych pamiatok pod č. 745/1-7.

⁴ Kolorovaný výkres podrobne zobrazujúci úpravy parku je uložený v Štátnom archíve v Považskej Bystrici. Je na ňom čitateľná štruktúra porastov, zobrazený je habitus stromov a rozlišuje listnaté a ihličnaté dreviny. Vegetácia je zobrazená axonometricky, budovy a prvky drobnej architektúry v mierke, ale iba v pôdoryse, bez bližšieho určenia. Na výkrese nie je zobrazené umiestnenie mauzólea, ktoré bolo postavené neskôr.

⁵ V 70. rokoch 20. storočia bola v tejto časti vybudovaná škola a detské ihrisko.

⁶ ZVAROVÁ, Z. – MALÁ, B. – ORŠULOVÁ, J. – BUDAY, P. – JANURA, T. *Lednické Rovne. Park. Architektonicko-historický výskum 2015-2016*, s. 15.

⁷ ZVAROVÁ a kol., 2015 – 2016, ref. 6. Podľa T. Januru ocenenie majetku vzniklo pravdepodobne v čase príprav prevodu panstva na Františku Erdődyovú.

⁸ Pozri aj ZVAROVÁ a kol., 2015 – 2016, ref. 6, s. 80-81.

⁹ V súčasnosti sa v parku nachádza murovaná veža kostola, podľa nápisovej dosky, pôvodne umiestnenej na jej fasáde, z roku 1751. Pri nej sa nachádzajú murivá pôdorysu kostola v torzovitom stave, ktorý podľa literatúry dala okolo roku 1640 postaviť Zuzana Lorántffy vydatá za Juraja I. Rákociho. DANIŠOVÁ, A. *Obec Lednické Rovne*. Bratislava, 2004, s. 12.

¹⁰ V preklade: Zomrela 26. januára 1816. Svojej milovanej žene Regine, rodenej Batthyányovej dal postaviť jej smútiaci manžel Aspremont.

¹¹ V preklade: Najlepšiemu otcovi, Jánovi Gobertovi Linden Aspremontovi, ktorý sa narodil 22. septembra 1757 a zomrel 16. septembra 1819 dala postaviť smútiaca dcéra, grófka Mária Erdődyová.

¹² HAGARA, D. – HOVORIČ, I. *Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie náhrobníka grófkyni Reginy Aspremontovej*, 2012.

¹³ Archív Pamiatkového úradu SR Bratislava, Zberníka základných výskumov, sign. Z 1065. KRIŽAN, M. *Základný výskum obce Lednické Rovne*, 1959.

¹⁴ MEDNYÁNSZKY, 1981, ref. 1, s. 94.

¹⁵ GALAVICS, Géza. Egy elfeledett angolkert – Rovnye Trencsén megyében. In *Ars Hungarica*, 34, 2006, č. 1-2, s. 137; 119-166. Dostupné na: <https://mi.btk.mta.hu/hu/ars-hungarica>.

¹⁶ Tiež pozri ZVAROVÁ a kol., 2015-2016, ref. 6, s. 67.

¹⁷ J. Bárta, popredný remeselník sklárskej továrne, do ktorej nastúpil v roku 1898, uverejnil články venujúce sa dejinám Lednických Rovní v časopise *Sklárska iskra* v roku 1956. *Sklárska iskra*. Lednické Rovne : Spojené sklárne, 1956, roč. 5, č. 9 a 10.

¹⁸ MEDNYÁNSZKY, 1981, ref. 1, s. 94.

¹⁹ MEDNYÁNSZKY, 1981, ref. 1, s. 94.

²⁰ ZVAROVÁ a kol., 2015 – 2016, ref. 6, s. 96.

²¹ Na fotografiách z 50. rokov 20. storočia je socha osadená v poraste stromov. Zachytený kamenný hranolový podstavec lemovaný kamennými blokmi so zaoblenými rohmi zodpovedá zachovaným kamenným článkom, ktoré sa nachádzajú v severnej časti terasy parku v blízkosti kaštieľa.

²² Preklad podľa architektonicko-historického výskumu parku: *Pre obdiv v starom veku (starobe) na pamäť dal postaviť najznevnejší a najosvietenejší gróf Aspremont (multa arc pernus???) roku Pána 1816*. ZVAROVÁ a kol., 2015 – 2016, ref. 6.

²³ Preklad podľa architektonicko-historického výskumu parku: *Tu leží spočítaný v Kristu znamenitý Tomáš ... wski zo Zborova, spišský ..., ktorý bol neskôr najprednejším ... svätej uhorskej korony ... zomrel 60-ročný 2. januára. 1660 Anezka? Znegseg, ktorú Boh ...* ZVAROVÁ a kol., 2015 – 2016, ref. 6.

²⁴ Sklárska iskra, 1956, ref. 17.

²⁵ Pozri bližšie ZVAROVÁ a kol., 2015 – 2016, ref. 6, s. 82.

²⁶ GALAVICS, 2006, ref. 15, s. 119-166.

²⁷ Podľa Galavicsa sa za menom „Felsenberg“ skrýva viedenská maliarka Mária Anna Fischerová (1785 – 1844). Pozri viac GALAVICS, 2006, ref. 15, s. 141-142.

²⁸ Österreichische National Bibliothek [online]. Dostupné na <http://www.onb.ac.at/>.

²⁹ Přípravnú dokumentáciu *Historický park v Lednických Rovniach* vypracovala spoločnosť MGM Žilina, s. r. o., 1997.

³⁰ Tento zoznam každé dva roky zostavuje a uverejňuje nezisková medzinárodná organizácia *Svetový fond pamiatok* (World Monuments Fund) so sídlom v New Yorku.

System zelene v pamiatkovej zóne Hanušovce nad Topľou

ADRIANA PAVLÍKOVÁ

Pamiatková zóna Hanušovce nad Topľou v okrese Vranov nad Topľou je atypickou pamiatkovou zónou s dvoma kaštieľmi so zázemím a kostolom s areálom bez uličnej (obytnej) zástavby, avšak s rozsiahlymi parkovými plochami. Územie pamiatkovej zóny je situované v západnej časti intravilánu obce, na vyvýšenine na pravom brehu Medzianskeho potoka. Hanušovce nad Topľou vznikli na majetku Abovcov, ktoré im patrili do roku 1346. Počas dvadsiatych rokov 14. storočia bol postavený murovaný ranogotický Kostol Nanebovzatia Panny Márie, ktorý je najstaršou nehnuteľnou kultúrnou pamiatkou v obci. Už pred rokom 1438 mal kostol murovanú vežu. Súčasťou areálu kostola je aj samostatná renesančná zvonica postavená v 17. storočí.¹

V tomto období sa stali vlastníckmi Hanušovci nad Topľou šľachtici Sóošovci, vlastníci solivarského panstva a patrili im až do začiatku 17. storočia. Sóošovci si dali v Hanušovciach nad Topľou vybudovať renesančný tzv. *Malý kaštieľ*, ktorý sa s viacerými prestavbami zachoval do súčasnosti.² Postavený bol v roku 1564 ako dvojpodlažná blokovaná stavba nesúca všetky dobové architektonické znaky reprezentatívneho šľachtického sídla. V 17. storočí prešli Hanušovce nad Topľou do vlastníctva Jána Kecera zo šľachtického rodu Kecerovcov z Kecerovského Lipovca (pochádzajúceho z tunajších Abovcov z 13. storočia) a iných spolumajiteľov.

V 18. storočí patrila väčšia časť Hanušovci nad Topľou rodine Dežöfiovcov, ktorí tu dali na prelome 17. a 18. storo-

Celkový pohľad na pamiatkovú zónu. Foto: archív KPÚ Prešov, fond historických fotografií.

čia neďaleko Malého kaštieľa na návrší postaviť renesančno-barokový tzv. *Veľký kaštieľ*. Bol budovaný v rokoch 1760 – 1766 grófmi Tomášom a Jozefom Dežöfiovcami.³

Začiatkom 20. storočia boli Hanušovce nad Topľou malým šarišským mestečkom, v ktorom žilo asi 1 200 obyvateľov. Mestečko malo dve historické dominanty – Malý kaštieľ, ktorý bol pravdepodobne naďalej židovským majetkom (v roku 1875 bol jeho majiteľom Florián Schultz) a Veľký kaštieľ, patriaci do dežöfiovského majetku. Cez stred mestečka pretekajúci potok bol v roku 1907 zregulovaný. Mestečkom stále viedla dôležitá krajinská cesta smerujúca na Vranov, ale aj hradská cesta vedúca do Giraloviec. Po oslobodení v januári 1945 sa začalo s rekonštrukciou vojnovou zničených objektov a novou výstavbou. Toto obdobie však bolo poznačené aj konfiškáciou dežöfiovských majetkov (rok 1945) a parceláciou dežöfiovskej pôdy.⁴

V čase vyhlásenia Veľkého kaštieľa a parku za kultúrne pamiatky (17. 4. 1963) bola budova kaštieľa a príslušného parku v dezolátnom stave a plocha areálu oproti pôvodnej výmere niekoľkonásobne nižšia. V nasledujúcich rokoch sa v meste postupne budovala infraštruktúra aj nová výstavba. V polovici 70. rokov pribudol do územia dnešnej pamiatkovej zóny aj kultúrny dom, ktorý negatívne zasiahol do pôvodnej kompozície areálu kaštieľa s parkom. Bol postavený v rámci akcie „Z“ na ploche parku. Navyše obyvatelia príslušnej IBV využívali park ako priame komunikačné prepojenie aj motorovými vozidlami.

Nevhodné prevádzky boli neskôr z kaštieľa vysťahované a v polovici 70. rokov bol objekt obnovený. Po komplexnej stavebnej obnove kaštieľa sa začalo uvažovať aj o obnove okolitého parku. V roku 1986 bol spracovaný projekt obnovy. V nasledujúcom roku sa pristúpilo ku komplexnej obnove parkovej dispozície, vrátane chodníkovej siete. Realizačné práce pokračovali priebežne až do roku 1991, keď boli prerušené.

V roku 2001 bola odsúhlasená výstavba gréckokatolíckeho chrámu na ploche, ktorá bola odčlenená z parku. Na

Najstaršia pamiatka – ranogotický rímskokatolícky kostol. Foto: A. Pavlíková.

Pohľad na renesančný Malý kaštieľ. Foto A. Liška.

Veľký kaštieľ na historickej pohľadnici. Zdroj: archív KPÚ Prešov, fond historických fotografií.

predmetnej parcele bola dovtedy skládka odpadu a sutín, ktorú investor zlikvidoval a uviedol parcelu do vyhovujúceho stavu. V roku 2005 bol odsúhlasený zámer vymedzenia pravidelného parteru v parku pred Veľkým kaštieľom, ktorý bol aj zrealizovaný.

V roku 2006 Krajský pamiatkový úrad Prešov (ďalej KPÚ) schválil zriadenie archeoparku na ploche prírodno-krajinárskeho parku pri Veľkom kaštieľi. V súčasnosti je areál archeoparku dokončený a prístupný pre verejnosť. V parku sú priebežne vykonávané zásahy do porastovej štruktúry na základe rozhodnutí KPÚ Prešov. Ide o čistý prírodno-krajinársky park s veľkým a malým prechádzkovým okruhom, kde autentická pamiatková hodnota kolидуje so snahou o jeho premenu na sídelný park v systéme mestskej zelene.⁵

Systém zelene pamiatkovej zóny

V historickom vývoji urbanistickej štruktúry pamiatkového územia zaujala zeleň na plochách a v priestore najvýraznejšie miesto. Vznikol tu ucelený systém zelene, ktorého plošné zastúpenie a priestorová štruktúra dotvárajú architektúru aj urbanistické usporiadanie. Kvantitatívne parametre zelene sú v pomere k architektúre dominantnejšie.

Systém zelene pamiatkovej zóny v súčasnosti pozostáva z plošných dispozícií a priestorových prvkov porastovej

štruktúry. Súčasťou urbanistického pôdorysu je sadovnícka úprava – pamiatkový objekt Park (súčasť Národnej kultúrnej pamiatky [NKP] Kaštieľ a park), sadovnícka úprava okolo NKP Malý kaštieľ, sadovnícka úprava okolo NKP kostol a zvyškové plochy zelene bez presnejšieho funkčného špecifikovania.

Základná údržba plošných aj priestorových prvkov zelene je nevyhnutnou podmienkou ich existencie, keďže ide o špecifický výstavbový prvok – živý vegetačný materiál – podliehajúci prírodným zákonom, kde prezentácia bez údržby zaniká podstatne rýchlejšie ako pri stavebných konštrukciách.

1. Sadovnícka úprava NKP Kaštieľ a park, pamiatkový objekt – Park

Prírodno-krajinársky park vznikol koncom 19. storočia prebudovaním pôvodnej okrasnej záhrady s pravidelným členením, ktorá bola založená po vybudovaní renesančno--barokového tzv. Veľkého kaštieľa v polovici 18. storočia. Na litografii z polovice 19. storočia je vidieť terasovité usporiadanie záhrady s pravidelnou líniovou výsadbou listnatých stromov pred juhovýchodným priečelím kaštieľa, ktoré vychádzalo z pôvodnej konfigurácie terénu a barokového tvaroslovía. Park bol pravdepodobne vymedzený kamenným múrom, ktorého zvyšky je možné nájsť na ploche parku aj dnes. Pôvodne bol nástup do parku v juhovýchodnej polohe, kde bol situovaný aj pôvodný terasovitý parter. Do juhovýchodnej terasovitej časti parku sa od kaštieľa vchádzalo murovanými bránami nadväzujúcimi bezprostredne na budovu kaštieľa. Vo vstupnej časti pred severozápadným priečelím budovy kaštieľa bolo nádvorie pôvodne spevnené kruhovým objazdom, kde bola umiestnená baroková fontánka aj malá studňa, na ktorú už v 19. storočí bol vodovodným potrubím napojený objekt kaštieľa.⁶ Pred severovýchodným priečelím kaštieľa v trávnej ploche bol vysadený dominantný previsnutý brest (*Ulmus glabra 'Pendula'*), ktorý je vidieť ešte na fotografii z druhej polovice 50. rokov. Pravidelná úprava parku bola v polovici 19. storočia prebudovaná na prírodno-krajinársky park, ktorého pôvodná porastová štruktúra je sčasti zachovaná dodnes.

V medzivojnovom období zažili Hanušovčania jednu významnú udalosť a nepriamo s ňou bol spojený kaštieľ a jeho areál. Dňa 13. septembra 1936 sa v priestore pod Veľkým kaštieľom, v areáli zámockého parku, na mieste dnešného futbalového ihriska, konalo manifestačné zhromaždenie obyvateľov a starostov obcí, aby týmto

Výrez z historickej katastrálnej mapy z roku 1875. Archív KPÚ Prešov, fond historické mapy.

spôsobom upozornili zodpovedné štátne orgány na potrebu vybudovania železničnej trate v tejto oblasti.⁷ V tomto období bolo zachované terasovité usporiadanie juhovýchodnej časti parku, ktoré vychádzalo z prirodzenej konfigurácie terénu, s bohatou porastovou štruktúrou po obvode dnešného ihriska, ako aj na hornej terase. Z tejto historicky hodnotnej porastovej štruktúry sa zachovali už len solitérne listnaté stromy (javor horský – *Acer pseudoplatanus*, lipa malolistá – *Tilia cordata*, jaseň štíhly – *Fraxinus excelsior*).

V zápisnici napísanej v kancelárii Obvodného notárskeho úradu v Hanušovciach nad Topľou dňa 13. januára 1944 sa uvádza situovanie budovy kaštieľa na severovýchodnom kraji pozemku o výmere 500 x 800 m na svahovitom teréne v intraviláne obce Hanušovce nad Topľou. Za budovu smerom na západ bol priestranný dvor s rozmermi 5 x 50 m s dvoma hospodárskymi budovami, ktoré slúžili ako maštale a voziarne. Ďalej smerom na západ bola záhrada so starými stromami a čiastočne aj ovocný sad. Smerom na juh siahal tento park až po železničnú koľaj, tiež so svahovitým terénom. Vchod na tento pozemok bol spoločný s cestou, ktorá viedla do kostola vzdialeného len asi 40 m od budovy kaštieľa. V rokoch 1940 – 1942 bolo nádvorie stále s kruhovým objazdom a centrálna kruhová trávnatá plocha bola rozdelená na dve polovice. V období vojny bol vstup do areálu kaštieľa umožnený aj zo strany od dnešného futbalového ihriska. V priestoroch, kde je dnes ihrisko a futbalová tribúna, pestovali zeleninu pre potreby kuchyne. Areál parku na juhovýchode bol v tom čase vymedzený líniou výsadbou ihličnatých stromov – smrekom obyčajným – *Picea abies*.

Z uvedeného vyplýva, že plocha parku bola pôvodne rozsiahlejšia a po skončení druhej svetovej vojny bol kaštieľ a park značne poškodený. Počas ranej socializácie v päťdesiatych rokoch bola parková dispozícia v dezolátnom stave a periférne časti parku rozparcelované. Na ploche parku v juhovýchodnej časti bolo zriadené športové ihrisko a realizovaná rozsiahla výstavba rodinných domov, líniová výsadba smrekov bola odstránená. Rozloha parku bola v druhej polovici 20. storočia postupne redukovaná až na súčasnú výmeru asi 4 ha.

V roku 1964 sa upravilo nádvorie kaštieľa, kde bola spevnená plocha prepojená komunikáciami v nadväznosti na budovu kaštieľa a vstupy do parku a urobila sa príprava na oplotenie parku. Nevhodné prevádzky boli z kaštieľa neskôr vysťahované a v polovici sedemdesiatych rokov po komplexnej stavebnej obnove kaštieľa sa začalo uvažovať aj o obnove okolitého parku. Prvé štúdiu obnovy zameranú na озdravovacie zásahy (výrub odumretých a veľmi poškodených stromov) a na celkové dispozičné riešenie spracoval uznávaný záhradný architekt doc. Ing. Jaroslav Hoffman, CSc. z Výskumného ústavu okrasného záhradníctva Průhonice u Prahy a následne boli озdravovacie zásahy do porastovej štruktúry parku zrealizované.⁸ Nepodarilo sa však presadiť opätovné začlenenie častí pôvodného pozemku (športoviská vybudované v 50. rokoch) do parku.

V polovici 70. rokov bola plocha parku opäť redukovaná a nevhodne kompozične ovplyvnená výstavbou kultúrneho domu v severnej časti areálu. Komunikačný systém parku bol využívaný ako priame prepojenie s príslušnou individuálnou bytovou výstavbou motorovými vozidlami. Pôvodný kruhový parter bol zrušený a nahradený pravidelnými komunikačnými chodníkmi, ktoré spájali jednotlivé vstupy.

Výstavba gréckokatolíckeho chrámu. Foto: A. Pavlíková.

V rámci komplexnej obnovy parku z roku 1987 na základe projektu spracovaného v predchádzajúcom roku išlo o celkovú prestavbu a modernizáciu pôvodného historického parku na princípoch pretvorenia na sídelný park. Pri rekonštrukcii boli kladené požiadavky na obnovu historických častí, výsadiieb a kompozície podľa historickej dokumentácie, pôvodného stavu a použitie pôvodného rastlinného materiálu, slohového a architektonického výrazu a zmenu konštrukčného riešenia záhradných chodníkov a komunikácií z pôvodnej asfaltovej drviny na betónovú podkladovú vrstvu s povrchovou úpravou z liateho asfaltu. Chodníková sieť bola vedená v nenásilných krivkách, umožňujúca návštevníkom parku obhliadku celého areálu. Projektované široké chodníky zodpovedali významu jednotlivých trás a predpokladanej intenzite návštevnosti. Bol realizovaný aj výrub stromov a krovín a predĺženie oplotenia. Nutnosť prestavby vyplývala zo zmeny využitia kaštieľa. Parter pred kaštieľom bol spracovaný predimenzované plošným rozsahom, formou výsadiieb, technickým riešením, osvetlením a vyžadoval si zásadné zmeny úpravy terénu s umiestnením oporného múrika a schodiska. V parku sa nachádzali stromy v dobrom zdravotnom stave s plne vyvinutým habitom. Dendrologická skladba parku pozostávala z bežného sortimentu domácich listnatých drevín a redukovaného krovinatého porastu. Pravdepodobne aj vplyvom stavebnej činnosti absentovalo zastúpenie atraktívnejších rastlinných prvkov. Porasty však mali vyhovujúce priestorové členenie – súvislejšie okrajové skupiny a solitéry v areáli parku. V prípade realizácie zahusťených výsadiieb podľa spracovanej projektovej dokumentácie by došlo k prerastaniu priehľadov v parku vegetáciou, strate pohľadových väzieb v parkových partiách a na architektúru kaštieľa. Pre parkové úpravy bola žiaduca dosadba zameraná na perspektívnu obnovu kostrových drevín z domáceho sortimentu. Podľa vyššie uvedenej dokumentácie bola navrhovaná jednotlivá výsadba introdukovaných drevín pre zvýšenie dendrologickej hodnoty. Pri dosadbách sa uvažovalo rešpektovať súčasné porasty, uplatnenie priehľadov v parkových partiách na kaštieľ a výhľad do krajiny. Výsadbou rýchlorastúcej zelene v zmesi s drevinami sa navrhovalo riešiť čiastočnú izoláciu a vhodné začlenenie novostavby kultúrneho domu do parku. Vymedzenie vyvýšenej plochy medzi parterom a kultúrnym domom v polohe časti severozápadnej hranice bolo realizované tvarovaným živým plotom z hrabu obyčajného (*Carpinus betulus*), udržiavané-

Pravidelný parter v parku pred Veľkým kaštieľom. Foto A. Pavlíková.

ho vo výške najviac do 1,5 m. Realizačné práce pokračovali priebežne až do roku 1991, keď boli prerušené.⁹

V roku 2003 KPÚ schválil úpravu parteru pri kaštieli, ktorá sa týkala zmeny sklonu terénu a v roku 2004 bol vytýčený tvar parterovej plochy, pri zachovaní centrálnej osi parteru, ktorá je viazaná na os vstupu do Veľkého kaštieľa. Napojenie vonkajších chodníkov parteru bolo vytýčené na vnútorný múr nárožných veží.

V roku 2006 KPÚ Prešov schválil zriadenie *archeoparku* na ploche prírodno-krajinárskeho parku pri Veľkom kaštieli. V júni 2014 bola začatá realizácia archeoparku, ktorý bol situovaný juhozápadne od kaštieľa na novovytvorenom pozemku v polohe hraničiacej so záhradami v plošnom rozsahu 3 500 m². Vlastná plocha archeoparku je od ostatnej plochy parku oddelená dreveným palisádovým oplotením so vstupnou brávkou, ku ktorej vedie prístupový chodník napojený na komunikačný systém parteru. Novovytvorené chodníky boli realizované z posypového kamenného materiálu bez obrubníka, sú identické s už realizovanými chodníkmi pred hlavným objektom. Na ploche archeoparku ostali zachované všetky hodnotné dreviny – agát biely (*Robinia pseudoacacia*), pagaštan konský (*Aesculus hippocastanum*), borovica lesná (*Pinus sylvestris*), čerešňa vtáčia (*Prunus avium*), smrek biely (*Picea glauca*).

V rámci terénnych úprav parku sa navrhovalo upraviť terén pri *kultúrnom dome* nad pravidelným parterom na zriadenie amfiteátra tak, aby sa vytvorili terasy z oporných múrikov s dreveným sedením a vyhlbenie jamy pre následnú realizáciu jazierka s hĺbkou 1,2 – 1,5 m na celkovej ploche 260 m², ktoré sa na území parku pôvodne nenachádzalo. Jazierko bolo navrhnuté severozápadne od pravidelného parteru na mieste, kde dochádza k prirodzenému priesaku spodnej vody na povrch. Návrh obnovy počítal aj s umiestnením prvkov drobnej architektúry (parkové lavičky, odpadkové nádoby a informačné tabule), ako aj so zriadením detského ihriska na pôvodnej betónovej ploche.

Súčasťou projektu bola aj spracovaná inventarizácia drevín, na základe ktorej boli poškodené stromy určené na výrub. V dôsledku dlhodobého nedostatku údržby sa porasty v parku nachádzali vo veľmi zlom zdravotnom stave, preto KPÚ Prešov považoval za nevyhnutné aj ošetrenie drevín v korunách, ako základnú preventívnu ochranu existujúcej porastovej štruktúry historického parku. Biologicky narušené dreviny a nálety určené na výrub boli následne

z porastovej štruktúry odstránené. Ostatné stavebné práce podľa tohto schváleného projektu neboli do dnešného dňa zrealizované.

V pamiatkovom území je v súčasnosti v prevažnej miere zachovaná pôvodná historická porastová štruktúra z čias založenia prírodno-krajinárskeho parku koncom 19. storočia, doplnená výsadbami v polovici 20. storočia a solitérnymi dosadbami na konci 20. storočia, so zachovanou cestnou komunikáciou a novodobou založeným pravidelným parterom. Z južnej a juhozápadnej časti je park oplotený novodobým oplotením. Vstup do areálu parku je zo severovýchodu pôvodnou prístupovou asfaltovou komunikáciou cez vstupnú bránu. Prístupovú komunikáciu lemujú zachovaná historicky hodnotná porastová štruktúra zo začiatku 20. storočia: javor poľný (*Acer campestre*), hrab obyčajný (*Carpinus betulus*) a lipa malolistá (*Tilia cordata*).

Ďalší vstup do parku je brávkou od športového ihriska z juhu, kde je zachovaný porastový veniec z pôvodných druhov stromov: pagaštan konský (*Aesculus hippocastanum*), jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*), hrab obyčajný (*Carpinus betulus*). Na pôvodnej terase pri ihrisku sa nachádza zvyšok porastovej štruktúry – javor poľný (*Acer campestre*), jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*) a čerešňa vtáčia (*Prunus avium*). Pri ihrisku v južnej časti je zachovaný jeden solitérny pagaštan konský (*Aesculus hippocastanum*). V juhozápadnej časti je areál parku vymedzený zmiešanou porastovou štruktúrou s dominantným javorom horským (*Acer pseudoplatanus*) a ďalšími mladšími dosadbami (z konca 20. storočia) ihličnatých a listnatých stromov – borovica lesná (*Pinus sylvestris*), smrek biely (*Picea glauca*), smrekovec opadavý (*Larix decidua*), smrek obyčajný (*Picea abies*), jedľa biela (*Abies alba*), lipa malolistá (*Tilia cordata*), breza previsnutá (*Betula pendula*), moruša čierna (*Morus nigra*). V tejto časti je situovaný aj novovytvorený archeopark. Juhozápadnú hranicu parku tvorí IBV rodinných domov a areál gréckokatolíckeho chrámu, ktorý nie je vymedzený a voľne nadväzuje na areál historického parku.

Historicky hodnotný porast sa nachádza ďalej v severozápadnej a severnej časti parku, ktorý tvorí periférny porastový veniec, pozostávajúci z listnatých stromov vo veku okolo 100 rokov: buk lesný (*Fagus sylvatica*), dub letný (*Quercus robur*), lipa malolistá (*Tilia cordata*), pagaštan konský (*Aesculus hippocastanum*), javor poľný (*Acer campestre*), doplnený výsadbami listnatých stromov z polovice 20. storočia rovnakého druhového zloženia, ktorý pokračuje aj v severnej časti pri kultúrnom dome. Severovýchodnú hranicu parku tvorí nevhodne situovaná novostavba kultúrneho domu s ojedinelými výsadbami z polovice 20. storočia – buk lesný (*Fagus sylvatica*), jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*), orech kráľovský (*Juglans regia*). Predel medzi parterom a areálom kultúrneho domu tvorí výsadba situovaná na terénnom zlome z dvoch pôvodných listnatých stromov – javor mliečny (*Acer platanoides*) a jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*).

V centrálnej časti parku tvoria porastovú štruktúru dve skupiny stromov. Pri kruhovej betónovej ploche sú dominantné dva asi storočné stromy: dub letný (*Quercus robur*) a jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*) doplnené výsadbami rôznych vekových kategórií listnatých stromov. Druhá skupina stromov je vekovo staršia s mohutnými asi storočnými stromami: dub letný (*Quercus robur*), topoľ biely (*Populus alba*), lipa malolistá (*Tilia cordata*), javor poľný (*Acer campestre*). Na ploche celého parku nie je zastúpený porast z kríkových sku-

pín. V kruhovej ploche na parteri pred kaštieľom sú pravidelne vysádzané letničky.

2. Sadovnícka úprava okolia NKP Malý kaštieľ a hospodárska budova

Renesančný Malý kaštieľ bol postavený Sóosovcami v roku 1564. Mapový doklad o úprave okolia z tohto obdobia sa nezachoval. Existujúca sadovnícka úprava súvisí s výstavbou nového barokového kaštieľa na návrší neďaleko Malého kaštieľa na prelome 17. a 18. storočia, ktorý si postavili Dežöfiovci (Dessewffy). V tom čase boli Malý kaštieľ a hospodárska budova využívané na hospodárske a obytné účely správcu. V 19. storočí bolo okolie obidvoch kaštieľov upravené v prírodno-krajinárskom slohu.

Malý kaštieľ slúžil na ubytovanie a školu, po druhej svetovej vojne až do roku 1986 bola v prestavanom podkroví kinosála a v pivničných priestoroch sklady. V 90. rokoch bol objekt nevyužívaný. Sadovnícka úprava okolia Malého kaštieľa a hospodárskej budovy bola vždy riešená ako sprievodná zeleň objektov.

Plocha v juhozápadnej časti medzi objektom kaštieľa a hospodárskou budovou bola v roku 1993 vymedzená oplotením s výsadbou prevažne ihličnatých drevín z konca 20. storočia. Objekt kaštieľa rámovali dva dominantné stromy umiestnené pri juhovýchodnom nároží – jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*) a orech kráľovský (*Juglans regia*). Pozdĺž hlavnej prístupovej komunikácie v časti od potoka, v areáli Malého kaštieľa na juhovýchode, bola vysadená aleja z listnatých druhov drevín – višňa pilkatá (*Prunus serrulata* 'Kanzan'), ktorá bola neskôr odstránená.

V roku 2005 bola oplotená aj celá plocha predpolia objektu Malého kaštieľa na východnej a severovýchodnej strane. Na ohradenej ploche sa nachádzali listnaté ovocné stromy (*Prunus*) vysadené súbežne s fasádou objektu na severovýchode.

V roku 2006 KPÚ Prešov schválil projekt rekonštrukcie Malého kaštieľa a úpravu okolitých parkov, ktorého súčasťou bola aj spracovaná inventarizácia, na základe ktorej boli určené stromy na výrub. Konceptia sadovníckych úprav riešila priestor parku a okolia Malého kaštieľa ako jeden celok. Zásahy do porastovej štruktúry boli priebežne realizované podľa projektu rekonštrukcie Malého kaštieľa, vrátane sadovníckych úprav, spevnených plôch a drobnej architektúry. V súčasnosti sa z porastovej štruktúry zachovali v priestore medzi objektom Malého kaštieľa a hospodárskou budovou v juhozápadnej časti listnaté a ihličnaté stromy z konca 20. storočia: dominantná lipa malolistá (*Tilia cordata*), javor horský (*Acer pseudoplatanus*), borovica vejmutovka (*Pinus strobus*). V juhovýchodnej časti v predpolí kaštieľa sa zachoval len jeden dominantný jaseň (*Fraxinus excelsior*) z polovice 20. storočia.

3. Sadovnícka úprava areálu NKP Kostol

Ranogotický Kostol Nanebovzatia Panny Márie je najstaršou kultúrnou pamiatkou v meste Hanušovce nad Topľou. Areál kostola je vymedzený pôvodným kamenným múrom. Plocha v pôvodnom rozsahu tvorila bezprostredné okolie kostola postaveného počas dvadsiatich rokov 14. storočia, ktorá bola upravovaná v 17. až 19. storočí v súvislosti s úpravou okolia kaštieľa a úpravou južného svahu pri ihrisku v 20. storočí. Súčasťou areálu je aj samostatná renesančná zvonica postavená v 17. storočí. Po ukončení výstavby kos-

Priečelie Veľkého kaštieľa s previsnutým brestom. Foto: archív KPÚ Prešov.

Výsadba medzi parterom a kultúrnym domom. Foto: A. Pavlíková.

tola bolo upravené aj jeho bezprostredné okolie vymedzené ohradovým múrom rešpektujúcim priebeh staršej ohrady, pri ktorej sa príležitostne pochovávalo. Dokladom toho sú aj hroby s náhrobnými krížmi situované v trávnej ploche na západnej strane.

V povojnovom období bol vymedzený areál kostola a zvonice na južnej strane ohradený ešte jedným betónovým múrom. Medzi pôvodným múrom a novou betónovou ohradou kostola sa v prvej polovici 20. storočia nachádzali výsadby ihličnatých druhov – smreka obyčajného. V 50. rokoch 20. storočia boli všetky smrekové odstránené a ďalšie nové stromy neboli vysadené. Novodobý ohradový betónový múr bol koncom 20. storočia zbúraný.

V súčasnosti je areál kostola vymedzený ohradovým múrom so vstupom zo severu a z východu. Súbežne s oplotením sú nevhodne jednoradovo vysadené mladé tuje západné (*Thuja occidentalis* 'Smaragd') z polovice 20. storočia. Prítomnosť ihličnatých stromov v areáli kostola je nežiaduca.

4. Sadovnícka úprava areálu gréckokatolíckeho chrámu

V roku 2001 bola odsúhlasená výstavba gréckokatolíckeho chrámu a Farského centra v západnej časti parku. Následne bola realizovaná prvá etapa – výstavba objektu chrámu, ktorá bola v roku 2003 dokončená, čím sa pôvodná plocha parku ďalej zmenšila. Boli vybudované prístupové chodníky a upravená časť terénu. V roku 2005 pokračovala 2. etapa stavby a bolo vybudované Farské centrum. Areál gréckokatolíckeho chrámu nie je vymedzený a voľne nadväzuje na

Renesančná zvonica pri rímskokatolíckom kostole. Foto: A. Pavlíková.

areál historického parku. Na ploche parcely gréckokatolíckeho chrámu sa v súčasnosti nachádza len plošná porastová štruktúra – trávnik. Pri sadovníckej úprave okolia chrámu sa vyžaduje vhodné prepojenie novovzniknutých výsadiel s historickou porastovou štruktúrou parku.

Návrh opatrení na zachovanie pamiatkových hodnôt historickej zelene

Celkový systém zelene pamiatkového územia je plošne a priestorovo bohatý, vo výstavbových princípoch hodnotný, avšak jeho kompozičná kvalita nezodpovedá pamiatkovej hodnote. V dôsledku dlhodobého odstraňovania drevín z plochy parku je celková kompozícia narušená a je nevyhnutné riešiť jeho obnovu na základe dostupných archívnych prameňov a následne spracovanej projektovej dokumentácie.

Systém zelene v pamiatkovej zóne plní predovšetkým základnú – historickú funkciu, ktorá úzko súvisí so vznikom stavebných objektov a pôsobí ako zjednocujúci prvok medzi obidvoma kaštieľmi a kostolom. Doplnkovou funkciou je od-dychovo-rekreačná, náučno-poznávacía (archeopark a pod.) a len v nevyhnutnej miere obslužná (vozidlové komunikácie a parkoviská ponechať v súčasnom rozsahu). Využitie archeoparku je možné výlučne v schválených intenciách (bez ďalšej výsadby stromov, bez ubytovania, kempovania, bez chovu hospodárskych zvierat, pestovania poľnohospodárskych plodín, bez vytvárania vodných plôch a pod.).

Na zachovanie pamiatkových hodnôt atypického pamiatkového územia je potrebné dodržať stanovené požiadavky týkajúce sa prípadnej obnovy komunikačnej siete chodníkov v parku z jednotného prírodného materiálu a v pôvodnej trase prechádzkových okruhov, ako aj obnovy priestorovej a plošnej porastovej štruktúry na základe doteraz známych archívnych materiálov. Výsadby v okolí kultúrneho domu situovať tak, aby sa vytvorila optická clona zo stromových domácich druhov drevín, ktorá oddelí pohľad od Veľkého kaštieľa severozápadným smerom na stavbu kultúrneho domu. Pri dosadbách je nevyhnutné rešpektovať súčasné porasty, priehľady v parkových partiách na kaštieľ a výhľady do krajiny, ako aj rešpektovať voľné trávnikové lúky a vyvinutú terénnu konfiguráciu parku.

Na ploche archeoparku, oddeleného od ostatnej časti parku drevenými palisádami, je potrebné zachovať existujúcu porastovú štruktúru bez ďalšej výsadby cudzorodých

Súčasná úprava okolia Malého kaštieľa. Foto: A. Liška.

druhov drevín. V dôsledku zmenených odtokových pomerov v tejto časti je potrebné udržiavať trávnatú plochu, ako aj rigol okolo palisád z vonkajšej strany na zabránenie záplav rodinných domov pri privalových dažďoch. Zároveň je potrebné obnoviť stavbou archeoparku prerušený pôvodný komunikačný systém a chodník napojiť na existujúci prechádzkový okruh.

V areáli kostola sa navrhuje postupne odstrániť novovysadené tuje a nové výsadby ihličnatých drevín v tejto časti nerealizovať. Okolie gréckokatolíckeho chrámu nie je vhodné vymedzovať oplotením, ale prepojiť s areálom parku pomocou priestorovej porastovej štruktúry z domácich druhov listnatých stromov a kríkov.

Areál Malého kaštieľa je v súčasnosti upravený podľa schválenej projektovej dokumentácie sadovníckych úprav. Súbežne s hlavnou prístupovou komunikáciou do areálu na juhovýchode je možné obnoviť pôvodnú aleju z listnatých stromov – višne pílkatkej (*Prunus serrulata* 'Kanzan').

Zatiaľ čo pamiatkové stavebné objekty už prešli rekonštrukciou, chátrajúci porast v parku čaká na svoje znovuzrodenie na základe objavených archívnych materiálov. ■

Použité dokumenty:

Pamiatková zóna Hanušovce nad Topľou – Zásady ochrany pamiatkového územia, Krajský pamiatkový úrad Prešov, Prešov 2014.

¹ *Hanušovce nad Topľou*. Zost. Mária Kotorová-Jenčová. Prešov : GRAFO-TLAČ, 1998, s. 130-131.

² ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 88.

³ Knižnica KPÚ Prešov, sign. H9.344, ŠVEC-BILY, Ján – RADVÁNI, Hadrián. *Hanušovce nad Topľou. Príspevok k dejinám farnosti Nanebovzatia Panny Márie*, 1993, s. 42.

⁴ *Hanušovce nad Topľou*, 1998, ref. 1, s. 59-60.

⁵ *Hanušovce nad Topľou*, 1998, ref. 1, s. 134.

⁶ KOTOROVÁ-JENČOVÁ, M. a kol. *Vlastivedné múzeum v Hanušovciach nad Topľou, 1975 – 2005*. Vlastivedné múzeum v Hanušovciach nad Topľou; OFSETA Vranov nad Topľou, 2005.

⁷ *Hanušovské noviny*, 2005, roč. 3, č. 1, s. 10.

⁸ Archív KPÚ Prešov, Kópie spisovej agendy do roku 2002 – Hanušovce nad Topľou – Park pri kaštieľi – odpoveď na súkromný list, Spis č. 473/96 str. 2.

⁹ Archív KPÚ Prešov, Fond Z – odborné-metodické elaboráty, inv. č. Z 660, šk. 99. Správa z previerky výkonu IIČ a OMČ, 1992.

Z histórie trebišovského parku

STANISLAV ŠTEFAN
VLADIMÍR SOBOTA

Trebišovský mestský park sa rozkladá v juhovýchodnej časti intravilánu mesta na ploche 62 ha. Bol založený v súvislosti s výstavbou kaštieľa v roku 1786. Medzi jeho ďalšie významné vývojové etapy možno zaradiť 40. – 50. roky 19. storočia, obdobie rokov 1895 – 1905 (založenie francúzskej záhrady), druhú polovicu 20. storočia, keď bola značná časť historického parku premenená na sídelný park a súčasť etapu obnovy.

Park sa vyvíjal z pôvodne zátopového lužného lesa. Jeho vývoj úzko súvisí so zrúcaninou niekdajšieho vodného hradu nachádzajúcou sa v centre parku, nesúcou honosný názov hrad Parič. Zrúcanina hradu aj dnes v parku pripomína zašlé časy panstva a po architektonickej stránke je vzácna dominantnou v tomto rovinnom teréne. Gróf Imrich Čáki (Csáky, 1728 – 1804) dal v roku 1786 z časti zrúcanín hradu vybudovať kaštieľ.¹ S touto udalosťou súvisia i prvé parkové úpravy, pričom kaštieľ sa stal hlavným architektonickým objektom celého parku. Spolu s výstavbou kaštieľa sa pôvodný lužný les začal premieňať na anglický prírodno-krajinársky park s porastovými skupinami stromov, ktoré striedali voľné lúčne plochy vo vyváženom pomere. Pozostatky hradných podzemných chodieb v barokovom valovom opevnení hradu Parič boli niekedy okolo roku 1811 upravené na romantickú vínnu pivnicu.

Po smrti Imricha Čákiho trebišovské panstvo získala jeho dcéra Julianna Čákiová (1766 – 1838), ktorá sa vydala za Petra Sapáriho (Szapáry, 1766 – 1827). Ich jediná dcéra Etelka (1798 – 1876) sa v roku 1819 vydala za Karola III. Andrásiho

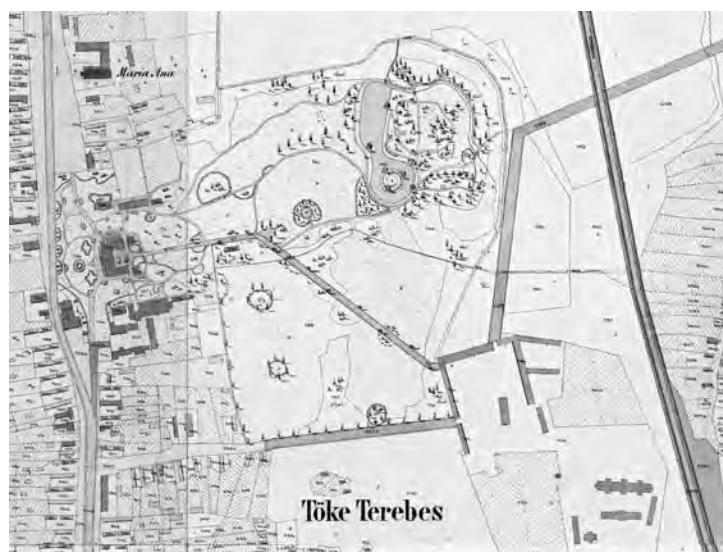
Kaštieľ a park v Trebišove. Francúzska záhrada na historickej pohľadnici.
Zdroj: archív S. Štefana.

(Andrássy, 1792 – 1845), príslušníka bohatého a v Uhorsku uznávaného rodu. Andrásiovci vďaka Etelke Sapáriovej získali okrem trebišovského panstva aj ďalšie rozsiahle majetky na Zemplíne. Etelka Sapáriová zriadila krátko pred svojou smrťou fideikomis – zverenstvo, ktorým určila majetkové podiely pre svojich synov – Emanuela, Aladára a Júliusa. Po jej smrti v roku 1887 zdedil trebišovský majetok Július Andrásii (1823 – 1890).

V 40. až 50. rokoch 19. storočia rodina Andrásiovcov vykonala ďalšie úpravy parku. Majetok trebišovského panstva v roku 1890 po úmrtí Júliusa Andrásiiho prechádza na jeho prvorodeného syna Teodora Andrásiiho (1857 – 1905), ktorý v roku 1893 na brehu jazierka ukončil výstavbu mauzólea pre svojho otca. Do mauzólea boli uložené pozostatky grófa Júliusa Andrásiiho a jeho manželky Kataríny, rodenej Kendeffyovej. Mauzóleum aj dnes stojí na brehu rybníka na oblúbenom grófovom mieste. Samotná stavba mauzólea je veľmi cenným architektonickým doplnkom v prírodno-krajinárskom parku. Tvorí jednu z hlavných dominant parku, ktorá ukončuje výhľad z hlavnej prístupovej alejovej cesty. Keďže objekt kaštieľa nie je z centra parku viditeľný pre vysoký stromový porast, je objekt mauzólea hlavnou pohľadovou dominantou tejto časti parku a okolia jazera.

Park pri kaštieľi bol rodinou Andrásiovcov starostlivo udržiavaný. Jeho vývoj vrcholil v rokoch 1890 – 1905, keď dal Teodor Andrásii východne od kaštieľa vysadiť francúzsku záhradu osovo viazanú na centrálny rizalit. V parku boli umiestnené altánky, fontány, akváriá, koncertné terasy, antické plastiky, tenisové ihrisko, kroketové ihrisko, bazén.

Záhrada bola členená chodníkmi na pravidelné záhony, ktoré boli lemované strihanými buxusovými (*Buxus sempervirens*) nízkymi živými plotmi. Na záhonoch boli bodovo vysadené tisy červené (*Taxus baccata*) a bohatá kvetinová výzdoba. Tisy sa strihali do kužeľovitého tvaru. V centrálnej časti sa nachádzal veľký kruhový záhon s fontánou a lúčovito vedenými chodníkmi. Všet-

Katastrálna mapa Trebišova z roku 1868. Zdroj: Ústredný archív geodézie a kartografie.

Mauzóleum Andrášiovcov v parku. Foto: P. Fratrič, 2004.

ky chodníky mali prírodnú mlatovú úpravu. Hlavný osový chodník prepájal centrálny vstup do kaštieľa, prechádzal stredom záhrady s vyústením na kruhový rondel a na pagaštanovú aleju, ktorá prepájala kaštieľ s panským majerom s hospodárskymi budovami.

Francúzska záhrada bola zdobená niekoľkými fontánami. V strede bola veľká fontána doplnená bronzovým súsoším s antickým námetom. Na čestnom nádvorí vymedzenom krídlami kaštieľa sa nachádzala malá fontána, ktorá sa do dnešných čias nezachovala, na jej mieste sa dnes nachádza novodobé dielo od súčasných umelcov. Vzdialenejšie časti parku pozdĺž toku Trnávky dostali aj zvláštnu funkciu – vytvoriť hustý biologický kryt pre zvieratá, na ktoré poľovalo dvorné panstvo.

Od roku 1905, po smrti grófa Teodora Andrášiho, trebišovské majetky prevzal gróf Július Andráši mladší (1860 – 1929), ktorý mal v tom čase sídlo v maďarskom Tiszadobe. Ten po roku 1905 časť služobníctva v Trebišove prepustil. Zároveň zrušil konské stajne v areáli kaštieľa, pričom kaštieľ s parkom bol len sporadicky využívaný na rôzne aktivity Andrášiovcov a ich hostí.

Približne v období rokov 1918 až 1924 dochádza k postupnej demontáži antických plastik skrášľujúcich fontány. Zachovali sa dobové fotografie, ktoré potvrdzujú tento fakt. Predpokladá sa, že v dosiaľ neurčenom čase dal majiteľ súsošie demontovať a previesť do maďarského Tiszadobu. V decembri 1930 sa na aukcii Andrášiovského majetku v Budapešti, ktorú organizovala Maďarská kráľovská poštová banka, objavili mnohé predmety z trebišovského kaštieľa. Medzi nimi bolo aj bronzové súsošie z veľkej fontány, ktoré bolo kedysi dominantou francúzskej záhrady. V aukčnom katalógu bolo po-

pisované ako súsošie s tematikou z antickej mytológie. Na vrchole fontány bola postava muža zápasiaceho s drakom, vzhľad fontány dotvárali sochy nýmfov, sirén a satyrov. Sochy boli z liateho bronzu, v štýle talianskej školy 19. storočia.² Do dnešných čias sa zachoval funkčný skelet fontány, na ktorom môžeme vidieť stopy po odstránených sochách.

Po rozpade monarchie sa malá časť andrášiovského majetku rozparcelovala, ale podstatná časť vrátane kaštieľa, príslušných budov a parku zostala v rukách Andrášiovcov. Po roku 1919 zabrala areál československá armáda, ktorá v ňom zotrvala až do roku 1935. Keď boli v roku 1925 v Trebišove dobudované kasárenské ubytovne, vojaci Hraničiarkeho práporu 10 boli presťahovaní do nových priestorov. V kaštieľi však zostali ubytovaní dôstojníci so svojimi rodinami.³

V roku 1929 zomiera Július Andráši mladší. Po jeho smrti na základe uznesenia č. Nc I 211/25-32 Krajského súdu v Košiciach zo dňa 11. 7. 1929 vlastnícke práva na trebišovský veľkostatok prechádzajú na Michala Andrášiho (1893 – 1990), potomka humenskej vetvy Andrášiovcov.⁴ Československá armáda najomne užívala areál kaštieľa vrátane parku až do roku 1935, keď bol dňa 19. augusta 1935 zápisnične ako celok odovzdaný jeho majiteľovi.⁵

Po roku 1945 boli majetky trebišovského panstva Andrášiovcov skonfiškované na účely pozemkovej reformy. Jednotlivé objekty vrátane parku postupne zabral rezort zdravotníctva a využíval ich pre potreby okresnej nemocnice. Podľa prídelovej listiny Rady okresného národného výboru v Trebišove zo dňa 18. 03. 1955 zn. 458/1955 s rozhodnutím Povereníctva zdravotníctva v Bratislave zo dňa 17. 12. 1955 č. II/31-4804/55 bol kaštieľ s príslušnými budovami a parkom prevedený na Československý štát v správe Okresného ústavu národného zdravia v Trebišove.⁶ Časť územia parku sa v tomto období začala využívať ako futbalové ihrisko. V rokoch 1950 až 1970 boli v areáli parku vybudované a uvedené do prevádzky viaceré objekty: vínná pivnica, záhradná reštaurácia Park, prírodný amfiteáter, reštaurácia Serenáda, nová tribúna na futbalovom štadióne a detské ihrisko. Dnes je z vymenovaných objektov v prevádzke futbalový štadión a amfiteáter.

V roku 1978 sa nemocnica z kaštieľa a príslušných stavieb vysťahovala do novovybudovaných objektov a až do roku 1982 kaštieľ vrátane hospodárskych objektov a parku chátral. V rokoch 1982 – 1988 prebiehala rekonštrukcia kaštieľa

Hrad Páříč po obnove. Foto: V. Sobota.

a hospodárskych stavieb a súbežne s tým sa až do roku 1990 realizovala aj biologická rekonštrukcia parku, ktorú zabezpečoval Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Prešov. Koncom roka 1988 boli v budove kaštieľa sprevádzkované prvé expozície Vlastivedného múzea a až do dnešného dňa slúžia objekty na expozície, depozitáre a iné technické zariadenia múzea, v súčasnosti premenovaného na Múzeum a Kultúrne centrum južného Zemplína v Trebišove (ďalej Múzeum).

Skúmanie histórie trebišovského kaštieľa a parku je iba v začiatkoch. Vzhľadom na doterajšie poľnohospodárske zameranie trebišovského múzea nebola tejto problematike venovaná dostatočná pozornosť. Rozšírením zamerania múzea aj na dokumentovanie šľachtických rodov sa otvára priestor na dopĺňanie regionálnej histórie a histórie šľachtických rodov spätých s Trebišvom. Problémom zostáva získavanie archívnych prameňov spred roka 1918 týkajúcich sa predovšetkým trebišovských Andrášiovcov, ktoré sa v slovenských archívoch nachádzajú iba sporadicky. Zostáva vykonať celý rad výskumov na Slovensku a v zahraničí, ktoré vyvrátia, resp. potvrdia a rozšíria doteraz známe informácie o kaštieli a historickom parku.

Dnešní návštevníci môžu v areáli parku a jeho okolí nájsť celý rad kultúrnych pamiatok. Okrem už spomínaného barokovo-klasicistického kaštieľa s obslužnými budovami, mauzólea grófa Júliusa Andrášiho, či nížinného vodného hradu Parič tu možno nájsť pozostatky románskeho Kostola Svätého ducha, gréckokatolícky Kostol Nanebovzatia Panny Márie, pavlínsky kláštor s Kostolom Navštívenia Panny Márie, susedie Panny Márie – Immaculaty. V dnešnej dobe sa Mesto Trebišov a Múzeum usilujú o obnovu parku vrátane týchto objektov s cieľom zatraktívniť park pre miestnych obyvateľov, ako aj pre návštevníkov mesta. Pripravujú projekty na revitalizáciu parkových objektov so zameraním na zvýšenie jeho návštevnosti a s cieľom využitia parkových priestorov aj na oddychové centrum. V rokoch 2015 – 2016 bola realizovaná obnova kaštieľa a jazdiarne. Výstavné priestory v kaštieli zmenia využitie na prezentáciu histórie aristokratických rodov – majiteľov trebišovského panstva. Park bol administratívne rozdelený na väčšiu časť vo vlastníctve mesta Trebišov a menšiu časť (7,2 ha) vo vlastníctve Košického samosprávneho kraja v správe Múzea. Kaštieľ s príslušnými budovami, hrad Parič, mauzóleum a park sú národné kultúrne pamiatky. Park je evidovaný v Ústrednom zozname pamiatkového fondu pod číslom 1/9.

Súčasný stav parku

Od čias založenia približne do 50. rokov 20. storočia bol park udržiavaný a zachoval si pôvodnú kompozíciu – vyvážený pomer medzi porastovými skupinami a voľnými lúčnymi plochami. Z dôvodu nedostatočnej údržby park v povojnovom období postupne zarástol – nevykonávalo sa pravidelné kosenie a na mieste boli ponechané náletové dreviny. V súčasnosti je väčšina pôvodných voľných lúčnych plôch zarastená drevinami rôznych vekových kategórií. Park postupne nadobudol charakter lesa v zápoji a len na niektorých miestach (centrálnych častiach) sa nachádzajú lúčne priestranstvá. V parku sa dlhodobejšie odstra-

Francúzska záhrada na historickej pohľadnici. Zdroj: archív S. Štefana.

Pohľad do francúzskej záhrady z kaštieľa. Foto: KPÚ Prešov, 2008.

ňujú len suché stromy a vývraty – drevná hmota na zemi, takže porast je dosť zanedbaný. Nachádzajú sa tu aj stromy v zlom zdravotno-biologickom stave, ktoré môžu ohroziť prevádzkovú bezpečnosť (dreviny napadnuté drevokaznými hubami so statickými poruchami a nízkou biomechanickou vitalitou). Park je v súčasnosti bez súvislého oplatenia, po obvode ho uzatvára hustejší porastový veniec (krovitý a stromový porast).

Sieť chodníkov je tvorená hlavným okružným chodníkom s asfaltovým povrchom a vedľajšími chodníkmi, ktoré sú prírodné – vychodené alebo mlatové. Asfaltové chodníky sú zväčša narušené výmolmi, dierami a nerovnosťami. Drobná parková architektúra pozostáva z novodobých lavičiek (kombinácia betónu a dreva), novodobých svietidiel, informačných tabúl a odpadkových košov. V rokoch 2016 – 2017 sa realizoval projekt financovaný z grantov Islandu, Lichtenštajnska, Nórska a zo štátneho rozpočtu SR: *Revitalizácia Parič (RePar)*. Rekonštruoval sa samotný hrad Parič, prístupové komunikácie – hlavný asfaltový chodník, vedľajšie chodníky s mlatovou povrchovou úpravou, svietidlá a lavičky. Moderné svietidlá s jednoduchým dizajnom, ktoré vhodne zapadajú do prostredia prírodno-krajinárskeho parku, boli inštalované pri hlavnom prístupovom chodníku a je snahou aj v ostatných častiach parku inštalovať tento typ osvetlenia. Správnou technológiou a použitým materiálom rekonštruované mlatové chodníky vhodne zapadajú do historického prostredia

Centrálny chodník v parku lemovaný soforami japonskými, v pozadí mauzóleum Júliusa Andrášiho. Foto: Lubomír Princík.

Mlatový chodník po obnove. Foto: Vladimír Sobota.

parku. Podobným postupom sa plánuje obnoviť aj ostatné bočné chodníky.

Základná dispozícia francúzskej záhrady ostala okrem menších zmien neporušená. Záhrada bola koncipovaná tak, aby bola zachovaná osová kompozičná väzba kaštieľ – park. V súčasnosti sú niektoré kompozičné prvky záhrady objemovo zmenené. Predovšetkým ide o hmotovo prerastené bodové výsadby ihličnanov – tisov červených (*Taxus baccata*) a borievok viržinských (*Juniperus virginiana*), ktoré výrazne prekrývajú východný pohľad na kaštieľ. Chodníky vymedzujúce buxusové záhony sú sypané štrkom jemnejšej frakcie. Vo východnej časti francúzskej záhrady bol pôvodne situovaný lipový rondel, ktorý sa do súčasnosti nezachoval. Na lipový rondel sa napájala pagašťanová aleja vedúca na panský majer. V roku 2014 záhradná architektka Ing. Magdaléna Ostrožovičová vypracovala štúdiu *Rekonštrukcia formálnej záhrady a okolia múzea a kaštieľa rodu Andrášiovcov*. Štúdiá bola vypracovaná na základe historických máp a fotografií zo začiatku 20. storočia, ktoré pomerne podrobne zobrazujú vtedajšiu podobu záhrady. Obnova francúzskej záhrady sa zatiaľ z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov nerealizovala. Vykonáva sa len jej základná údržba – kosenie trávnatých plôch, odstraňovanie zdravotne nevyhovujúcich drevín, strihanie a ošetrovanie buxusových záhonov a solitérnych tisov červených.

Porastová štruktúra parku

Porastovú kostru parku tvoria tieto druhy (v súčasnosti aj najstaršie jedince): lipa malolistá (*Tilia cordata*), dub letný (*Quercus robur*), buk lesný (*Fagus sylvatica*), sofora japonská (*Sophora japonica*), jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*), javor horský (*Acer pseudoplatanus*), javor poľný (*Acer campestre*), hrab obyčajný (*Carpinus betulus*), topol biely (*Populus alba*), platan javorolistý (*Platanus x acerifolia*).

Zastúpené sú zmiešané porasty uvedených druhov na celej ploche parku. Na viacerých miestach tvorí prevahu jaseň štíhly, ktorý utvára takmer rovnomeré skupiny. Jaseň štíhly je v parku expanzívne rozšírený, vytláča menej vitálne druhy, preto ho bude potrebné redukovať. U jaseňa štíhleho bol v parku zaznamenaný predčasný úhyn (v porastoch sú viditeľné na viacerých miestach usychajúce terminálne konáre korún), príčinou môžu byť drevokazné huby a živočíšni škodcovia. Taktiež sú v parku hojne zastúpené javory mlieč-

ne, javory poľné a javory horské. V južnej časti sú vo väčšom množstve topole biele. Pre náhradné výsadby používame najmä dlhoveké druhy domáceho pôvodu z vyššie uvedeného sortimentu.

Druhy zastúpené v menšom množstve: borovica čierne (*Pinus nigra*), borovica lesná (*Pinus sylvestris*), tis červený (*Taxus baccata*), gledíčia trojtříňová (*Gleditsia triacanthos*), nahovetvec dvojdomy (*Gymnocladus dioica*), smrekovec opadavý (*Larix decidua*), pagašťan konský (*Aesculus hippocastanum*), jelša lepkavá (*Alnus glutinosa*), vřba biela previsnutá (*Salix alba 'Tristis'*). Uvedený sortiment môže byť naďalej využívaný na rozšírenie základnej druhovej skladby.

Parkové aleje sú tvorené týmito druhmi: pagašťan konský (*Aesculus hippocastanum*), sofora japonská (*Sophora japonica*) a javor horský (*Acer pseudoplatanus*).

Nevhodné druhy pre park (invázne druhy) sú: pajaseň žliazkatý (*Ailanthus altissima*), agát biely (*Robinia pseudoacacia*), javorovec jaseňolistý (*Negundo aceroides*).

Ďalšie nevhodné druhy sú: smrek obyčajný (*Picea abies*), smrek pichľavý (*Picea pungens*), tuja západná (*Thuja occidentalis*), borievka čínska (*Juniperus chinensis*), javor mliečny guľovitý (*Acer platanoides 'Globosum'*) a všetky druhy a kultivary, najmä prísne tvary, vysadené v prírodno-krajinárskej časti parku.

Obnova parku

V parku bola dlhodobejšie zanedbávaná základná údržba – pravidelné kosenie a odstraňovanie náletových drevín, preto došlo k nadmernému zahusteniu parkového porastu aj na miestach, kde sa predtým nachádzali voľné lúčne plochy. V súčasnosti sú to už väčšinou mohutné stromy rastúce v zápoji, takže park na väčšine plochy nadobudol lesný charakter. Keďže parkový porast je dlhodobejšie zapojený, jeho obnova do prírodno-krajinárskej podoby musí byť postupná, resp. v niektorých častiach pôjde o adaptáciu na súčasné podmienky a potreby. Primárne je potrebné v celom parku vykonať inventarizáciu drevín, kde sa určia neperspektívne dreviny na výrub – dreviny zdravotne nevyhovujúce, zahusťujúce, rastúce v podraze, poškodené. Tieto je potrebné odstrániť výrubom a vyfrézovaním pňov. Keďže väčšie voľné trávnaté partie sa v súčasnosti nachádzajú len v centrálnych častiach parku, ďalším krokom pri obnove môže byť otvorenie, resp. zväčšenie jestvujúcich malých lúčnych plôch. Ak

by sa realizovala v krátkom čase obnova všetkých voľných lúčnych plôch, mohlo by dôjsť k poškodeniu stromov náhlou zmenou svetelných a mikroklimatických podmienok.

Keďže dlhší čas nebolo vykonané odborné ošetrovanie drevín a výrub zdravotne nevyhovujúcich jedincov nachádzajúcich sa v parku, v roku 2016 nechal vlastník objektu, Mesto Trebišov, vypracovať *Návrh starostlivosti o dreviny, Historický park Trebišov – vybrané časti*. Hodnotenie vypracoval Ing. Martin Kolník a bolo zamerané na vyhodnotenie drevín z hľadiska perspektívy a z hľadiska priority ošetrovania.

Jednotlivé stromy boli z hľadiska perspektívy označené nasledovne: 0 – stromy na okamžitý výrub; 1 – výrub do piatich rokov; k – krátkodobá perspektíva, výrub do 10 – 15 rokov; s – strednodobá perspektíva, výrub do 30 rokov; d – dlhodobá perspektíva drevina. Z hľadiska priority ošetrovania boli stromy označené ako: 0 – bez ošetrovania; 1 – aktuálne ošetrovanie, ošetrovanie najneskôr do 2 rokov; 2 – ošetrovanie do 4 rokov; 3 – ošetrovanie do 6 rokov. Keďže v parku sa nachádzajú stromy v havarijnom stave, bude potrebné čo najskôr zabezpečiť odstránenie nevyhovujúcich jedincov a ošetrovanie určených stromov. Inventarizácia bola vykonaná len vo vybranej časti parku v okolí mauzólea a jazierka, preto bude potrebné pokračovať a spracovať aj ostatnú plochu parku.

Komplexná inventarizácia drevín bude jedným z podkladov na vypracovanie projektu sadovníckych úprav, ktorý má byť vyhotovený aj na základe historických máp, plánov, foto-

Porast v parku pred vyčistením. Foto: Ľubomír Princík.

grafii a iných dostupných prameňov. Projektová dokumentácia – projekt sadových úprav bude podkladom na realizáciu obnovy parku v súlade s jeho historickými hodnotami.

V jednotlivých častiach parku je potrebné vykonať nasledovné zásahy v porastovej štruktúre:

- Odstrániť z celej plochy parku invázny druh pajaseň žliazkatý (*Ailanthus altissima*), ktorý expanzne vytláča pôvodné domáce druhy.
- V porastovej štruktúre silno prevládajú jasene štíhle (*Fraxinus excelsior*) s percentuálnym zastúpením okolo 40 %, ďalej sú zastúpené vo veľkom množstve druhy javor horský (*Acer pseudoplatanus*) a javor poľný (*Acer campestre*). Tieto bude potrebné prebievkovými výrubmi postupne redukovať a nahradiť v prospech kostrových druhov, napríklad lipa malolistá (*Tilia cordata*), dub letný (*Quercus robur*), buk lesný (*Fagus sylvatica*), sofora japonská (*Sophora japonica*), hrab obyčajný (*Carpinus betulus*), platan javorolistý (*Platanus x acerifolia*), brest hrabolitý (*Ulmus carpiniifolia*), ľaliovník tulipánokvetý (*Liriodendron tulipifera*) a iné.
- V južnej časti parku sú pomerne veľké porastové skupiny topoľa bieleho (*Populus alba*), ktoré sú v zhoršenom zdravotno-biologickom stave. Topoľ biely je krátkoveká výplňová drevina, preto je ich potrebné po dožití postupne nahrádzať dlhovekými kostrovými druhmi.
- Cesta od západného vstupu do parku je lemovaná alejou sofory japonskej (*Sophora japonica*). Jedince sú v zhoršenom zdravotno-biologickom stave, preto ich bude potrebné priebežne dosádzať rovnakým druhom. Ďalšou alternatívou obnovy, metodicky vhodnejšou, je jednorazové odstránenie všetkých stromov a založenie novej aleje výsadbou vzrastlejších jedincov s obvodom kmeňov 18 – 20 cm.
- V parku sa na niektorých miestach nachádzajú mladšie jedince smreku obyčajného (*Picea abies*), ktorý je nevhodným druhom do nadmorskej výšky parku. Preto má väčšina z nich nízku sadovnícku hodnotu s presychajúcimi korunami. Podobne nevhodným druhom je smrek pichľavý (*Picea pungens*) s nízkou sadovníckou hodnotou. Smrek pichľavý a smrek obyčajný bude potrebné z parku odstrániť. Z porastov je potrebné taktiež postupne odstrániť (ponechať na dožitie) ihličnany rodu tuja (*Thuja*), ktoré nie sú pre park typické a pôsobia cudzorodo, okrem tuje riasnatej (*Thuja plicata*).
- Ihličnany v parku majú tvoriť pomerné zastúpenie k listnáčom okolo 10 – 20 %. Vhodné druhy sú napr. borovica lesná (*Pinus sylvestris*), borovica čierna (*Pinus nigra*), borovica

Porast v parku pred vyčistením. Foto: Ľubomír Princík.

Porast v parku po vyčistení. Foto: Vladimír Sobota.

hladká (*Pinus strobus*), tis červený (*Taxus baccata*) – pôvodný druh, v menšom zastúpení – tsuga kanadská (*Tsuga canadensis*), duglaska tisolistá (*Pseudotsuga menziesii*) a iné.

- Rod topol (*Populus*) je v parku výrazne zastúpený, preto je ho vhodné nahrádzať po dožití inými dlhovekými kostrovými druhmi. Topole by mali byť zastúpené len v menšej miere ako doplnkové a výplňové druhy (*Populus alba*, *Populus tremula*, *Populus nigra*, *Populus canescens*).

- Odstrániť dreviny, ktoré sú z viac ako dvoch tretín suché, majú statické poruchy, a to najmä tie, ktoré rastú v blízkosti chodníkov a ohrozujú prevádzkovú a užívateľskú bezpečnosť.

- Priebežne odstraňovať nálety invázných druhov – pajaseň žliazkatý, agát biely. Ide o vitálne druhy, ktoré sa ťažko odstraňujú mechanicky, preto bude potrebné zvážiť použitie chemických prípravkov na báze glyfosátu.

- V južnej časti parku sa nachádza historická pagaštanová aleja (*Aesculus hippocastanum*) smerujúca na panský majer, ktorá spája francúzske záhrady s parkom. Pagaštany dosahujú vek okolo 130 rokov. Väčšina jedincov je v zhoršenom alebo zlom zdravotno-biologickom stave (hnilobné dutiny, statické poruchy). Niektoré úseky aleje sú vypadnuté po odumretých jedincoch a rytmus je narušený. Keďže aleja je dodnes intenzívne využívaná návštevníkmi, je potrebné vykonať jej celkovú obnovu. Potrebné je odstrániť všetky jedince a nahradiť výsadbou vzrastlejších stromov s obvodmi kmienkov 18 – 20 cm. Celková obnova môže byť rozdelená na etapy (roky), ale nemala by trvať dlhšie ako približne 5 rokov, aby bol porast vekovo a hmotovo vyrovnaný.

- V strednej časti parku je v aleji javora horského (*Acer pseudo-platanus*) dosadená guľovitá forma javora mliečneho – (*Acer platanoides 'Globosum'*). Druhovo ide o nevhodnú dosadbu, a navyše sú tieto jedince nevyrovnané, s nižšou sadovníckou hodnotou. Preto je vhodné ich odstrániť a nahradiť javorom horským – pôvodným druhom v aleji.

- V parku nevytvárať ďalšie nové stromové aleje tam, kde pôvodne neboli a nemajú historické ani sadovnícke opodstatnenie.

- Okolo jazierka odstrániť z brehov vyčnievajúcu geotextíliu, ktorá pôsobí v parku rušivo. Rovnako rušivým prvkom sú aj betónové tvárnice uložené na brehoch jazierka. Zvýšením jeho hladiny sa môžu tvárnice prekryť, aby jazierko viac zapadlo do prostredia prírodného parku.

- Tuje na brehoch jazierka po dožití nahradiť inými vhodnejšími druhmi, resp. ponechať breh len zatravněný, napr. dub močiarny (*Quercus palustris*), tisovec dvojradý (*Taxodium distichum*) a previsnutá vrba biela (*Salix alba 'Tristis'*) – len solitérne doplnenie na niektorých miestach.

- Dôsledne zachovať všetky voľné lúčne plochy pravidelným kosením a odstraňovaním náletov. Jestvujúce lúčne plochy nezmenšovať výsadbou stromov.

- Parku chýba ucelený informačný systém, preto sa môže vytvoriť náučný chodník so zastaveniami a informačnými tabuľami, ktoré budú zoznamovať návštevníkov s históriou parku, architektúrou, faunou a flórou...

- Výnimočné jedince stromov (vekom, mohutnosťou) je možné označiť tabuľkami, ktoré budú informovať o druhu stromu (slovenský, latinský názov, čeľaď, prípadne približný vek).

- Drobnú parkovú architektúru (svietidlá, lavičky, odpadkové koše, orientačné tabule a pod.) riešiť v jednotnom novodobom dizajne pri uplatnení ušľachtilého prírodného materiálu – v kombinácii drevených a kovových prvkov.

- V parku ponechať jestvujúci okružný chodník so spevnenou povrchovou úpravou. Terajší asfaltový chodník je v zlom technickom stave (výmole, diery), preto ho bude potrebné obnoviť a zvoliť vhodný povrch.

- Vedľajšie chodníky obnoviť s mlatovou povrchovou úpravou, rovnakou technológiou ako boli zrekonštruované mlatové chodníky v okolí mauzólea.

- Ploskáčika pagaštanového eliminovať dôsledným hrabaním a pálením lístia, prípade postrekmi insekticídmi.

Je potrebné chrániť celé územie parku (zelené plochy), aby nedošlo k zmenšovaniu parkovej plochy – zákaz stavebnej činnosti (budovania parkovísk, drobných stavieb, výstavby rodinných domov a inej stavebnej činnosti). Vylúčiť z parku aktivity, ktoré by mohli poškodiť vegetáciu – preteky na bicykloch na nespevnených plochách, automobilové preteky, budovanie „veveričích dráh“ v korunách stromov... Usporiadanie väčších podujatí a koncertov organizovať na vyhradenej ploche – amfiteátri. V parku je potrebné vyhnúť sa väčším terénnym úpravám – znižovaniu, zvyšovaniu terénu, aby nedošlo k poškodeniu koreňov. Taktiež je potrebné používať vhodnú mechanizáciu pri údržbe parku tak, aby nedošlo k poškodeniu koreňov (používať mulčovače s vertikálne uloženými kladivkami, ktoré upravujú len hornú vrstvu a nepoškodzujú korene). Vyvarovať sa použitia ťažkých mechanizmov, ktoré môžu poškodiť koreňové nábehy a korene na povrchu.

Ide o historický park, ktorého využitie nevyklučuje rekreačné a relaxačné funkcie, ale jeho obnova bude vždy smerovaná na prinavrátenie pôvodnej dispozičnej skladby a pôvodné rozmiestnenie porastovej hmoty. ■

¹ Töketerebes. In BOROVSZKY, Samu. *Magyarország vármegyei és városai. Zemplén vármegye. Zemplén vármegye közsegei.* [online]. Arcanum adatbázis, [cit. 24-11-2017]. Dostupné na: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/zemplen-varmegye-1E176/zemplen-varmegye-kozsegei-irta-vende-aladar-1E29E/toketerebes-1E614/>.

² A Tiszadobi és Töketerebes gróf Andrássy kastélyok. MŰTÁRGAI, Budapest – Múcsarnok (Katalóg aukcie Maďarskej kráľovskej poštovej banky, konanej v dňoch 1. – 2. decembra 1930, strana 214, položka 335).

³ Mestský úrad Trebišov – kronika II. (1901 – 1944), s. 84, 124.

⁴ Okresný úrad Trebišov, katastrálny odbor, pozemkovoknižná vložka č. 1719.

⁵ Štátny archív v Košiciach, pracovisko Archív Trebišov, fond Obvodný notársky úrad Trebišov, administratívne spisy – bez č./1935.

⁶ Okresný úrad Trebišov, katastrálny odbor, pozemkovoknižná vložka č. 4631.

Grotta - interpretácie v historických parkoch a záhradách na území Slovenska

KATARÍNA KRISTIÁNOVÁ

Grotta¹ sa ako špecifický prvok záhradnej architektúry – ako malá umelá, zriedka i prírodná jaskyňa, často v spojitosti s vodným prvkom, prameňom, fontánou, či ako výklenok alebo súčasť prízemných priestorov zámkov a palácov, začína uplatňovať v talianskej záhradnej tvorbe od polovice 16. storočia a reprezentuje aj úvod manierizmu do oblasti záhradnej architektúry.² Tvorbu grotty inšpirovalo nielen samotné prírodné prostredie Stredomoria, ktoré obsahuje množstvo fascinujúcich prírodných jaskýň, ale podnetom pre fantáziu renesančných umelcov sa stal aj objav dekorácií v Nerónovej vile *Domus Aurea* v Ríme koncom 15. storočia, v podzemí na vršku Esquilinus, ktoré boli nazvané grotesknými (*grottesche*) – pre architektonickú výzdobu vo forme čudne prepletených motívov zvierat, rastlín a aj pre ich podzemný zdroj.³ Grotty, reprezentujú estetiku čudného, groteskného či škaredého, sú vytvárané ako výnimočné umelecké diela. Bohato zdobené mušľami, perleťou a sochárskou výzdobou sú nielen tienistými, chladnými a vlhkými miestami, ktoré poskytujú osvieženie a úkryt pred horúcim talianskym slnkom, ale interpretujú aj magické a symbolické významy jaskyne v kultúre a v mytológii starovekého Grécka a Ríma. Jaskyňa je bránou do

Sala terrena na hrade Červený Kameň. Foto: P. Fratrič, 2009.

podzemného sveta, mimosvetkých priestorov, miestom, kde človek nadväzuje kontakt s nadprirodzenými mocnosťami. Je jaskyňou Polyfémovou i Platónovou jaskyňou tieňov. Ústup do jaskyne vyjadruje aj túžbu po skrytosti ako takej, návrat do lona matky, ústup do indiferentného sveta, kde neexistuje čas, deň a noc, a pod.⁴

Grotty sa stávajú obľúbenými nielen v Taliansku, ale prenikajú ako charakteristický fenomén do celej európskej záhradnej tvorby a ich popularita pretrváva v rôznych formách až do konca 19. storočia. Renesančný a barokový vzhlad umelých jaskýň bohato zdobených lastúrami, perleťou, kvapľovou a sochárskou výzdobou ustupuje s nástupom módy anglických parkov uprednostňovaniu „prírodného“ či „prírodného“ a umelé skalné jaskyne sú vytvárané napríklad navrhnutím veľkých neopracovaných kameňov. Historizmus konca 19. storočia tiež praje obľúbenosti drobných romantických záhradných stavieb a pustovne, umelé ruiny, či umelé jaskyne sú budované v záhradách a parkoch šľachtických sídel až do konca 19. storočia, ba i neskôr. Grotty sú navrhované ako voľne stojace objekty v priestore záhrady, alebo sú integrované do architektúry kaštieľov, napríklad ako súčasť sály terreny. Sú súčasťou umelo vytvorených návrší alebo využívajú prírodný potenciál miesta, svah, skalnú stenu a podobne. Takisto sa stretávame s rôznymi formami ich využitia, nielen tradičným spôsobom ako chladivých frigidárií a v spojitosti s vodným prvkom, ale aj s iným využitím, napríklad ako ľadovni, alebo dokonca aj ako pohrebných miest.⁵

Zvyšky grotty navrhnutej Bernhardom Petrim vo Voderadoch. Foto: K. Kristiánová, 2012.

Grotta v Dolnej Krupkej navrhnutá Henrichom Nebbienom.
Foto: K. Kristiánová, 2012.

Pôsobenie prostredia jaskyne na vedomie človeka a jeho rôzne symbolické väzby sú v rôznych obdobiach a rôznymi spôsobmi využívané v umeleckom stvárnení umelých jaskýň, ktoré sa uplatňujú ako špecifické záhradno-architektonické alebo krajinnno-architektonické objekty.⁶ S príkladmi uplatnenia rôznych typologických druhov umelých jaskýň sa stretávame v záhradnej tvorbe v mnohých krajinách a rozmanité architektonické formy umelých jaskýň možno nájsť aj v historických parkoch a záhradách šľachtických sídiel na Slovensku.⁷

Mnohé grotty v historických záhradách a parkoch šľachtických sídiel na území Slovenska však už zanikli spolu so zánikom alebo prebudovaním záhrad a dozvedáme sa o nich už len z literárnych prameňov, či historických výtvarných zobrazení. Obdobie socializmu výrazne poznačilo stav záhrad a parkov šľachtických sídiel a ich malých architektonických objektov.⁸ Mnohé časti krajinných areálov vidieckych šľachtických sídiel boli rozparcelované na výstavbu rodinných domov, škôl alebo športových plôch. Aj zmena účelu využitia kaštieľov a ich areálov spôsobila, že malé objekty záhradnej architektúry – ako napríklad i grotty – sa stali zbytočnými a nevyužitelnými ako objekty reprezentujúce nepotrebnosť a „zlý vkus“ aristokracie a buržoázie. Napriek týmto nepriaznivým vplyvom sa mnohé objekty umelých jaskýň zachovali. Predstavujú neoddeliteľnú súčasť historických záhrad a parkov, výnimočné artefakty záhradnej architektúry sprostredkujúce duchovné, myšlienkové a symbolické odkazy predchádzajúcich generácií.⁹

Niekoľko vybraných príkladov umelých jaskýň v tomto článku približuje tie, ktoré už zanikli, tie, ktoré sa síce ešte nachádzajú v areáloch historických šľachtických sídiel, ale sú na pokraji zániku, i také, ktoré sú v dobrom stave a ktoré boli úspešne zrekonštruované.

Grotta v arcibiskupskej záhrade v Bratislave – hodnoty zaniknutého kultúrneho dedičstva

Jedným z prvých známych príkladov umelých jaskýň je dnes už zaniknutá grotta v arcibiskupskej záhrade v Bratislave. Juraj Lippay, ostrihomský arcibiskup, v rokoch

1642 – 1666 prebudoval v neskororenesančnom manieristickom duchu renesančnú záhradu, ktorú vybudoval jeden z jeho predchodcov František Forgáč (Forgách)¹⁰ v rokoch 1614 – 1615.¹¹ Zachovali sa opisy a vyobrazenia tejto záhrady v jej rôznych vývinových obdobiach. Arcibiskupská záhrada v Bratislave sa stala slávnou hlavne vďaka bratovi arcibiskupa, Jánovi Lippayovi, ktorý napísal knihu *Posoni kert – Bratislavská záhrada*, vydanú v troch zväzkoch v rokoch 1664 – 1667.¹² Záhrada je známa aj z vyobrazení, ktoré vytvoril výtvarne nadaný synovec arcibiskupa, Juraj Lippay mladší.¹³ Boli vydané ako medirytiny, ktoré vytvoril Mauritius Lang v roku 1663.¹⁴ Na rytine *Facies totius hortii*, ktorá zachytáva celú záhradu oplotenú múrom v smere k palácu, je vidieť grottu označenú aj v legende rytiny písmenom G. Podobne ako grotta boli stvárnené v štýle umelých jaskýň i pustovňa – *Eremitorium* a Parnas – *Parnassus*.

Z mnohých kvetnatých opisov, ktoré sa nám zachovali, sa dozvedáme o rozmanitých atrakciách a o vodných trikoch, ktorými boli grotta, pustovňa i Parnas vybavené. Podľa opisu sasko-weimarského vyslanca Müllera,¹⁵ ako jeho opis uvádza Rapaics,¹⁶ na vrchole Parnasu stál okridlený kôň Pegas, pod ním okolo na kopci múzy a lesní bohovia s rôznymi hudobnými nástrojmi, ktorých udržovalo v pohybe vodné umelecké dielo a vydávali zvuky, akoby človek počul ozajstných hudobníkov. Pustovňa bola stvárnená ako jaskyňa s kvapľami, so sochami eremitov v nadživotnej veľkosti zapôsobila na vyslanca Müllera ako „*chmúrna*“ a „*strašidelná*“.¹⁷ Müller okrem Parnasu

Stredový stĺp v interiéri grotty v Dolnej Krupkej. Foto: K. Kristiánová, 2012.

a pustovne podrobne opisuje i grottu. Na oboch bokoch umelej jaskyne – grotty stoja podľa jeho popisu: *dve z drôtu a z kúdele vytvorené, pomalované mužské postavy s mušketaami a s bodákmi, vyhotovené boli v Passau za 40 forintov. Vnútri dookola je sedem výklenkov, tri väčšie a štyri menšie. V každom takomto výklenku sú umiestnené, vždy po jednej, sošky lesných bôžikov. Dookola sú rozmiestnené zrkadlá rôznych foriem, takže každé ukazuje iný obraz, z toho istého miesta, než ostatné. V jednom sa človek vidí akoby bez hlavy, v druhom mu chýbajú oči, v treťom má len jedno, vo štvrtom má štyri či viac očí, v piatom má otočenú hlavu a v šiestom má len pol hlavy. Ďalej pokračuje: Ale videli sme tam ešte aj viac čudných vecí. V strede voda strieka do výšky, do výšky umelej jaskyne a na nej stojaceho človeka, na 19 siah, šiestimi stopami ju počítajú. Z obytnej časti arcibiskup po strednej ceste vidí rovno na vodný lúč ako na zrkadlo, ktoré svietnik položený na jeho okne šestnásťnásobne zobrazí.*

Rôzne fyzikálne poznatky z oblasti hydrauliky, optiky či katoptriky tu boli využité pri zostrojení rozmanitých vodných hier i optických klamov.¹⁸

Aj neskorší opis záhrady v diele Mateja Bela¹⁹ uvádza popisy grotty a i ďalších, v tom čase už zaniknutých atrakcií záhrady. Tak ako celá záhrada, tak i grotta, pustovňa a Parnas podľahli v priebehu času úpravám a zmenám, ktoré im neumožnili pretrvať do dnešných dní.

V súčasnosti je pozostatok záhrady letného arcibiskupského paláca zapísaný v registri národných kultúrnych pamiatok.²⁰

Zaniknutá grotta v Erdődyho záhrade v Bratislave

Grotta, umelá jaskyňa s vodomietmi, mušľami, plastikami, zrkadlami a s *ostatnými obligátnymi atrapami*, ako hovorí G. Steinhübel, bola súčasťou aj Erdődyho záhrady v Bratislave, ktorá vznikla začiatkom 18. storočia alebo už v 17. storočí.²¹ V čase najväčšej slávy patrila Jánovi Nepomukovi Erdődymu (1723 – 1789), synovi Juraja Leopolda Erdődyho (1681 – 1759). Z popisu Gottfrieda Edlera von Rotensteina,²² ktorý podrobne opisuje miesta, ktoré počas svojej cesty po Uhorsku v rokoch 1763 – 1783 navštívil, sa dozvedáme: *Po bokoch záhrady sú stromoradia, jedno vedie k štvorhrannej stavbe, v popredí so sochami, vázami a kvetináčmi. Vnútri stavby je veľkolepá jaskyňa vykladaná lastúrami a ulitami, červenými koralmi a skamenelinami v štýle ruín, aj rámy siedmich zrkadiel sú vytvorené výlučne z mušlí a ulít. Na podstavcoch, rovnako vytvorených z ulít, stojí 24 veľkých porcelánových súsoší. Uprostred každého sú umiestnené po dva svietniky a štyri jednoduché porcelánové postavy, je tu 10 porcelánových svietnikov s ramenami, tri postavy zo sadry, 26 pozlátých bronzových svietnikov, štyri detské postavy zo sadry v štyroch výklenkoch so štyrmi vodostrekmi a s vodopádom uprostred. Podlahu vyložili červenými, bielymi, modrými a žltými kameňmi na spôsob kvetinového parteru. Na strope je veľa vencov z lastúr, keď jaskyňu v noci vysvietia, tak sa ligoce, že je v nej sotva vidieť.*

Erdődyho záhradu a grottu spomína vo svojom diele aj Ján Matej Korabinský.²³

Grotta Hermesova studňa v Betliari. Foto: K. Kristiánová, 2012.

Ani grotta, ani Erdődyho záhrada sa však nezachovali do dnešných čias. Záhrada podľahla postupným premenám vplyvom nových slohov, napríklad na Neyderovom pláne Bratislavy z roku 1820 je vidieť v jej hornej svažitej časti prírodno-krajinárske úpravy, a neskoršie podľahla i tlakom zástavby. Ako uvádza Š. Holčík, pred začiatkom 20. storočia neudržiavanú záhradu rozparcelovali.²⁴ V súčasnosti pozostatok bývalej Erdődyho záhrady predstavuje barokový letohrádok medzi ulicami Vlčkova a Na Brezinách, ktorý je zapísaný v registri národných kultúrnych pamiatok.²⁵

Úspešne obnovená grotta – sala terrena na hrade Červený Kameň

V rokoch 1655 – 1657 vzniká pod rukami talianskych majstrov sala terrena na hrade Červený Kameň, ktorá je vyzdobená v štýle umelých jaskýň. V roku 1657 sa hradný pán Mikuláš IV. Pálfi (Pálffy) obracia na Mikuláša Zrínskeho s prosbou o morské mušle a iný materiál na vyzdobenie grotty.²⁶ Sala terrena slúžila ako barokové frigidárium, chladniaca miestnosť, kde sa panstvo osviežovalo po prechádzke v letnej pálave, pri rôznych spoločenských príležitostiach. Nachádza sa na prízemí juhozápadného obytného krídla hradného paláca, s oknami bočnej steny orientovanými do centrálného nádvorja so záhradnou úpravou. Dve niky na kratšej strane miestnosti sú vytvorené z tufových hornín na spôsob umelých jaskýň s fontánou. Uprostred čelnej pozdĺžnej steny je nika so sochou Venuše. Celá miestnosť, steny i klenby stropu sú bohato zdobené štukovou i freskovou výzdobou.

Ako opisuje jej výzdobu J. Medvecký, v hornej časti pod klenbou je kartuša s freskou Samovražda Lukrécie a po stranách plastické puttovia držia rodové erby Mikuláša Pálfiho a jeho manželky Eleonóry Harrachovej. Lunetovú klenbu pokrýva bohato polychrómovaná bujná plastická štuková výzdoba so zakomponovanými freskami. Charakteristická je tvarová bohatosť rollwerkových kartuší, bizarné ornamentálne motívy nadobúdajú antropomorfné tvary – fantastické maskaróny a tváre faunov s plastickými figúrami dvojíc puttov, zakomponovaných medzi lunetami. Tancujúce nymfy a hrajúce sa deti namaľované v hlavných zrkadlách klenby sú doplnené

Interiér Hermesovej studne v Betliari. Foto: K. Kristiánová, 2012.

Grotta ako súčasť Veľkého vodopádu v Betliari. Foto: K. Kristiánová, 2012.

kartuškami s cyklom riečnych krajínok v lunetách a menšími monochrómami medailónmi. Fresky vytvoril Carpofofo Ten-calla²⁷ a zachovali v pozoruhodne intaktnom stave.²⁸

Sala terrena na hrade Červený Kameň bola zreštaurovaná v rokoch 1999 – 2001.²⁹ Pri reštaurátorskom prieskume bolo zistené, že v celom rozsahu sali terreny boli pôvodne vedené olovené rúry vodovodného systému, ktorými sa v miestnosti zabezpečovala cirkulácia vody. Žiaľ, časť vodovodných rúrok bola v 50. rokoch 20. storočia odstránená. V súčasnosti jedinečne zreštaurovaná sala terrena na hrade Červený Kameň predstavuje unikátny, do dnešných dní zachovaný príklad grottovej výzdoby.

Grotta v anglickom parku vo Voderadoch – na pokraji zániku

Zvyšky grotty v prírodno-krajinárskom štýle z masívnych balvanov, s tromi otvormi vyúsťujúcimi k rybníku – jazierku, sa zachovali v anglickom parku pri kaštieli vo Voderadoch. Park za kaštieľom bol pôvodne vybudovaný vo francúzskom štýle. V roku 1794 poveril gróf František Zičí (Zichy) jeho prebudovaním do anglického parkového slohu záhradného architekta a agrónoma Bernharda Petriho.³⁰ Vtedy ešte len 24-ročný rodák z nemeckého Zweibrückenu vytvoril za kaštieľom Zičovcov ozajstné majstrovské dielo, ktoré bolo vychýrené v celej vtedajšej Európe.

O úspešnom prebudovaní parku napísal Bernhard Petri i článok, ktorý bol v roku 1797 uverejnený v lipskom zborníku Taschenbuch für Garten Freunde.³¹ Petri o grotte, ponad ktorú kedysi tiekla voda a padala ponad jeden z otvorov do jazierka, píše: *Keď pokračujeme po suchu, sprevádzaní príjemným zurčaním padajúcej vody, približujúc sa k jeho zdroju, prideme ku kopcu, na ktorom stojí obelisk. Na úpätí kopca naďabíme na dve cestičky, jedna vedie napravo na vrchol k obelisku, druhá do hájika. Keď si vyberieme tú druhú, zrazu nás príjemne prekvapí pohľad na jaskyňu otvárajúcu sa v kopci. Každý sa prekvapí, keď v období letných horúčav, v tak príjemnom útočisti, ktoré v parných dňoch slúži aj ako miesto na jedenie, cez jeden otvor v skale vidí nad svojou hlavou z boku kopca vyrážajúcu peniacu a zúriacu vodu padajúcu do jazera. A bez toho, aby sa musel znepokojovať, zvedavo objavuje, odkiaľže pochádza tento neobyčajne výdatný vodný prívál.*

Grotta je na pokraji zániku. Nie je samostatným pamiatkovým objektom, je súčasťou NKP Kaštieľ a park, pamiatkového objektu park, pod č. 1155/2, a ako register uvádza, celý tento pamiatkový objekt je v dezolátnom stavebno-technickom stave.

Grotta v anglickom parku kaštieľa v Dolnej Krupej

Unikátnou grottou je aj grotta v anglickom parku kaštieľa v Dolnej Krupej. Jozef Brunsvik (Brunswick, 1750 – 1827), ako osvietený a scestovaný znalec módnych trendov v architektúre, ale i v úprave parkov a v sadovníctve, systematicky pristupuje nielen k budovaniu kaštieľa, ale aj k budovaniu parku. Brunswick prijíma do služieb renomovaných záhradníkov. Z roku 1802 pochádza prvá zmienka o činnosti Antona Wyndera, ktorého meno sa v súvislosti s krupským panstvom objavuje až do roku 1815. Christian Heinrich Nebbien³² upozorňuje na seba Jozefa Brunsvika listom z 24. mája 1812 a prosí v ňom o dovoľenie opísať dolnokrupskú záhradu v práci Dendrona – Miszellen schöner Gartenkunst. Polichotený Jozef Brunsvik ho pozýva zve-

Grotta – Ľadovňa vo Vlachove. Foto: K. Kristiánová, 2012.

Ľadiť park.³³ O priebehu prác pri budovaní parku v Dolnej Krupěj sa zachovali bohaté archívne údaje vo forme korešpondencie, keďže gróf ako vysoký úradník trávil veľa času mimo panstva. Korešpondencia medzi grófom Brunsvikom a architektom Nebbienom je mimoriadne rozsiahla, v listoch sa venuje umelec najmenším detailom a opisuje objednávateľovi svoje zámery, ako vytvoriť z krupského parku významný areál z hľadiska dendrologického, technického, ale i umeleckého a duchovného.

Grotta v prírodno-krajinárskom štýle bola samozrejmom, neodmysliteľnou súčasťou parku. Bola budovaná od roku 1813 z kameňov, ktoré, ako uvádza Steinhübel, *vyhliadol Nebbien niekde pri Trstíne*.³⁴ Grotta bola v rokoch 1821 – 1822 v rámci celkovej obnovy areálu a kaštieľa renovovaná Antonom Piušom Rigelom.³⁵

P. Jedlicska opisuje park v období, keď patrili Rudolfovi I. Chotekovi. Grottu opisuje ako majstrovskú sústavu podzemných ciest, ako majstrovsky zhotovenú umelú jaskyňu, pozostávajúcu zo štyroch malých podzemných chodieb, ktorá v letnom období návštevníkom parku slúži ako chladivé odychové miesto. Nad jaskyňou opisuje kameňmi vyloženú kruhovú plochu, okolo ktorej boli lavice. Mládež z kaštieľa a ich hostia tu zvykli tancovať pod šírým nebom.³⁶

Grotta je zachovaná dodnes. I v súčasnosti je možné vstúpiť do sústavy podzemných chodieb, len severný a východný vstup sú sčasti vyplnené zeminou. Aj plató na vrchole grotty je čitateľné, chýbajú len lavice. Ako uvádza rozmery grotty G.

Hajdu Nagy, má v priemere 33 metrov, päť vchodových otvorov, vnútro skalnej a zemnej stavby má eliptický pôdorys a ukrýva vnútorný priestor priemeru približne 14 – 18 metrov. Na vrchole umelého kopca, ktorý grotta vytvára, je kruhové plató s priemerom približne 15 a pol metra. Je prístupné radom schodiskových stupňov zo skál od južného vchodu. Výška grotty je zhruba 4 a pol metra, vnútorná svetlá výška je približne 3 a pol metra. V centre vnútorného priestoru je umiestnený hrubý stredový nosný pilier.³⁷ Hajdu Nagy analyzuje aj umelecký kompozičný zámer formovania grotty a jej jednotlivých otvorov vo vzťahu k celkovej štruktúre parku. Z piatich otvorov grotty bolo vidieť päť rozličných záhradných objektov. Na sever to bol skleník, na východ veža rímskokatolíckeho kostola, na juh obelisk, na juhozápad malé jazero a na západ socha Panny Márie. Je pozoruhodné, že grotta nemá otvor smerom ku kaštielu, a z pohľadu od kaštieľa, zo záhradného portika, sa javí len ako menší trávnatý kopec.

Grotta nie je zapísaná v registri národných kultúrnych pamiatok ako samostatný pamiatkový objekt, je súčasťou pamiatkového objektu č. 803/2 – park.

Grotty v Betliari

V areáli kaštieľa a parku Andrásiovcov (Andrássy) v Betliari sa stretávame až s tromi interpretáciami fenoménu umelej jaskyne. Počas klasicistickej prestavby koncom 18. storočia bola prizemná chodba v južnej časti kaštieľa, bývalé gotické nádvorie, upravená na spôsob kvapľovej jaskyne a slúžila ako sala terrena, ako východ do záhrady a na posedenie v letných horúčavách.³⁸ M. Markó vo vydaní novín Vasárnapi Ujság z novembra 1895 uvádza, že v jednej z ník je umiestnená socha hlavy Medúzy z bieleho mramoru.³⁹

Asi v rovnakom čase ako sala terrena bola v parku vybudovaná i grotta, v súčasnosti nazývaná Hermesova studňa. Je to kruhová stavba s priemerom 4 m, s kupolovitou strechou, sčasti zasadená v teréne. Kamenné neomietnuté murivo je z kremitých porfyroidov. Dodatočne bolo v strope vytvorené okienko z farebných skiel, ktoré vytváralo fa-

Kombinácia umelej ruiny, grotty a letohrádku s vyhliadkou v Dubnici nad Váhom. Foto: K. Kristiánová, 2012.

Zvyšky grotty v tvare umelého návršia v Klátovej Novej Vsi.
Foto: K. Kristiánová, 2012.

rebné osvetlenie vodnej hladiny a vodných kvapiek vystrekovaných z fontány.⁴⁰ Pomenovanie Hermesova studňa je novšieho pôvodu, súviselo s tým, že v grotte bola nad betónovou vaňovou nádobou s fontánou umiestnená socha gréckeho boha Hermesa spolu s dvojicou puttov na delfínoch. Pôvodne stála v grotte pri zadnej stene postava ženy z alabastru, bieleho sadrovca, stehná a lono jej zakrývala sieť, po ktorej liezli vodné živočích. Bola vysoká asi 120 cm a v pleciach široká 42 cm. V štyridsiatych rokoch minulého storočia bola vážne poškodená, odlomila sa jej hlava, preto ju previezli do depozitára a na jej miesto postavili sochu Hermesa.⁴¹ V súčasnosti v grotte nie sú umiestnené žiadne sochárske diela.

V betliarskom parku je i ďalšia stavba, ktorá jedinečne a impozantne reprezentuje motív umelej jaskyne. Veľký umelý vodopád s grottou navrhol architekt Jozef Bergmann v roku 1823.⁴² Stavba má okrem samotného impozantného vodopádu aj umelú jaskyňu a vodnú nádrž. Voda padá z výšky 8 – 10 m do menšej nádrže, odkiaľ kaskádou preteká do väčšej nádrže, rybníka.⁴³ Voda sa k vodopádu privádza akvaduktom, kamenným klenutým mostom s plytkým korytom ukončeným subtilnou konzolou, kovovou doskou, cez ktorú padá voda. Miestne pomenovanie vodopádu je Padací most.⁴⁴ Pod vodopádom je grotta, vysekaná v porfyroidoch, ktoré tvoria aj dno jazierka. Grotta má tri otvory, „dvere“ a dva „obloky“. Pred vchodom do jaskyne stáli na podstavcoch busty, neskôr boli umiestnené ako exponáty pri vstupe do múzea.⁴⁵ B. Nagyová a E. Lázárová uvádzajú, že to boli busty Nera a Cicera, ktoré sa nachádzajú v zbierke múzea.⁴⁶ M. Markó uvádza, že koncom 19. storočia bola

v tejto grotte vystavená socha dievčata s rakmi.⁴⁷ Začiatkom 20. storočia, v rokoch 1908 – 1914, v tejto jaskyni chovali Andrášiovci ľadové medvede, čo bola veľká rarita a chodili sa tu na ne pozerat' mnohí významní zástupcovia vtedajšej šľachty. O chove týchto netypických zvierat opakovane písala aj dobová tlač. Jaskyňa spolu s menším jazierkom bola vtedy ohradená silným mrežovým plotom.

Zachoval sa grafický list, rytina Bergmannovho návrhu umelého vodopádu z roku 1823.⁴⁸ Hajdu Nagy uvádza, že pri spracovaní svojej dizertačnej práce požiadal o vyhotovenie jeho digitálnej kópie, pričom pracovníčky Múzea Betliar, Silvia Lörinciková a Katarína Takácsová, našli v júli 2011 v zadnej časti rámovania kresbu s nápisom Betliarsky vodopád v rokoch 1860. Predpokladá sa, že jej autorom by mohol byť Emanuel Andráš.⁴⁹

Kaštieľ s areálom je národnou kultúrnou pamiatkou. Grotty v areáli parku, ako i niektoré ďalšie drobné stavby, pavilóny a umelecké diela, sú zapísané v registri národných kultúrnych pamiatok ako samostatné pamiatkové objekty.⁵⁰

Grotta – ľadovňa vo Vlachove

Ľadovňa vo Vlachove predstavuje špecifický typologický druh, je grottou – ľadovňou, ktorá využívala chladnú stenu strmého svahu a prírodný jaskynný priestor na uskladnenie potravín, hlavne mäsa v chlade, pomocou ľadu i v letných mesiacoch. Ľadovne sú drobné kamenné stavby stavané často do svahu na spôsob pivníc, uzavreté železnými dverami, vo vnútorných stenách sú silné kované háky, na ktoré sa vešalo mäso ulovených zvierat.

Takouto je aj ľadovňa vo Vlachove, ktorá bola ako dekoratívna záhradná stavba súčasťou prírodno-krajinárskej kompozície areálu bývalého kaštieľa a pôvodne rozľahlého parku Andrášiovcov. Je to dvojpodlažná kamenná vežovitá stavba zastrešená kamenným ihlanom, s dvoma vstupmi nad sebou. Priečelím je obrátená na sever. Na druhom podlaží je jedna miestnosť so štvorcovým pôdorysom, za ňou je už jaskynný priestor. Do jaskyne sa v zimných mesiacoch ukladal ľad nasekaný v blízkych rybníkoch. Ten sa aj počas leta v chlade uzavretého tmavého jaskynného priestoru udržal a ochladzoval ostatné priestory, ktoré slúžili na krátkodobé uskladnenie mäsa, najmä diviny po panských poľovačkách. Stavba je postavená v duchu módného trendu v parkovej architektúre prvej polovice 19. storočia, keď sa Európa dozvedala o prvých výskumoch francúzskych archeológov v Egypte. Zámerom staviteľa vlachovskej ľadovne bolo, aby vyzerala ako egyptská hrobka – mastaba. Po stranách vedú kamenné jednoramenné schodiská, ktoré kedysi zdobili štyri sfingy s tvármi krásnych žien, ktoré so strapcami hrozna a iným ovocím v rukách pozývali na hostinu po vydarenom love.⁵¹

Ľadovňa vo Vlachove je zobrazená na dvoch obrazoch v expozícii múzea v kaštieli Betliar, na olejomalbe prisudzovanej Emanuelovi Andrášimu a na olejomalbe Karola Steria, zobrazujúcej pohľad od ľadovne ponad rieku Slanú smerom k vlachovskému kaštieli v popredí so sfingami lemujúcimi prístupové schodiská ľadovne. Ľadovňa nie je zapísaná v Ústrednom zozname pamiatkového fondu.

Grotta – letohrádok s vyhlídkou v Dubnici nad Váhom

Zvláštnu formu grotty predstavuje záhradný objekt v parkovom areáli kaštieľa v Dubnici nad Váhom. Je kombináciou grotty a záhradného pavilónu – vyhlídky. Vznik a vývoj parku v Dubnici nad Váhom je spätý s rodom Ilešházióvcov (Ilešházy). Rozkvet panstva Dubnice dosahuje vrchol za Jozefa Ilešháziho (1700 – 1766), ktorý dáva v rokoch 1723 – 1729 pretvoriť v duchu doby i park. Okolo kaštieľa vzniká francúzsky park s pravidelne riešenou alejou, jazierkom, jaskyňami, zoologickou záhradou, vyhlídkovou vežou a bludiskom na vyvýšenine. Jozef Ilešházi pokračuje aj v prácach na dobudovaní kaštieľa, v roku 1730 v západnom krídle zriadil barokovú Kaplnku Nanebovzatia Panny Márie a v roku 1733 bola v parku vybudovaná oranžéria. Štefan II. Ilešházi (1762 – 1838) v roku 1790 realizoval ďalšie úpravy kaštieľa a súčasne venoval pozornosť predstavbe dubnického parku podľa vzoru anglického prírodno-krajinárskeho štýlu. Francúzky park bol prestavaný na anglický a sprístupnený z kaštieľa dvojkrídlým schodišťom nadväzujúcim na parter. Ako opak pravidelnej úpravy prevahu nadobudla voľná úprava parkovej plochy, ktorá bola uskutočnená pozvoľna, viaceré pôvodné zariadenia zostali zachované. Bol postavený menší skleník na pestovanie ananásov a bažantnica.⁵²

Prvé zmienky o grotte sa zachovali zo začiatku 19. storočia. Grottu s vyhlídkou spomína napríklad Alojz Medňanský vo svojom diele *Malebná cesta dolu Váhom*. V roku 1826 píše: *Hneď pri zámku rozprestiera sa rozsiahly park s nejedným krásnym zákutím a s vežou na najkrajšej vyvýšenine, vybiehajúcej smerom k Váhu. Je ako maják dobre viditeľná z celej doliny a z nej je tak isto rozhľad po celej doline.*⁵³

Táto romantická stavba v sebe kumulovala niekoľko vtedy podobných parkových riešení záhradných pavilónov, preto je pre ňu zaužívaných hneď niekoľko pomenovaní, napríklad ľudový názov Babylon. Rozložením a murivom mala napodobňovať tajuplnú historickú ruinu, z vyvýšených terás z lomového a tufového kameňa viedli tmavé klukaté záhadné chodby ako v bludisku, ktoré pripomínalo prírodnú jaskyňu – grottu. Nad dominantným kamenným bludiskom bola vybudovaná drevená vyhlídková veža pravidelného osemuholníkového pôdorysu, z najvyššie položenej miestnosti sa návštevníci mohli pokochať nádherným výhľadom na dva panské rybníky s pozadím údolia Váhu a malebného Považia. Vo väčšej miestnosti o poschodie nižšie s novogotickými oknami a novogotickými vstupnými dverami steny zdobili tapety so strieborným ornamentom a bola komfortne zariadená štýlovým nábytkom so šachovým stolíkom a kreslami, čo dokumentujú zachované fotografie z rokov 1937 – 1943.⁵⁴

Grotta bola v rokoch 2005 – 2010 zrekonštruovaná a nad kamennou časťou sa znova vybudovala drevená veža s vyhlídkou. Výstavba základnej časti a drevenej veže sa realizovala podľa zachovaných dobových nákresov a fotografií. Obnovená grotta s vyhlídkovou vežou sa stala ojedinelou turistickou zaujímavosťou trencianskeho regiónu.

Zvyšky grotty pod umelým návrším, na ktorom kedysi stával altánok v Horných Semerovciach. Foto: K. Kristiánová, 2012.

Grotta je súčasťou Národnej kultúrnej pamiatky kaštieľ s areálom, pamiatkového objektu park pod č. ÚZPF 713/2.

Záver

V areáloch historických parkov a záhrad Slovenska možno nájsť i ďalšie príklady umelých jaskýň. Grotta – umelá jaskyňa vytvorená navrhnutím skál, opierajúc sa zadnou stenou o strmý svah, je súčasťou prírodno-krajinárskeho parku kaštieľa vo Svätom Antone. Prírodný potenciál miesta – strmý svah a výver prameňa na jeho úpätí využíva grotta v Hlohovci. Kamenná grotta v tvare umelého návršia sa nachádza v anglickom parku kaštieľa v Klátovej Novej Vsi, ľadovňa na úbočí svahu prírodno-krajinárskeho areálu kaštieľa v Janovej Vsi, a pod Žiaľ, niektoré sú v zlom stavebno-technickom stave a z niektorých sa zachovali len zvyšky, ako napríklad v Horných Semerovciach.

Takýto osud však postihol grotty nielen v parkoch a záhradách na území Slovenska. Melancholický smútok čias za týmito zvláštnymi záhradnými objektmi, *doby, ktorá už nové nebuduje a staré nechala spadnúť*, vyjadril už Laurence Whistler v roku 1953, v recenzii knihy Barbary Jones *Follies and Grottoes*.⁵⁵

Grotta ako záhradno-architektonický objekt vyjadruje fenomén prekračovania hraníc medzi realitou a fantáziou a prekračovania hraníc estetických noriem, blížiac sa ku gýču. Ukazuje bizarné a hroznú, excentrické a deformované, absurdné a zvrátené, obsahuje v sebe podtón satiry a karikatúry. Predstavuje spojenie protikladov, ktoré sú v bežnom ponímaní nespojiteľné. Ako objekt „čudný“ či „groteskný“ je grotta často málo pochopiteľná bez znalostí širších kultúrnych súvislostí jej použitia.⁵⁶ Znalosti kultúrnych a historických súvislostí „grottového umenia“, ako aj príklady úspešných umeleckoremeselných rekonštrukcií týchto „zvláštnych“ objektov sa môžu stať inšpiráciou pre dnešné znovuobjavovanie ich hodnôt, pretože, žiaľ, i dnes im v niektorých prípadoch hrozí degradácia a zánik. ■

- ¹ Alebo podľa slovníka cudzích slov aj grotta, z talianskeho slova *grotta* – jaskyňa.
- ² KRISTIÁNOVÁ, Katarína. Grotta – umelá jaskyňa. Malý architektonický fenomén historických parkov a záhrad. In *ALFA*, 2013, roč.18, č. 4, s. 32-41.
- ³ HARPHAM, Geoffrey. The Grotesque : First Principles. In *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 1976, roč. 34, č. 4, s. 461-468.
- ⁴ Pozri BIEDERMAN, Hans. *Lexikón symbolov*, Bratislava : Obzor, 1992, s. 111-113.
- ⁵ KRISTIÁNOVÁ, 2013, ref. 2, s. 33.
- ⁶ Osobitnú skupinu umelých jaskýň ako krajinnno-architektonických objektov predstavujú napríklad Lurdské jaskyne, ktoré sú po roku 1858 budované ako krajinnno-architektonické prvky v areáloch kostolov alebo krajinnno-architektonických komplexoch kalvárií.
- ⁷ Gergely Hajdu Nagy v práci *Rustikálne stavby v maďarskej záhradnej tvorbe* : ruiny, grotty a pustovne, kde zahŕňa i územie dnešného Slovenska, uvádza 28 objektov grott, 2 objekty umelých jaskýň – umelých ruín, 2 objekty grott ako vyhládok, 1 objekt grotty ako umelého kopca a 1 objekt grotty v kombinácii s umelým kopcom, ruinou a pustovňou. Pozri HAJDU NAGY, Gergely. *Rusztikus Építmények A Magyar Kertművészeten Romok, Grották, Remeteségek*, dizertačná práca. Corvinus Budapest, 2011. [cit. 2012-10-20], Dostupné na: http://phd.lib.unicorvinus.hu/565/1/Hajdu_Nagy_Gergely.pdf.
- ⁸ V období socializmu sa však začala aj evidencia objektov historickej zelene, pozri MARCINKOVÁ, Dana. Evidencia – jeden zo základných pilierov starostlivosti o historickú zeleň. In *Monument revue*, 2017, roč. 6, č. 1, s. 60-65.
- ⁹ KRISTIÁNOVÁ, 2013, ref. 2, s. 36-37, pozri aj KRISTIÁNOVÁ, Katarína. Grotto in historic gardens in Slovakia. In *SGEM 2014. Conference on Arts, Performing Arts, Architecture and Design: International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences & Arts, Albena, Bulgaria*. Sofia : SGEM, 2014, s. 713-722.
- ¹⁰ František Forgách bol arcibiskupom v rokoch 1607 – 1615.
- ¹¹ Pozri STEINHÜBEL, Gejza. *Slovenské parky a záhrady*. Martin : Osveta, 1990, s. 33.
- ¹² Prvý zväzok *Virágos kert* – Kvetinová záhrada vyšiel v roku 1664 v Trnave, druhý zväzok *Veteményes kert* – Zeleninová záhrada v tom istom roku vo Viedni a tretí *Gyümölcsös kert* – Ovocná záhrada, po autorovej smrti, v roku 1667 vo Viedni.
- ¹³ Syn arcibiskupovho brata Gáspára Lippaya.
- ¹⁴ Pozri FATSAR, Kristóf. *Magyarországi barokk kertművészet*. Budapest : Helikon Kiadó, 2008, 278 s. a tiež RAPAICS, Raymund. *Magyar Kertek : A kertművészet Magyarországon*. [Budapest] : A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940, 304 s.
- ¹⁵ Ktorý navštívil Bratislavu v roku 1658, po korunovácií Leopolda I. za cisára Svätej rímskej ríše nemeckého národa.
- ¹⁶ RAPAICS, 1940, ref. 14, s. 88-89.
- ¹⁷ STEINHÜBEL, 1990, ref. 11, s.15.
- ¹⁸ Pozri ECSEDY, Anna. Plenus Sapientia : Lippay Gyorgy esztergomi érsek pozsonyi kertjének látványosságai. Tanulmányok Kelényi Gyorgy tiszteletére. In *Művészettörténeti Értesítő*, 2013, roč. 62, č. 2, s. 171-232.
- ¹⁹ Bel opisuje súčasnosť záhrady v období okolo roku 1735, ale opisuje i minulosť záhrady. BEL, Matej. *Notitia Hvgariae Novae Historico-Geographica : Divisa In Partes Qvatvor, Qvarvm Prima, Hvgariam Cis-Danubianam; Altera, Trans-Danubianam; Tertia, Cis-Tibiscanam; Qvarta, Trans-Tibiscanam: Vniuersim XLVIII. Comitatus Designatam, Expromit.... Tomus Primus*.
- ²⁰ V súčasnosti je Letný arcibiskupský palác zapísaný v registri národných kultúrnych pamiatok pod č. ÚZPF 291/1 ako pamiatkový objekt palác mestský so vznikom datovaným do polovice 17. storočia a tzv. „Lippayovská záhrada“ je zapísaná pod č. ÚZPF 291/2 ako pamiatkový objekt mestský park so vznikom datovaným do 16. storočia.
- ²¹ STEINHÜBEL, 1990, ref. 11, s. 17.
- ²² ROTENSTEIN, Gottfried Edler v. *Reisen durch einen Teil vom Königreich Ungarn, seit dem J. 1763. U. o. X. 1783*. Gottfried Edler von Rotenstein je významným pisateľom cestopisov druhej polovice 18. storočia a ako uvádza Fatsar, tento pseudonym používa na ukrytie svojej pravej identity gróf Ján Pálfi. Rotenstein je odkazom na Červený kameň. Pozri FATSAR, Kristóf. Summary. 18th Century Formal Gardens in Hungary. In *Magyarországi barokk kertművészet*, Budapest : Helikon, 2008, s. 277.
- ²³ KORABINSKY, Johann Matthias. *Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn*. Presburg, 1786, [cit. 2012-10-20], Dostupné na: <http://books.google.sk/books/> pozri aj POSPÍŠILOVÁ-TEKELYOVÁ, Ema. *Barocke Gärten in Bratislava*. Diplomarbeit. Universität Wien, 2008, [cit. 2012-2012]. Dostupné na: http://othes.univie.ac.at/1352/1/2008-09-29_9703745.pdf.
- ²⁴ HOLČÍK, Štefan. V Erdődyho záhrade stojí Jurkovičova vila. In *Bratislavské noviny*, 2006, č. 9, s. 11.
- ²⁵ Letohrádok na ul. Na brezinách 6 je zapísaný v registri národných kultúrnych pamiatok pod č. ÚZPF 432/0 pod názvom letohrádok so záhradou, z 2. polovice 18 storočia.
- ²⁶ STEINHÜBEL, 1990, ref. 11, s. 19.
- ²⁷ Alebo aj Tencala, z Bissone pri Luganskom jazere.
- ²⁸ Pozri MEDVEČKÝ, Jozef. K počiatkom činnosti Carpofora Tencalu. Rano-barokové fresky na hrade Červený Kameň a ich ikonografia. In *ARS, časopis Ústavu dejín umenia SAV*, 1994, č. 3, s. 237-311.
- ²⁹ Jej reštaurovanie dozorovala Elena Sabadošová z Pamiatkového ústavu, regionálneho strediska v Bratislave, zrealizoval ho akademický maliar Miroslav Šurin, ktorý si na reštaurovanie kameňa prizval akademického sochára Ladislava Chamutiho, na umeleckoremeselné práce Vladimíra Kubovčiaka a na umeleckohistorický výskum Jozefa Medveckého. Reštaurovanie trvalo približne tri roky, od jari 1999 do konca roku 2001. Podľa oficiálnej stránky SNM-Hrad Červený Kameň, <http://www.hradcervenykamen.sk>, [cit. 20-08-2013].
- ³⁰ Bernhard Petri (2. apríl 1767 Zweibrücken – 28. október 1853 Theresienfeld pri Viedni).
- ³¹ Pozri PETRI, Bernhard. Beschreibung des Naturgartens zu Vedröd in Ungarn. In Becker, Wilhelm Gottlieb. *Taschenbuch für Garten Freunde*. Leipzig, 1797, s. 135-155.
- ³² Tiež Heinrich Nebbien alebo Henrik Nebbien (22. september 1778 Lübeck – 2. december 1841 Glogau).
- ³³ Nebbien pracoval aj v Martonvásári pre Františka Brunsvika, syna Jozefovho staršieho brata, Antona II.
- ³⁴ STEINHÜBEL, 1990, ref. 11, s. 44.
- ³⁵ TOMAŠKO, Ivan. *Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2004, 160 s.
- ³⁶ JEDLICSKA, Pál. *Kiskárpáti emlékek II. Éleskötöl Vágújhelyig*. Eger, 1891, s. 168-169.
- ³⁷ HAJDU NAGY, 2011, ref. 7, s. 12.
- ³⁸ Pozri KRIAK, Martin. *Prírodný park v Betliari*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1982, s. 27, alebo TOMAŠKO, 2004, ref. 35, s. 107.
- ³⁹ MARKÓ, Miklós. A Betlíri kastély. In *Vasárnapi Ujság*, roč. 42, 1895, č. 45.
- ⁴⁰ Stavbu vybudovanú v 90. rokoch 18. storočia prebudovali v 40. rokoch 19. storočia. V uzatvorenej kupole bol urobený otvor presklený farebnými sklom. Pozri BASICS, Beatrix. *Betlér és Krasznahorka – Az Andrássyak világa*. Budapest, 2005, s.162, alebo HAJDU NAGY, 2011, ref. 7, s. 17.
- ⁴¹ Ako uvádza KRIAK, 1982, ref. 38, s. 35. Steinhübel uvádza pôvodne kamennú plastiku ženskej mytologickej postavy, neskôr umiestnenú v budove správy, pozri STEINHÜBEL, 1990, ref. 11, s. 62.
- ⁴² Veľký vodopád navrhol Jozef Bergmann v roku 1823, až okolo roku 1830 bol vybudovaný, pozri KRIAK, 1982, ref. 38, s. 148.
- ⁴³ Ako uvádza KRIAK, 1982, ref. 38, na s. 46, rybník bol vybudovaný okolo roku 1830 a ako usudzuje, mal slúžiť i na chov vodného vtáctva, keďže Bergmann mal vo svojom projekte Veľkého vodopádu na rybníku nakreslené labute.
- ⁴⁴ K pomenovaniu pozri aj KRIAK, 1982, ref. 38, s. 32.
- ⁴⁵ KRIAK, 1982, ref. 38, s. 32.
- ⁴⁶ Pravdepodobne boli premiestnené, keď sa jaskyňa začala používať na chov zvierat. Pozri NAGYOVÁ, Brigita – LÁZÁROVÁ, Eva. *A Betlíri kastély természetesi parkja – nemzetki kulturális emlék*. Roven; Rožňava : A Szlovák Nemzeti Múzeum-Múzeum Betlér, 2002, s. 13.
- ⁴⁷ *Rákászleány*, ktorú vytvoril z carrarského mramoru barón Miklós Vay. Pozri MARKÓ, 1895, ref. 39.
- ⁴⁸ V zbierke SNM-Múzea Betliar, B 473.
- ⁴⁹ HAJDU NAGY, 2011, ref. 7, s. 19.
- ⁵⁰ Pod č. 475/12 grotta so studňou a pod č. 475/15 grotta s vodopádom.
- ⁵¹ KUŠNIEROVÁ, Edita. *Grófska ladvňa vo Vlachove*. [online]. [cit. 2012-10-20], Dostupné na: <http://www.kgbacikovia.websnadno.cz/>.
- ⁵² Štefan II. Iľešházi nemal potomkov. Tri roky pred smrťou v roku 1835 predal trenčianske panstvo finančníkovi barónovi Jurajovi Sinovi. V roku 1876 zdedila kaštieľ a park dcéra Šimona Sinu Iľgénia.
- ⁵³ MEDŇANSKÝ, Alojz. *Malebná cesta dolu Váhom*. Bratislava : Tatran, 1981, 154 s. (MEDNYANSZKY, Alois. *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn*. Pest, 1844, 145 s.)
- ⁵⁴ KRISTIÁNOVÁ, 2013, ref. 2, s. 39-40.
- ⁵⁵ Pozri WHISTLER, Laurence. Then and Now. [online]. In *TLS The Times Literary Supplement*, November 20, 1953, [cit. 20-07-2013]. Dostupné na: <http://www.the-tls.co.uk/tls/public/Article1270187.ece>.
- ⁵⁶ KRISTIÁNOVÁ, 2013, ref. 1, s. 32; pozri aj KRISTIÁNOVÁ, 2014, ref. 9, s. 713-722.

Estetika sídelnej zelene v kontexte vývoja slovenských miest

DANA MARCINKOVÁ

Úvod

Každá epocha vývoja ľudskej spoločnosti má špecifický vzťah k prírode, k prírodným prvkom, aj k úlohe zelene v sídelnom útvare, preto sa uplatnenie zelene a jej miesto v urbanistických štruktúrach mesta odvíja od vývoja sídla.

Hodnota sídelnej zelene je daná súhrnom významných kultúrnych, spoločenských, urbanisticko-architektonických, biologických a ekologických, prípadne ďalších hodnôt. Súčasťou spoločenskovo-kultúrnych hodnôt zelene v mestskom verejnom priestore je jej estetická a výtvarná hodnota a ich uplatnenie je jedným z významných faktorov pri vytváraní vyhovujúceho životného prostredia pre obyvateľov mesta.

Miera uplatnenia estetickej funkcie zelene je spätá so životnou filozofiou daného obdobia, s vnímaním a definovaním krásna. Estetickým pôsobením (estetickým), estetickými zákonitosťami, zákonitosťami krásna, sa zaoberá veda o esteticke, estetika.¹

Podľa E. Mistríka je predmetom jej skúmania: umelecká estetickosť, mimoumelecká estetickosť a prírodná estetickosť. V priebehu vývoja spoločnosti niektoré estetické teórie uznávajú jedine krásu v umení a prehliadajú krásu prírody, v iných historických obdobiach bola naopak krása kvalitou, ktorou sa mohli vyznačovať len veci či javy pochádzajúce z prírody.² Estetický pohľad na prírodu a krajinu v stredoeurópskom kontexte skúmal K. Stibral. Poznatky o vývoji názorov na prírodnú zložku životného prostredia odvodzuje z dobových výtvarných diel a filozofických a estetických spisov.³

Výtvarné pôsobenie zelene môžeme definovať obdobne ako výtvarné pôsobenie architektúry či umeleckého artefaktu, za predpokladu, že tvorba zelene je v danom období vnímaná tiež ako umelecká tvorba. Podľa L. Hlaváčka je umelecké pôsobenie výtvarného umenia definované ako proces estetického osvojovania skutočnosti, v rámci ktorého sa spája zmyslovo-názorné, emocionálne a intelektuálne pôsobenie umeleckého artefaktu na človeka, pričom výtvarné umenie zahŕňa: maliarstvo, grafiku, sochárstvo, architektúru a užité umenie.⁴ B. Wagner pojem estetického pôsobenia vzťahuje aj na sadovnícku tvorbu. Neprisudzuje však sadovníckej a krajinárskej tvorbe (alebo inak záhradnej a krajinárskej architektúre) právo na význačné miesto vo výtvarnom umení, no podľa neho práve zachované klenoty záhradného umenia minulosti dokazujú, že aj v sadovníctve je možné vytvoriť diela, ktoré majú rovnaké estetické vzťahy ako výtvarné artefakty, ale sadovnícka a krajinárska tvorba je skôr

Záhrada kláštora kapucínov v Pezinku. V súčasnej kompozícii je pravidelnosť naznačená usporiadaním chodníkov, vegetácia je komponovaná nepravidelne, popri hradbách je radová výsadba ovocných stromov, v centrálnej časti sú vysadené okrasné dreviny. Areál so zeleňou je aj v súčasnosti súkromným priestorom sakrálneho objektu. Foto: D. Baroková, 2017.

porovnateľná s architektúrou. Sadovník nevytvára prírodu, ale jej umelecký obraz a musí popri prírodných zákonitostiach rešpektovať aj estetické zákonitosti.⁵ Wagner nebol prvým, kto vnímal určitú časť záhradníckej tvorby ako umenie. V 18. storočí obrátil pozornosť filozofov ku krásam prírody aj výrazný rozvoj prírodných vied a v tomto období nebolo estetické stotožňované výlučne s krásnom.⁶ Na sklonku 18. storočia I. Kant považoval za umenie aj záhradníctvo, alebo ešte pred Kantom v období manierizmu pojednával člen rímskej Akadémie Claudio Tolomei o záhradníckom umení a zvláštnom estetickom až výtvarnom význame vody ako prírodného prvku aj v rámci záhradného umenia.⁷

Pri skúmaní estetickej, resp. výtvarnej funkcie sídelnej zelene sa zameriavame na vývoj sídelného útvaru mestského typu, vzhľadom na to, že oproti vidieckemu typu osídlenia je v mestách výraznejšia štruktúra a diferenciácia verejných priestorov aj ich funkcie,⁸ kde môžeme sledovať práve uplatnenie výtvarného pôsobenia zelene. Súvisí to s rozdielnou prevládajúcou funkčnou náplňou oboch typov osídlenia, s urbanistickou štruktúrou, so štruktúrou obyvateľstva, s inou mierou a charakterom zásahov do životného prostredia sídla a z toho vyplývajúcou rozdielnou prevládajúcou funkciou sídelnej zelene.

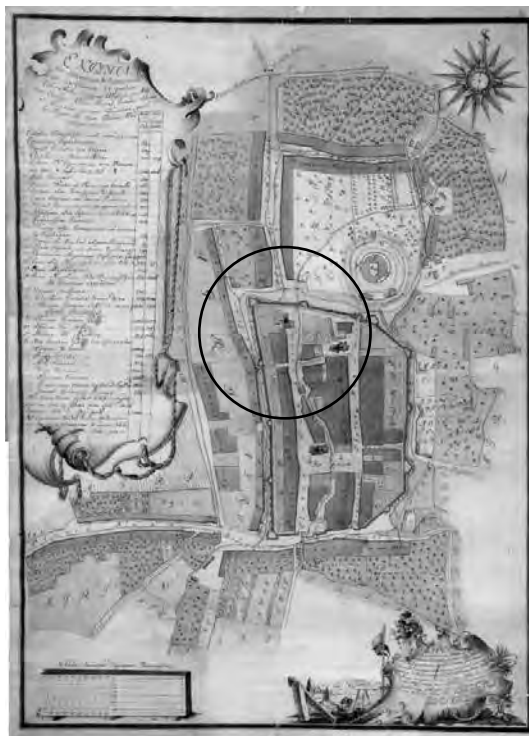
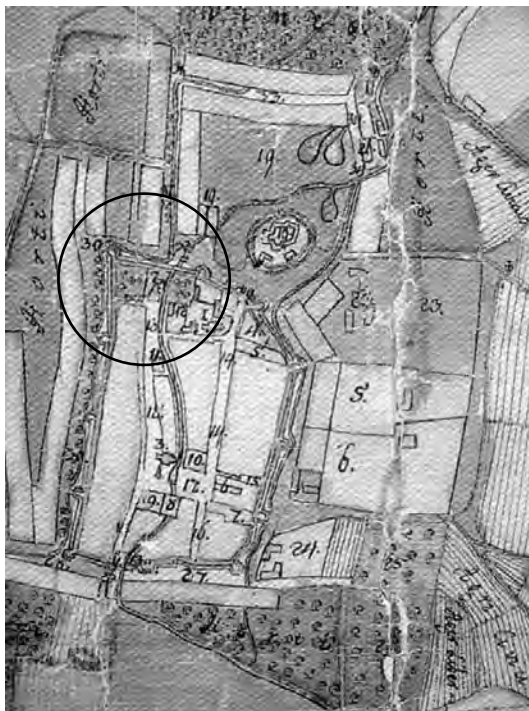
Výskum sa týka estetickej funkcie a výtvarného pôsobenia zelene vo verejnom priestore miest prevažne na území Slovenska. Väčšina súčasných slovenských miest sa formovala v stredoveku, a hoci sa v tomto období sídelná zeleň vo verejnom priestore v podstate neuplatňuje, prebieha tu formovanie verejného priestoru a definujú sa jeho základné typy. Pre vstup sídelnej zelene do verejného priestoru miest sú významné najmä obdobia 18. a 19. storočia, ale z hľadiska

názoru na estetickú a výtvarnú funkciu zelene je potrebné vyzdvihnúť aj niektoré obdobia dejín záhradného umenia, keď sa zeleň uplatňovala takmer výlučne v súkromnom priestore, čo je v stredoeurópskom regióne prakticky obdobie od staroveku až do polovice 18. storočia.

Korene európskeho záhradného umenia siahajú k starovekým civilizáciám Egypta a Číny. V týchto dvoch oblastiach sa sformoval základ všetkých nasledujúcich štýlov. Vývoj tu prebiehal celkom nezávisle a boli založené dva protichodné princípy záhradnej tvorby, ktoré môžeme zhrnúť ako pravidelný, geometrický či architektonický a nepravidelný, voľný alebo prírodný princíp, formujúce sa na základe prírodných, spoločenských a materiálnych podmienok. Z egyptského spôsobu obhospodarovania pôdy na menších parcelách s nutnosťou zavlažovania sa vyvinuli pravidelné záhradné slohy, základ nepravidelným štýlom dali rozsiahle lovecké parky čínskeho impéria.⁹

Zeleň mestských verejných priestorov v kontexte historicko-spoločenského a kultúrneho vývoja od stredovekého mesta po súčasnosť

V zemepisnom diele arabského cestovateľa al Idrísiho *Príjemná výprava človeka dychtivého prejsť všetky oblasti sveta* z roku 1154 sa píše, že v Uhorsku bolo v polovici 12. storočia 78 miest, s konkrétnym opisom Bratislavy a Nitry. Okrem menovaných miest k najstarším patrí aj mesto Trnava. Už v tomto období, ešte pred formálnym udeľovaním mestských výsad, možno hovoriť o procese formovania miest na našom území. Stredoveké mestá vznikali väčšinou kontinuálnym vývojom, pri ktorého počiatkoch stáli relikty rímskych osád, staršie hradiská, vznikajúce správne a cirkevné centrá a najčastejšie trhové a remeselnícke osady lokalizované v atraktívnych polohách poľnohospodárstva, obchodných ciest a ich križovatiek, pri prechodoch cez vodné toky a horské pásma.¹⁰ Boli to rastlé mestá, ktoré svojou dispozíciou reagovali racionálne a úsporne na všetky základné danosti a podmienky aj funkčné potreby. V stredoveku sa formovala základná sieť osídlenia, lokalizácia miest nielen na našom území, ale aj v ostatnej Európe, a ich stredoveké dispozície zostali ako historické jadrá v polohe súčasných centier.¹¹

Chotárna mapa Pezinka z roku 1767 a mapa z roku 1785. Historické mapy Pezinka dokumentujú, že ešte v druhej polovici 18. storočia bola najväčšou plochou zelene mesta ohraničeného hradbami záhrada vnútri kláštorného komplexu rehole kapucínov. Na mape z poslednej štvrtiny 18. storočia je naznačená pravidelná kompozícia kláštornej záhrady. Zdroj: MV SR, Štátny archív v Bratislave, Pracovisko Archív Modra, Zbierka máp a plánov, inv. č. Pe-1 (1767) a Pe-2 (1785).

V súčasnosti je zeleň súčasťou mnohých verejných priestranstiev v meste, no v kontexte histórie vývoja miest je pomerne novým fenoménom. Masívny vstup zelene do verejného priestoru sa spája s obdobím vzniku moderného veľkomesta 19. storočia.

Stredoveké mesto sa pred okolím uzatvára mestskými hradbami a prírodou, ktorá ho obklopuje, vníma skôr ako nepriateľa a ani vnútri hradieb nie je pre ňu miesto. Ulice majú komunikačnú funkciu, jadrom stredovekého mesta je námestie, spájajúce viacero funkcií, prevažne obchodnú a spoločenskú, konali sa tu najmä trhy a zhromaždenia mešťanov. Priestor námestia bol vymedzený radovou zástavbou obytných domov. V stredoveku sa sformovalo niekoľko tvarových foriem námestia – pravidelné štvorcové či obdĺžnikové, šošovkovité a vretenovité, vo väčších mestách sa vytvorilo aj viac námestí.¹² Zeleň sa vo verejnom priestore mesta vyskytuje len obmedzene, skupina pri sakrálnych stavbách a ako súčasť cintorínov, na námestí ojedinele ako solitér na zatienenie studne príp. ako ochrana budov pred bleskom.¹³ Ostatná zeleň sa v relatívne stiesnených pomeroch mesta uzatvára v súkromnom priestore a tiež má charakter úžitkovej zelene. Poznatky o mestskej zeleni sú čerpané najčastejšie z historických mapových podkladov, dobových malieb a grafík. Ako príklad môžeme uviesť chotárnu mapu mesta Pezinko z roku 1767, ktorá dokladá, že ešte v druhej polovici 18. storočia najväčšou plochou zelene bola záhrada uzavretá pred zrakmi verejnosti vnútri kláštorného komplexu rádu kapucínov, s datovaním vzniku v rokoch 1718 – 1730.

Stredoveké záhradné umenie preživalo vo forme kláštornej alebo tzv. rajskej záhrady s pravidelnou kompozíciou aj v ďalších mestách. Záhrady primárne plnili úžitkovú funkciu a pestovali sa tu ovocné dre-
viny – stromy, kríky a vinič, zelenina a liečivé byliny,¹⁴ ale Wagner uvádza, že o ich okrasnej funkcii je zmienka v darovacích listinách kláštorom, kde sa hovorí o pridelení pozemkov na prechádzanie a rozjímanie pod stromami.¹⁵ Stredoveké záhrady sú pravidelné, obvykle štvorcové s križovou dispozíciou, s vodným prvkom – studňou alebo fontánou v centrálnej polohe. Toto dispozičné riešenie je v neskoršom období často využívané pri úprave menších mestských parčíkov a námestí.

Pokiaľ hovoríme o estetickom pôsobení zelene v období stredoveku, musíme si uvedomiť, s čím sa spájali estetické hodnoty tohto obdobia. Pravidelná kompozícia bola síce výsledkom racionálneho rozčlenenia plochy tak, aby bolo možné obrábať záhony bez pošliapania rastlín, ale vzhľadom na to, že aj v stredoveku, podobne ako v staroveku, sa krása spája s poriadkom, usporiadaním a úmernosťou, pôsobí takto usporiadaná zeleň aj na estetické cítenie človeka. *Príroda je predovšetkým divoký nepriateľ, čierny tieň v zemi barbarov, ktorý je potrebné poraziť.*¹⁶ Ak sa aj o niečo neskôr venuje prírodnému prostrediu trochu pozornosti, ide o detail – kvetinu či zviera, ktorým je priradovaná symbolika spájaná najmä s náboženstvom a s cnostným životom.¹⁷ Ako krásne sú napríklad vnímané určité rastliny, určité farby a pod.¹⁸

Typ stredovekej záhrady prežíva v podmienkach českých aj slovenských zemí bez podstatnej zmeny pomerne dlhé obdobie, čo v podstate potvrdzujú mapy Pezinka z druhej polovice 18. storočia. Významná vývojová zmena je spojená s nástupom renesancie.

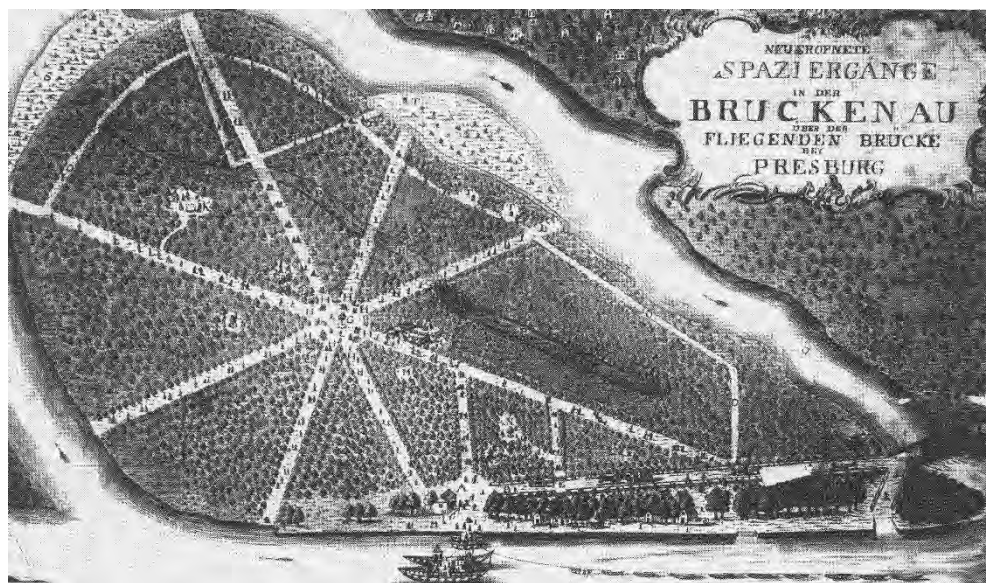
Renesancia, ovplyvnená najmä filozofiou humanizmu, chápala mesto predovšetkým ako prostredie pre život novej spoločnosti. Nová spoločenská trieda – meštianstvo – nadobúda významnejšie postavenie, mestá získavajú rôzne privilégia. Na Lazarovej mape Uhorska z roku 1528 je na území Slovenska vyznačených 16 slobodných kráľovských miest. Z hľadiska urbanistickej kompozície bolo renesančné mesto, na rozdiel od stredovekého mesta, zámerne formovaným útvarom členeným na jednotlivé komponenty, spojené vyšším celkovým priestorovým poriadkom. Dominantné postavenie na námestí okrem kostola nadobúda budova radnice.

Na hlavnom námestí v Bratislave bola v tomto období postavená Maximiliánova (tzv. Rolandova) fontána.¹⁹ Renesancia priniesla do vývoja miest množstvo utopistických teórií s mnohými podnetnými myšlienkami v urbanizme miest, ale k rozvinutiu a uplatneniu týchto podnetov prišlo až v ďalšom období. Z Talianska, centra jej zrodu, sa renesancia šíri do ostatnej Európy pomerne pomaly a nerovnomerne.²⁰

Do záhradného umenia priniesla renesancia ideu obytného vonkajšieho priestoru, záhrada sa stala pokračovaním budovy, medzi týmito priestormi vládla úplná harmónia, kompozičné princípy sú naďalej založené na pravidelnosti, symetrii a úmernosti.²¹ Stvárnenie záhrady, jej umelecké pôsobenie nadobúda význam pri reprezentácii majiteľa, svedčí o jeho spoločenskom postavení. Dominantne zeleň ostáva v súkromnom priestore, ale súčasťou mesta je stále viac zelene. Koniec 17. storočia a najmä 18. storočie prináša nový vzťah spoločnosti k prírode, ktorý sa odrazí aj v novom postavení zelene v rámci mesta. Pri mestských palácoch sú budované reprezentatívne záhrady vo vnútri mesta, letné sídla a vily v jeho blízkosti. V okrajových polohách sídla, na rozhraní mesta a krajiny sa objavujú tzv. pratto, priestory využívané

obyvateľmi mesta na oddych a rekreáciu.²² Ďalšími takýmito priestormi boli vojenské priestory ešte funkčných opevnení, hoci stromy tu pôvodne boli vysádzané ako biotechnický prvok.²³ S rozširovaním miest za hradby pôvodného sídla sa v ďalšom období táto zeleň postupne včleňuje do mesta.

Barokové mesto je pôsobivým odrazom veľkých zmien, ktoré priniesol ďalší vývoj spoločnosti. Toto rozporuplné obdobie zahŕňa protireformáciu, upevňovanie postavenia katolíckej cirkvi, absolutistických monarchií, myšlienkový konzervativizmus, na druhej strane sa však stále výraznejšie prejavujú nové myšlienkové smery, nové prvky ekonomiky predznamenávajúce buržoáznu revolúciu. V sídelnom vývoji došlo k výraznej diferenciacii miest, veľkostnej aj funkčnej. Vznikli veľkomestá – mocenské centrá, hlavné mesto kráľovstva sa stalo sídlom vládcu a výrazom jeho moci, ale tiež sa tu na pozadí sociálnych protikladov formuje meštianstvo s novými požiadavkami spoločenského usporiadania. Nové potreby osídlenia vyvolali nutnosť zmeny aj v plánovaní

Sad Janka Kráľa, Bratislava. Pôvodná hviezdicovitá dispozícia prvého verejného parku v strednej Európe na pláne z roku 1776 (orientácia plánu je severom nadol). Zdroj: Archív mesta Bratislavy, Zbierka máp a plánov, inv. č. 1305.

a výstavbe miest.²⁴ Významné mestá sa formujú ako veľkolepé rezidencie s reprezentačnými palácami a záhradami, bulvármi a námestiami lemovanými alejami s monumentálnymi objektmi ako dominantami kompozičných osí a ich priesečníkov. Vo verejných priestoroch sa počíta s pôsobiivosťou fontán a pomníkov, využíva sa terénna plasticita na komponovanie terás a schodísk.²⁵

Urbanizmus a plánovanie miest sa v tomto období začína formovať ako špecializovaná činnosť. V barokovom urbanizme, rovnako ako v záhradnom umení, architektúre a staviteľstve, sa prejavili dve tendencie, ktoré majú výrazné regionálne odlišnosti, prejavujúce sa v ponímaní urbanistických koncepcií priestorov. *Dynamický barok bol pôsobivejší, malebnejší a emocionálnejší a našiel svoje uplatnenie predovšetkým pri prestavbe existujúcich miest, do ktorých spočiatku vkladal výrazné nové články a nakoniec ich celé premodeloval. Pri plánovaní celých miest alebo štvrtí sa všeobecne presadzovalo racionálnejšie klasicistické poňatie.*²⁶ Oba smery spája princíp vytvárania veľkolepých architektonických aj urbanistických priestorov, interiérov aj exteriérov, v architektonickej aj záhradnej tvorbe. V priebehu 17. a 18. storočia sa uplatňu-

Úprava Hlavného námestia v Bratislave na tzv. parkové námestie, zrealizovaná Bratislavským okrášľovacím spolkom v druhej polovici 19. storočia pretrvala do konca 90. rokov 20. storočia, v prvej dekáde 21. storočia bola nahradená dláždeným priestranstvom s malokorunnými stromami v nádobách. V súčasnosti sú stromy vysadené v rastlinozemnom teréne. Foto: Archív PÚ SR, <https://fotky.sme.sk/fotografia/291932/hlavne-namestie>.

jú súbežne oba smery, s určitou prevahou jedného či druhého. Urbanizmus miest na území Slovenska je prostredníctvom Viedne viac ovplyvnený talianskym smerom, podobne ako ďalšie mestá Rakúsko-Uhorska, Bavorska a Čiech, klasicizujúci smer našiel viac uplatnenia v Anglicku, Nemecku, Francúzsku aj Rusku. Na území Slovenska v sídelnom vývoji držali krok s korunovačným mestom Trnava, Nitra, Skalica, Komárno, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica, Košice, Prešov a Rožňava.²⁷

Príroda, jej podstatná zložka zeleň, nadobudli pre spoločnosť nový význam, a to v zmysle urbanistickom, ekologickom aj estetickom. Vznikajú nové námestia a ulice, búrajú sa stiesňujúce hradby a na ich mieste sa otvára príležitosť pre zeleň. V mestách na dnešnom území Slovenska zeleň síce ešte nepredstavuje základný mestotvorný prvok, podstatné je však uplatnenie princípov záhradnej tvorby vo formovaní verejných priestorov, urbanizmus aj záhradné umenie vychádzali z rovnakých prameňov architektonického vnímania.²⁸ No priestory súkromných záhrad sa otvárajú do krajiny vedomými kompozičnými zásahmi a zeleň pozvoľna preniká do sídelného útvaru a začína sa podieľať na formovaní verejného mestského priestoru. Z vegetačných prvkov ako prvé vstupujú do verejných priestorov stromoradia – aleje.²⁹ V súčasnosti najznámejšiemu bulváru *Champs-Élysées* so štvorradovou alejou v Paríži bol daný základ v rámci urbanistickej prestavby spojenjej s vybudovaním kráľovskej rezidencie s rozsiahlym areálom vo Versailles. V stredoeurópskych mestách sa tak deje od druhej polovice 18. storočia. Aleje boli alebo samostatným prvkom, alebo boli súčasťou záhrad, alebo boli vysádzané na zelenom páse okolo hradieb a neskôr v priestore po odstránených hradbách.

Bratislava, ako hlavné mesto Uhorska (v rokoch 1536 – 1783), *hviezdne chvíle rozvoja prežíva v tereziánskych časoch (1740 – 1780), profitujúc z prítomnosti uhorskej šľachty, ktorá si stavala v meste paláce v blízkosti cisárskeho dvora.*³⁰ V oblasti vývoja sídelnej zelene pokračuje ešte vo väčšej miere budovanie veľkých a honosných palácových záhrad a v novom duchu sú prebudovávané aj tie staršie. V tomto období boli vybudované napríklad *Grassalkovichova, Aspremontova, Arcibiskupská, Erdödyovská* a mnohé ďalšie menšie záhrady.³¹ Tiež tu bola koncom 18. storočia založená štvorradová promenádna aleja na dnešnom Hviezdoslavovom námestí, na mieste bývalej vodnej priekopy po odstránení mestského

opevnenia, nazývaná *Spazier Alle*. Známa viedenská *Ringstrasse* bola vybudovaná až neskôr.

Bratislava sa však môže hrdiť ďalším významným prvkom, keď tu v rokoch 1775 – 1776 vznikol mestský park, prvý v strednej Európe, vybudovaný ako verejný park.³² Na založenie parku vyhradila správa mesta časť pobrežného pásma lužných lesov na pravej strane Dunaja, nazývanej *Brück-Au*. Vybudovanie parku (neskôr nazývaného *Au-Park*, v súčasnosti *Sad Janka Kráľa*), bolo progresívnou myšlienkou nielen zo spoločensko-sociálneho aspektu, ale bolo v tom čase aj unikátnym riešením v rámci vývoja záhradného umenia z hľadiska kompozičného, keď bol lužný les (...) vo svojej prírodnej podobe pretkaný hviezdovicami ciest na centrálnom priesečníku. Vychádzali lúčovite zo strednej kruhovej plochy a tvorili hviezdicu z ôsmich priamočiarych alejí – *Sternalee*. Pri zakladaní parku už uplatnili nový vzťah k prírode, ktorá nebola tvarovaná podľa barokovej architektonizácie, ale začala byť chápaná ako taká, bez umelých zásahov, zostrihovania vegetácie. Len pôdorysná hviezdovitá dispozícia vložená do pôvodného lužného lesa je akosi abstrakciou z tradície barokového parku.³³ Petržalský park nie je len odrazom myšlienky „návratu k prírode“, odráža aj obrat, ktorý nastal v 18. storočí vo filozofii, v estetike, v ponímaní krásna.

Krásna, jej vnímanie, sa v rôznych obdobiach spája, alebo naopak, dáva do protikladu s rôznymi hodnotami – s pravdou, dobrom, úžitkom, dokonca aj so škaredosťou. Svet estetického zážitku v čase na sklonku 18. storočia tvorí oblasť krásna a oblasť vznešena, ktoré nie sú vzájomne celkom oddelené. Niektorí filozofi začali spájať myšlienku vznešenosti so skúsenosťou s prírodou, nie s umením, a pocit vznešenosti má mnoho črt, ktoré sa v predchádzajúcich obdobiach pripisovali krásnu. *Dokonca i drsné skaly, jaskyne obrastené machom, hrboľaté sloje a nesúmerné vodopády, obostreté divokým pôvabom, mi pripadajú zďaleka kúzельnejšie, lebo predstavujú nefalšovanú prírodu, a vyžaruje z nich nádhera, ktorá omnoho presahuje smiešne napodobeniny okázalých záhrad.*³⁴ Vo vzťahu k prírode to znamená ideu o kráse prírody ako takej, obdivuhodnej vo svojej prirodzenej podobe, bez ľudských zásahov. V záhradnom umení nová filozofia predznamenáva odklon od pravidelných geometrických záhrad, aj záhrad lenôtrovského typu, a razí cestu prírodno-krajinárskym parkom nasledujúcich období. *18. storočie je dobou cestovateľov dychtiacich poznať nové kraje a zvyky, nie však z túžby dobyvať,*

ako v predchádzajúcich storočiach, ale pre nové zážitky a emócie. Rastie oblúba exotiky, všetkého zaujímavého, zvláštneho, iného, prekvapivého.³⁵ Záhradné umenie toto všetko odráža a v nasledujúcom období ešte umocní.

Kým predchádzajúce obdobia sa sústredili na objavenie a definovanie objektívnych zákonitostí krásy vyjadrených vlastnosťami predmetu a spájali sa najmä s ‚harmóniou‘ a ‚úmernosťou‘, 18. storočie presadzuje ideu ‚génia‘ a ‚obrazotvornosti‘, vzťahujúcu sa na subjekt, k talentu toho, kto krásnu vec vytvára a ideu ‚vkusu‘, ktorá sa dotýka schopnosti druhého danú vec oceniť.³⁶

Nové vývojové tendencie, duchovné prúdy a výtvarné záujmy, ktoré sa prejavujú v nasledujúcom 19. storočí, majú korene hlboko v doznievajúcom baroku, slohu, ktorý dôsledne počítal so zariadením stavby do prírodného prostredia resp. krajiny, a ktorý je posledným slohom zjednocujúcim umenie a stavebnú kultúru mnohých krajín k spoločnému, umelecky celistvému výrazu.³⁷

Nastupujúce 19. storočie je z filozofického hľadiska návrat k antickým ideálom, strohosť, prísna logika a poriadok v spolunažívaní s romantickými ideami.³⁸ Nadchádzajúcu novú dobu tušili nielen filozofi a utopisti, prípravou v ďalšom vývoji miest bolo odstraňovanie hradieb, zmeny v už neefektívnom spôsobe výroby, nové znalosti v oblasti technológií a materiálov, mnoho vedeckých objavov a vynálezov a silnejšie buržoázne hnutia už na sklonku 18. storočia. Obrovské zmeny, ktoré sa odohrali v spoločnosti v priebehu 19. storočia a odrazili sa vo vývoji miest, výstižne charakterizujú citáty použité Hrůzom. Atmosféru polovice storočia vyjadril anglický starosta na verejnom zhromaždení: *...ak je niečo, na čo by sme mohli byť obzvlášť hrdí, tak je to dym. Dym je výrazom dostatku práce, výrazom prosperity, výrazom toho, že robotníci majú dostatok práce.* Koncom storočia však John Ruskin videl úplne inak veľké priemyselné mestá, ktorých dym sa dvíha k nebu ako zo Sodomy a ktorého výpary otravujú telá a duše ľudí.³⁹

S nástupom klasicizmu preberá hlavnú úlohu vo výstavbe samotné mesto, inštitúcie aj jednotlivci. V mestách vznikajú prvé stavebné poriadky, regule, vzorové projekty a regulačné úpravy, na základe ktorých vznikli nové mestské priestory – námestia, ulice, komunikácie, aj parky. Príkladom je realizovanie Hausmannovej urbanistickej koncepcie presťahovania Paríža (1852 – 1870), kde sa ‚vďaka‘ vojenskej stratégii

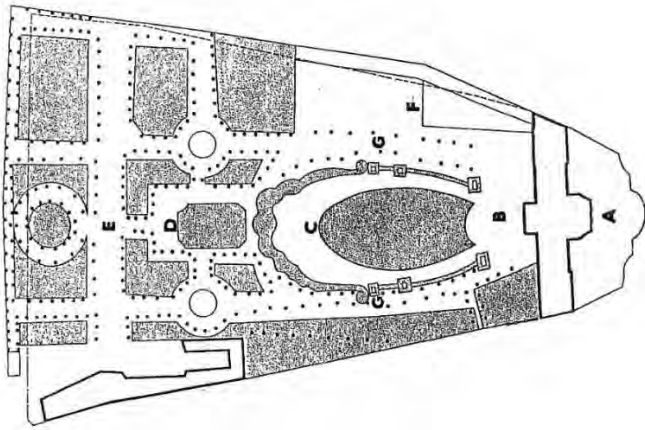
vytvoril priestor pre niekoľkoradové aleje nových bulvárův, ale okrem toho do systému mestskej zelene pribudli promenády, romantické parky a námestia ako protipól strohého racionalizmu urbanistickej koncepcie. Paríž poslušil príkladom pre mnohé mestá v ich prestavbe. Ďalšími vývojovými centrami klasicizmu sa stali okrem Francúzska aj Nemecko, Anglicko a Rusko. Klasicizmus prenikol do vývoja miest nielen v Európe, na jeho základe boli založené aj nové mestá na americkom kontinente.

Napriek neblahým dôsledkom napoleonských vojen na uhorskú monarchiu rozvoj našich miest neustal. Po návrate uhorských správnych inštitúcií do Budína vplyv šľachty a cirkvi ustupuje do úzadia, iniciatívu vo vývoji mesta preberá emancipované meštianstvo. V priebehu 19. storočia dochádza k dynamickému, zložitému a mnohostrannému vývoju miest. Niektoré mestá neudržali krok s meniacimi sa podmienkami a týmto vývojom zostali len veľmi málo poznačené, iné prechádzajú búrlivým rozvojom, so vzrastajúcim počtom obyvateľův dochádza k ich rozsiahlej prestavbe a premieňajú sa na dôležité centrá.⁴⁰ V prvej polovici 19. storočia je územie Slovenska najpriemyselnejšou časťou Uhorska. Pragmatická klasicistická architektúra našla uplatnenie pri stvárnení prvých tovární a železničných staníc.⁴¹ Zahusťovaním zástavby, spriemyselnovaním, rozsiahlymi stavebnými premenami sa do popredia spoločenského záujmu dostávajú otázky hygieny, ozdravenia mestského prostredia a rekreácie obyvateľstva, a preto 19. storočie, najmä druhá polovica, je aj obdobím, s ktorým sa spája masívny vstup zelene do verejných priestranstiev. Počiatočná výsadba stromův obmedzená na hlavné námestie a dôležité ulice, naberá na význame s ubúdajúcimi plochami záhrad ustupujúcich novej výstavbe. Klasické typy verejného priestoru – ulice a námestia, doplnil park, parkové námestia, mestské sady, nábregia a promenády. Špecifickým sídlom z hľadiska uplatnenia zelene vo verenom priestore sú kúpeľné mestá, ktoré v tomto období zaznamenávajú na území Slovenska významný rozvoj.⁴²

Z hľadiska vývoja záhradného umenia a vnímania estetiky prírodných prvkův je mimoriadne dôležitý druhý myšlienkový prúd 19. storočia. Takmer súčasne s klasicizmom, ktorý navonok prijal formu prebratú z antiky, zrodil sa aj romantizmus, ktorý naopak oživil slohový prejav stredovekej architektúry a zároveň bol hlboko preniknutý novým kon-

Radničné námestie v Pezinku malo zachovanú trhovú funkciu až do začiatku 50. rokov 20. storočia, parkové námestie vzniklo v polovici 50. rokov. Pôvodnú centrálnu zhromažďovaciu plochu v súčasnosti zaberá parkovisko. Foto: MV SR, Štátny archív v Bratislave, pracovisko Archív Modra, Zbierka fotografií, inv. č. 59; D. Marcinková, 2017.

Grasalkovičova záhrada, stav z obdobia vzniku podľa plánu Bratislavy z roku 1780 a stav v roku 2017.

Grasalkovičova záhrada, jeden z najvýznamnejších pamiatkových objektov zelene v Bratislave, je súčasťou barokovo-rokokového komplexu paláca, ktorý sa obnovoval pre účely stáleho reprezentačného sídla prezidenta SR. Záhrada sa obnovovala ako vyhradený reprezentačný exteriérový priestor prezidentského paláca s osobitným režimom, verejnosti prístupný len za stanovených podmienok. Zámer stroskotal na majetkovo-právnych vzťahoch, väčšina záhrady ostala v správe mestskej časti Staré Mesto a komunálna politika sa značnou mierou podpísala pod jej premenu na bežný park, s nevhodným použitím rastlinného materiálu aj mobiliáru. Tento priestor by si mal zachovať pôvodnú reprezentačnú funkciu i vzhľad, funkcie mestského parku je vhodné umiestniť na neďaleké Námestie slobody. Zdroj: archív autorky, 1997, 2017.

štruktúrnym duchom. I keď klasicizmus aj romantizmus majú spoločnú záľubu v minulosti, vo svojej filozofickej podstate boli celkom odlišné. Na strane klasicizmu stál racionálny, objektivizujúci až vedecký spôsob myslenia, kladúci rozum na prvé miesto medzi ľudskými schopnosťami. V romantizme prevládali emócie, sústredené na vlastné vnútro a snahy po prostom a prirodzenom živote, z ktorých pramenil úzky vzťah k prírode, ktorý sa stal jednou z najpríznačnejších vlastností tohto smeru. Myšlienkovú, filozofickú oporu mal klasicizmus vo francúzskom encyklopedistovi Voltairovi, filozofom romantizmu bol J. J. Rousseau, stúpenec práva slobodnej umeleckej tvorby a individualizmu v umeleckom prejave.⁴³ *S duchom anglického romantizmu bola spojená koncepcia prírodného krajinárskeho parku, ktorý využíva prirodzené výtvarné vlastnosti rastlej zelene.*⁴⁴ V Anglicku, odkiaľ sa tento trend rozširuje do ostatnej Európy, prírodno-krajinársky štýl dozrieva omnoho skôr v čase, keď sa Európou šíri pravidelný barokový záhradný sloh. Na územie Slovenska sa prírodno-krajinársky sloh v záhradnom umení dostáva na sklonku 18. storočia a dosahuje vrchol v druhej polovici 19. storočia, keď vzniklo na našom území najviac prírodno-krajinárskych parkov.⁴⁵

Od polovice 19. storočia výsadbu zelene vo verejných priestoroch organizujú samotné mestá a početné tzv. okrášľovacie spolky, kde sa podľa Zajoncovej *vzťah lokálnej komunity k miestnemu kultúrno-historickému dedičstvu formuje ako verejný záujem.*⁴⁶ V pozadí vzniku okrášľovacích spolkov boli

idey romantizmu, zdôrazňujúce citový vzťah až kult prírody v spojení s vlasteneckým cítením, ale bola to tiež otázka módnosti a určitej spoločenskej prestíže. Aktivity zahŕňajú zakladanie zelene na verejných priestranstvách v intraviláne mesta, no dotýkajú sa aj dostupnej prímestskej krajiny, kde vytvárajú výletné miesta a podporujú rozvoj turistiky.

Bratislavský okrášľovací spolok bol založený v roku 1868, po 50. rokoch v roku 1918 vyšla v maďarčine a nemčine Györikova publikácia,⁴⁷ vyhodnocujúca jeho polstoročné aktivity. Takmer o ďalších 100 rokov V. Obuchová píše v predhovore k slovenskému vydaniu: *Nie všetko sa Bratislavskému okrášľovaciemu spolku podarilo. Narážal na nezaujím ľudí, na mládež, ktorá ničila, čo oni krvopotne vybudovali, mnohé okrášľovacie aktivity rokmi zanikli. Boli aj také, ktoré z pohľadu dnešnej pamiatkovej starostlivosti neboli odborné či správne.*⁴⁸ V každom prípade majú okrášľovacie spolky vo vývoji tvorby aj ochrany mestského prostredia pevné miesto a zaslúžili sa o ochranu mnohých objektov historickej zelene z predchádzajúcich období, aj o založenie mestskej zelene, ktorá je základom pre súčasné sídelné systémy zelene. Po vzore Bratislavy vznikali spolky aj v ďalších slovenských mestách, napríklad v Trnave, Nitre, Trenčíne, Devíne.

Pre rozsiahle prírodno-krajinárske parky pri vidieckych sídlach šľachty je príznačná veľká druhová rozmanitosť a používanie introdukovaných drevín, a táto črta záhradníckej tvorby sa prenáša aj do mestského verejného priestoru. Pre

zeleň konca 19. storočia je charakteristická väčšia šírka typologická aj jednotlivých vegetačných prvkov a druhového zastúpenia. V tomto období sa sformovali prakticky všetky typy sídelnej zelene vo verejných priestoroch, ako ich poznáme aj v súčasnosti. Zeleň bola zakladaná tiež v historických jadrách miest formou uličných stromoradií, námestia boli často zmenené na tzv. parkové.⁴⁹ Vegetačné prvky sa rozširujú aj priamo na budovy, ozelenením balkónov a terás kvetinami a fasád popínavými drevinami.

Z vegetačných prvkov sa popri rôznych typoch stromovej výsadby na verejných priestranstvách používajú kríky, trávnik a kvetinové výsadby v záhonoch aj v nádobách. Parkové námestia boli tiež budované spolu so zástavbou, ako zámerné dotvorenie verejného priestoru, v ťažisku často s fontánou alebo pomníkom. Podobne sa začala zámerné komponovať zeleň pri významných budovách, vegetácia dotvárala sochárske diela – plastiky, pomníky, morové stĺpy, fontány. Do záhradníckeho stvárnenia verejných priestranstiev sa premietali princípy, uplatňujúce sa pri tvorbe prírodno-krajinárskych parkov aj v architektúre. Moravčíková hovorí o troch fenoménoch architektúry 19. storočia – príroda, minulosť a dialka.⁵⁰ Záhradnícke remeslo preživalo svoj vrchol, no nie všetky výsadby možno hodnotiť ako záhradné umenie, kompozičné princípy fungujúce v rozsiahlych parkoch nebolo možné mechanicky preniesť do mestských verejných priestorov. Príkladom je degradácia tvorby vynikajúceho nemeckého krajinára kniežaťa H. Pücklera⁵¹ jeho nasledovníkmi formálnym používaním historizujúcich prvkov a tvaroslovia v zeleni verejných priestranstiev, v našich mestách často pretrvávajúceho ešte v druhej polovici 20. storočia, prípadne aj do súčasnosti.

Prvá polovica 20. storočia – Horúčkovitý kvas v spoločnosti na prelome storočí vyústil do najväčšieho vojnového konfliktu. Búrliivy vývoj novej modernej spoločnosti, ktorý pokračoval v rýchlom tempe aj po skončení vojny, prirodzene našiel svoj odraz vo vývoji architektúry, urbanizmu a výtvarného umenia. Tápanie záhradného umenia medzi množstvom vznikajúcich aj zanikajúcich smerov a prúdov v ostatných druhoch umenia vyjadril jeden z prvých priekopníkov modernej krajinnej architektúry, Fletcher Steele, ktorý v roku 1930 píše o nástupe moderny do oblasti záhradnej a krajinnej architektúry: *My záhradníci sme vždy boli pozadu za ostatnými umeniami pri prijímaní nových myšlienok. V srdci konzervatívni, veríme, že perfektná záhrada nezávisí od nových a čudných vecí, ale na dobrom vykonávaní toho, čo už vieme. Ale veríme vo vhodnosť. Keď architekt postaví dom po novom, vybavený nábytkom v novom duchu, keď sa všetky štýly zmenili a mladí sa sťažujú „Prečo neurobiť niečo s tou hlúpu starou záhradou?“, zobudíme sa.*⁵²

V prvých povojnových rokoch pokračoval vývoj nových urbanistických teórií a koncepcií. V Aténskej charte z roku 1933 našla svoj výraz funkcionalistická teória mesta, ktorej základné postuláty boli v zámernom protiklade k tradičnému mestu, s dôslednou segregáciou jednotlivých funkčných zón, s kontrastnými výškami zástavby, s komunikáciou v zelenom páse miesto koridorovej ulice, s voľným zoskupením verejných budov oproti pevne formovanému námestiu.⁵³ Moderna, šíriaca sa ako medzinárodný architektonický štýl, ovláda v 20. a 30. rokoch 20. storočia aj architektonické dianie v Československu, ako „nový sloh v novej republike.“ Niektoré slovenské mestá zaznamenali v medzivojnovom období pomerne veľký plošný nárast a zmenu celkovej malomest-

skej atmosféry. Vznikali nové štvrte, do centier miest prenikla moderná architektúra a menila ich malebný historický ráz. Najvýraznejšie sa táto tendencia prejavila v Bratislave. V priebehu dvoch desaťročí vyrástli celé nové ulice aj vilové štvrte s jednoznačným charakterom modernej architektúry.

*Ak boli ešte na začiatku storočia jedinou garanciou národnej kultúry Slovenska martinskí národovci, 20. roky už patrili moderne a jej nositeľom sa stala bratislavská umelecká bohéma. Tu sa v kaviarňach preberali nové smery ako expresionizmus, kubizmus či surrealizmus. Tu sa v diskusiách stretali umelci a literáti, ale aj architekti, novinári či právnici, skrátka intelektuálna špička slovenskej spoločnosti.*⁵⁴

Začiatkom 20. storočia, a najmä v období medzi dvoma vojnami, sa prostredníctvom vplyvu iných umení postupne mení aj záhradné umenie. Moderna doň vstupuje ako priereť trendov moderného hnutia v umení a v architektúre a na rozdiel od nich, do záhradnej a krajinnej tvorby vstupuje potichu a pozvoľna a neznamená prerušenie vzťahu s minulosťou.⁵⁵ Do vonkajších priestorov vstupuje až vtedy, keď modernosť, či „modernita“, v umení, v móde, v dizajne nábytku, v architektúre, preniká všetky oblasti života a stáva sa spôsobom životného štýlu. Nové revolučné architektonické koncepty moderny prinášajúce unikátne riešenia vzťahu budovy a jej prostredia, si kladú za cieľ skvalitniť životný priestor človeka, zabezpečiť mu zdravé a hygienické prostredie plné svetla, vzduchu a zelene, a začínajú sa odrážať i v nových spôsoboch záhradných a krajinno-architektonických riešení vonkajších priestorov, verejných priestorov, celých mestských štvrtí i nových miest. V konceptoch modernej architektúry a urbanizmu sú záhrada, vonkajší priestor a zeleň tvorené ako súčasť *Gesamtkunstwerk* – súhrnného umeleckého diela. Koncepty vonkajších priestorov, nielen záhrad rodinných domov, ale i verejných priestorov, vyjadrovali potreby riešenia otázky bývania a súčasne potreby zabezpečenia dostatku svetla, vzduchu a dostatku zelene do mestského prostredia, hoci nazeranie mnohých architektov moderny na vegetáciu bolo len zovšeobecneným nazieraním na „zeleň ako takú“.⁵⁶

Toto obdobie však neznamená len nástup moderny do záhradnej tvorby, ale je najmä obdobím, keď sa aj pod vplyvom moderny a ako odpoveď na významné spoločensko-ekonomické zmeny, formuje nová profesia – krajinná a záhradná architektúra. Teoretické postuláty moderny v krajinnej a záhradnej architektúre formuluje Christopher Tunnard,⁵⁷ ktorý ovplyvnil vývoj modernej krajinnej architektúry nielen teoreticky. Jeho ‚krajina‘ domu Sergeja Chermayeffa, *Bentley Wood* v Hallande, v anglickom Sussexe z roku 1938, sa stala ikonou krajinno-architektonickej moderny, ktorej podstatným prínosom bolo zmazanie hranice medzi interiérom a exteriérom.⁵⁸

Kým v českej časti republiky pôsobili významní autori záhradných a krajinno-architektonických úprav, ktorí aj veľa publikovali,⁵⁹ a ktorých tvorivá činnosť je dobre zmapovaná, ako boli napríklad František Thomayer, Josef Vaněk, Josef Kumpán, Josef Miniberger, či Otokar Fierlinger, na Slovensku autori záhradníckeho alebo sadovníckeho riešenia záhrad tohto obdobia zväčša nie sú známi. Moderna v záhradnej a krajinnej architektúre vo verejnom priestore sa prejavuje v rozmanitých typologických skupinách – v areáloch administratívnych, obchodných alebo priemyselných stavieb, najvýraznejšie v riešení školských areálov, kúpeľných areálov a sanatórií. Príkladom jedinečných prístupov ob-

Ďalší významný pamiatkový objekt zelene v Bratislave, Medická záhrada, prešla rozsiahlou obnovou v druhej polovici 80. rokov 20. storočia. Návrh obnovy (1983) zachováva podstatnú časť ako verejný parkový priestor s citlivo zakomponovanými fontánami, atypickým mobiliárom, osvetlením, špeciálnym povrchom komunikácií aj detským ihriskom s hygienickým zázemím. Park mal do začiatku 90. rokov stáť pod dozorom a pracovníkov na každodennú údržbu, po zmene režimu nastalo opäť obdobie chátrania. V roku 2016 pristúpil správca, mestská časť Staré Mesto k revitalizácii priestoru, no stav nie je ani po tomto zásahu uspokojivý. Objekty historickej zelene si vyžadujú lepši manažment zelene, viac odbornosti a financií do starostlivosti a menej zásahov komunálnej politiky.

Stav po zrealizovanej obnove v roku 1987 a súčasný stav, keď sa nová vegetácia z 80. rokov už naplno uplatňuje v kompozícii záhrady, neuspokojivý je stav spevnených plôch, mobiliáru, svietidiel a nových zariadení vnášaných do záhrady. Foto: archív autorky, 1987, 2014, 2017.

dobia moderny k formovaniu zelených priestorov v urbanistickej štruktúre mesta sú na Slovensku mestá Svit a Partizánske, založené obuvníckym koncernom Baťa. Partizánske, pôvodne Baťovany, bolo vybudované v rokoch 1939 – 1949, podľa Voženílkovho regulačného plánu v zmysle vlastného konceptu ideálneho priemyselného mesta. Neoddeliteľnou súčasťou priestorovej koncepcie bola zeľa v duchu Baťovej predstavy „továreň a mesto v záhradách“.

Ako uvádza D. Riedl, prelínanie záhrady s architektúrou sa stalo príznačným zeleným motívom funkcionalizmu.⁶⁰ *Záhrada nie je len okolo domu, je i v ňom (verandy, balkóny), je i na ňom (záhrady na rovných strechách), ba prebieha i pod ním (Le Corbusierove domy na pilótach)*, vyhlasuje J. E. Koula.⁶¹

Druhá polovica 20. storočia – Po skončení druhej svetovej vojny sa architektúra v západnej Európe vracia k myšlienkam moderny, ktoré súčasne prenikajú aj na iné kontinenty. Vývoj na východe Európy sa však uberal iným smerom – k socialistickému realizmu. Táto etapa architektúry a urbanizmu na Slovensku zasiahla len okrajovo a po roku 1956 sa rýchlo uzavrela. Šesťdesiate roky už nadväzujú na tradície moderny, sú rokmi veľkých koncepcií a práve v tomto období vznikli kľúčové diela domácej architektúry. Slovensko prechádzalo druhou vlnou urbanizácie, s čím bezprostredne súviselo územné plánovanie, ktoré nadobudlo mimoriadnu dôležitosť. Sedemdesiate roky sa v architektúre prejavujú rezignáciou v dôsledku normalizácie, archi-

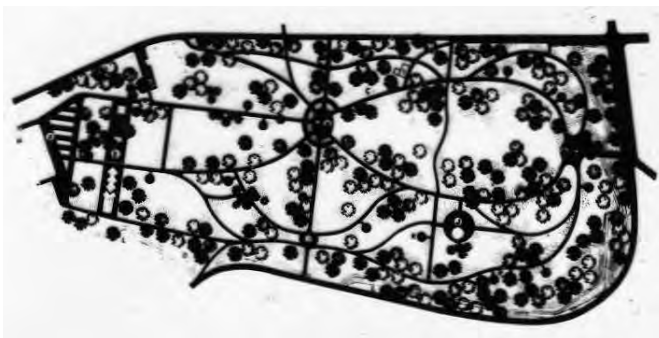
tektúra sa sústreďuje na formu, vonkajší vzhľad a materiály. Koncom 70. rokov nastupujú myšlienky postmoderny, ktoré pretrvávajú v rokoch osemdesiatych a vrcholia začiatkom deväťdesiatych rokov, ale ani tu sa duch moderny celkom nevytratil a 90. roky ovládol s novou vitalitou. So zmenou politického režimu v roku 1989 sa dostávajú do architektúry na Slovensku nové koncepty. V podstate tu v 20. storočí *na pozadí štandardnej kompromisnej výstavby v miernom protirečení, či skôr dialógu, naživa na Západ orientovaná sofistifikovaná konceptuálna architektúra, druhá či tretia moderna i regionálna tradícia.*⁶² S demokratickým zriadením však vstúpil na Slovensko namiesto plánovaného hospodárstva voľný trh, a na jeho dôsledky spoločnosť nebola pripravená. V ekonomicky zaujímavých lokalitách sa vzhľad miest mení zo dňa na deň, požiadavky investorov sú povýšené nad akýkoľvek urbanistický koncept.⁶³ Namiesto pretransformovania socialistického direktívneho plánovacieho systému podľa vzorov západnej demokracie *sa u nás považovalo za najlepšie zrušiť plánovanie a liberalizovať urbanistický rozvoj. Dnešný stav našich miest je z veľkej časti výsledkom tohto vývoja, v ktorom prevláda viac živelnosti, obchádzanie zákonov, územný klientelizmus nad verejnými záujmami.*⁶⁴ Stráca sa tak u nás aj v ďalších krajinách tradičné ponímanie urbanizmu ako umeleckovedného odboru so zameraním na kultúrnu a umelecké hladiská formovania, teda navrhovania sídiel so zohľadnením funkčných, prevádzkových a ekologických

aspektov. Zateplené panelákové štvrte sa zmenili na zmes prestrofarebných solitérov bez celkového konceptu, na periférii miest vyrástli kolónie rodinných domov podľa hesla ‚môj dom – môj hrad‘, bez vzťahu k ulici, s absenciou vybavenosti a závislé na osobných automobiloch. Tradičným prirodzeným centrom konkurujú nákupné centrá na obale miest. Za veľké pozitívum vývoja miest po roku 1989 B. Kováč považuje prestavbu historických častí miest a úpravu ich verejných priestorov. Pozornosť, ktorá sa sústredila na pešie zóny, je však potrebné preniesť na zvýšenie kvality verejných priestorov v ďalších častiach. Umenie stavať mestá v podstate spočíva v umení stavať základné verejné priestory – ulice a námestia.⁶⁵

Tvorba v oblasti záhradnej architektúry sa za stavebným vývojom oneskoruje. Prvé roky po vojne bola prvoradá obnova zničeného hospodárstva, budovanie alebo obnova zelene neboli prioritou. Zeleň sa ráznejšie dostáva do pozornosti spoločnosti v 70. rokoch, keď sa s určitým oneskorením za výstavbou zakladajú plochy zelene v obytných sídliskách, a realizáciou rozsiahlej obnovy objektov historickej zelene v 80. rokoch. Zo súčasného pohľadu ochrany pamiatok sú výhrady najmä k absencii hlbšieho pamiatkového výskumu a vnášaniu súdobých prvkov. Išlo však zväčša o adaptácie objektov pre novú funkciu a často o veľmi silno poškodené až zdevastované stavby aj areály so zeleňou. Z hľadiska vývoja záhradného umenia a estetických názorov je táto etapa zaujímavá v porovnaní s vývojom architektúry. Kým v architektúre sa moderna a postmoderna prejavujú ako dve navzájom sa popierajúce tendencie, je pre obnovu historickej zelene 80. rokov príznačné ich prelínanie a splývanie so zjednocujúcim prevládajúcim prvkom, vegetáciou. Obnovili sa podstatné kompozičné prvky, súdobé výtvarné názory sa uplatňovali najmä v prvkoch malej architektúry a výtvarnom dotvorení priestoru.⁶⁶

Zmena politického režimu z totality na demokraciu na Slovensku však priniesla aj negatívne trendy vo vývoji verejných priestorov – ich výrazné ubúdanie v dôsledku developerských aktivít a absencie strategického plánovania. Tento trend sa veľmi výrazne prejavuje na sídelnej zeleni.⁶⁷ Na druhej strane je pozitívne aktivizovanie verejnosti v procese zvrátenia tohto trendu. Vo viacerých mestách vznikajú občianske združenia hlásiace sa k tradícii okrášľovacích spolkov, no mnohé zotrvali v ideovej rovine polovice 19. storočia. V stvárňovaní verejných priestranstiev ide obvykle o jednorazové provizórne riešenia bez základných znalostí biologických, bio-technických, historických, výtvarných aj prevádzkovo-funkčných súvislostí. Takéto aktivity sú kontraproduktívne svojimi nesystémovými zásahmi, žiaľ, to isté je možné v mnohých prípadoch konštatovať o zásahoch verejnej správy, zneužívaných na politické ciele. Pozitívom je, že ‚vdaka‘ zhoršujúcemu sa stavu verejných urbánnych priestorov sa aj v slovenskej spoločnosti prebúdza aktivizmus architektov, urbanistov, umelcov, s cieľom zamedziť úbytku a zmeniť kvalitu verejných priestorov.⁶⁸

Sídelná zeleň verejných priestorov v druhej polovici 20. storočia je predmetom spoločenského záujmu, mení sa však preferencia jej funkcií v rámci mesta. Vo verejnom priestore sa v súvislosti so zhoršovaním kvality prostredia zameriavame skôr na biologicko-ekologické funkcie. Zeleň na verejných priestranstvách sme v poslednom období prestali vnímať ako možnosť ich estetického stvárnenia, v súkromných priestoroch je výtvarnému aspektu prikladaný väčší význam.

Sad Janka Kráľa, Bratislava, prvý park v strednej Európe založený ako verejný. Návrh obnovy z roku 1975, autor A. Torma

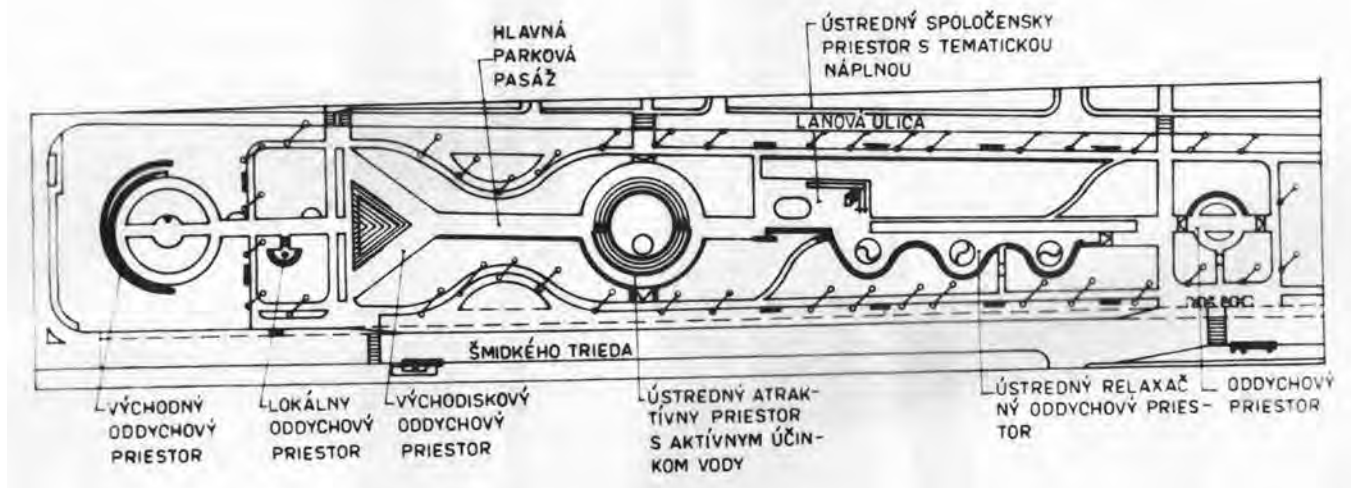
Zachované impozantné exempláre platanov v Sade Janka Kráľa. Zdroj: archív autorky.

Záhradný architekt Alfonz Torma pri práci na revitalizácii porastov v Sade Janka Kráľa v roku 2006. Zdroj: archív autorky.

Vo všeobecnosti sú od povojnového obdobia až do súčasnosti preferované kvantitatívne ukazovatele. Ani pokračovatelia okrášľovacích spolkov ani verejná správa nevenujú dostatočnú pozornosť výtvarnému potenciálu zelene.

V rámci aktivizmu výtvarných umelcov po celom svete, menej v slovenských pomeroch, sa objavuje tendencia integrácie živých rastlín priamo do umeleckých diel, resp. vytvárať umelecké objekty priamo formovaním a tvarovaním živých rastlinných organizmov, dreviny alebo kvetiny, alebo naopak, umelecký artefakt sa stáva súčasťou prírodného prvku, vegetácie. Myšlienka formovania drevín nie je nová, existuje prastaré umenie *bonsaj* východných kultúr,

Park Karola Šmidkeho v Bratislave, v 90. rokoch premenovaný na Park Andreja Hlinku, je jediným významným novozaloženým parkom v Bratislave v povojnovom období, návrh zo 60. rokov 20. storočia, autori F. Milučký, A. Torma. Zdroj: archív autorky.

dreviny tvarovali Rimania v antike, boli súčasťou renesančných a barokových záhrad, tvarovanie drevín dovedené k bizarnému vrcholu vo forme *topiary* (mimochodom opäť v móde) v Anglicku vo viktoriánskom období, formovanie uličných stromoradií do špalierov sa využíva aj v súčasnosti. Myšlienka tvarovania drevín dostala nový rozmer v Spojených štátoch amerických v 50. rokoch 20. storočia, keď Alex Erlandson prezentoval svoj „Tree Circus“. V súčasnosti pod názvom „arbosculture“ pokračujú v tomto trende umelci, architekti, dizajnéri v USA aj v Európe. Okrem jednotlivých predmetov sa snažia „vypestovať“ aj obytný priestor (Living Sculpture, Living House). Na prelome 60. a 70. rokov vzniklo v Austrálii svetové hnutie Land Art a Crop Art, objekty sa však vytvárali vo voľnej krajine. Vegetácia ako súčasť výtvarných objektov v mestskom prostredí sa objavuje v tvorbe sochárov aj graфикov v rámci Public Art a Street Art. Z mnohých umeleckých produkcií, individuálnych alebo skupinových, spomeňme tvorbu brazílskeho všestranného umelca – výtvarníka, botanika aj krajinného architekta Roberta Burle-Marxa, ktorá je príkladom majstrovského využitia výtvarného potenciálu rastlín v mestskom verejnom priestore, alebo vytvorenie newyorského High Line Park, ktorý vznikol realizáciou vynikajúcej myšlienky revitalizácie zastaranej a nevyužívanej visutej železničnej dráhy.⁶⁹ Zo slovenských záhradných architektov vynikal svojou tvorbou Alfonz Torma, pôsobiaci v profesii celé polstoročie od

60. rokov 20. storočia do roku 2013. V mestskom verejnom priestore sa venoval parkom, v Bratislave rekonštruoval v 80. rokoch *Medickú záhradu*, v 70. rokoch a v roku 2006 *Sad Janka Kráľa* a spolu s Ferdinandom Milučkým je autorom jediného mestského parku z povojnového obdobia *Parku K. Šmidkeho*, teraz *Parku A. Hlinku*, zrealizovaného v 70. rokoch 20. storočia.⁷⁰

Záver

Prehľad vývoja mestskej sídelnej zelene je časovo ohraničený intervalom od 12. storočia, keď sa formovala väčšina slovenských miest, po prelom 20. a 21. storočia. Prehľad sleduje vývoj miest stredoeurópskeho regiónu s dôrazom na slovenské územie, z hľadiska formovania verejného priestoru a výskytu zelene vo verejnom priestore, v kontexte so vzťahom spoločnosti k prírode ako takej, s dobovým vnímaním estetickej funkcie zelene a uplatňovania výtvarných princípov v tvorbe zelene.

V západnej kultúre sa záujem a estetický vzťah k prírode formuje od prelomu 17. a 18. storočia. Od 18. storočia spoločnosť začína vnímať „prírodnú krásu“ prírodných prvkov a tento postoj pretrváva dodnes. V mestskom priestore však preferuje hygienicko-ekologické hodnoty zelene, resp. estetickú hodnotu vníma cez ne. Estetická hodnota a výtvarné pôsobenie vegetácie boli v priebehu vývoja cielene využíva-

Park Andreja Hlinku v Bratislave, stav v roku 2014. Zdroj: archív autorky.

né prevažne v súkromnom priestore. Ani v súčasnosti nie je estetický potenciál zelene vo verejnom priestore dostatočne využívaný.

História zelene vo verejnom mestskom priestore je pomerne krátka, k masívnemu uplatneniu zelene v urbanistických štruktúrach prišlo v slovenských mestách v priebehu 19. storočia. História tvorby zelene, záhradného umenia je dovtedy viac-menej záležitosťou súkromného priestoru. No na formovanie názoru a dnešnú podobu zelene vo verejnom mestskom prostredí na našom území mali vplyv aj výsledky obdobia baroka a klasicizmu, najmä druhej polovice 18. storočia, romantizmus 19. storočia a moderna prvej polovice 20. storočia. Kompozičné princípy z týchto období sú prítomné v súčasnom verejnom priestore so zeleňou a zeleň pochádzajúca z týchto čias sa stala základom významných plôch verejnej zelene v súčasnosti.

Do estetiky zelene verejného priestoru slovenských miest sa v súčasnosti eklekticky premietajú všetky historické názory bez jasného súčasného postoja na tvorbu zelene vo verejnom priestore. Rozvoj miest sa spája so zhoršeným životným prostredím a estetika zelene je vnímaná cez jej ekologicko-hygienickú funkciu v životnom prostredí človeka. Od 18. storočia pretrvávajúce vnímanie „prírodzenej krásy“ prírodných prvkov, t. j. krásy bez zásahu človeka, sa vzťahuje na prírodu mimo urbanizovaného prostredia. Estetické pôsobenie zelene v urbanizovanom prostredí sa spája s kultivovanou zeleňou, vytvorenou a udržiavanou človekom, preto je veľmi úzko prepojené s množstvom a kvalitou starostlivosti, ktorú spoločnosť do zelene vkladá. Na vzhľad súčasnej verejnej zelene sa podpisujú reálne možnosti jej údržby, nesystémovosť súvisiaca s celkovou absenciou

Park Karola Šmidkeho počas realizácie, 70. roky 20. storočia.
Zdroj: Stará Bratislava, lacohephotos.tumblr.com.

uplatňovania koncepcnej urbanistickej tvorby aj plánovania a absenciou manažmentu sídelnej zelene.

Mimoriadne vysoký potenciál výtvarného pôsobenia vo verejnom priestore mesta má historická zeleň, ktorá v súčasnosti plní v mestskom organizme funkciu verejného priestoru – mestského parku. V Bratislave sú to najvýznamnejšie plochy sídelnej zelene – Grasalkovičova záhrada pri sídle prezidenta SR, Aspremontova alebo Medická záhrada, Sad Janka Kráľa, Horský park, ale aj v ďalších mestách, v okolí Bratislavy sú to napríklad parky pri kaštieloch v Pezinku, v Malackách, v Stupave. Ani najvýznamnejšie objekty zelene však nemajú zabezpečenú starostlivosť na úrovni, ktorá by v plnom rozsahu umožnila výtvarné pôsobenie týchto priestorov. Na rozdiel od súkromných priestorov zelene, kde je estetická funkcia často na prvom mieste, výtvarný potenciál vegetácie je vo verejnom priestore nedocenený. ■

¹ Pozri MISTRÍK, E. *Estetický slovník*. [online]. Bratislava : Iris, 2007. [cit. 15. 8. 2017]. Dostupné na: <http://www.estetickyslovník.sk/category/texty-hesiel/estetika/>.

² ECCO, U. et.al. *Dějiny krásy*. Praha : Argo, 2005, s. 10.

³ STIBRAL, K. Odkdy jsou příroda a krajina krásné? K historii estetického vnímání přírody v Evropě I. [online]. In *Živa*, 2008, č. 1, s. 2-4. [cit. 1. 9. 2017], Dostupné na: <http://ziva.avcr.cz/files/ziva/pdf/odkdy-jsou-priroda-a-krajina-krasne-k-historii-est.pdf>.

⁴ HLAVÁČEK, L. *Řeč tvarů, umění vnímat umění*. Praha : Horizont, 1984, 247 s.

⁵ WAGNER, B. *Základy sadovnické a krajinářské kompozice II., estetické zákonitosti*. Skriptá. Praha : SPN, 1981, s. 31.

⁶ V roku 1853 vydal nemecký estetik Rosenkranz Estetiku škaredosti, v ktorej popri tradičných estetických kategóriách ako krása, vznešeno, tragické a komično, zaradil aj napr. pôvabné, ľúbezne, ale tiež strašné, obľudné, démonické, hnusné, nudné.

⁷ POSPÍŠIL, Z. Umění a kýč I. In *Domov*, 1983, č. 1, s. 41.

⁸ Pozri SOPIROVÁ, A. Verejný priestor vidieckych sídiel – dopad intervencií na identitu. [online]. In *Czech Journal of Civil Engineering, vedecký časopis odboru stavebníctva*, 2015, roč. 1, č. 2, s.105-110. [cit.15.8.2017]. Dostupné na: http://scientificjournals.eu/magazine/2015/CJCE_2015_02.pdf.

⁹ JOHNSON, H. *Principles of Gardening*. New York : Simon&Schuster, 1979, s. 204, 218.

¹⁰ MORAVČIKOVÁ, H. et. al. *Architektúra na Slovensku, stručné dejiny*. Bratislava : Slovart, 2005, s. 32.

¹¹ Pozri HRŮZA, J. *Slovník soudobého urbanismu*. Praha : Odeon, 1977, s. 12-14.

¹² MORAVČIKOVÁ, 2005, ref. 10, s. 36.

¹³ KUPKA, J. Zeleň veřejných prostranství. In *Perspektivy území III : Veřejné prostory a prostranství*. Praha : ČVUT, 2015, s. 40-49.

¹⁴ V Európe vzniklo ešte v ranom stredoveku tzv. kláštorne lekárstvo, kde opisovaním starších rukopisov vznikali záznamy o bylínach a liečivých účinkoch rastlín. Veľký význam pre šírenie a pestovanie liečivých bylín a rozšírenie poznatkov ľudového lekárstva malo nariadenie cisára Karola Veľkého (768 – 814), Capitulare ce villis, 812, v ktorom sa mestám a kláštorom ukladalo pes-

tovať zeleninu, liečivé rastliny, kvetiny a stromy. Pozri: VOLÁK, J. – STODOLA, J. – SEVERA, F. *Velká kniha léčivých rostlin*. Bratislava : Příroda, 1987, s. 15.

¹⁵ WAGNER, B. *Základy sadovnické a krajinářské kompozice I., historický vývoj*. Skriptá. Praha : SPN, 1983, s. 47.

¹⁶ STIBRAL, 2008, ref. 3. s. 2-4.

¹⁷ Podľa STANDING, G. *Heritage Website – Medieval Gardens*. [online]. St Mary de Haura, [cit. 1. 9. 2017]. Dostupné na: <http://www.stmarydehaura.org.uk/gardens.html>. Symbolika rastlín je najčastejšie spájaná s Pannou Máriou, napr. prvosenka – kľúče Panny Márie, nezábudka – oči Panny Márie, fialka – sladká vôňa a srdcovité listy odkazujú na stálosť, skromnosť a nevinnosť Panny Márie, plúcnik – slzy Panny Márie a ďalšie. Často používaný ružový ker symbolizuje panensťvo, sedmokráska čistotu a jednoduchosť, kosatec – bolesť aj panenskú mystickú zbožnosť. Pozri aj REHÁČKOVÁ, T. *Historické záhrady a parky Bratislavy*. 1. vyd. Bratislava, 2012, s. 9-10.

¹⁸ Pozri STIBRAL, 2008, ref. 3. Stibral uvádza, že aj v niektorých stredovekých textoch nachádzame citlivý obdiv i k najnepatrenejším prírodným objektom a presvedčenie, že svet, príroda je najkrajším dielom božím. Väčšinou sa ale táto estetická záľuba týkala temer výlučne učencov (snáď i umelcov) a nemala mnoho praktických dôsledkov pre vzťah ku krajine, resp. životnému prostrediu.

¹⁹ MORAVČIKOVÁ, 2005, ref. 10, s. 66-67.

²⁰ HRŮZA, 1977, ref. 11, s. 14-15.

²¹ Tému o pokračovaní domu v priestore záhrady vyslovil Leone Battista Alberti v diele *De re aedificatoria libri decem* a vyjadril tak ideový vzťah zelene a architektúry v renesančnej spoločnosti. Podľa ALBERTI, L. B. *Deset knih o stavitelství*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, 407 s.

²² Týmto spôsobom vzniklo niekoľko verejne prístupných parkov, napr. Boboli a Prato vo Florencii, Prato Della Vallo v Padove, aj Prado v Madride. Pozri LAMOŠOVÁ, E. Historická zeleň z hľadiska dejín umenia. In *Ochrana a využitie historickej zelene na Slovensku. Študijné zvesti*. Bratislava : Příroda, 1983, s.100-105. Pozri aj HOŠŤÁLKOVÁ, B. *Bratislavské parky, ich vznik, vývoj a dendrologické bohatstvo*. Bratislava : Obzor, 1973, s. 11-15.

²³ V období renesancie sa objavujú prvé priestory s vysadenou zeleňou využívanou aj verenosťou na vychádzky, hoci primárne išlo o vojenské priestory a funkcia zelene bola technická, napr. na prelome 16. a 17. storočia v talianskom meste Lucca na násypoch ešte funkčného mestského opevnenia s vysadenými stromami na stabilizáciu svahu. Pozri: JACOBS, A. B. – MACDONALD, E. – ROFÉ, Y. *The Boulevard Book, History, Evolution, Design of Multiway Boulevards*. Cambridge : The MIT Press, 2002, s. 74, podľa: LACHMANOVÁ, M. Vývoj a uplatnenie vegetačných prvkov v historickom urbánom priestore. In *ALFA*, 2016, roč. 21, č. 1, s. 24-39.

²⁴ HRŮZA, 1977, ref. 11, s. 17-18.

²⁵ PECHAR, J. – STAŇKOVÁ, J. *Tisíciletý vývoj architektúry*. Praha : SNL – Nakladateľství technické literatury, 1972, s. 177.

²⁶ HRŮZA, 1977, ref. 11, s. 20.

²⁷ MORAVČÍKOVÁ, 2005, ref. 10, s. 83.

²⁸ HENNEBO, D. *Städtische Baumpflanzungen in früherer Zeit*. In MEYER, Franz H. *Bäume in der Stadt*. Stuttgart : Ulmer, 1978, s. 17, podľa: LACHMANOVÁ, 2016, ref. 23, s. 24-39.

²⁹ Z franc. aller – ísť, viesť. Allée (aleja) predstavuje prvok francúzskej formálnej záhrady, ktorý bol určený na prechádzky a zároveň bol predĺžením výhľadu. Buď bola pohľadovo ukončená dominantou, alebo bola predĺžená do zdánlivého nekonečna na horizonte. *Encyclopedia Britannica* [online], [cit. 30. 3. 2013]. Pojem aleja, etymologicky považovaný za synonymum stromoradia, je odvodený od francúzskeho slova aller, allée, vo význame chôdza, cesta, aj stromoradie. Niektorí autori medzi pojmami rozlišujú, napríklad Mareček (1994) v záhradníckom slovníku uvádza aleju ako líniivo usporiadanú, väčšinou stromovú vegetáciu, spravidla sprievodného rázu a stromoradiím rozumie líniivo, spravidla jednodruhových výsadbu stromov, často tvoriacu sprievod líniivého prvku alebo stavby. V ČSN pre sadovníctvo a krajinárstvo je stromoradie charakterizované obdobne, za aleju je považované dvojradové a viaceradové stromoradie pozdĺž pozemnej komunikácie. Pozri MARCINKOVÁ, D. Historická zeleň v krajine – návrh problematiky. In *Kulturní detail v krajině: Historické struktury krajiny. Zborník príspevkov*. Kroměříž : Metodické centrum zahradní kultury při územním odborném pracovišti Národního památkového ústavu v Kroměříži, 2017, s. 83-88. ISBN 978-80-87231-50-0; KRISTIÁNOVÁ, K. – MARCINKOVÁ, D. Cestné komunikácie ako verejný priestor a cestná zeleň. In *Perspektivy území III: Veřejné prostory a prostranství. Zborník príspevkov*. Praha : České vysoké učení technické, 2015, s. 50-55.

³⁰ MORAVČÍKOVÁ, 2005, ref. 10, s. 83.

³¹ Pozri: REHÁČKOVÁ, 2012, ref. 17, s. 68-74.

³² Prvým parkom budovaným z verejných prostriedkov bol Birkenhead Park v Merseyside na severozápadnom pobreží Anglicka, navrhnutý J. Paxtonom, sprístupnený v roku 1847. V stredoeurópskom regióne bolo v druhej polovici 18. storočia viacero privátnych parkov sprístupnených verejnosti, ale žiadny nebol budovaný ako verejný, napr. vo Viedni sprístupnený v roku 1776 Prater a Belveder, v roku 1777 Augarten, v Brne park Lužánky, bývalá jezuitská záhrada, v roku 1786, londýnsky Regent's Park a pražská Kráľovská obora sprístupnili verejnosti v roku 1804, prvý Ludový sad v Mníchove prebudovali z rekreačného priestoru pre vojakov v rokoch 1789 – 1800. Pozri: HOŠTÁLKOVÁ, 1973, ref. 22, s. 12; TOMAŠKO, I. *Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2004, s. 48-52, PUTROVÁ, E. Mestský park, od vzniku po súčasnosť. In *ALFA*, 2012, roč. 17, č. 4, s. 42-51.

³³ HOŠTÁLKOVÁ, 1973, ref. 22, s. 12.

³⁴ SHAFTESBURY, A. Morálne pojednania, 1709, podľa: ECCO, 2005, ref. 2, s. 282.

³⁵ ECCO, 2005, ref. 2, s. 281-282.

³⁶ ECCO, 2005, ref. 2, s. 275.

³⁷ PECHAR – STAŇKOVÁ, 1972, ref. 25, s. 197.

³⁸ MORAVČÍKOVÁ, 2005, ref. 10, s. 114.

³⁹ HRŮZA, 1977, ref. 11, s. 27-28.

⁴⁰ HRŮZA, J. *Vývoj urbanizmu II. díl*. Praha : Vydavatelství ČVUT, 2007, s. 209.

⁴¹ Bratislavská kónská železnica bola prvou na území Uhorska a druhá na kontinente. Podľa: MORAVČÍKOVÁ, 2005, ref. 10, s. 118.

⁴² KORABINSZKY, J. M. *Atlas regni Hungariae partatilis* (Atlas uhorských stolic). Viedeň, 1804. V tomto atlase je na území Slovenska zaznačených viac ako tridsať kúpeľov a takmer šesťdesiat minerálnych prameňov. Spočiatku sa stavali v blízkosti prameňov provizórne stavby, ktoré však už neposkytovali požadovaný komfort. Slovenské kúpeľné mestá, napr. Bardejov, Bojnica, Piešťany, Sklené Teplice, zaznamenali prvé murované stavby s nástupom klasicizmu. Podľa: MORAVČÍKOVÁ, 2005, ref. 10, s. 118.

⁴³ PECHAR – STAŇKOVÁ, 1972, ref. 25, s. 197-199.

⁴⁴ PECHAR – STAŇKOVÁ, 1972, ref. 25, s. 221.

⁴⁵ BENČAĽ, F. Súčasný stav a návrh kategorizácie stupňov ochrany historických parkov na Slovensku. In *Študijné zvesti: Ochrana a využívanie historickej zelene na Slovensku*. Bratislava : Príroda pre ŠÚPS, 1983, s. 48-54.

⁴⁶ ZAJONCOVÁ, D. *Kulturně historické dědictví v péči místních komunit*. [online]. Kulturně historické dědictví kolem nás, [cit. 5. 9. 2017]. Dostupné na: <http://elearning.historickededitvi.com/zobraz/materialy/odborne-texty>.

⁴⁷ GYŐRIK, M. *Bratislavský okráslovací spolek 1868 – 1918*. Bratislava : Marenčin PT, 2012, 200 s.

⁴⁸ GYŐRIK, 2012, ref. 47, s. 6.

⁴⁹ Na problémy súvisiace s umiestňovaním výsadičiek do priestoru existujúcich námestí upozorňoval aj Camillo Sitte. Pozri SITTE, C. *Stavba měst podle uměleckých zásad (1889)*. [online]. Brno : ÚÚR, 2012, 111 s. ISBN 978-80-87318-21-8. [cit. 5. 9. 2017]. Dostupné na: <https://www.uur.cz/images/5-publikacni-cinnost-a-knihovna/metodicke-prirucky-a-publikacni-materialy/2012/sitte-stavba-mest.pdf>.

⁵⁰ MORAVČÍKOVÁ, 2005, ref. 10, s. 115.

⁵¹ Knieža H. Pückler, vynikajúci nemecký sadovník krajinár, predstaviteľ idealizovaného krajinárstva, pôsobiaci od 50. rokov 19. storočia. K jeho najvýznamnejším dielam patrí úprava vlastného panstva v Muskau. Jeho tvorba „zušľachtenej prírody“ alebo „idealizovanej krajiny“ vychádza z dokonalých znalostí topografických podmienok, terénnych daností, na ktoré nadväzuje. V krajinnej kompozícii zohľadňuje aj poľnohospodársku prevádzku, estetickým zámerom prispôboval aj poľnohospodársku krajinu, ktorú zahrnul do rozsiahlych úprav. Základné princípy krajinárskej tvorby prevzal od anglického krajinára Reptona, precestoval temer celý kultúrny svet, kde študoval a analyzoval záhradné umenie. V roku 1834 vyšlo jeho dielo *Andeutungen über Landschaftsgärtnerie*. Jeho nasledovníci čerpali inšpiráciu najmä v historických príkladoch motívov ornamentálnych kobercov, ktoré potom používali vytrhnuté z kompozičného kontextu. Pozri: WAGNER, 1983, ref. 15, s. 158-161.

⁵² STEELE, F. *New pioneering in garden design*. Reprinted from *Landscape architecture*, October 1930. In TREIB, M. (ed.) *Modern landscape architecture: a critical review*. The MIT Press, 1993, s. 108-113, podľa: KRISTIÁNOVÁ, K. *Nástup moderny do záhradnej a krajinnej architektúry a jej prejavy na Slovensku*. In *ALFA*, 2016, roč. 21, č. 4, s. 4-13.

⁵³ HRŮZA, 1977, ref. 11, s. 29.

⁵⁴ MORAVČÍKOVÁ, 2005, ref. 10, 140-150.

⁵⁵ KRISTIÁNOVÁ, 2016, ref. 52, s. 4-13.

⁵⁶ KRISTIÁNOVÁ, 2016, ref. 52, s. 4-13.

⁵⁷ Teoretické postuláty moderny v krajinnej a záhradnej architektúre formuluje Christopher Tunnard v sérii článkov uverejňovaných v britskom časopise *Architectural Review* od októbra 1937 do septembra 1938, ktoré boli neskôr v roku 1938 vydané knižne pod názvom *Gardens in the Modern Landscape*. Druhé doplnené vydanie vyšlo aj o desať rokov neskôr v roku 1948. V sérii dvanástich esejí odmieta dovtedy prevládajúci štýl a volá po „nových technikách“, integrujúcich formu a účel: *Funkcionálna záhrada sa vyhýba extrémom sentimentálneho expresionizmu divokej záhrady a aj intelektuálnemu klasicizmu formálnej záhrady, zhmotňuje ducha racionalizmu a cez estetiku praktického usporiadania svojich častí vytvára priateľské a pohostinné prostredie pre oddych a rekreáciu*. Podľa: KRISTIÁNOVÁ, 2016, ref. 52, s. 4-13.

⁵⁸ Architekt Serge Chermayeff si navrhol a postavil dom v duchu princípov moderny a k návrhu jeho okolia si prizval k spolupráci Christophera Tunnarda. Po prvýkrát v histórii anglického domu vybehla podlaha domu tou istou dlažbou, bez stupňa alebo prahu, do záhradnej terasy a pri otvorení posuvných okien sa celkom stratila hranica medzi interiérom a exteriérom.

⁵⁹ KUMPÁN, J. *Novodobé zahrady*. Praha : Vydavatelství národohospodářských publikací V. J. Procházky, 1938, 95 s.; VANĚK, J. *České zahrady*. I. díl. Chrudim, 1920, 78 s.; VANĚK, J. *České zahrady*. II. díl. Chrudim, 1925, 106 s.; TĚŠITEL, J. *Naše rodinné zahrady I. a II*. Praha : A. Neubert, 1931, 878 s.

⁶⁰ RIEDL, D. *Funkcionalistická zahrada v niekdajšom Československu*. In *Projekt : revue slovenskej architektúry*, 1996, roč. 38, č. 2, s. 20-24.

⁶¹ KOULA, J. E. *Obytný dům dneška*. Praha : Družstevní práce, 1931, s. 345.

⁶² MORAVČÍKOVÁ, 2005, ref. 10, s. 153.

⁶³ MORAVČÍKOVÁ, H. *Nový urbanizmus?* In *Architektúra*, 2009, č. 9, s. 50-57. Ivan GÜRTLER v diskusi s ďalšími architektmi na tému urbanizmus konštatuje: *Keď sledujem, čo sa v meste deje, mám pocit, ako by sa urbanistická kompozícia už ani na škole nemala učiť. Vôbec neexistuje. Mesto rastie na základe trhovej ekonomiky alebo pozemkovej renty a každý, kto si kúpi nejaký kus pozemku, chce na tom postaviť najviac a najvyššie, aby sa mu niekoľkonásobne zúročil vložený kapitál*.

⁶⁴ KOVÁČ, B. *Urbanizmus na Slovensku. Súčasný problémy*. In *Architektúra*, 2009, č. 9, s. 58-61.

⁶⁵ KOVÁČ, 2009, ref. 64, s. 58-61.

⁶⁶ Pozri MARCINKOVÁ, D. *Obnova historickej zelene na Slovensku. Alfons Torma a jeho prínos v obnove objektov historickej zelene v druhej polovici 20. storočia*. In *ALFA*, roč. 20, 2015, č. 3, s. 30-37.

⁶⁷ Pozri KRISTIÁNOVÁ, K. *Manažment sídelnej zelene. Teoretické východiská a vybrané problémy na príklade Bratislavy*. Bratislava : STU, 2012, 93 s.

⁶⁸ MIKOVÁ, K. et al. *Verejné priestory, ako tvoriť verejné priestory s príbehom, pre ľudí a s ľuďmi*. Banská Bystrica : Ekopolis, 2010.

⁶⁹ *High Line Park*. [online]. Archiweb, [cit. 5. 9. 2017]. Dostupné na: <http://www.archiweb.cz/buildings.php?type=33&action=show&id=3194>.

⁷⁰ MARCINKOVÁ, D. – KRISTIÁNOVÁ, K. *Alfons Torma – vtedy a dnes. Transformácie záhradnej architektúry v období 1976 – 2016* : katalóg k výstave, 12. – 27. mája 2016, Galéria architektúry SAS. Bratislava : STU, 2016.

Zeľeň v kontexte kultúrneho krajinného prostredia pamiatkového územia

ANNA FATUROVÁ

Územie obce Štiavnické Bane a časť jej krajinného zázemia bolo nariadením Vlády Slovenskej republiky v roku 1995 vyhlásené za pamiatkovú rezerváciu. Ide o typ pamiatkovej rezervácie technických diel, ktorá v sebe zahŕňa tak urbanizované, ako aj krajinné prostredie – kultúrnu krajinu.

V zmysle nariadenia je predmetom ochrany tohto pamiatkového územia **kultúrne krajinné prostredie a historická urbanistická štruktúra sídla, objekty vyhlásené za kultúrne pamiatky, parcelácia, hmotová a výšková skladba zástavby, historické zásahy do terénneho reliéfu súvisiace s banskou činnosťou a budovaním vodohospodárskeho systému, charakteristické priehľady a panorámy so zachovanou historickou kompozíciou terénnych tvarov, stavieb a zelene, priestorové uplatnenie typických domínant a iné objekty a predmety dotvárajúce územie rezervácie.**¹

Už podľa vymedzenia predmetu ochrany v predchádzajúcom odseku je zrejmé, že v prípade tohto pamiatkového územia nejde výlučne o urbanizované sídelné územie – urbanistickú štruktúru. Autori sa preto museli pri spracovávaní Aktualizácie Zásad ochrany pamiatkového územia Štiavnické Bane² (dokumentu, ktorý na základe urbanisticko-historického výskumu určuje požiadavky na zachovanie, ochranu a prezentáciu pamiatkových hodnôt územia) zamerať najmä na identifikáciu hodnôt krajinného zázemia – kultúrneho krajinného prostredia, na pochopenie vzájomných vzťahov a väzieb historickej urbanistickej štruktúry a krajinej štruktúry (banských technických pamiatok situovaných v krajinnom zázemí) – teda na **kultúrnu banskú krajinu**, ktorej vznik súvisel s banskou činnosťou, budovaním vodohospodárskeho systému a samotným osídľovaním územia.

Vodná nádrž Vindšachta s pingovým poľom v popredí na dobovej fotografii.
Zdroj: Archív KPÚ Banská Bystrica.

Väčšina autorov chápe pod pojmom kultúrna krajina produkt ľudskej činnosti, človekom pretvorenú pôvodnú prírodnú krajinu.³ Kultúrna krajina predstavuje *kombinované dielo prírody a človeka alebo rozmanitosť prejavov interakcie medzi ľudstvom a jeho prírodným prostredím.*⁴ Výsledok pôsobenia kultúry na prírodnú krajinu, pri ktorom *kultúra je činiteľ, príroda je médium a kultúrna krajina je výsledok.*⁵ Definícií termínu kultúrna krajina je mnoho, niektoré však upriamujú našu pozornosť na dôležitý aspekt vzájomného ovplyvňovania týchto dvoch činiteľov, a to nielen v postupnosti človek – príroda (krajina), ale aj v smere príroda – človek, čo znamená, že prírodné podmienky tej-ktorej lokality ovplyvnili a formovali prejavy ľudskej činnosti, prejavy materiálne i duchovné. Najlepším príkladom takejto formy vzájomného ovplyvňovania nie je len samotné územie Pamiatkovej rezervácie Štiavnické Bane, ale územie celého banskoštiavnicko-hodrušského rudného revíru. Okrem samotného faktoru výskytu rudných ložísk je to aj banský vodohospodársky systém, ktorý vznikol len vďaka existujúcim prírodným podmienkam tejto lokality (nedostatočný hydrologický potenciál územia Štiavnických

Urbanistická štruktúra a kultúrne krajinné prostredie. Foto: A. Nižňanská.

Súčasť vodohospodárskeho systému – banský jarok. Foto: A. Faturová.

Vodná nádrž Bakomi v krajinnom prostredí pamiatkového územia. Foto: A. Faturová.

vrchov a využitie existujúcich podmienok reliéfu krajiny).

Banská krajina je typom kultúrnej krajiny, ktorá prešla organickým vývojom a do súčasnej podoby sa vyvinula ľudskou činnosťou v prírodnom prostredí ako reakcia na prítomnosť rudných ložísk (hlbinné baníctvo). Ide o tzv. reliktnú krajinu, v ktorej sa proces vývoja skončil, no jej významné charakteristické znaky sú stále viditeľné v materiálnej forme.⁶ Charakteristickými a zároveň aj veľmi výraznými znakmi banskej krajiny sú okrem samotných stavebných objektov najmä banské reliéfné formy (historické zásahy do terénneho reliéfu súvisiace s banskou činnosťou a výstavbou vodohospodárskeho systému) a banské cesty. Banské reliéfné formy predstavujú najmä šachty, štólne, vetracie komíny, hlušínové odvaly, pingové polia a ťahy, prepadliská, povrchové dobývky, banské jarky a pod., ktoré sa výrazne podieľajú na tvorbe špecifického a jedinečného obrazu banskej krajiny a sú jasne definovateľné najmä v nezastavanom a v nepozmenenom krajinnom prostredí.

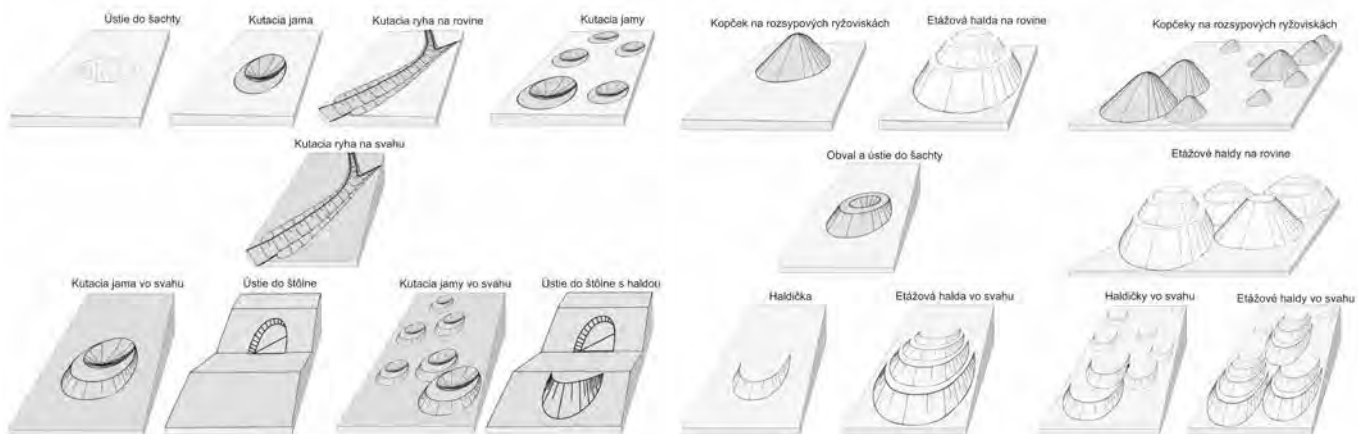
Kultúrna krajina je predmetom výskumu viacerých vedných disciplín (krajinná ekológia, geografia, architektúra, etnológia a pod.), ktoré používajú na skúmanie vlastné, často veľmi odlišné metódy, a pracujú s odlišnými charakteristikami. Presne takýto multidisciplinárny prístup musel byť zvolený aj pri samotnom urbanisticko-historickom výskume územia Pamiatkovej rezervácie Štiavnické Bane, najmä v časti jeho krajinného zázemia (krajinnej štruktúry), a zvlášť pri identifikácii a kategorizácii zelene a spracovaní kapitol *Obraz krajiny a Zeleň v pamiatkovom území*.

Na rozdiel od identifikácie zelene v pamiatkovom území typu mestskej urbanistickej štruktúry, resp. urbanizovaného

sídelného útvaru, nemôže byť v krajinnom prostredí použitá rovnaká metóda identifikácie a kategorizácie hodnôt plôch zelene, t. j. z pohľadu človekom komponovaných plôch zelene s historickou hodnotou, v súlade so všeobecnou charakteristikou pojmu historická zeleň. *Pod pojmom historická zeleň chápeme predovšetkým parkové a záhradné objekty, ktoré majú historickú, architektonickú, biologickú a krajinársku hodnotu. Dokumentujú zaujímavý vývoj záhradného umenia na Slovensku a v mnohých prípadoch sú aj pre súčasnosť vzorom kvalitnej tvorby kultúrneho prírodného prostredia.*⁷ Zeleň krajinného prostredia teda nemôžeme prirovnávať a hodnotiť v zmysle charakteristiky historických záhrad, parkov a pod., ktoré boli takmer každým jedným percentom dielom človeka. Ide skôr o typ krajinnej štruktúry pozmenenej človekom podľa aktuálnych potrieb a v súlade s charakterom historickej urbanistickej štruktúry. Pri urbanisticko-historickom výskume územia Pamiatkovej rezervácie Štiavnické Bane musel byť zvolený iný pohľad a prístup k analýze a definovaniu hodnôt zelene územia – hovorme teda o **krajinných**, resp. **porastových štruktúrach**, ktoré asi najlepšie vystihujú podstatu pohľadu pamiatkára na (historickú) zeleň v pamiatkovom území krajinného charakteru vo väzbe na kultúrno-historickú hodnotu celku.

Krajinnou štruktúrou je podľa J. Demeka *určité usporiadanie prvkov a zložiek v krajine a väzieb medzi nimi, ktoré spolu tvoria z krajiny jeden celok.*⁸ V zmysle tejto definície je možné rovnako povedať, že krajinná štruktúra vyjadruje charakter usporiadania krajiny, ktorý bol formovaný a vznikol ako výsledok kombinácie prírodných a antropogénnych procesov.

Podľa P. Jančuru (1998) *historické krajinné štruktúry repre-*

3D modely – znázornenie banských reliéfnych foriem, zahľbených a vystupujúcich. Autorka: M. Slámová.

Reliéfne formy - vodné nádrže Evička a Vindšachta. Foto: L. Lužina.

zentujú staršie časové horizonty a často sa javia ako izolované relikty. Historická krajinná štruktúra tvorí neodmysliteľnú súčasť každej krajiny. Niekde sa prejavujú ako nenápadné dominanty a profilujú celý krajinný ráz, niekde sa vyskytujú skryto a sú často nenápadnými objektmi súčasnej krajinej štruktúry.⁹ Zrozumiteľnejším a širokej verejnosti prístupnejším vysvetlením pojmu historická krajinná štruktúra je často používaná **pamäť krajiny**. Pamäť krajiny odkazuje na niečo, čo je „hodné zapamätania“. Je to do istej miery hodnotová a kultúrna kategória.¹⁰

Krajinné štruktúry a najmä historické krajinné štruktúry sú rovnako ako kultúrna krajina predmetom záujmu a výskumu mnohých vedných odborov, ako sú napr. geografia, história, krajinná ekológia, architektúra, antropológia a pod., preto aj v tomto prípade existuje na problematiku množstvo uhlov pohľadov, metód výskumov, identifikácií a charakteristík. Ku kategorizácii krajinných štruktúr, tak historických ako i súčasných, teda môže byť podľa tej-ktorej vednej disciplíny volený rôzny prístup.

Predmetom výskumu kultúrneho krajinného prostredia pamiatkovej rezervácie je vzájomné porovnanie, priemet a vyhodnocovanie zmien **historickej krajinej štruktúry** a **súčasných krajinej štruktúry**, realizované pomocou historických mapových podkladov a terénneho prieskumu súčasného stavu. Bol teda zvolený rovnaký princíp, aký je uplatňovaný aj v prípade vyhodnocovania existujúcej objektivej skladby urbanistickej štruktúry.

V rámci typológie historickej krajinej štruktúry sú pre vyhodnotenie pamiatkových hodnôt kultúrnej banskej krajiny najpodstatnejšie dva čiastkové aspekty, ktoré spolu vytvárajú kultúrno-historickú hodnotu celku a charakteristický obraz krajiny:

- kultúrne zložky krajinej pokrývky – reliéfne formy, reprezentujúce historickú kultúrnu hodnotu krajiny;
- prírodné zložky krajinej pokrývky – porastové štruktúry, reprezentujúce historickú prírodnú hodnotu krajiny.

Pri definovaní pamiatkových hodnôt územia, ktorého historickú krajinnú štruktúru tvorili porastové štruktúry (krajinné štruktúry prírodného prostredia), musia byť práve tie považované za jedného z nositeľov historickej hodnoty, pretože dali predpoklad pre vznik samotnej kultúrno-historickej hodnoty celku a tvorili a tvoria neoddeliteľnú a charakteristickú zložku kultúrnej krajiny.

Podľa P. Jančuru (2004)¹¹ je sekundárna krajinná štruktúra (najviac viditeľná, vyjadrujúca tvarové charakteristické krajinné zložky vytvárajúce určité špecifické usporiadanie)

Porastové štruktúry – plochy lesov, lúk a záhrad v severovýchodnej časti územia. Foto: A. Nižňanská.

tvorená krajinnými zložkami, ktoré pokrývajú zemský povrch a každá táto zložka má svoju históriu. Jančura napríklad vymedzuje tieto kategórie:

- lesy
- nelesná stromová a krovinná vegetácia
- lúky
- polia
- skaly a surové substráty
- vodné toky a plochy
- transportné línie, tzn. cesty a ostatné komunikácie
- sídelné útvary
- výrobné útvary.

Skúmané územie pamiatkovej rezervácie predstavuje zmes všetkých typov krajinných štruktúr, ktorých hodnota je znásobená prítomnosťou pamiatok, v krajinnom zázemí najmä technického charakteru:

Lesy – vyskytujúce sa vo forme malých roztrúsených plôch, prevažne hospodárskeho určenia. Lesíky vo vnútri intravilánu predstavujú rekultivované banské odvaly (haldy).

Lúky a pasienky – sú najviac plošne zastúpeným typom krajinej štruktúry a vznikli odlesnením územia z dôvodu baníckej činnosti a v súčasnosti sú využívané na pastvu, prípadne ako kosienky.

Orná pôda – tento typ krajinej štruktúry sa v území vyskytuje veľmi ojedinele a ide o plochy malých rozmerov, pretože veľké sklony reliéfu nedovoľujú intenzívnejšie a rozľahlejšie obhospodarovanie pôdy týmto spôsobom. Často ide o dočasne využívanú ornú pôdu.

Príklad záhrady v pamiatkovom území. Foto: A. Faturová.

Lipová aleja na kalvárii. Foto: A. Faturová.

Vodné plochy a toky – túto krajinnú štruktúru reprezentuje šesť umelo vybudovaných vodných nádrží, prirodzené vodné toky a banské jarky. Vodné nádrže a banské jarky boli vybudované pre potreby baníctva. Dnes plnia nádrže hlavne rekreačnú funkciu, ale veľmi významnou je aj funkcia ekologická a krajinárska.

Skaly a surová pôda – s najmenším plošným zastúpením zahŕňajúce útvary prirodzeného aj antropogénneho pôvodu – nere kultivované banské haldy.

Cesty – krajinná štruktúra zahŕňajúca existujúcu cestnú sieť územia (prejazdne komunikácie), spevneného i nespevneného charakteru.

Výrobné objekty – predstavujú funkčné i nefunkčné výrobné objekty a ich areály v predmetnom území.

Domy a záhrady – okrem domov, záhrad a peších komunikácií sú tu zahrnuté aj dvory, sady a chatové oblasti. Táto kategória krajinnej štruktúry je veľmi pestrá a v rámci krajiny má dominantné postavenie.

Pre potreby urbanisticko-historického výskumu pamiatkového územia vo vzťahu k zeleni bola preto zvolená kategorizácia krajinnej štruktúry iba vo vzťahu k prírodným zložkám krajinnej pokrývky – porastovým štruktúram, teda vegetačným zložkám tak historickej, ako aj súčasnej krajinnej štruktúry, ktoré boli definované nasledovne:

Plochy dvorov – bezprostredný priestor okolia domu, ohradený alebo neohradený, čiastočne spevnený alebo nespevnený, zatravnovaný, prípadne s kvetinovou úpravou a hospodárskymi stavbami; v tomto prípade sú teda vegetačnými zložkami hlavne trávnaté a kvetinové porasty, s menším výskytom stromov a krov.

Plochy záhrad – ohradené alebo neohradené veľkorozmerné plochy, prevažne v svahovitom teréne. Sú najvý-

raznejšou a najzastúpenejšou porastovou štruktúrou sídla s dominantným pôsobením, vysokou mierou autenticity (historická krajinná štruktúra) a s priamou väzbou na pôvodnú rozvoľnenú banícku zástavbu, v súčasnosti využívané na kosenie a ovocné sady s orechmi, jablňami, hruškami, slivkami a čerešňami. Špecifickým prvkom záhrad sú nepravidelné línie zelene, ktoré kopírujú hranice parciel a sú tvorené prevažne z náletov domácich druhov drevín, doplnených orechom kráľovským.

Plochy zelene verejných priestranstiev – sadovnícky upravené plochy námestí, ulíc a menších parkovo upravených plôch.

Plochy lúk – výrazne plošne zastúpený typ krajinnej štruktúry, umiestnený spravidla pod hranicou lesných porastov, ktoré vznikli odlesnením územia vplyvom banskej činnosti a vytvárajú plynulý prechod medzi prirodzenou a urbanizovanou krajinou. Lúky boli v minulosti udržiavané spásaním, v súčasnosti však zarastajú z dôvodu ich nevyužívania.

Plochy lesných spoločenstiev – plochy lesa zasahujúce do územia pamiatkovej rezervácie, plochy lesného porastu, ktoré vznikli na pôvodných plochách lúk a záhrad, alebo umelo zakladané lesy.

Plochy zelene areálov – kláštornej záhrady – plocha záhrady prislúchajúca kláštoru, upravená vo forme trávnatého porastu s ovocnými drevinami, čiastočne zredukovaná výstavbou objektu farského úradu. Plnila úlohu ovocného sadu, pravdepodobne doplneného zeleninovými záhonmi. Súčasne je to najväčšia plocha kultivovanej zelene historického charakteru v centre sídla. Záhrada si zachovala pôvodnú výmeru, parceláciu a charakter ovocného sadu, ktorý možno považovať za hodnotnú historickú zeleň sídla.

Plochy zelene banských hald – výrazný vegetačný prvok, predstavujúci jednoznačné určenie banskej haldy (hlušinového odvalu) v rámci diaľkových pohľadov. Svahy banských hald boli v 70. – 80. rokoch 20. storočia rekultivované výsadbou ihličnatých drevín (smrek a borovica). Tieto tmavé plochy zelene sú v ostrom kontraste s okolitými vegetačnými štruktúrami tvorenými prevažne listnatou vegetáciou záhrad a dvorov. Aj napriek tomu, že ide o umelo vytvorené porasty reprezentujúce súčasnú krajinnú štruktúru bez väzby na tú historickú, stali sa pre toto územie charakteristickým prvkom v obraze krajiny.

Plochy zelene cintorínov – zeleň cintorínov predstavuje významnú súčasť sídla s vysokou kultúrno-historickou hodnotou.

Hodnotné solitérne stromy a skupiny stromov – v prevažnej väčšine zámerné komponovaná vegetácia osádzaná okolo prícestných krížov, kaplniek a pri vstupoch do banských štólní a šácht – ako symetrický doplnok votívnej architektúry, s vysokou historickou hodnotou a autenticitou. Najčastejšie ide o vekovo a habituálne hodnotné jedince líp.

Líniové prvky zelene – aleje – kompozičný vegetačný prvok kalvárií a uličného interiéru pamiatkového územia nadväzujúci na vzory z minulosti, používaným druhom bola lipa.

Plochy zelene chatovej oblasti – rôznorodá zmes typov výsadiieb a použitých druhov v chatovej oblasti pri vodných nádržiach, ktorá čiastočne zmiernuje rušivé faktory výstavby v tomto prostredí.

Plochy ostatnej zelene – plochy zelene, ktoré nie je možné začleniť v rámci uvedených kategórií, zastúpené prevažne vegetáciou situovanou pri cestných komunikáciách, v okolí vodných plôch a tokov a pod.

Pohľad z krajinného prostredia na dominanty obce. Foto: A. Nižňanská.

Všetky zadané kategórie porastových štruktúr boli s ohľadom na ich funkciu, hodnotu a väzbu na historickú krajinnú štruktúru následne rozdelené na plochy:

- **zapísané v Ústrednom zozname pamiatkového fondu;**
- **navrhované na zápis** – soliterna zeleň alebo plochy zelene s vysokým stupňom autenticity a väzbou na historickú krajinnú štruktúru. V skúmanom území bola táto kategória zastúpená lipovou alejou na kalvárii a soliternými lipami pri ústiach šácht;
- **s pamiatkovou hodnotou** – plochy zelene, soliterna alebo líniová zeleň zachovaná aspoň vo fragmentoch na pôvodných plochách s väzbou na historickú krajinnú štruktúru, v území prezentované lipovým stromoradiem kalvárie Siglsberg, kláštorňou záhradou, líniovou výsadbou líp pod kláštorňou záhradou, plochami cintorínov, dvorov a záhrad, lúk a lesných spoločností, hodnotnými soliternými drevinami a zeleňou banských hald;
- **rešpektujúce historické prostredie** – prevažne novodobé plochy zelene a soliterna zeleň bez väzby na historickú krajinnú štruktúru, ale s rešpektovaním historického prostredia a jeho dominanty;
- **nerespektujúce historické prostredie** – novodobá alebo náletová zeleň pôsobiaca nevhodne a rušivo, zakrývajúca dominanty územia, resp. tvorená nevhodnými druhmi a bez akejkoľvek väzby na historickú krajinnú štruktúru a jej pôvodné druhové zloženie (najmä výsadba jedincov čelade cyprusovité, živé ploty alebo líniová výsadba hraníc pozemkov s použitím ihličnatých druhov a pod.).

Snahou spracovateľského tímu bolo venovať patričnú pozornosť kultúrnemu krajinnému prostrediu, zamerať sa najmä na jeho aspekty a na správne zadané pamiatkových hodnôt, a to nielen v kontexte kultúrnych zložiek a kultúrnych hodnôt, ale hlavne na zložky prírodné a ich hodnoty. Aj napriek skutočnosti, že v čase najväčšej slávy a rozmachu baníctva mala krajina technický charakter, v jej obraze dominovali hlavne technické štruktúry a pripomínala skôr mesačnú krajinu (odlesnené úbočia, hluštinové odvaly a pod.), krajinné prostredie však bolo tvorené porastovými štruktúrami a bolo prispôsobované, menené a využívané v súlade s aktuálnymi potrebami. Faktom ale zostáva skutočnosť, že porastové štruktúry boli vždy súčasťou územia, či už pred samotným osídlením a počiatkami banskej činnosti, počas nich, ale rovnako aj v súčasnosti. Prírodné zložky reprezentujú pamiatkové hodnoty územia a sú neoddeliteľnou súčasťou špecifického a jedinečného obrazu kultúrnej banskej krajiny, presahujúcej hranice Pamiatkovej rezervácie Štiavnické Bane. ■

Literatúra

- DEMEK, J. Úvod do štúdia teoretickej geografie. Bratislava : SPN, 1987, 248 s.
- HANUŠIN, J. – OŤAHEĽ, J. Kultúrna krajina podmalokarpatského regiónu : geoekologická a kultúrno-historická pamäť – problémy, zachovanie a rozvoj. In *Geographia Casoviensis* 7, 2013, č. 2, s. 13-21.
- JANČURA, P. Význam historických krajinných štruktúr v krajinnom obraze a tvorbe krajiny. In *Historické krajinné štruktúry vo vzťahu k vývoju poľnohospodárskeho využívania zeme*. Partner, 2004, s. 6-8.
- JANČURA, P. Porovnávací analýza možností hodnotenia a vyjadrení ku navrhovaným novým objektom v krajine a pamiatkových objektov/súborov. Banská Bystrica : Slovenská agentúra životného prostredia, 2013.
- JANČURA, P. Súčasné a historické krajinné štruktúry v tvorbe krajiny. In *Životné prostredie*, 1998, roč. 32, č. 5, s. 236-240.
- JANČURA, P. – SLÁMOVÁ, M. Význam banskej krajiny ako kultúrneho dedičstva. In *Životné prostredie*, 2014, roč. 48, č. 2, s. 115-117.
- Pamiatková rezervácia Štiavnické Bane. Zásady ochrany pamiatkového územia. Aktualizácia*. Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica, 2014.
- MITCHELL, N. – RÖSSLER, M. – TRICAUD, P. World Heritage Cultural Landscapes. In *World Heritage Papers* 26. Paris : UNESCO World Heritage Centre, 2009, s. 17-18.
- OŤAHEĽ, J. – PAZÚR, R. Pamäte krajiny ako nástroje jej hodnotenia. In *FOLIA GEOGRAPHICA* 22. Prešov : 2013, s. 81-94.
- SLÁMOVÁ, M. *Význam identifikácie historických krajinných štruktúr v krajinných typoch Slovenska. Vedecká monografia*. Zvolen : Technická univerzita vo Zvolene, 2013, 134 s.
- TOMAŠKO, I. Vývoj a súčasný stav historických parkov na Slovensku. In *Životné prostredie*, 2005, roč. 39, č. 3, s. 121-127.
- ŽIGRAI, F. Dimenzie a znaky kultúrnej krajiny. In *Životné prostredie*, 2000, roč. 34, č. 5, s. 229-233.

¹ Nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 201/1995 Z. z. o vyhlásení pamiatkovej rezervácie Štiavnické Bane z 15. augusta 1995.

² *Pamiatková rezervácia Štiavnické Bane, Zásady ochrany pamiatkového územia, Aktualizácia*. Banská Bystrica : Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica, 2014.

³ OŤAHEĽ, J. – PAZÚR, R. Pamäte krajiny ako nástroje jej hodnotenia. In *FOLIA GEOGRAPHICA* 22. Prešov : 2013, s. 81-94.

⁴ JANČURA, P. Porovnávací analýza možností hodnotenia a vyjadrení ku navrhovaným novým objektom v krajine a pamiatkových objektov/súborov. Banská Bystrica : Slovenská agentúra životného prostredia, 2013.

⁵ MITCHELL, N. – RÖSSLER, M. – TRICAUD, P. World Heritage Cultural Landscapes. In *World Heritage Papers* 26. Paris : UNESCO World Heritage Centre, 2009, s. 17-18.

⁶ DVORÁKOVÁ, V. Kultúrna krajina a jej ochrana z hľadiska kultúrneho dedičstva. [online]. In *Urbanita*, 2012. Dostupné na: <http://www.uzemneplany.sk/sutaz/kulturna-krajina-a-jej-ochrana-z-hladiska-kulturneho-dedicstva>.

⁷ TOMAŠKO, I. Vývoj a súčasný stav historických parkov na Slovensku. In *Životné prostredie*, 2005, roč. 39, č. 3, s. 121-127.

⁸ DEMEK, J. *Úvod do štúdia teoretickej geografie*. Bratislava : SPN, 1987, 248 s.

⁹ JANČURA, P. Súčasné a historické krajinné štruktúry v tvorbe krajiny. In *Životné prostredie*, 1998, roč. 32, č. 5, s. 236-240.

¹⁰ JANČURA, P. Význam historických krajinných štruktúr v krajinnom obraze a tvorbe krajiny. In *Historické krajinné štruktúry vo vzťahu k vývoju poľnohospodárskeho využívania zeme*. Partner, 2004, s. 6-8.

¹¹ JANČURA, 2004, ref. 10, s. 6-8.

Po stopách českých prvorepublikových zahradních architektů na Slovensku

ŠÁRKA STEINOVÁ

Úvod

Zahradně-architektonická tvorba patří mezi velmi zranitelné formy umění. Je schopna mnohem výrazněji, nežli je tomu u jiného druhu umění, a téměř okamžitě negativně reagovat na změny. Její následná destrukce je v tomto případě velmi snadná a jakékoli vzkříšení nebo rekonstrukce jsou často vyloučeny. V poslední době sledujeme zvyšující se obecný zájem o architekturu, zejména meziválečného období. Odborníci jsou schopni charakterizovat její přednosti, soudobou vyspělost a na základě historických pramenů provést obnovu těchto objektů.¹ Z tohoto důvodu je nezbytné společně s rekonstrukcí budov přistoupit také k obnově přilehlého prostoru zahrad, parků, který teprve přivede výsledek k dokonalosti a nabídne kontinuální pohled na architekturu v jejím přirozeném prostředí.

Historický exkurz

Vývoj prvorepublikové zahradně-architektonické tvorby byl ovlivněn zejména děním ve střední a západní části Evropy. Historicky to byla zejména vazba na německou zahradně-architektonickou tvorbu, která přijímala impulzy z Velké Británie. Architekti, zhotovitelé, případně také investoři zahradních úprav z českých zemí se s konkrétními díly a moderními zahradně-architektonickými přístupy setkávali kromě vlastních cestovatelských, studijních a pracovních aktivit prostřednictvím knih a pestré škály zahraničních periodik. K jistému internacionalismu v této oblasti přispívalo také pořádání výstav zaměřených i na tento segment soudobé

František Thomayer, Velký sad pozdější Vrchlického sady v Praze, fotografie z roku 1890. Muzeum hlavního města Prahy, inv. č. 000 254.

tvorby.² V prvorepublikové tvorbě je tak možné vypozařovat zejména tendence orientované na anglickou květinovou zahradu či výrazně architektonicky komponovaná díla prosazovaná německými architekty od počátku 20. století. Oba přístupy se jednoznačně shodovaly v nutnosti zdůraznit sepětí zahrady a budovy. Tyto evropské vývojové směry zahradní tvorby se nejzřetelněji projeví v oblasti privátního bydlení, které mělo prvořadý podíl na tehdejší zahradně-architektonické produkci.

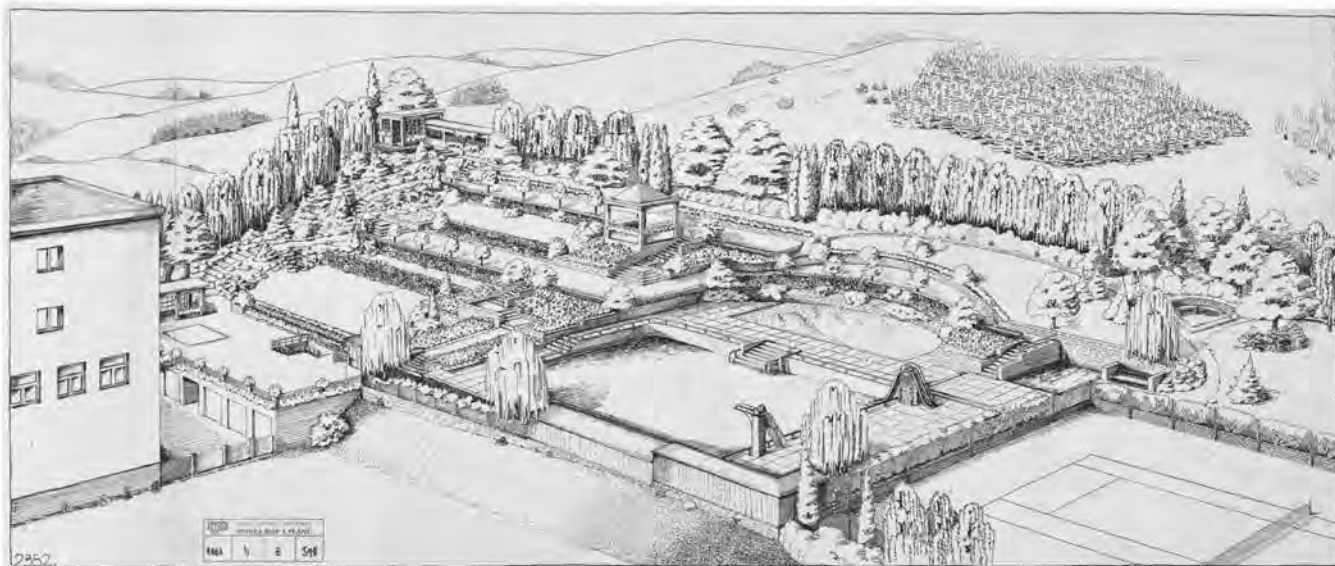
Šlo tedy v prvé řadě o orientaci na anglické vzory tradičního bydlení. Dům měl být postaven na účelně založeném půdorysu bez zbytečných historizujících prvků a se střizlivým, ale pocitově příjemným exteriérem. Mezi typické projevy zahradní tvorby v Anglii patřilo cestami zřetelné vyjádření vztahů vzhledem k hlavním vchodům do domu, výrazné formální uspořádání zahradních partií v obsahovém vztahu k funkčnímu pojetí domu, charakter reprezentativních květinových výsadeb, které již nebyly uspořádány v obvyklých schematických kobercových záhonech, ale často v rozlehlých, architektonicky ovlivněných terasovitých záhonech nebo parterech.³

V roce 1905 vydal německý architekt a teoretik Adam Gottlieb Hermann Muthesius⁴ třídílné dílo *Das englische Haus*,⁵ které přispělo k proměně názoru na bydlení v celém středoevropském prostoru. Muthesius byl současně jedním z významných kritiků krajinářských úprav. Jeho orientace na anglické hnutí Arts and Crafts ho posílila v odmítání krajinářských zahrad, které se projevily v zahradní tvorbě druhé poloviny 19. století. Muthesius a další architekti místo toho propagovali reformované, prostorově jasně oddělené, geometrické zahrady.

Tyto zahrady, někdy označované jako *reformované*, z doby kolem přelomu století a vypuknutím první světové války, byly zpravidla navrhovány stavebními architekty, kteří jako Muthesius považovali dům a zahradu za neoddelitelný

Štátne reálne gymnázium Fraňa Sasinka v Prievidzi. Zdroj: Hornonitrianske múzeum v Prievidzi, ev. č. HD-6691.

Josef Vaněk, návrh zahradní úpravy učitelského domova v Trenčianských Teplicích, 1948. Soukromý archiv Josefa Vaňka, inv. č. 1001/V/Z598.

celek a v důsledku toho zpracovávali projekty pro obě části s ohledem na jednotné umělecké ztvárnění. Rozvoji těchto zahrad v německých zemích nahrávala také skutečnost, stejně jako tomu bylo i u nás, že se neustále zmenšovaly parcely určené pro stavbu budov a zakládání zahrad. Zahradní realizace tohoto směru se vyznačovaly zejména výraznou implementací architektonických prvků do zahradního interiéru, která se projevovala vymezením zahrady zděnými terasami, obvodovými pergolami a loubími, osově situovanými stavbami (bazény, altány) vůči průčelím vily, doprovázenými symetrickou a rytmizující výsadbou dřevin. Také květinové záhony byly pojímány geometricky s tvarovanými dřevinami.

Z hlediska vývoje kompozice na území českých zemí je možné klást počátky novodobého vývoje zahradně-architektonické tvorby do první poloviny 19. století, kdy se projevuje hlubší zájem o úpravy veřejných prostor a okolí významnějších budov. Pro rané období vývoje byly typické převážně formální úpravy čerpající z tradic barokních zahrad. V případě městské zeleně šlo zejména o úpravy za výrazného uplatnění alejí a stromořadí v uvolněných městských prostranstvích. V tomto období se začínají stále více projevovat úspěchy introdukčních, šlechtitelských a pěstitelských snah, jejichž důsledkem bylo postupné obohacování výsadeb exotickými rostlinami, které byly postupně zaváděny do pěstování. Snahou městských zahradníků bylo obohacovat městská prostranství tímto novým, a tedy velmi atraktivním materiálem.

Snaha vměstnat na plochy stále bohatší sortiment vedla k postupnému tříštění ploch na úkor zahušťování kompozice. Na nových prostranstvích s povahou parkově upravených náměstí, vzniklých v nově urbanizovaných částech měst, bylo i nadále uplatňováno převážně formální schéma členění parkových ploch. Šlo zejména o pravidelnou osnovu cest, kterou doprovázely aleje a stromořadí. Centrální zatravněné části s květinovými detaily byly kromě pomníků významných osobností obohacovány atraktivními exoty, které se na volné ploše plně uplatnily díky svým fenologickým projevům a habituálním znakům. Trend v oblibě volné kompozice na úkor formálních parterových výsadeb se následně výrazně uplatňoval v průběhu druhé poloviny 19. století. Kromě bohatého sortimentu dřevin, z nichž podstatný podíl tvořily konifery, se tyto úpravy vyznačovaly stylizovaným napodobováním

zdrobnělé přírody (naturalizované bazény, vodopády, skalní partie) s lesními pavilony, hudebními altány apod.

Případně pravidelné uspořádání, například v podobě vstupních, bohatě provedených květinových parterů, se omezovalo na bezprostřední okolí budov (zahradní restaurace, altány) nebo pomníků osobností. Zahradní úpravy s až učebnicově zdůrazněnými zákrutami cest byly odvozeny z německých vzorů.

Tehdejší německá zahradní tvorba čerpala ze zásad tvorby pruského krajinářského architekta Petera Josepha Lenného,⁶ který po vzoru anglické krajinářské školy navrhoval rozsáhlé parky, a Gustava Meyera,⁷ zahradního architekta a někdejšího ředitele městských zahrad Berlína. Oba významní představitelé oboru od roku 1843 vzájemně spolupracovali.⁸ Okruh jejich následovníků se v dějinách zahradního umění označuje termínem Lenné-Meyer-School, což byly zahradní představitelé tzv. smíšeného stylu zakládání zahrad, založeného na kombinaci krajinářských a formálních prvků kompozice.

Od 80. let 19. století začal v duchu Lenné-Meyerovy krajinářské školy upravovat a realizovat městské parky český zahradní architekt František Thomayer.⁹ František Thomayer položil základ k rozvoji „českého“ zahradního umění v duchu národního obrození, a to na velmi vysoké odborné úrovni. Stal se inspirací pro následující generace zahradních architektů. Thomayer byl ještě za svého života právem svými následovníky označován jako první český zahradní architekt.

Od poloviny 19. století se také výrazněji rozvíjela zahradní tvorba v privátních vilových objektech. Zprvu šlo výhradně o volné zahradní úpravy napodobující úpravy šlechtických sídel. Období 90. let 19. století a přelom století jsou typické krajinářskými úpravami zahrad, ve kterých se začaly výrazněji prosazovat formálně upravené partie. S jistou mírou zobecnění je možné konstatovat, že zvenčí krajinářsky působící zahrady měly jinak důležité zahradní pasáže poblíž domu již formálně pojaty, v nich se začaly výrazněji uplatňovat vytrvalé pereny. Stále zřetelnější odklon od krajinářsky komponovaných zahrad a příklon ke stále formálnějšímu architektonickému tvarosloví vyvrcholil kolem první čtvrtiny 20. století, kdy byly zahrady zakládány již výhradně jako pravidelné a v úzkém architektonickém sepětí s domem. Tím byl naplněn hlavní požadavek kritiků krajinářských úprav, kteří požadovali maximální možné sepětí zahrady s architekturou vily.

Samozřejmě se projevovaly také dílčí tendence, které se i výrazně odkláněly od hlavního proudu zahradní tvorby. Se zcela novou myšlenkou zaměřenou na zakládání přírodních zahrad přišel Angličan William Robinson.¹⁰ Podle jeho zásad měly být zahrady zakládány výhradně z domácích druhů. V dnešním slova smyslu můžeme bez nadsázky tvrdit, že se stal propagátorem zahrad zakládáných na ekologických principech.

Nezávisle na Robinsonovi rozvíjel teorii přírodní zahrady také německý autor Willy Lange,¹¹ který svými studiiem týkajícími se zahradního umění z doby přeměny uměleckého nazírání na zahradu (asi první čtvrtina 20. století), dosáhl v teorii i praxi důležitého vlivu na šíření a prosazování reformních idejí. Vytvářel přírodní zahrady (*Naturgarten*), které mnohdy využívaly již existujících krajinných struktur, přitom však dosáhl jejich zintenzivnění uměleckými prostředky. Při tvorbě zahrad používal výseky přirozených rostlinných společenstev. Sestavil seznamy rostlin, jejichž hlavním kritériem byly stanovištní nároky. Při jisté míře zobecnění snesou příklady jeho tvorby srovnání s některými díly zahradního architekta Otokara Fierlingera.¹²

Přestože se zahradní tvorba u nás zjevně vyvíjela v přímém kontextu s okolní Evropou, nepříznávala přesto řada československých architektů tuto skutečnost, či dokonce tvorbu v okolních zemích cíleně kritizovala a vlastní přístupy tvorby považovala za novátorské a moderní. Například Josef Kumpán ve své knize *Novodobé zahrady* z roku 1934 uvádí: *Obsah tohoto spisu je výsledkem poválečné praxe v oboru českého sadovnictví. Popisuje praktické příklady z novodobých zahrad a má za účel propagovatí vkusnou úpravu naší zahrady. Nechceme napodobovati prázdne trávníky a nahromaděné kamene v zahradě podle vzoru sousední říše. Snažíme se uplatnit krásu rostliny vkusným zařazením do kulturního celku.* Také Josef Vaněk poukázal na německou tvorbu. Ke kritice si vybral pokrokového architekta Leberechta Miggeho,¹³ který tehdy působil v Hamburku. Několik ukázek jeho prací porovnával s českou tvorbou, která se ještě tehdy držela převážně krajinařské kompozice. *Jest to pokus zavésti něco nového, který však zůstane asi pouze pokusem a omezí se na něco málo jednotlivých případů, a náš dosud používaný, osvědčený a oblíbený způsob zůstane i nadále dominujícím.*¹⁴ Nutno dodat, že v článku reprodukované ukázky formálních zahrad od Miggeho s typickou architektonickou výbavou a s formální strukturou trávníkových ploch se zanedlouho stalo standardem také v Československé republice. V této souvislosti je nutné připomenout, že naši přední zahradní architekti tohoto období, počínaje Františkem Thomayerem a konče Josefem Kumpánem, strávili řadu studijních a pracovních let v okolních zemích, hlavně v Německu a Francii. Po návratu do vlasti teprve zakládali vlastní firmy a svou tvorbou udávali směr vývoji „českého“ zahradního umění.

Nejvýznamnější čeští prvorepublikoví zahradní architekti projektující i na slovenském území¹⁵

Josef MINIBERGER (1878 – 1955)¹⁶

Stručná biografie

Josef Miniberger se narodil 27. srpna 1878 v Klatovech. Poté co složil maturitní zkoušku na c. k. České reálce pražské, začal v letech 1896 – 1898 studovat c. k. Českou vysokou školu technickou v Praze, obor inženýrského stavitelství.

Studium nedokončil, protože začal trpět psychickou poruchou. Po sedmileté léčbě nastoupil do technické kanceláře úředně oprávněného civilního inženýra stavebního rady, ing. Karla Kresse, kde po roce skončil a na radu svého lékaře vstoupil v roce 1911 do učení velkozávodu zahradnické firmy Vojtěcha Maška v Turnově jako zahradnický volentér. O dva roky později odešel na praxi do zahraničí, kde se seznámil

Foto: Archiv Národního zemědělského muzea, osobní fond Josef Miniberger

s nejnovějšími trendy zahradnické tvorby např. Leberechta Miggeho. Po návratu navštěvoval opět c. k. Českou vysokou školu technickou v Praze, zemědělský obor. Na podzim roku 1914 odešel do Plzně a vstoupil do služeb okresního výboru Jednoty pro zakládání sadů a zkrášlení města v oboru ovocnictví. V roce 1916 odešel zpět do Prahy do ateliéru zahradního architekta Leopolda Bařka, správce městských sadů a redaktora *Naší zahrádky*, kde setrval celé tři roky. Po tříleté službě u Leopolda Bařka se osamostatnil a v roce 1919 požádal magistrát hlavního města Prahy o vystavení živnostenského listu na *provozování živnosti zakládání a úpravy zahrad a sadů a provádění zemních prací*. V roce 1950 ukončil projekční činnost a vstoupil do služeb *Zahradnictví, komunální podnik hlavního města Prahy*. Zemřel 3. března 1955 v Praze-Motole na zápal plic.

Charakteristika jeho projekční činnosti

Minibergerova zahradně-architektonická tvorba se vyznačovala jeho mimořádně vysokou úrovní odborných znalostí a dovedností, zejména teoretické a praktické znalosti použitého rostlinného materiálu. Jeho výrazná jednoduchost řešení plně korespondovala s konkrétní lokalitou a jejími podmínkami, ale také s funkcí daného objektu a potřebami zadavatele. Při navrhování zahrady ctil tři základní zásady – stanovení jedné vůdčí myšlenky zahrady, které budou posléze podřízeny všechny detaily řešení; soustředění se na oblast světla a stínu v zahradě a zachování celistvosti ploch. Podotýkal, že při zachování těchto tří zásad se nejlépe využije celá plocha pozemku s vyloučením chyb při zakládání zahrady, které by jen těžko mohly být v budoucnu napraveny. První zásada spočívala ve správném položení osy souměrnosti, od které se v případě pravidelného založení zahrady rozvíjel zahradní program na obě strany. Při krajinařských úpravách tvořila tato osa hlavní průhled zahradou, přestože nemuselo jít vždy o osu souměrnosti. Průhled byl vždy ukončován nějakým zajímavým objektem – drobnou stavbou, např. besídkou nebo skupinou výrazných stromů. Zásada světla a stínu byla bezprostředně navázána na zmiňovanou osu. Oblast světla obyčejně kladl na osu souměrnosti celého řešení. Těžištěm světla v zahradě mohlo být volné prostranství poblíž domu a dále také trávníková plocha, kterou považoval za největší půvab celé zahrady. Pestrost zahrady se uplatňovala v konečném vyznění celistvě, díky jednotící travnaté ploše. Např. při navrhování zahrad pro vily ovlivněné individualistickou modernou a funkcionalismem, tedy pro objekty často bez jednoznačně definované osy sou-

měrnosti, volil více variabilní řešení zahrady. Určitou zásadu lze vypočítat v pojetí bezprostředního okolí budovy, které upravoval opět v návaznosti na hmotu stavby, s důrazem na pravé úhly ploch a přímé linky cest, včetně pravidelného řešení záhonů osazených nejčastěji monokulturou.

Z důvodu zajištění celistvosti zahradního prostoru dbal na to, aby nedošlo k rozbití plochy přemírou užití cest nebo skupin rostlin a solitér. Pokud byla zahrada složena z více volných travnatých ploch, dbal na to, aby jedna z nich svou rozlohou i pozicí jednoznačně převládala nad ostatními.

Při zakládání menších zahrad se Miniberger takřka vždy nechal ovlivnit geometrickou podstatou domu a zahradu formálně přizpůsobil jeho půdorysu. Zejména při navrhování menších zahrad dokázal vhodně skloubit zajímavé skladební prvky kompozice a tím je opticky zvětšit a vtisknout jim intimní charakter. V takových případech velmi často uplatňoval alpina a suché květinové zídky překonávající terén. Jako řada jiných zahradních architektů, poukazoval také Miniberger na nešvary související s jejich zakládáním. Doporučoval pozorovat přírodu a inspirovat se jejími morfologickými útvary.¹⁷

Josef KUMPÁN¹⁸

Stručná biografie

Josef Kumpán se narodil 23. prosince 1885 v Mladé Boleslavi v rodině zahradníka. Vyučil se v proslulých Eisenbergských školkách v Jezeří u Mostu u slavného zahradního inspektora Emanuela Ordnunga, kde si osvojil široký sortiment

Foto: Národní archiv, Policejní ředitelství.

okrasných rostlin a získal praktické zkušenosti ohledně pěstování a použití jehličnatých dřevin. V letech 1904 – 1907 absolvoval Vyšší zahradnickou a ovocnickou školu v Lednici na Moravě. Po absolutoriu v Lednici odešel do Francie, kde získal zahradnickou praxi u firmy Moser & Fils (Moser & synové). Po této praxi odešel na německé území, kde působil u zahradnických závodů Köhler a Koch v Berlíně, později u Jacoba Ochse v Hamburku a Berlíně, kde se stal po čase jedním z vedoucích pracovníků. V roce 1915 narukoval a prošel důstojnickou školou v Liberci a odtud přímo odešel na frontu, po válce se stal kapitánem v záloze. V roce 1920 založil v Roudnici nad Labem vlastní projekční ateliér, který později přesunul do Prahy. V roce 1930 došlo ke spojení Kumpánova ateliéru s firmou Jaromíra Soukupa v Radotíně a vznikla tzv. Zahradnická ústředna – první pražské spojené závody pro zakládání a výzdobu zahrad. V letech 1930 – 1939 zaznamenal vrcholné tvůrčí období. V letech 1939 – 1945 v důsledku okupace a událostí druhé světové války navrhoval v soukromí pouze několik málo projektů, a to především pro privátní sektor. Po válce se snažil o návrat, avšak po roce 1948 až do své smrti oficiálně vyprojektoval již jen deset návrhů zahradních úprav. Zemřel 9. května 1961 v Praze ve věku 75 let.

Kumpánovo jméno je dodnes známo nejen u nás, ale i v zahraničí, především v Německu, kde vedle osobnosti Josefa Vaňka patří mezi nejznámější „československé“ zahradní

architektky dané doby. Je prokazatelně autorem téměř 1 400 plánů zahrad, parků, veřejných sadů, hřbitovů, sportovišť atd. Méně známá je však skutečnost, že byl po několik let členem a zároveň pokladníkem Svazu spolků pro okrašlování a pro ochranu domoviny v Čechách.¹⁹ Právě tato organizace mu umožnila být aktivním poradcem v okrašlování v rámci Čech, Moravy, Slezska a Slovenska.

Charakteristika jeho projekční činnosti

Kumpán přistup k členění půdorysu zahrady zaměřoval převážně formální linií a tím dosáhl využití všech částí, které sloužily zejména společenským potřebám, sportovním aktivitám a hospodářskému užitku. Pravidelné členění ploch zajišťoval systémem technických a vegetačních prvků. Kumpán vyrovnával terén do jednotlivých rovin pro zakládání kompozičních oddělení. Rovné pozemky cíleně modeloval za využití nízkých teras se záměrem vyhnout se jednotvárnému řešení. Charakteristické pro jeho zahrady bylo mnohoúrovňové řešení formálního půdorysu. Nízké terénní rozdíly běžně překonával pouze terénní modelací se zatravněným svahelem. Často navrhoval stavbu zídek s vegetační spárou (suché zídky) nebo se spárou vyplněnou tuhým pojídlem nebo svahe upravoval jako alpinum.

Cesty nejčastěji budoval metodou tzv. popískování v případech bez výraznějšího statického zatížení. Velmi často se v jeho projektech objevují i dlážděné cesty a plochy stavěné metodou suchého kladení. V zahradách malých rozloh uplatňoval cesty sestavené z jednotlivých nášlapných plochých kamenů nebo betonových desek pravidelných nebo nepravidelných formátů. Kumpánovým základním kritériem pro seskupování okrasných rostlin v zahradě se stalo jejich plánované působení v kompozici. Barvy žlutá, bílá a červená vzhledem k jejich působení v kompozici volil pro uplatnění v dálkových pohledech. Jednalo se např. o květinové skupiny před keřovými skupinami kolem travnatého prostoru bez přímého přístupu. Modré, fialové a růžové barvy naopak volil okolo odpočívadel a na rabatech doprovázejících cesty. Obdobný přístup volil také v případě dřevin. Dával přednost osazení záhonů jedním druhem na úkor kombinovaných sestav.²⁰

Josef VANĚK²¹

Stručná biografie

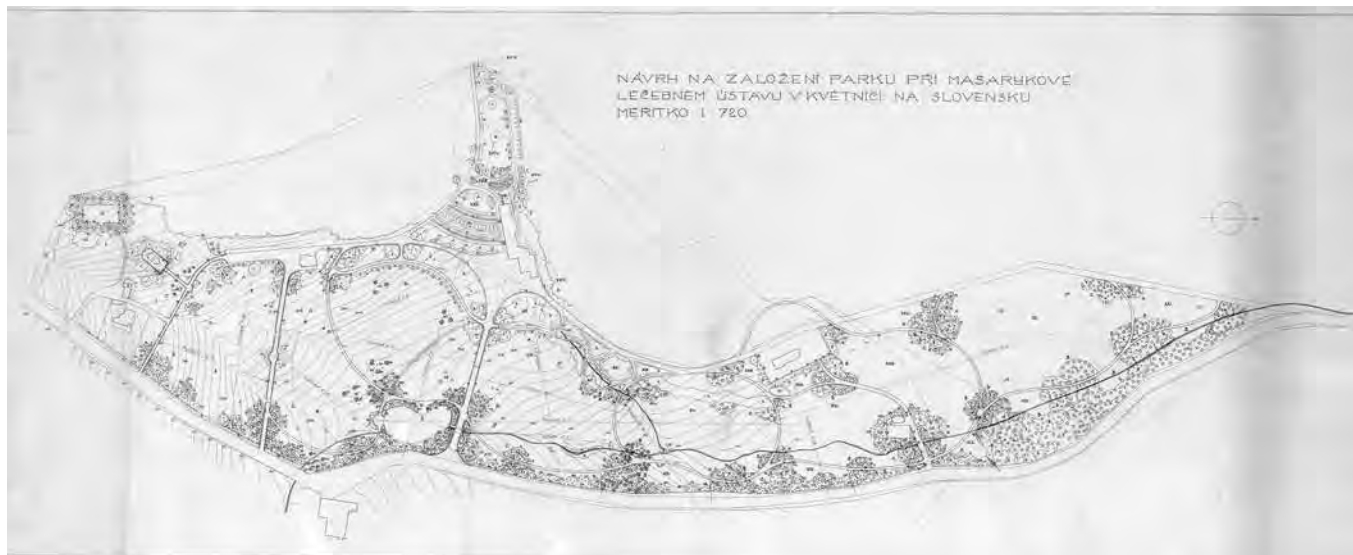
Josef Vaněk se narodil 6. února 1886 v Bukovině u Černilova v rodině malorolníka. V roce 1901 nastoupil do učení v zámeckém zahradnictví v Ratibořicích.

V roce 1902 odešel na praxi do zámeckého zahradnictví hraběte F. Thun-Hohensteina v Děčíně. V letech 1903 – 1904 získal další odborné vzdělání v zahradnických oborech na Zemském pomologickém ústavu v Praze-Tróji. Po absolutoriu nastoupil odbornou praxi v zahraničí na Pomologickém institutu v Reutlingenu a později na Vyšší státní zahradnické škole v Proskavě a jako vrchní zahradník v Gross Caminu v Braniborsku. Po jeho ná-

Foto: Soukromý archiv Josefa Vaňka.

Josef Miniberger, návrh na založení parku v areálu léčebného ústavu v Květnici u Popradu. Zdroj: Archiv Národního zemědělského muzea, inv. č. 2128/V/Z527.

vratu v roce 1908 krátce působil v Praze v redakci Českých zahradnických listů, ale potom přešel do redakce měsíčníku *Zahrada domácí a školní*, kterou vedl Karel Kudrna v Chrudimi. V letech 1910 – 1911 zde založil zahradnický závod i s projekční kanceláří pro zřizování zahrad. V roce 1915 narukoval a po vojenském výcviku odešel na bojiště, ve válce sloužil v rakousko-uherské armádě jako telefonista a to především na italské frontě. Po ukončení Velké války se začal intenzivně věnovat svému závodu. V letech 1921 – 1938 prožil jeho podnik vůbec největší rozkvět. Projektoval i během druhé světové války. Po válce se snažil obnovit věhlas svého závodu a začal opět projektovat několik desítek zahrad ročně. Bohužel po znárodnění podniku v roce 1949 již oficiálně neprojektoval, ale v několika případech se podílel na konzultaci projektů veřejné zeleně. V padesátých a šedesátých letech žil v ústraní, věnoval se přednáškové, osvětové a konzultační činnosti. Zemřel 9. září 1968 v Chrudimi ve věku 82 let.

Charakteristika jeho projekční činnosti

Za svůj profesní život navrhl oficiálně ve své projekční kanceláři přes čtyři tisíce projektů. Projekční činnost Josefa Vaňky je možné rozdělit do několika etap. První etapa představuje v jeho díle tzv. rané období tvorby vymezené přibližně léty 1905 – 1920. Byl ovlivněn tvorbou architekta Petra Behrense²² a pro něj typickými systémy dřevěných pergol s bílým nátěrem. Tyto konstrukce byly většinou osově symetrické a často korespondující se sochařskou výzdobou zahrady nebo byly doplněny stavbou altánu, či besídky. V prvotních návrzích Vaněk často uplatňoval zahlobené partery lemované bohatými květinovými záhony a skupinami keřů. V těchto případech se inspiroval tvorbou svého „velkého učitele“ Františka Thomayera. Akcentoval prostor parteru tvarovanými dřevinami kulovitěho či jehlancovitěho tvaru. Pokud prostorové členění či výměra zahrady neumožňovaly začlenit tento prvek (zahlobený parter), volil alespoň bohaté kobercové letničkové záhony, které byly komponovány pro pohled z vily, terasy apod. Z hlediska typologie návrhových objektů navrhoval Vaněk v raném období tvorby vilové zahrady, zahrady u rodinných domů, školní zahrady, úpravy prostranství u významných budov, úpravy prostranství u rekreačních objektů a sportovišť, úpravy náměstí a návsi. Druhá etapa je charakterizována největší projekční činností v letech 1921 – 1939

a lze ji považovat za vrcholné období tvorby jeho kanceláře. V tomto období převažoval méně okázalý parter. Kromě jeho formálního vymezení sítí cest býval v centrální ploše zatravněn a pouze po stranách rytmizován sloupovitými či tvarovanými koniferami, které mohly být střídány s konstrukcemi pro pnoucí růže. Po obvodu mohly být založeny rabatové záhony. V jeho závěru, v ose budovy, bývala i nadále situována symetrická zahradní stavba (besídka, altán, pergola, bazén, kašna). Průčelí vily a zahradní stavby bývaly zdůrazňovány (rámovány) symetrickou výsadbou stromů. Zásadním pro vrcholné období Vaňkovy zahradně-architektonické tvorby bylo hojné uplatnění peren, kterým věnoval zvláštní pozornost. Třetí etapa, tzv. pozdní období tvorby, můžeme ohraničit mezi léta 1940 – 1949.²³

Projekty českých zahradních architektů na Slovensku²⁴

Na území dnešní Slovenské republiky najdeme v současné době stále ještě několik desítek dochovaných důkazů o realizacích zahrad a parků vyprojektovaných Josefem Vaňkem, Josefem Kumpánem a Josefem Minibergerem v éře první Československé republiky s přesahem až do let po druhé světové válce.

U Josefa Minibergera zaznamenáváme slovenské projekty ve třicátých letech 20. století, mezi které patří dodnes

Projekční kancelář Josefa Vaňky v Chrudimi, 30. léta 20. století. Zdroj: Soukromý archiv Josefa Vaňky, negativy.

Josef Vaněk, zahrada pana Jána Hlineckého v Dolné Krupé (foceno v roce 1919, rok po založení zahrady). Soukromý archiv Josefa Vaňka.

zachovalé objekty areálu léčebného ústavu v Květnici u Popradu, který bezesporu patří mezi nejrozsáhlejší projekty své doby českého zahradního architekta na Slovensku, dále pak dodnes dochovanou zahradu a park JUDr. Jozefa Holúbka ve Svodově.²⁵ Miniberger ještě prokazatelně projektoval soukromou zahradu na pozemku č. 896, 897 a 898 v Dubnici nad Váhem a úpravu zahrady ing. Augustina Černého v Novém Městě nad Váhem. Je více jak pravděpodobné, že Miniberger projektoval více objektů v rámci dnešní Slovenské republiky, což lze vyhledat v objednávkách ve fondu Dendrologické společnosti Výzkumného ústavu Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví v Průhoncích.

O něco více projektoval na Slovensku Josef Kumpán. Co se týkalo soukromých zahrad, jednalo se o zahradní plány pro pana Koryčánka, MUDr. Sedláka, Dr. Závíšku, paní G. Buriánkovou-Závíškovou. Všechny zahrady se nacházejí či nacházely v okolí bratislavského hradu. Další soukromé zahrady vytvořil pro pana Smeringa v Červeníku a paní Čermákovou ve Skalici. Kumpán se také účastnil soutěží na zřízení hřbitovů v Prešově a Žilině. Podle terénního průřezu však k jejich realizaci nikdy nedošlo. V rámci zeleně veřejného prostoru se podílel na úpravě okolí závodu S2 IMUNA v Šarišských Michaľanech. Další dodnes dochovaná Kumpánova realizace náleží lidovému sadu „Na Svinských pažitách“ v Žilině. Dnes se park jmenuje Park Ľudovíta Štúra. Kumpánova stopa je ještě patrná i v okolí lázeňského domu ve Sliaci.

Oproti výše jmenovaným zahradním architektům architekt Josef Vaněk tvořil na slovenském území skoro dvě stovky projektů vilových zahrad, školních zahrad, nemocničních areálů, parků, sadů a nábřeží či sportovišť.²⁶ Dochovány jsou

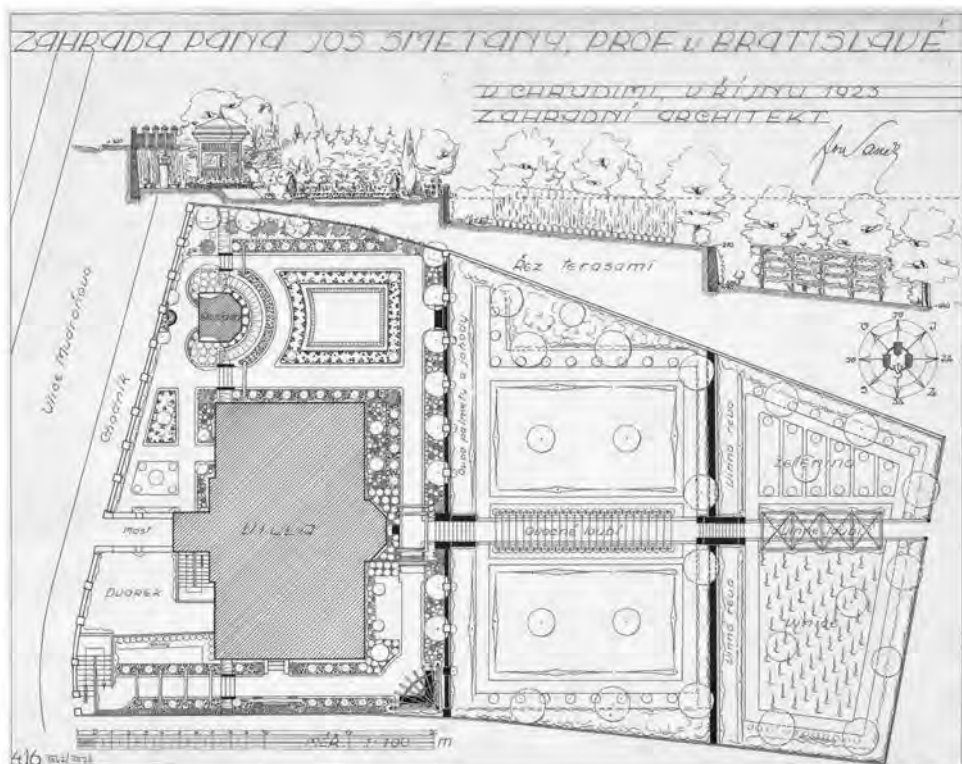
ale také zápisy objednávek na školní zahrady, nemocniční zahrady, farní zahrady, muzejní a botanickou zahradu, či lázeňské, rekreační a průmyslové areály atd.

V Dolní Krupé Vaněk v roce 1928 navrhl zahrady pro místní velkostatkáře pana Jána Fáboka a pana Jána Hlineckého. Po realizaci Hlineckého zahrady mu majitel napsal dokonce děkovný dopis. *Sděluji zdvořile, že jsem velmi spokojen s odborným, skutečně prvotřídním a jedinečným provedením zahrady a taktéž dodáním prvotřídního materiálu. Zahrada je krásná, respresentativní, obdivována celým okolím a tím důstojnou Vaší reklamou. Bohužel následkem stálého vedra, vzdor všemu polejvání a věnování veškeré péče, vyhy-nuly nám již některé věci, které budou se muset příštího roku doplnit. Zároveň vyslovuji Vám pane architektke naše přání, že bude nás velmi těšit, když nás aspoň příležitostně v brzku Vaší ctihodnou návštěvou poctíte a zahradu si osobně shlédnete. Těž vyslovuji tímto Vašemu panu zahradnímu inspektorovi J. Maclovi, za skutečně prvotřídní provedení veškerých prací, za jeho svědomitost, neúnavnost a ohromnou píli, naše největší díky a obdiv. Dolná Krupá, Ján Hlinecký.*²⁷

Příklady projektů českých zahradních architektů na Slovensku

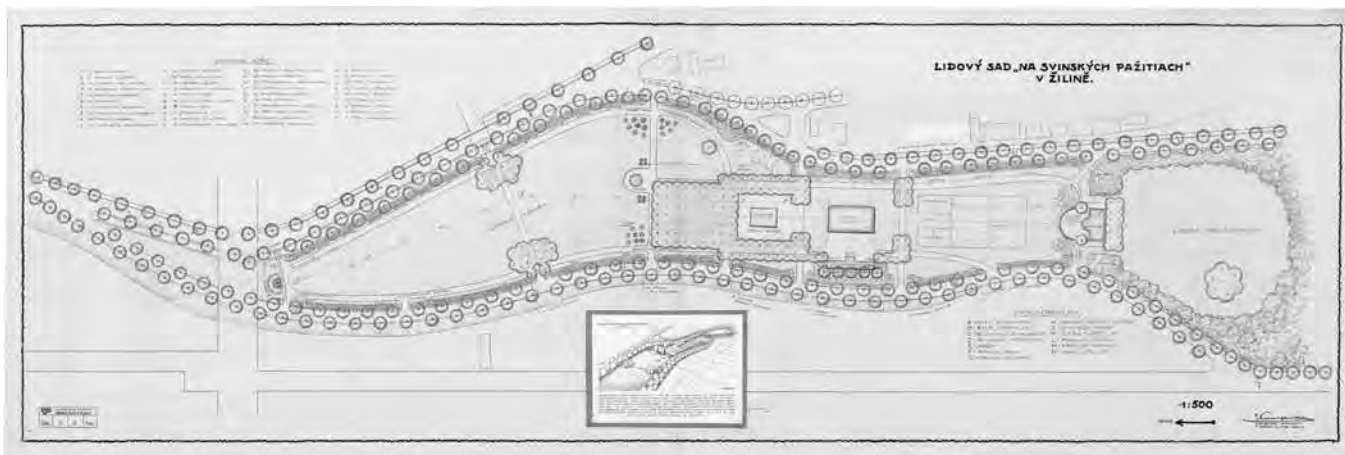
Soukromé zahrady

V roce 1923 Josef Vaněk navrhl pro profesora Josefa Smetanu zahradu ve svahovitém terénu. Výškový rozdíl vyřešil pomocí teras a schodišť a jak je patrné při hlavním vstupu do vily, navrhl několik okrasných záhonů a loubí. Naopak při dolejších vstupu naplánoval oblouky růží, které lemovaly přístupovou cestu, která byla na hlavní ose vily. Po stranách oblouků v celé jejich délce byla květinová rabata a na konci rohové odpočívadlo. Na hořejší jihovýchodní straně umístil besídku, za níž v její podélné ose na ploše

Josef Vaněk, návrh zahrady Josefa Smetany v Bratislavě (1923). Soukromý archiv Josefa Vaňka, inv. č. 3562/VI/22528.

Josef Kumpán, Lidový sad Na Svinských pažitiach v Žiline. Archiv Národného zemédeľského muzea, osobní fond Josef Kumpán, inv. č. 3562/V/Z2528.

navrhl zahĺoubený parter s rabaty rúží. Zadní část zahrady oddělil terasou.

Uprostřed je vchod do užitkové zahrady, ve které rostlo 50 kolmých kordonů, jenž vytvořilo ovocné loubí atd. Vaněk pro tuto partii zahrady navrhl dále: 11 vodorovných kordonů dvouramenných, čtyři jednoramenné, 19 palmet na zděných terasách, 24 zákrsků, 37 angreštů a rybízů stromkových, lískové ořechy, maliny, kdoule, mišpule, jahody a záhony pro zeleninu. Také součástí zahrady v návrhu byla vinice se 66 rostlinami révy vinné. Rozloha zahrady byla 1 450 m.²

Veřejná zeleň

Lidový sad „Na Svinských pažitiach“ v Žiline nebyl realizován podle Kumpánova projektu v plném rozsahu, bylo jím stanovené kompoziční pojetí dodrženo, včetně určující dendrologické skladby. S ohledem na vývoj dějinných událostí nebylo možné v plném rozsahu realizovat obsahovou náplň parku, která měla být charakteristická zejména sportovně-relaxační vybaveností a doprovodným zázemím (pavilon, bufet, toalety).

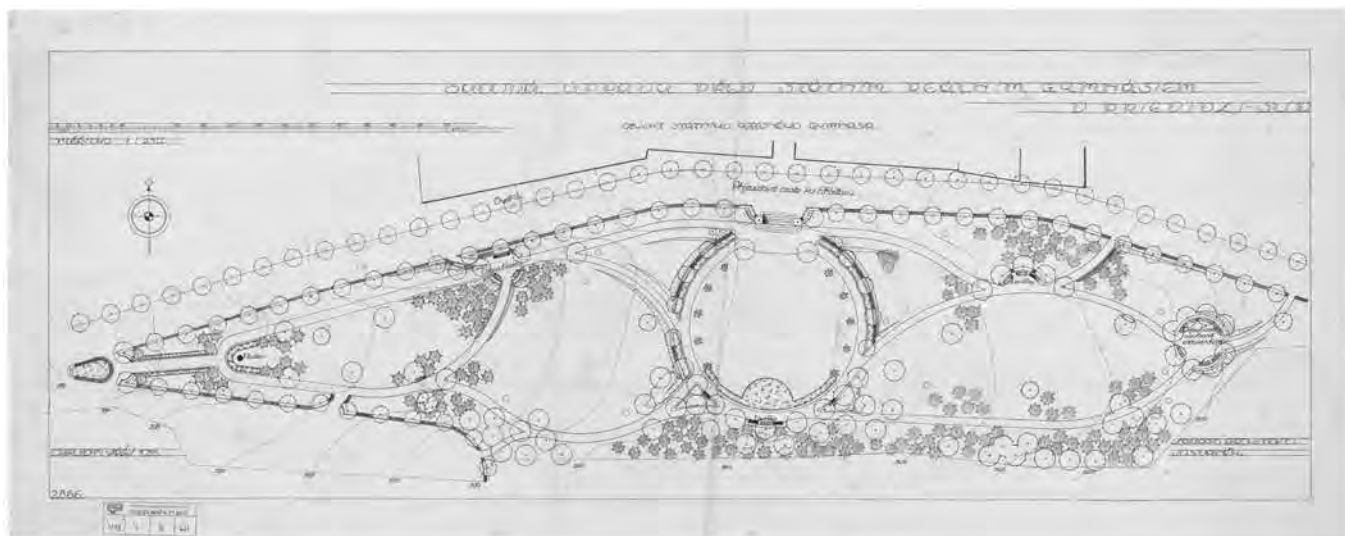
Konečná realizace se přiklonila k zjednodušené variantě řešení těchto aktivit. Projekt parku z roku 1936 výborně prezentoval moderní přístup k řešení obdobných prostorů v systému městské zeleně. Návrh v sobě pojmul všechny výše popsané požadavky. Bohužel výsledná realizace se nevyhnula konvenčním a v té době již zastaralým přístupům řešení kompozičního detailu. V parku se tak bylo možné po jeho realizaci běžně setkat s ornamentálními sezónními výsadbami

typickými pro přelom 19. a 20. století a první desetiletí 20. století. Tyto výsadby v parku přetrvávaly až do začátku druhé poloviny 20. století. Současný rozsah parku odpovídá historickým skutečnostem. Zcela zastavěna byla pouze nejnižší část parku (louka pro slavnosti). Přeměněno bylo také bezprostřední okolí někdejší zahradní restaurace Kamelia, která byla přestavěna v penzion. Historické trasování komunikací je z větší části zachováno s novými povrchy.

K dalším příkladům ozelenění veřejného prostoru v daleko menším rozsahu lze například uvést Vaňkův návrh na úpravu prostranství před gymnáziem v Prievidzi.

Příklady školních zahrad, zahrad ústavů a odborných institucí

Zájem o školní zahrady také zaznamenal zahradní architekt Josef Vaněk. Ve Vaňkově technické kanceláři pro zakládání zahrad se velmi často objevovaly žádosti měšťanských a obecních škol o založení školní zahrady. K Vaňkovým nejvýznamnějším slovenským projektům patřilo zřízení botanické či muzejní zahrady v Martině.²⁸ Dne 8. září 1933 bylo na výborovém zasedání muzea schváleno, že při nové budově vznikne botanická zahrada. Výbor se usnesl, že se bude jednat o parkovou úpravu, kterou vytvoří právě architekt Vaněk. Hned v roce 1933 se na tyto práce uvolnilo 5 000 Kč. Nová reprezentativní budova měla stát na pozemku, který měl 16 000 m², půdorys samotné budovy měl 2 000 m². Správa muzea zorganizovala celé investiční práce tak, aby mohla slavnostně otevřít budovu se zahra-

Josef Vaněk, úprava sadu před gymnáziem v Prievidzi. Soukromý archiv Josefa Vaňka, inv. č. 1018/V/Z611.

Botanická či muzejní zahrada v Martině (vyfoceno bezprostředně po realizaci). Soukromý archiv Josefa Vaňka, negativy.

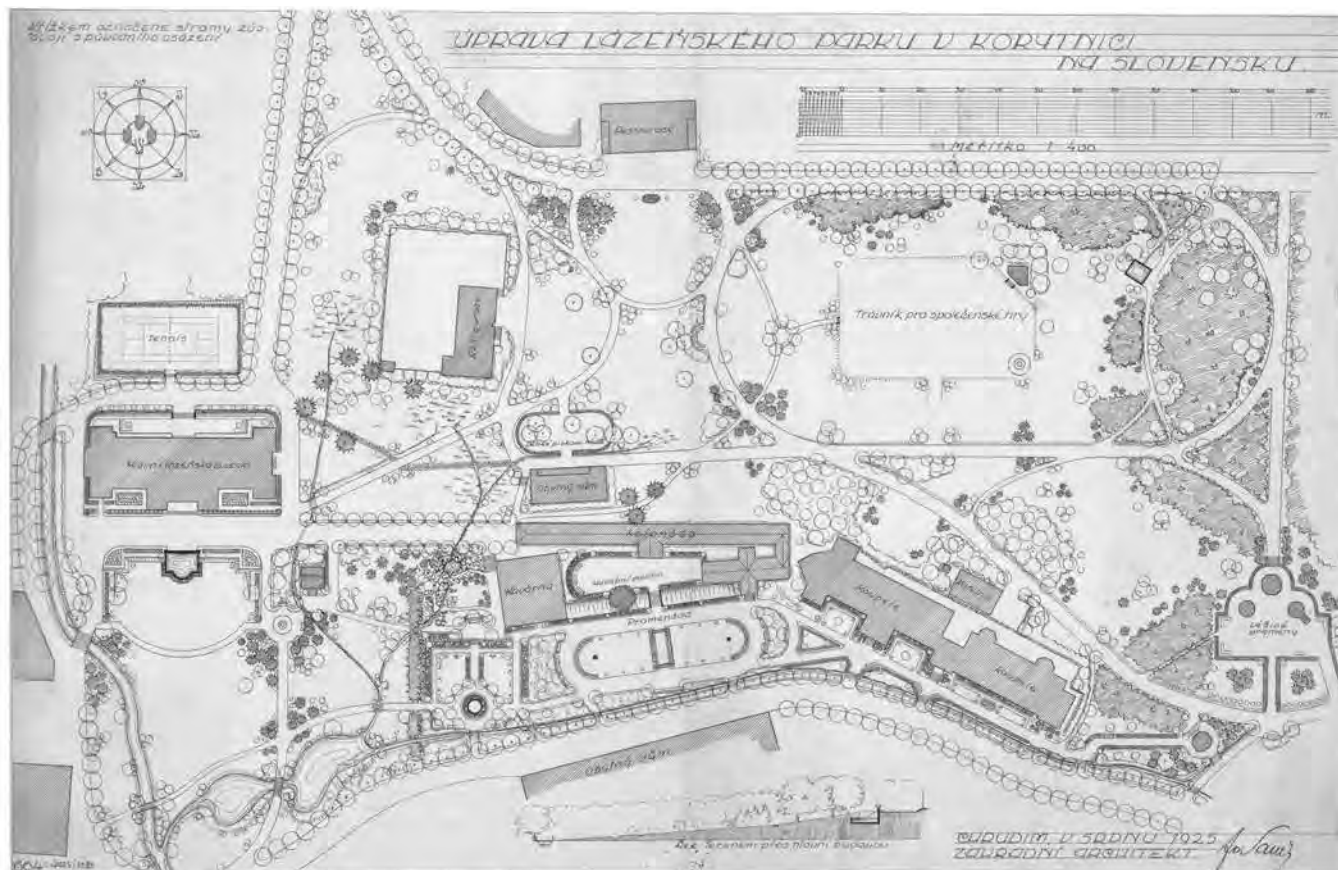
dou v roce 1938 v rámci velkých státních slavností. Zahrada se založila ještě před stavbou muzejní budovy, protože představitelé muzea chtěli, aby se při slavnostním otevření už jednalo o zarostlou plochu v plném květu. Hlavní náplní zahrady se staly čtyři základní body: ukázat návštěvníkům muzea slovenskou flóru, učit poznávat všechny druhy slovenské flóry, dát možnost každému, kdo si bude chtít zřídit zahradu, aby si uměl vybrat nejvhodnější květiny a aby si každý věděl rady, jak se o takovou zahradu má starat.

Celý náklad na zřízení botanické zahrady vyšel na 113 000 Kč. Z toho 20 000 Kč přispěla obec, 20 000 Kč kraj, 2 970 okres a v rámci rozpočtu muzea se našlo dalších 15 000 Kč, což ale nestačilo na celkovou částku. Nakonec Ministerstvo zemědělství poskytlo díky ministru Milanu Hodžovi subvenci v roce 1934 ve výši 150 000 Kč na botanickou zahradu a jiné potřeby muzea.

Příklady zeleně léčebných ozdravných a nemocničních areálů

Josef Vaněk vytvořil pro majitele horských lázní v Korytnici (dnes součást Liptovské Osady – Korytnice kúpele) dva návrhy, a to v roce 1925. Návrhy patřily k prvním lázeňským areálům, na kterých se Vaněk podílel. První návrh vypracoval pouze pro blízké okolí lázeňských domů cestou k pramenům (lázeňský park o rozloze 6 000 m²), bohužel se návrh nedochoval. Druhý návrh pro celý areál lázní č. 664 se dochoval a jedná se o situační zakreslení areálu o výměře 57 600 m².

V návrhu propracoval a především rozšířil stávající cestní síť, vytvořil novou hlavní promenádu, přepracoval koncept úpravy okolí pramenů a vytvořil několik menších parkových ploch tzv. „parčíků“ v romantickém pojetí. Dále se věnoval vodnímu systému toků či ploch – nádrží, a renovoval vodo-

Josef Vaněk, zahradně-architektonická úprava v Korytnici, 1925. Soukromý archiv Josefa Vaňka, inv. č. 3293/V/Z2280.

trysky. Součástí návrhů byla nejen úprava okolí lázeňských domů, ale také sportoviště (např. tenisový kurt – dnes pomník padlým), nechyběly plochy na ostatní sportovní aktivity či kulturní akce. V návrhu najdeme též úpravy okolí restaurací a kavárny – terasy nebo též dětské hřiště. Největší pozornost však pochopitelně věnoval osázení prostoru kolonády a promenády. Areál v současné době bohužel chátrá, podařilo se jen obnovit provoz stáčírny minerálních pramenů a rekonstruovat tyto objekty (pramen Vojtěch I., Vojtěch II., Žofie, Jozef a Anton).

Při projektování zahrady při košické nemocnici bral Vaněk ohled na to, jaké choroby se zde léčily. Např. respektoval, že při očních chorobách musí být stín a co nejvíce zeleně, proto zvolil husté osázení stromy i keři. Naproti tomu plicní choroby potřebovaly co nejvíce slunce a silný vzduch a z toho důvodu navrhnul vysázení jehličnatých stromů nízkého vzrůstu. Dětské oddělení také potřebovalo být obklopeno sluncem a prostorným pískovištěm a trávnikovou plochou, které jsou na Vaňkově plánu patrné. Středem celé zahrady po celé její délce od vstupní brány až k poslednímu pavilonu vedl hlavní ulici, napříč pak další dvě, spojující hlavní budovy nejkratší cestou.

Na léčbu plicních chorob po první světové válce se také zaměřila sanatoria a léčebné ústavy na Slovensku v oblasti Vysokých a Nízkých Tater, např. Masarykův jubilejní ústav v Květnici u Popradu, Sanatorium Dr. Szontagha v Novém Smokovci, Šrobárův ústav dětské tuberkulózy a respiračních chorob, rozsáhlý areál Sanatoria na léčbu TBC ve Vyšných Hágách, Sanatórium Dr. Guhra v Tatranské Polianci a řada dalších.

Závěr

Při charakteristice zahradně-architektonické tvorby konkrétního období je nezbytné vycházet zejména z dostupných historických literárních zdrojů, archivních materiálů a jiných historických pramenů vážících se k danému tématu. Zahradní umění je poměrně zranitelným uměleckým odvětvím a vlivem nedostatečné péče a neodborných zásahů téměř okamžitě podléhá skáze. Jeho následná obnova dle původního konceptu je značně komplikovaná, ne-li zcela vyloučena. Zahradní architektura pracuje s rostlinou jako ze základním prvkem díla zahradní a krajinářské architektury. Proto je po zániku konkrétního objektu velmi těžké simulovat překrytou původní strukturu. Z těchto a dalších důvodů je možné považovat archivní materiál, je-li k dispozici, za základní zdroj informací o konkrétním parku nebo zahradě. Prostřednictvím kontinuální badatelské činnosti se dokáže nashromáždit poměrně objemný zdroj historických pramenů, vážících se ke konkrétním dílům zahradní architektury ve vztahu k jejich autorům.

Je třeba však pamatovat na konečnou podobu díla, na kterou působilo několik činitelů. Poměrně značné rozdíly v pojetí zahradní architektury vykazovali samotní zahradní architekti, jejichž tvorba byla ovlivněna jak jejich vlastní filosofií, která se u některých tehdejších zahradních tvůrců diametrálně lišila, tak také přáním investorů a v neposlední řadě také aktuálními stanovištními podmínkami. Například zde u výše uvedených zahradních architektů byla jejich tvorba značně ovlivněna vlastním studiem v zahraničí, kdy přejímali mnohé tamní principy za vlast-

ní. Zjištěné skutečnosti umožňují tedy s poměrně velkou přesností charakterizovat principy tvorby konkrétních architektů sledovaného období a to nejen v rámci České republiky, ale i Slovenska. ■

¹ STEINOVÁ, Šárka. Česká zahradní architektura konce 19. století až 1. poloviny 20. století v zrcadle archivních pramenů. In *Paginae historiae: Sborník Národního archivu 24/1*. Praha: Národní archiv, 2016, s. 240-265.

² Např. Drážďany (1926, 1936), Paříž (1925), Essen (1929), Berlín (1933).

³ LESSER, Katrin. *Privatgärten: Gartendenkmale in Berlin*. Petersberg, 2009, s. 11-16.

⁴ Adam Gottlieb Hermann Muthesius (1861 – 1927) se podílel na výstavbě prvního zahradního města anglického typu v Německu, Hellerau v Drážďanech, které vyrůstalo v letech 1907 – 1913. Britský vliv se projevil i na Freudenbergově domě v Berlíně (1908). Navrhoval též technické stavby, z nichž radiostanice v Nauenu z let 1917 až 1919 patří k ryzím příkladům nastupující moderny. Z poválečných realizací jsou stylově či půdorysně nejbližší litoměřické vile domy v Berlíně-Charlottenburgu a v Pichelsbergu také z 20. let 20. století.

⁵ MUTHESIUS, Hermann. *Das englische Haus*. Berlin, 1904.

⁶ Peter Joseph Lenné (1789 – 1866).

⁷ Gustav Mexer (1850 – 1900).

⁸ LESSER, 2009, ref. 4, s. 11-16.

⁹ Blíže STEINOVÁ, Šárka. *František Thomayer. Život a dílo zahradního architekta*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2008, s. 103.

¹⁰ William Robinson (1838 – 1935).

¹¹ Willy Lange (1864 – 1941), německý zahradní architekt.

¹² ZÁMEČNÍK, Roman. *Vilové zahrady Otokara Fierlingera*. Kroměříž: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Kroměříži, 2016, s. 22-25.

¹³ Leberecht Migge (1881 – 1935), německý zahradní architekt, krajinář. Blíže BAUMANN, Martin. *Freiraumplanung in den Siedlungen der zwanziger Jahre am Beispiel der Planungen des Gartenarchitekten Leberecht Migge*. Halle: Trift-Verlag, 2002, disertační práce.

¹⁴ VANĚK, Josef. Sadovnictví XX. století. In *Zahrada domácí a školní*, 1913, VIII., č. 1, s. 9-12.

¹⁵ Blíže OTTOMANSKÁ, Stanislava – STEINOVÁ, Šárka. *Stopy českých zahradních architektů na Slovensku*. Kritický katalog. Praha, 2017, 196 s.; OTTOMANSKÁ, Stanislava – STEINOVÁ, Šárka. *Po stopách českých prvorepublikových zahradních architektů*. Kritický katalog. Praha, 2017, 183 s.; STEINOVÁ, Šárka – OTTOMANSKÁ, Stanislava – ZÁMEČNÍK, Roman a kol. *Zahradní umění první Československé republiky a její zahradníci*. Praha, 2017, 504 s.

¹⁶ Blíže OTTOMANSKÁ, Stanislava – STEINOVÁ, Šárka. *Život, doba a dílo zahradního architekta Josefa Minibergera (1878 – 1955)*. Praha, 2015, 211 s.; OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, *Stopy českých zahradních architektů...*, ref. 15, s. 25-47.

¹⁷ Blíže OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, *Stopy českých zahradních architektů...*, ref. 15, s. 51; OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, *Po stopách českých...*, ref. 15, s. 49-51.

¹⁸ Blíže OTTOMANSKÁ Stanislava – STEINOVÁ, Šárka. *Život a dílo zahradního architekta Josefa Kumpána (1885 – 1961)*. Praha, 2015, s. 303.

¹⁹ STEINOVÁ, Šárka – WAAGE, Vladimír. Historie svazu okrašlovacích spolků v Praze a jeho likvidace. In *Paginae historiae: Sborník Národního archivu 25/2 Dobrovolné organizace*, s. 225-253.

²⁰ Blíže OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, *Stopy českých zahradních architektů...*, ref. 15, s. 51-52; OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, *Po stopách českých...*, ref. 15, s. 55.

²¹ OTTOMANSKÁ, Stanislava – STEINOVÁ, Šárka. *Život a dílo zahradního architekta Josefa Vaňka (1886 – 1968)*. Praha, 2017, 308 s.

²² Peter Behrens (1868 – 1940), německý architekt a designér.

²³ Blíže OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, *Stopy českých zahradních architektů...*, ref. 15, s. 74-76; OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, *Po stopách českých...*, ref. 15, s. 93-94.

²⁴ Blíže OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, *Stopy českých zahradních architektů...*, ref. 15, s. 32-46, 53-66; 77-187.

²⁵ Blíže OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, *Stopy českých zahradních architektů...*, ref. 15, s. 33-40.

²⁶ Prehľad prác J. Vaňka na Slovensku pozri v článku S. Ottomanskej na s. 73-78.

²⁷ Soukromý archiv Josefa Vaňka, korespondence, Dolná Krupá, 1928, Ján Hlínecký zasílá poděkování za realizaci zahrady Josefu Vaňkovi.

²⁸ Martin – muzejní zahrada/botanická (Slovenské národní muzeum, č. p. 2116, rozloha 15 400 m², rozpočet 24 122 Kč.

Možnosti využití soukromých archivních zdrojů

Soukromý archiv zahradního architekta Josefa Vaňka v Chrudimi - objekty zahradního umění na Slovensku

STANISLAVA OTTOMANSKÁ

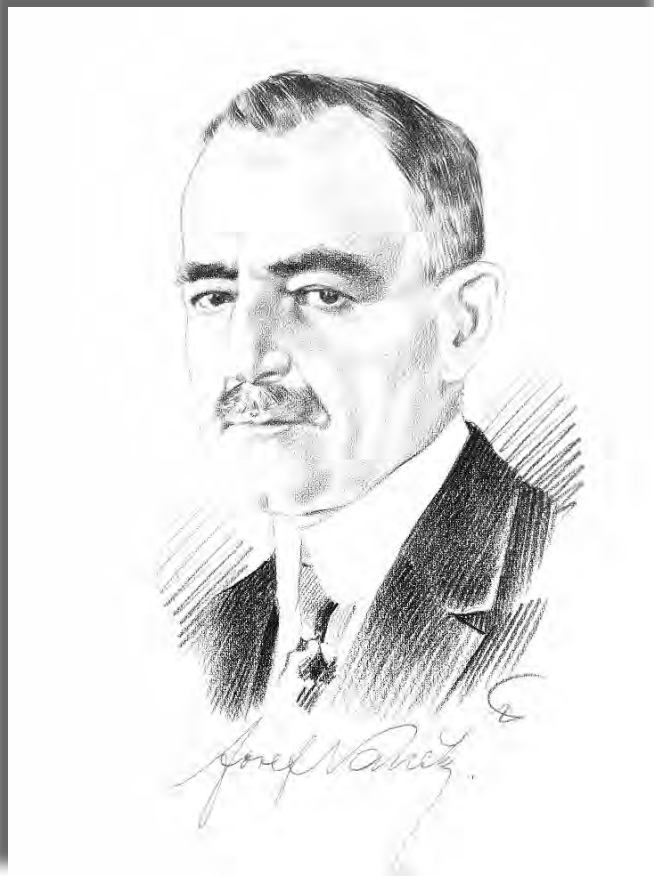
Úvod

Zahradního architekta Josefa Vaňka (1886 – 1968) řadíme bezesporu mezi významné osobnosti československého zahradnictví, ovocnářství, školkařství a zahradního umění. Josef Vaněk se ve svém profesním životě především proslavil jako zahradní architekt meziválečného období, slavné éry první Československé republiky. V roce 2018 uběhne právě padesát let od jeho úmrtí, ale také sto let od konce první světové války a též si připomeneme významných 100 jubilejních let od založení samostatného československého státu. Přesto nám stále chybí dostatek informací k této významné etapě dějin zahradního umění v tehdejší Československu, ať už z hlediska souborného – hodnotící obecně tehdejší stav zahradní a krajinářské tvorby, tak z hlediska personálního – hodnotící dané tvůrce a jejich činnost, ale také z hlediska regionálního – hodnotící např. dochované objekty zahradního umění v příslušných regionech či alespoň k těmto objektům dochované plány aj. (dnes regiony na území České republiky a Slovenské republiky). Autorka pro své bádání využila jedinečný archivní zdroj, soukromý archiv Josefa Vaňka v Chrudimi, a to díky několikaleté spolupráci potomků Josefa Vaňka, Národního zemědělského muzea v Praze a Ústavu biotechniky zeleně Zahradnické fakulty v Lednici Mendelovy univerzity v Brně.

Historický exkurz

Stručný životopis Josefa Vaňka¹

Josef Vaněk se narodil 6. února 1886 v Bukovině u Hradce Králové do rodiny malorolníka. Obecnou školu vychodil v Černilově v letech 1891 – 1895. Roku 1896 vykonal přijímací zkoušku na měšťanskou školu ve Smiřicích, avšak v roce 1899 jeho rodiče rozhodli, že přestoupí na učitelský ústav do Hradce Králové. Josef Vaněk se však rodičům vzepřel a rozhodl se raději vyučit zahradníkem. Vyučit se nejprve chtěl v zahradnictví hospitálu na Kuksu, ale tam mu bylo doporučeno zámecké zahradnictví prince W. Schaumburg-Lippe v Ratibořicích, kde také 1. srpna roku 1899 do učení nastoupil. Již v roce 1902 odchází na praxi do zámeckého věhlasného zahradnictví hraběte H. Thun-Hohensteina v Děčíně. V rozmezí let 1903 – 1907 získává další odborné vzdělání v zahradnickém oboru, a to na Zemském pomologickém ústavu v Praze – Troji, Pomologickém institutu v Reutlingenu (Badensko – Württenbersko) a též na Vyšší

Portrét Josefa Vaňka ve věku 40 let (J. Pětivoký). Zdroj: Soukromý archiv Josefa Vaňka, Chrudim.

státní zahradnické škole v Proskavě (tehdejší pruské Slezsko). Po národnostních peripetiích na škole v Proskavě odchází pracovat jako vrchní zahradník pro hraběte Stollberga na panství Velký Kanín v Braniborsku, kde měl na starosti 30 hektarový zámecký park a 20 hektarů ovocných školek, a j.² Z ciziny se natrvalo vrátil do Prahy v roce 1908, krátce působil v Praze jako člen redakce v Českých zahradnických listech, kterou vedl Ferdinand Macháček, dokonce i vyučoval odborné zahradnické předměty na zahradnických školách v Praze. Avšak ještě téhož roku se především z existenčních důvodů přesouvá do Chrudimi, kde přebírá redakci tehdejšího měsíčníku *Zahrada domácí a školní*. Do této doby vedl toto periodikum jeho budoucí tchán Karel Kudrna (1860 – 1950), který časopis založil v roce 1905. Vaněk radikálně změnil strukturu časopisu a začal ho vydávat jako čtrnáctideník pod titulem *Zahrada* (vydával jej od roku 1910 celých 36 let). Brzy potom založil *Zahradnickou bursu (První československá zahradnická burza)*, která vycházela 27 let. V roce 1910³ zakládá svůj školkařský závod a snaží se též již projektovat. Mezi životní zlomy daného období v osobní sféře pa-

Projekční kancelář Josefa Vaňka na přelomu 20. – 30. let 20. století.
Zdroj: Soukromý archiv Josefa Vaňka, Chrudim.

tří též vztah se slečnou Ludmilou Kudrnovou (1893 – 1970), dcerou Karla Kudrny, se kterou uzavírá Josef Vaněk sňatek dne 26. prosince 1912 v Chrudimi. Roku 1914 se manželům narodí dcera Ludmila Vaňková (1914 – 1984). Bohužel události první světové války zasáhly krutě nejen do rodinného života, ale i do plynulého vývoje profesní činnosti Josefa Vaňka, ať po stránce projekční, publikační, vydavatelské či školkařské. Ve válce slouží v rakousko-uherské armádě jako telefonista, se svým plukem se dostává až na ruskou i italskou frontu, díky zranění se vrací zpátky do Čech a zde již setrvává až do konce války. Po válce se snaží navázat v Chrudimi na předválečnou činnost. V roce 1918 se rodina rozrůstá o syna Vlastimila Vaňka (1918 – 1999) a v roce 1924 o Květoslava Vaňka (1924 – 2006). Josef Vaněk prožívá krásnou životní etapu v období let 1918 až 1938, kdy je úspěšný ve své práci a také se mu rozrůstá jeho rodina, stává se otcem a dědečkem. Je úspěšný, známý, cestuje a stýká se s řadou významných osobností společenského a kulturního života. Jeho závod má ve 30. letech 20. století již několik oddělení: školky okrasných dřevin a růží, školky ovocných stromů, perenařství, projekčně-technická kancelář pro zakládání zahrad, vazačství a květinářství, jiřiny, semena, vydavatelství, nářadí a zahradnické potřeby atd.

Projekty zahrnovaly zahrady domácí, vilové, školní, veřejné sady, úpravy hřbitovů, sportovní hřiště, střešní zahrady a j. Josef Vaněk se vypracoval ve svém oboru během několika let, už na počátku 20. let 20. století patřil mezi uznávané a celostátně známé odborníky. Jeho renomé utužily reference od spokojených klientů a zdařilé realizace jeho projektů, což podpořil i vydáním dvou klíčových publikací, a to České zahrady I. (1920)⁴ a České zahrady II. (1925).⁵ Byly to knihy s vysokým podílem obrazového materiálu, ať už se jednalo o ukázky a reprodukce plánů či fotografie z daných zahrad a parků, které byly obohaceny o odborný komentář autora. Vaněk v těchto publikacích představil téměř dvě stě svých projektů. Postupně pronikal do společensko-kulturních kruhů tehdejší společnosti nejen na Chrudimsku a ve východočeském regionu, ale také po úspěšné spolupráci s Ing. Milošem Václavem Havlem a jinými vlivnými podnikateli se dobře uchytil i v Praze a celém středočeském regionu.⁶

Veškeré úsilí však opět naruší válečné události a s vypětím všech sil se i v této době snaží Josef Vaněk za pomoci svých synů udržet úroveň svého závodu a přes všechna

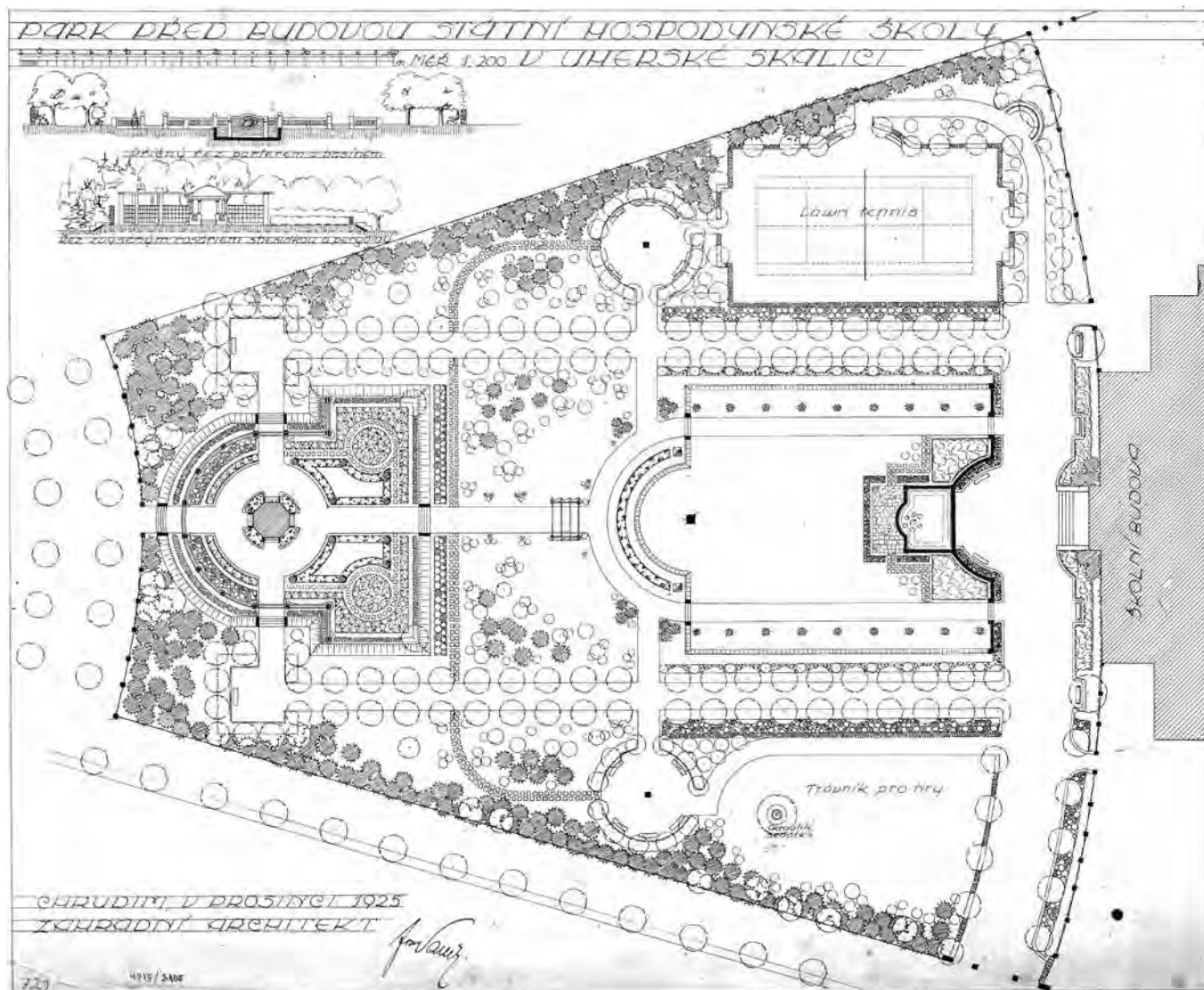
úskalí především ponechat v chodu oddělení školek okrasných dřevin v Chrudimi a peren v Píšťovech.⁷ Po druhé světové válce je projektů již velmi málo, ale nadále pokračuje ve své veřejné, osvětové a literární činnosti (např. v roce 1947 vydává X. díl Lidové pomologie, ad.). 10. srpna 1949 však dochází k znárodnění jeho závodu.⁸ Josef Vaněk odchází do ústraní, ale stále se věnuje přednáškové a konzultační činnosti. Rehabilitace se dočkal až v roce 1965, kdy v Chrudimi Místní národní výbor uspořádal oslavy jeho 80. narozenin a dále na III. sjezdu ČSZO v roce 1966 mu bylo uděleno nejvyšší ocenění za zásluhy o zvelebení ovocnářství a zahradnictví.⁹ Josef Vaněk umírá v Chrudimi dne 9. září 1968 ve věku 82 let.

Materiál a metody

Od roku 2013 až po současnost měla autorka a kolektiv pracovníků Národního zemědělského muzea a kolektiv pracovníků Ústavu biotechniky Zahradnické fakulty v Lednici Mendelovy univerzity v Brně možnost uskutečnit badatelskou činnost v soukromém archivu Josefa Vaňka a rodiny Vaňkových v Chrudimi. Dochovaný archivní fond Josefa Vaňka resp. pozůstalost lze rozdělit na: I. životopisný materiál (osobní doklady, deníky, osobní zápisy, aj.), II. korespondence, III. vědecké, odborné a literární spisy, IV. projektová dokumentace, V. firemní dokumentace, VI. ilustrační materiál, VII. dokumentace ostatních členů rodiny a VIII. ostatní dokumentace.¹⁰

Zpracování plánové dokumentace

Vaňkova plánová dokumentace vykazovala při prvním archivním průzkumu značné poškození, což vedlo autorku a skupinu odborníků z Národního zemědělského muzea a Národního archivu v Praze k rozhodnutí nejdříve provést odborný restaurátorský průzkum a zvolit vhodný postup pro zpracování a přípravu dokumentace k digitalizaci, aby nedocházelo k dalšímu nenávratnému poškození. Zahradní plány sice byly uloženy v ručně zhotovených původních lepenkových deskách, nicméně zpravidla menšího rozměru než samotné plány, což velmi poškozovalo okraje této dokumentace. Další problém nastal v použitém materiálu, který využívala projekční kancelář Josefa Vaňka. Plánovou dokumentaci vyhotovovali na papíru, průsvitkách, balícím papíru, prezentačních lepenkách rámovaných textilní páskou s kovovým závěsem a nalepeným kolorovaným plánem, nebo fotografií pro výstavní účely. Pokud byly některé plány kolorované, šlo výhradně o pastelové či vodové barvy. Z 90 % se však plány dochovaly na pauzovacích či transparentních technických papírech. Tento poměr je logický vzhledem k tomu, že se dochoval převážně matriční a skicový materiál, zatímco konečné tisky zůstávaly u zadavatelů projektů (tzv. „parádní paré“). Co se týkalo pauzovacího papíru, jednalo se o jeho různou kvalitu a provenienci v gramáži od 60 g/m² až po těžké tzv. oleáty gramáže 160 g/m² v barevné škále od čistě bílých po světle hnědá zbarvení, od hladkého povrchu po různou škálu zrnitosti. Formátově se zahradní plány pohybovaly ve škále A4 až C0 v násobcích, jednalo se o dokumentaci s délkou přes 260 cm. Z 80 % došlo k jejich chemickému poškození, protože plány prošly tzv. planografií, světlotiskovým kopírováním s čpavkovou patronou, nebo světlotiskovými stroji. Každý průchod planografií, či ručním kopírováním s čpavkem zvyšovalo křehkost pauzovacího papíru.

Návrh parku před budovou Státní hospodyňské školy v Uherské Skalici, Josef Vaněk, 1925, inv. č. 4218/V/Z/3105.

Další problém nastal při identifikaci. Přestože plány byly číslovány a existuje k nim již zmiňovaná kniha plánů, pravděpodobně je Josef Vaněk tematicky rozčlenil na půdorysné plány zahrad, axonometrie, varianty, předzahrádky, perenové osázení atd., čímž došlo k jakémusi „rozbití“ jednotlivých objektů. V knize plánů je pouze uveden vždy zadavatel, datum, číslo plánu, ale chybí počet plánů ke každému objektu. Plánová dokumentace zpracovávaného objektu většinou mohla obsahovat vlastní půdorysný plán, axonometrický nebo jiný pohled na objekt, vrstevnicový plán, plán osázení, část dokumentace jako je plán perenových záhonů, plán předzahrádky, plán jiné varianty, skici, náčrty, kontrolní nebo prezentační tisky, plán domu, u něhož byla plocha zahrady zakládána.

Vzhledem k popsanému poškození a množství dokumentace nebylo možné plány předem roztřídit.¹¹ Z toho důvodu došlo ke zvolení metody evidence objektů při postupném zpracování zvolením alfanumerického kódu číslování plánů, který byl vyplňován do razítka na plánu před digitalizací. Po zanesení všech základních údajů do evidenční knihy byly údaje vloženy do SW systému Bach pro sbírku map a plánů.¹² Plánovou dokumentaci se dalo slučovat pro objekty pomocí fultextového vyhledávání. Takto zpracovanou plánovou dokumentaci pak šlo již předávat ke skenování a zpracování dat. Po naskenování došlo k uložení originální plánové dokumentace do jednotlivých desek s chlopněmi.¹³

Postup při identifikaci zahradně-architektonických objektů

V rámci plánové dokumentace Josefa Vaňka šlo identifikovat základní údaje: **autor plánu**, **místo** (lokalita, pro kterou byl objekt projektován – náměstí, veřejný park, nemocnice, hřbitov, vilová lokalita v konkrétním městě nebo obci), **stavebník (investor, objednatel, zadavatel)**, pro kterého byl objekt projektován, **rok** (datum vytvoření konkrétního zahradního plánu, není totožná s rokem realizace).

Je nutné podotknout, že identifikace zahradně-architektonických objektů se stala zásadní pro realizaci následujících kroků, které předcházely fyzickému terénnímu průzkumu objektů.¹⁴

Základním údajem pro lokalizaci neboli pro určení konkrétní polohy objektu v sídle či krajině je **místo** zjištěné analýzou identifikačních údajů ze zahradní plánové dokumentace prostřednictvím předchozího kroku. Lokalizace konkrétního objektu v sídle nebo krajině se provedlo několika základními způsoby:

a) prostřednictvím dálkového průzkumu území za využití mapových serverů

Základním předpokladem pro realizaci tohoto kroku je existence zahradní plánové dokumentace. Pokud není k dispozici, ale současně existují jiné archivní materiály (fotografie, perspektivy) je možné pokusit se identifikovat

objekt např. prostřednictvím interpretace skladebních prvků kompozice (vegetační skladba, výrazné technické prvky – formální bazén a j.) dálkovým průzkumem území. Identifikační údaj **místo**, označující lokalitu (město, obec, část obce, vilová čtvrť), pro kterou byl projekt pořízen, se využije pro realizaci dálkového průzkumu území veřejně přístupným mapovým serverem, kterým se vyhledá konkrétní lokalita. Pro toto vyhledávání je vhodné využívat mapových serverů, které umožňují dálkově studovat území ve stavu historickém (50. léta 20. století) a současně ve stavu aktuálním. S ohledem na chybějící zpřesňující údaje o poloze objektu (ulice či číslo popisné) je následný proces přesného určení místa závislý na mnoha faktorech:

- **individuální zkušenosti zpracovatele** (zejména znalost zpracovatele obvyklých kompozičních a materiálových projevů konkrétních funkčních typů zeleně),

- **vypovídající hodnota historické plánové dokumentace** (její přesnost, reálnost provedení, kvalita, která je zásadní srovnávacím materiálem při lokalizaci objektu),

- **charakteristické znaky návrhu objektu** (např. tvar pozemku, jeho atypičnost, orientace vůči světovým stranám, plošný rozsah),

- **typ a charakter vyhledávaného objektu** (zejména jeho plošný rozsah – čím má lokalizovaný objekt menší plošnou výměru, tím je v terénu hůře lokalizovatelný),

- **zastoupení a pestrost skladebních prvků kompozice** (např. použití dřevin, použití dřevin exotických a výrazně vybarvujících, nápadné stavební objekty, vedení cestní sítě a j.),

- **charakter území, pro které byl projekt pořízen** (jde např. o urbanistické a morfologické vlastnosti území – městský park ve vysoce urbanizovaném území je lokalizovatelný poměrně snadno, vilová zahrada v obdobném území je takřka nelokalizovatelná, objekty realizované v rovinatě, zemědělské krajině se lokalizují poměrně snadno,

objekty realizované v horských a podhorských oblastech nesnadno).¹⁵

b) prostřednictvím přímé korespondence s dotčenými úřady a veřejnými institucemi, které mají vazbu na lokalitu

Tento postup se využil zejména v případech, kdy nebylo možné přesvědčivě lokalizovat objekt prostřednictvím předchozího bodu. Proces předpokládal oslovení různých institucí (muzea, galerie, archivy, a j. či zainteresovaných fyzických osob kronikářů, pamětníků) s žádostí o pomoc při lokalizaci objektu za účelem veřejně prospěšné aktivity (např. studium národní kulturní identity).

c) přímým terénním průzkumem lokality (vizuální průzkum)

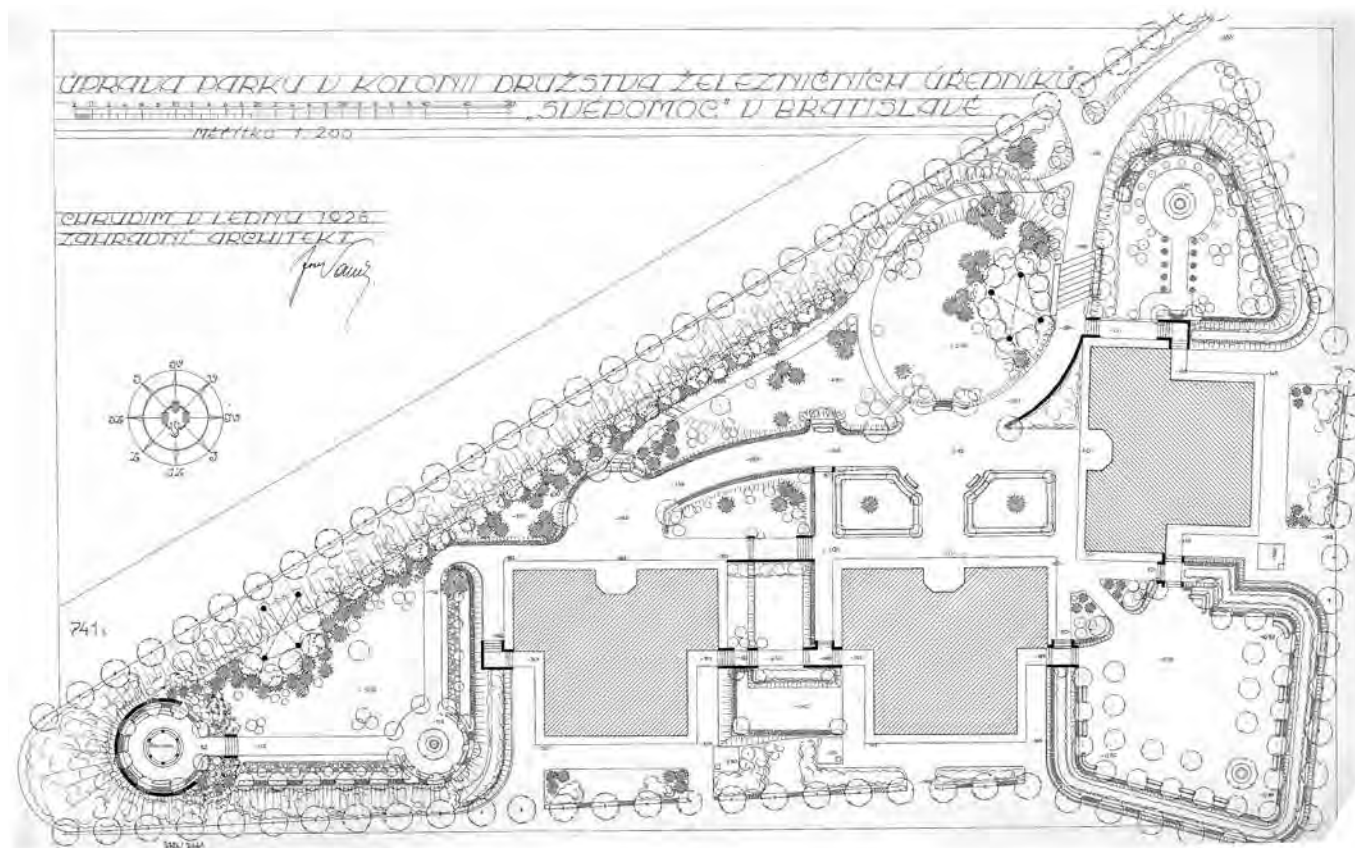
Místopisné určení objektu zjištěné ze zahradní plánové dokumentace či jiných archiválií umožňovalo v odůvodněných případech realizovat také přímý terénní průzkum lokality. K tomuto způsobu lokalizace objektu lze přistoupit pouze v případech, kdy není možné lokalizovat objekt podle prvního či druhého způsobu. Při aplikaci přímého terénního průzkumu bylo nutné počítat s řadou specifických okolností, které proces fyzické lokalizace objektu v terénu komplikovaly.

Jednalo se zejména o:

- **rozsah zkoumané lokality**, v případě malých obcí či řídké osídlených oblastí je proces přímého průzkumu možné realizovat s poměrně velkou pravděpodobností úspěchu, ve městech či rozsáhlejších oblastech je aplikovatelný s nízkou pravděpodobností úspěchu,

- **charakter lokalizovaného objektu**, objekty větších plošných výměr nebo charakteristické nevšedním zastoupením skladebních prvků kompozice bylo možné v lokalitě dopátrat snáze než ty, které nevybočují z běžné produkce.

K lokalizaci objektu in situ bylo možné využít také do-

Návrh sadovníckých úprav pro družstvo Svěpomoc v Bratislavě, Josef Vaněk, 1926, inv. č. 3726/V/Z/2661.

Návrh zahrady pro Dr. P. Fábryho v Bratislavě, Josef Vaněk, 1926, inv. č. 5000_1_0269.

provodné interpretační pomůcky, jejichž aplikace zjednodušila proces a kladně ovlivnila výsledky. Za doprovodné interpretační pomůcky při realizaci přímého terénního průzkumu lze považovat aplikaci:

- **znalostí o uplatňovaných skladebních prvcích kompozice** (použitém sortimentu dřevin, typické zahradní stavby) v konkrétním objektu,
- **obecných znalostí o uplatňovaných skladebních prvcích kompozice** (technické, vegetační) **konkrétním architektem obecně, či v konkrétních jím projektovaných objektech,**
- **znalostí o stavební architektuře, ke které objekt přilhal** (funkcionalistická stavba, art deco, rondokubismus a j.).

d) lustrace přijetí objednatel plánu z pozemkových knih

Jednou z posledních možností, jak dohledat dané objekty jsou tzv. lustrace daného příjmení majitele z pozemkových knih na příslušném katastrálním úřadě. Jedná se však o zpoplatněné správní řízení při příslušné pobočce katastrálního úřadu, které je finančně nákladné a vyžaduje před započítáním práce specialisty oddělení pozemkových knih dostatek informací typu: příslušný katastr, přesné jméno a příjmení majitele nemovitosti, druh nemovitosti, rok aj. Pokud toto neznáme přesně, jsou např. lustrvány všechny osoby daného příjmení, což např. u příjmení Hájek je velmi početná skupina osob, která je v řízení v plném rozsahu zpoplatněna.

Identifikace současného vlastníka zahradně-architektonického díla

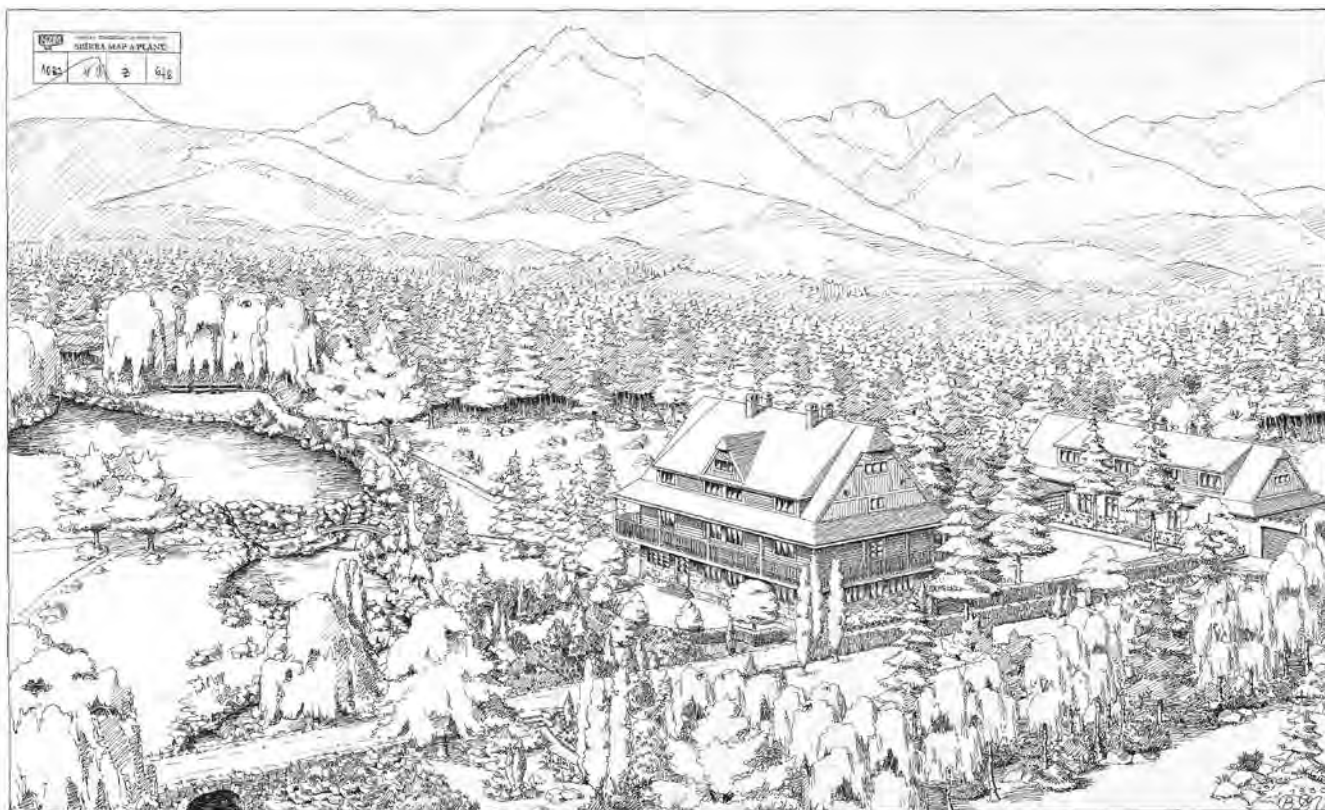
S ohledem na to, že významným projevem prvorepublikové zahradně-architektonické tvorby bylo navrhování objektů určených privátním účelům, bylo nutné v rámci přípravných kroků předcházejících realizaci terénního průzkumu identifikovat současného majitele objektu a vyjednat s ním podmínky realizace terénního průzkumu. Tento proces

odpadl v případech mapování veřejně dostupných objektů zeleně. Žádoucí bylo proces realizovat také v případech, kdy v objektu sídlí nebo ho spravuje některá z veřejných institucí. Bylo nutné mít na paměti respekt k soukromému vlastnictví a také to, že některé areály a zahrady mohou být v současnosti užívány specifickým způsobem, což může vyloučit nebo velmi znesnadnit jeho mapování (objekty ve vojenských újezdech, objekty diplomatů a vlády, ústavy se speciální péčí – sanatoria pro drogově závislé a j.). Jakmile byl podle výše uvedených bodů lokalizován objekt v sídle nebo v krajině – v konkrétním katastrálním území obce, následovalo prostřednictvím portálu nahlížení do katastru nemovitostí a provedení přesné lokalizace až na úroveň jednotlivých parcel, na nichž se předmět zájmu rozkládal.

V rámci tvorby databáze identifikovaných a lokalizovaných zahradně-architektonických objektů byl vyhotoven pracovní tabelární přehled, který obsahoval všechny relevantní údaje o jednotlivých objektech určených k budoucímu terénnímu mapování. Do přehledu se zapisovala všechna dostupná data, která byla identifikována analýzou archivních pramenů (letopočty, autor, název plánu, místo, zadavatel a j.). Po přesné lokalizaci objektu v daném území a identifikaci současného vlastníka, byly ke každému objektu přidávána další data – současná lokace, současní vlastníci a jiné informace důležité pro badatelskou činnost (kontakty a pod.).¹⁶

Projekční činnost Josefa Vaňka na Slovensku v první polovině 20. století

Na území dnešní Slovenské republiky najdeme v současné době stále ještě několik desítek dochovaných důkazů o realizacích zahrad a parků vyprojektovaných Josefem Vaňkem v éře společného československého státu v první polovině dvacátého století. Jedná se konkrétně o projekty, které vznikly v těchto dvou časových intervalech, a to: *první období* (1920 až 1939) a *druhé období* (1945 až 1949).¹⁷ V knize

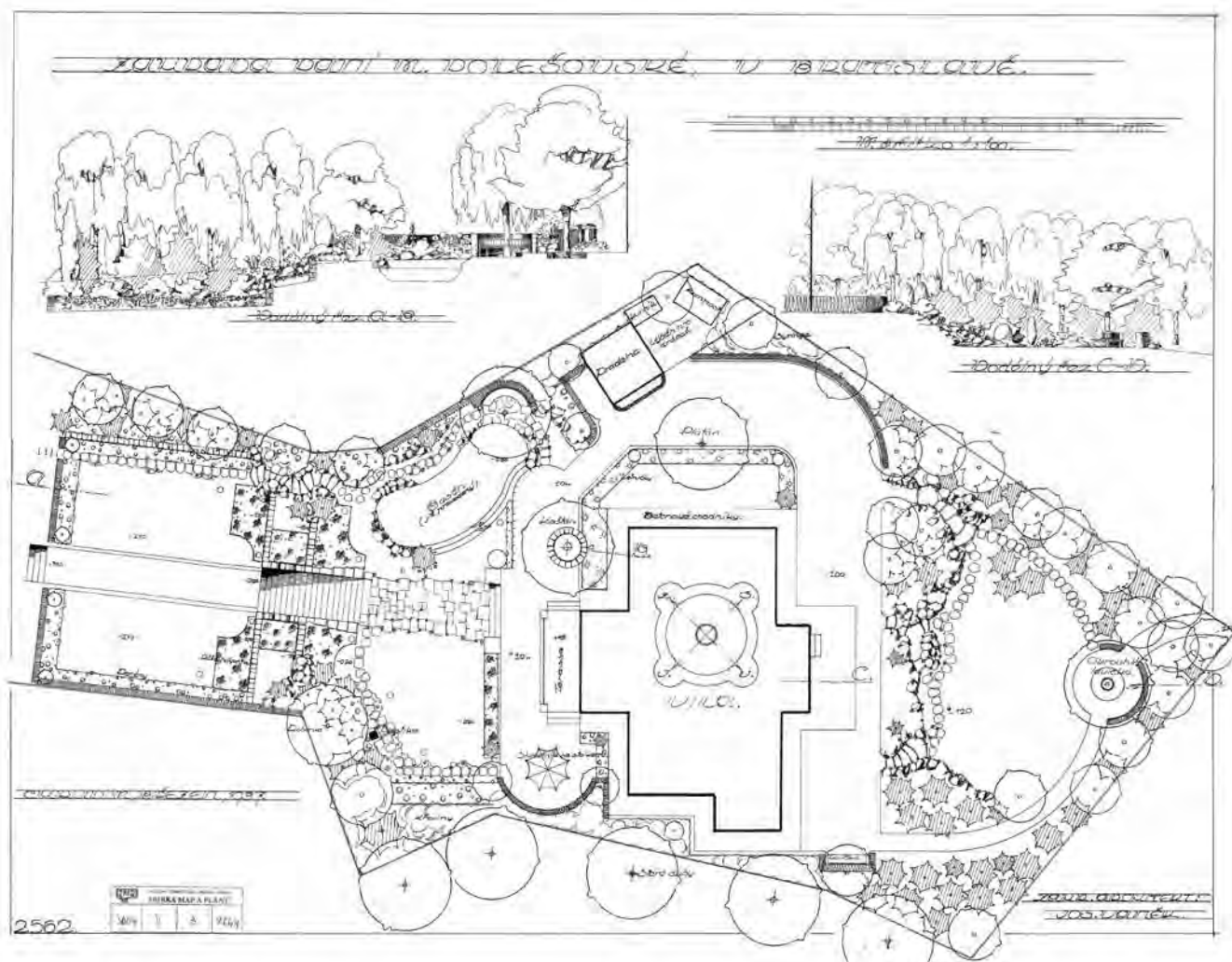
Návrh sadovnických úprav okolí horské chaty v obci Štôla, Josef Vaněk, 1930, inv. č. 1087/V/Z/678.

plánů Josefa Vaňka v Chrudimi bylo zaznamenáno 210 objednávek zadavatelů ze Slovenska a k těmto objednávkám je do současnosti z tohoto počtu dochována více jak polovina originálních návrhů (135 návrhů). Většinou se jedná o objednávky návrhů na založení, obnovy a úpravy rodinných či vilových zahrad. Dále jsou zaznamenány objednávky pro veřejný sektor na projekty veřejných prostranství, parků, sadů a nábřeží či sportovišť. Dochovány jsou, ale také zápisy objednávek na školní zahrady, nemocniční zahrady, farní zahrady, muzejní a botanickou zahradu, či lázeňské a rekreační areály, ale i průmyslové areály atd. V prvním období (1920 až 1939) Josef Vaněk vyprojektoval 180 návrhů během dvou desetiletí. Soukromé zahrady tohoto období projektuje Josef Vaněk pro významné podnikatele, obchodníky, ředitele státních institucí a podniků, zaměstnance státních drah, stavitele, architektky, lékaře, právníky a osobnosti kultury a společenského dění. Za zdařilé a realizované projekty soukromých zahrad lze uvést zahradu továrníka Jana Pálky z roku 1920 a zahradu doktora J. Stodoly z roku 1921 (obě zahrady v Liptovském Mikuláši), zahradu primáře MUDr. Josefa Urama v Košicích (1923), zahradu správy starobystrického lesního průmyslu v Čadci u Staré Bystrice (1922), zahradu stavebního rady Ing. Jana Němečka v Bratislavě (1923), zahradu vrchního městského inženýra Igora Ruppeldta v Bratislavě (1923) a zahradu profesora Josefa Smetany v Bratislavě (1923). Velmi nevšedním je soubor deseti soukromých či družstevních zahrad drážních zaměstnanců nacházející se v České a Moravské ulici v Košicích (1923 až 1924), návrhy těchto menších zahrad vytvořil J. Vaněk pro tyto zadavatele: Ettel, Č. Friedrich, B. Jelínek, Novák, J. Pařízek, Ing. Prošek, E. Riess, V. Simbartl, M. Sitár a J. Staněk. Nelze ještě v této oblasti opomenout návrh zahrady stavitele Krupky v Košicích z roku 1923 a návrh zahrady pro paní Š. Seifertovou z roku 1930. Z druhé poloviny 20. let 20. století stojí za zmínku návrh zahrady pro Dr. Karla Pekelského v Žilině (1925), jehož

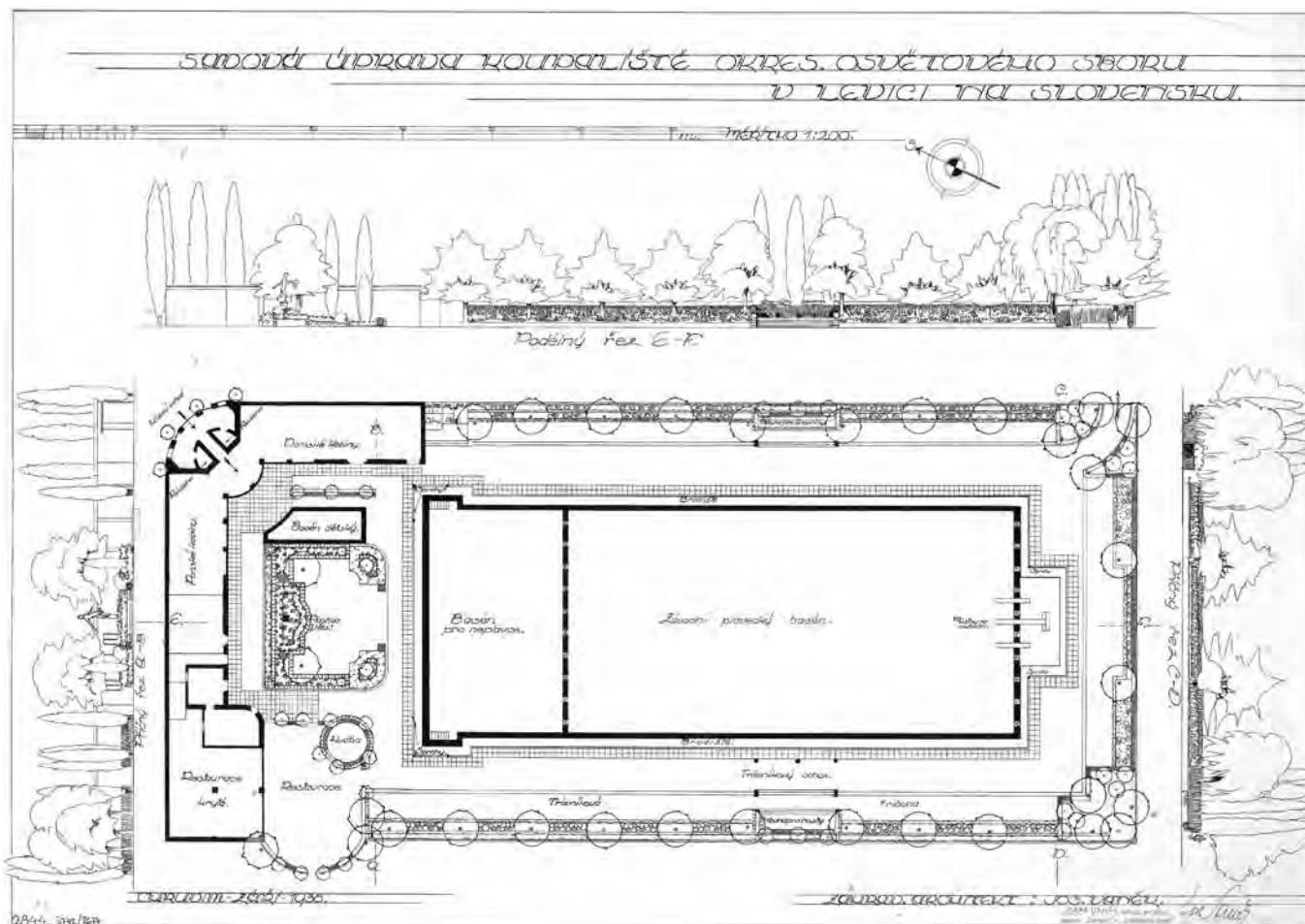
zahrada byla součástí výstavby kolonie „Domov“, návrh zahrady Karla Tomka v Karlově Vsi u Bratislavy z roku 1925. V roce 1926 vytváří Vaněk návrhy pro družstvo „Svépomoc“ na menší kolonii družstevních domků se zahradami o celkové výměře 7 820 m² v Bratislavě, stanovený rozpočet v tehdejší měně byl 23 574 korun. Dále následují pro Josefa Vaňka velmi prestižní zakázky pro významnou bratislavskou klientelu, a to návrhy vilové zahrady pro JUDr. Pavla Fábryho v Bratislavě (1926), ve kterých můžeme najít i prostor dětského hřiště či ze stejného roku Vaňkův návrh vilové zahrady inženýra Julia Runta v Bratislavě. V roce 1927 se jedná o návrh zahrady stavitele Josefa Berného též nacházející se v Bratislavě. V Dolní Krupě Vaněk v roce 1928 navrhuje zahrady pro místní velkostatkáře Jána Fáboka a Jána Hlineckého (dodnes zachován segment zahrady). Na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století následovala ve Vaňkových projektech éra malých, v členění kompozičně jednoduchých zahrad u vilek a rodinných domů, klienti většinou pocházeli z intelektuálních kruhů či se jednalo o obchodníky a státní zaměstnance. Za příklady zahrad lze uvést např.: zahrada MUDr. Václava Bašuse v Trnavě (1928), zahrada vládního rady J. Mezníka v Bratislavě (1928), zahrada lékárníka Ferdinanda Ballo v Liptovském Mikuláši (1929), zahrada profesora Jána Hlavatého v Horné Dubové (1929), zahrada Karla Klapky v Bratislavě (1929), zahrada Rudolfa Turečka v městě Hurbanovo (1930), zahrada Stanislava Suchánka v Bratislavě (1930), zahrada Josefa Duška v Bratislavě (1930), zahrada Antonína Šimka v Prievidzi (1930), zahrada Antonína Spurného v Bratislavě (1930), zahrada Dr. Dušana Makovického v Bratislavě (1930), zahrada vládního komisaře doktora Daxnera v Rimavské Sobotě (1931), zahrada doktora Dezsó Fazekase v Tornali (1931). Mezi klienty Josefa Vaňka, pro které navrhoval privátní zahrady na Slovensku ve třicátých letech patřili: Samo Argay v Krupině (1932), František Stránek v Michalovcích (1933), notář Josef Huňák v obci Salka (1934),

JUDr. Vojtěch Glück v Michalovcích (1934), major v. v. VI. Teršl v obci Bíňa (1934), ředitel školy Ignác Kováč v Madunicích u Leopoldova (1935), majitel zahradnického závodu Ján Molitor v Trenčanské Teplé (1935), geometr Ing. Vojtěch Večeřa ve Zvolenu (1935), JUDr. Hynek Hromada a Karel Joch v Bratislavě (1936), Pavol Rázus v Liptovském Mikuláši (1936), poštovní Václav Klikar v Lemešanech (1937), inženýr J. Wait v Bratislavě (1937), ředitel spořitelny Jan Kukliš a Elma Schulzová v Trnavě (1937), či Alžběta Gwerková-Göllnerová v Banské Štiavnici (1939). V prvním období svého působení na Slovensku měl Josef Vaněk poměrně dosti rozmanitou škálu projektů z hlediska různých funkčních typů zeleně. Školní zahrady Josef Vaněk navrhuje v tomto období v těchto lokalitách: Trnava (1924), Stará Turá, Zvolen a Skalica (1925), Píla, Haniska, Lučenec (1928), Sučany (1929), Gajary (1930), Budmerice (1932), Svrčinovec, Lozorno (1935), Jabloňovce, Devín a Smižany (1937), Skalica a Prievidza (1938). Pochopitelně ani v projekci návrhů pro veřejný sektor nezůstává Josef Vaněk pozadu a spolupracuje s řadou slovenských měst a obcí, např. s Okresním úřadem v Nových Zámcích (1936 až 1938). Též je výrazná jeho stopa ve veřejné zeleni města Prievidza, kde působil opakovaně v roce 1938. Vaněk utvářel náměstí, návesi či okolí kostelů a významných budov, pomníků a j. po celém Slovensku, ať ve městech, tak na venkově, například lze uvést: kostelní parčík (1930) a okolí Masarykova kulturního domu v obci Vrable (1938), cvičiště tělovýchovné jednoty Sokol v obci Chocholná (1937) a projekt veřejného koupaliště v Levicích (1938), který byl vypracován pro místní

osvětový sbor. Mezi projekty patřily i návrhy na pomník prezidenta T. G. Masaryka v Nitře (1927) a Štefánikův pomník v Prievidzi (1938). Zcela mimořádný byl projekt pro Slovenské národní muzeum v Turčianském Sv. Martině, jehož součástí bylo vytvoření návrhu pro nástupní prostor a předprostor budovy muzea, ale také založení sbírkové botanické zahrady muzea (1932 až 1934). Josef Vaněk díky osobním kontaktům s primářem košické nemocnice MUDr. Josefem Uramem vytváří v roce 1921 návrh pro státní nemocnici v Košicích a v roce 1936 ještě pro areál nemocnice pro okresní nemocenskou pojišťovnu v Trnavě. V roce 1925 je osloven správou lázní v Korytnici – kúpele na vypracování přeměny lázeňského areálu místních lázní. V lázeňském prostředí navrhuje areál tzv. Učitelského domova v Trenčianských Teplících (1936 a 1948). Vaněk projektuje též ve 30. letech 20. století restaurační a kavárenské zahrady, areály hotelů, horských chat a penzionů. Zcela odlišné jsou jeho návrhy pro průmyslové areály např. Slovenské papírny Tatra v Ružomberku (1938). Ve druhém období (1945 až 1949) Josef Vaněk vyprojektoval jen na tři desítky návrhů během pěti let. Tyto návrhy byly z většiny pro soukromé zahrady, např. zahrada Julia Benka ve Zlatých Moravcích (1945 a 1946), zahrada Františka Tvrdého v Trenčíně (1946), zahrada Fráni Bielopotočského v Liptovském Mikuláši (1946 a 1947), zahrada ředitele Františka Kouta v Ružomberku (1947), zahrada a areál mlýna velkomlynáře Ladislava Hýbala a jeho ženy ve Skačanech (1947 a 1949). Ve Zlatých Moravcích vytvořil tyto návrhy: zahrada čalouníka Ferdinanda Hudce (1947), zahrada přednosti fi-

Návrh zahrady M. Polešovské v Bratislavě, Josef Vaněk, 1937, inv. č. 3004/V/Z/2044.

Návrh sadovnické úpravy koupaliště v Levicích, Josef Vaněk, 1938, inv. č. 3742/V/Z/2677.

nančního úřadu Ivana Kusého (1948) a zahrada holiče Petra Vagela (1948). Z posledních návrhů privátních zahrad lze uvést: zahrada tajemníka Jožky Holečka v Levicích (1949), zahrada Eugena Sokola v Diviakách (1949) a v dělnické kolonii zahrada Evžena Jurisy v kolonii Svit (1949). V tomto období vytvořil Josef Vaněk dva návrhy školních zahrad, a to pro Státní městskou školu v Tvrdošíně (1945), a to prostor předzahrádky a ovocného sadu, dále návrhy pro Střední školu v obci Pobedim (1949), v této obci ve stejném roce navrhuje Vaněk úpravu okolí katolického kostela. 1948 je osloven Okresním národním výborem v Šali, aby vyprojektoval návrh na místní park zábavy a odpočinku, resp. veřejné sady pro pracující lid. A v témže roce 1948 je vypracován návrh na okolí obytných domů zaměstnanců hydrocentrály v Horné Stredě. Jako jeden z celkově posledních oficiálních projektů Josefa Vaňka v Československu lze uvést projekt pro farní úřad v Záturčí (1949).

Seznam dochovaných plánů Josefa Vaňka pro objekty zahradního umění na Slovensku¹⁸

(chronologicky řazeno, pokud bylo zjištěno, uveden funkční typ zeleně, zadavatel, místo a pořadové číslo (p. č.) v knize plánů Josefa Vaňka)¹⁹

• rok 1921

plán státní nemocnice v Košicích (p. č. 256), plán zahrady Dr. J. Stodoly v Liptovském Sv. Mikuláši (p. č. 261).

• rok 1922

plány pro Starobystrický lesný priemysel v Staré Bystrici – Čadca (p. č. 296), plány zahrady primáře Dr. Josefa Urama v Košicích (p. č. 315)

• rok 1923

plán pro zahradu stavebního rady Ing. Jana Němečka v Bratislavě (p. č. 358), plán zahrady vrchního městského inženýra Igora Ruppeldta v Bratislavě (p. č. 374), plán zahrady profesora Josefa Smetany v Bratislavě (p. č. 416), plán zahrady inspektora Nováka v Košicích (p. č. 424), plán zahrady úředníka státních drah Ettelta v Košicích (p. č. 425), plán zahrady ředitele Miloslava Sitára v Košicích (p. č. 426), plán zahrady Čenka Friedricha v Košicích (p. č. 427), plán zahrady Ing. Proška v Košicích (p. č. 429), plán zahrady stavitele Krupky v Košicích (p. č. 429)

• rok 1924

plán zahrady Jana Pařízka v Košicích (p. č. 443), plán zahrady Eduarda Riese v Košicích (p. č. 467), plán zahrady Josefa Staňka v Košicích (p. č. 501), plán zahrady stavitele B. Jelínka v Košicích (p. č. 502), plán zahrady úředníka státních drah Václava Simbartla v Košicích (p. č. 513), plán zahrady (úprava okolí bazénu) zahradníka J. V. Šálky v Levicích (p. č. 523)

• rok 1925

plán areálu Československého štátného reformovaného reálného gymnasia ve Zvolenu (p. č. 599), plán zahrady J. Wallo ve Staré Turé (p. č. 638), plán areálu lázní Korytnica – kúpele (p. č. 664), plán zahrady Dr. S. Neumana v Prievidzi (p. č. 681), plán pro Maticu slovenskou a architekta Jana Palkoviče (p. č. 682), plán pro Dr. Karla Pekelského a kolonii „Domov“ v Žilině (p. č. 692), plán pro zahradu úředníka Gustava Serátora v obci Uhorská Ves (p. č. 715), plán zahrady Karla Tomka v Karlově Vsi u Bratislavy (p. č. 718), plán pro správu Státní hospodyňské školy ve Skalici (p. č. 721)

• rok 1926

plán pro Družstvo Svépomoc v Bratislavě (p. č. 741), plán pro zahradu JUDr. Pavla Fábryho v Bratislavě (p. č. 742), plán zahrady V. Kitta ve Velkém Grobu (p. č. 805), plán zahrady Ing. Julia Runta v Bratislavě (p. č. 807), plán veřejné zeleně pro město Zvolen (p. č. 834), plán pro úpravu prostoru před finančním úřadem v Liptovském Mikuláši (p. č. 840)

• rok 1927

plán zahrady V. Kitta v N. Grobu (Velký Grob) (p. č. 874), plán úprav okolí pomníku v Nitře (p. č. 900), plán úprav průmyslového areálu pro Baňskou hutní společnost ve Varině (p. č. 908), plán zahrady pro inženýra Josefa Berného v Bratislavě (p. č. 919), plán pro velkostatkáře Vladimíra Jesenského ve Smolenicích (p. č. 967)

• rok 1928

plán zahrady Karla Štěpána v Bratislavě (p. č. 1063), plán zahrady tajemníka Čeňka Sýkory v Bratislavě (p. č. 1075), plán pro školní zahradu v Lučenci (p. č. 1086), plán zahrady Michala Gašpara v Piešťanech (p. č. 1088), plán zahrady Karla Straky v Prešově (p. č. 1114), plán zahrady statkáře Černúška v obci Trstín (p. č. 1115), plán zahrady stavitele a architekta Františka Pavlovského v Bratislavě (p. č. 1119), plán zahrady a úpravy statku pro Jána Fáboka v Dolní Krupě (p. č. 1154), plán zahrady Josefa Vohrabala v Dvorníkách (p. č. 1160), plán zahrady Jaroslava Mráze v Bratislavě (p. č. 1183), plán zahrady F. R. Koněrzy v Plaveckém Štvrtku (p. č. 1187), plán vilové zahrady MUDr. Václava Bažuse v Trnavě (p. č. 1197), plán zahrady vládního rady J. Mezníka v Bratislavě (p. č. 1231)

• rok 1929

plán zahrady Jiřího Deáka v Cíferu u Trnavy (p. č. 1294), plán zahrady Gisely Chorvátové v Tornali (p. č. 1310), plán zahrady lékárníka Ferdinanda Ballo v Liptovském Mikuláši (p. č. 1337), plán školní zahrady Státní měšťanské školy M. Hodžu v Sučanech (p. č. 1340), plán zahrady profesora Jana Hlavatého v Horné Dubové (p. č. 1364)

• rok 1930

plán úprav okolí penzionu inženýra J. Hanzíka v obci Štôla ve Vysokých Tatrách (p. č. 1553), plán zahrady ředitele Dr. Dušana Makovického v Bratislavě (p. č. 1611)

• rok 1931

plán zahrady ředitele Jaromíra Soukupa ve Staré Turé (p. č. 1650), plán vilové zahrady vládního komisaře Dr. Daxnera v Rimavské Sobotě (p. č. 1664), plán zahrady obchodníka Josefa Anderla v obci Vysoká pri Morave (p. č. 1690), plán zahrady Dr. Dezso Fazekase v Tornali (p. č. 1702)

• rok 1932

plán školní zahrady Lidové školy v Budmericích (p. č. 1744), plán zahrady Samo Argaye v Krupině (p. č. 1853)

• rok 1933

plán zahrady učitele Fr. Stráníka v Michalovcích (p. č. 1944), plán zahrady Gustava Hodánka v Turč. Sv. Martině (p. č. 1986)

• rok 1934

plán zahrady notáře Josefa Huňá-

ka v Salke (p. č. 2011), plán zahrady četnického strážmistra J. Schwarze v Turzovce (p. č. 2030), plán zahrady Mikšíka v Trnavě (p. č. 2092), plán zahrady JUDr. Vojtěcha Glücka v Michalovcích (p. č. 2099), plán úpravy hrobového místa pro Antonína Jablonského ve Slatině (p. č. 2117), plán zahrady Fr. Vacka v Nové Bani (p. č. 2158)

• rok 1935

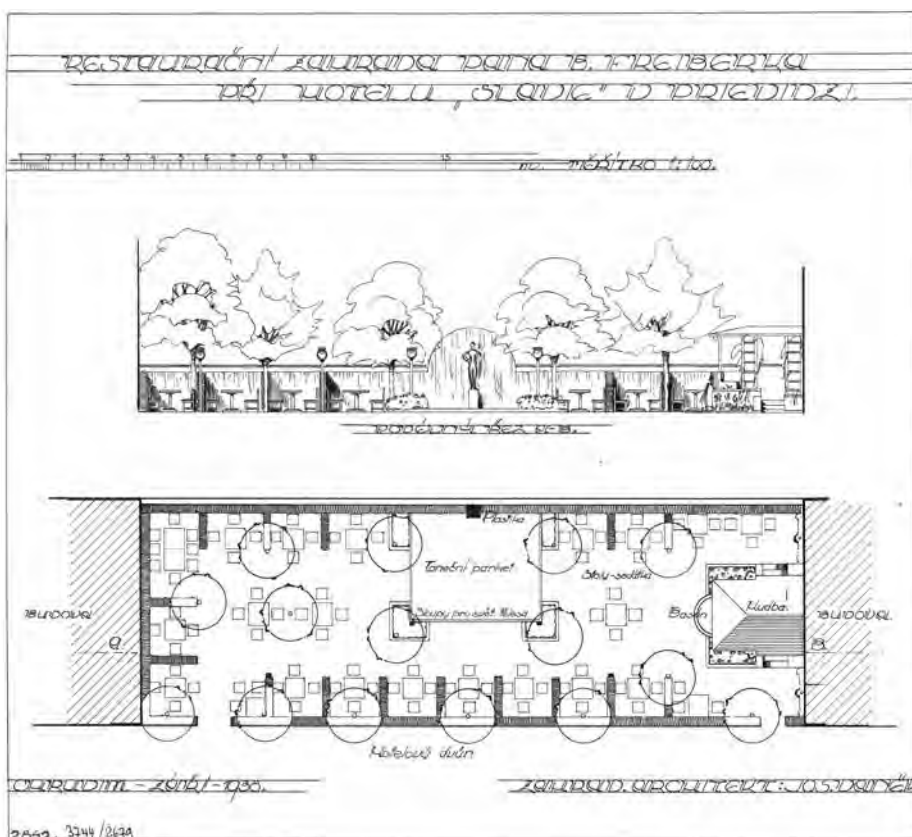
plán předzahrádky ředitele školy Ignáce Kováče v Madunicích u Leopoldova (p. č. 2250), plán školní zahrady v Svrčinovci (p. č. 2284), plán školní zahrady Měšťanské školy v Lozorně (p. č. 2286), plán zahrady V. Švásty v Orechové (p. č. 2325), plán ovocné zahrady E. Kordoše v obci Šahy (p. č. 2327)

• rok 1936

plán úpravy areálu učitelského domova v Trenčianskych Teplicích (p. č. 2352 a 2353), plán vilové zahrady JUDr. Hynka Hromady v Bratislavě (p. č. 2389), plán zahrady kniháře Pavla Rázuse v Liptovském Mikuláši (p. č. 2398), plán úpravy okolí bazény před nádražím v Nových Zámcích (p. č. 2422), návrh na veřejný park a sportoviště v Nových Zámcích (p. č. 2446), návrh zahrad pro okresní nemocenskou pojišťovnu v Trnavě (p. č. 2459), návrh zahrady pro Bruno Lehara v Malackách (p. č. 2461), návrh zahrady pro Jána Šenkoce, ml. v obci Lipové (p. č. 2463), návrh zahrady pro Ing. Fr. Gombose v Nových Zámcích (p. č. 2510)

• rok 1937

plán zahrady poštmistra Václava Klikara v Lemešanech (p. č. 2528), návrh školní zahrady Obecné školy v Jablonovcích (p. č. 2529), návrh ovocné zahrady pro statkáře F. Pospíšilíka v Kvetoslavove u Bratislavy (p. č. 2533), návrh školní zahrady pro Státní lidovou školu v Devíně (p. č. 2536), návrh zahrady Marie Polešovské v Bratislavě (p. č. 2562), návrhy veřejné zeleně v Nových Zámcích (p. č. 2572), návrh úpravy ná-

Návrh úpravy restaurační zahrady hoteliéra B. Freiberka v Prievidzi, Josef Vaněk, 1938, inv. č. 3744/V/Z/2679.

městí v Komárně (p. č. 2575), návrh úpravy cvičiště TJ Sokol v Chochoľné u Trenčína (p. č. 2604), návrh zahrady pro Elmu Schulzovou v Trnavě (p. č. 2638), návrh zahrady pro Rudolfa Wallinga v Nitře (p. č. 2641)

• rok 1938

plán úpravy okolí Masarykova kulturního domu v obci Vráble (p. č. 2738), plán úprav areálu továrny Slovenská papírna Tatru v Ružomberku (p. č. 2750 a 2751), plán úpravy pomníku M. R. Štefánika v Prievidzi (p. č. 2822), plán návrhů úprav před nádražím v Prievidzi (p. č. 2824), plány návrhů prostoru u piaristického kostela v Prievidzi (p. č. 2825), plán úprav okolí před měšťanskou školou v Prievidzi (p. č. 2826), plán úprav náměstí v Prievidzi (p. č. 2827), plán úprav okolí nádraží a ulice M. R. Štefánika v Prievidzi (p. č. 2840), plán hotelové zahrady pro hoteliéra B. Freibera v Prievidzi (p. č. 2842), plán úprav areálu koupaliště v Levicích (p. č. 2844), plán úprav parčíku před státním gymnáziem v Prievidzi (p. č. 2866), plán úprav římskokatolického hřbitova v Prievidzi (p. č. 2867), plán úprav okolí farního kostela v Prievidzi (p. č. 2868), plán návrhů regulace nábřeží v Prievidzi (p. č. 2871 a 2872), plán zahrady JUDr. Barmy v Lužiankach (p. č. 2875)

• rok 1939

plán zahrady paní Alžběty Gwerkové-Göllnerové v Banské Štiavnici (p. č. 2919), plán zahrady inspektora Otto Holéczy v Senici (p. č. 2924)

• rok 1946

plán zahrady Julia Benka ve Zlatých Moravcích (p. č. 3891 a 3901), plán zahrady Františka Tvrdého v Trenčíně (p. č. 3905), plán zahrady Fráni Bielopotočského v Liptovském Mikuláši (p. č. 3917 a 3918)

• rok 1947

plán zahrady Fráni Bielopotočského v Liptovském Mikuláši (p. č. 3929), plán zahrady ředitele Františka Kouta v Ružomberku (p. č. 3932), plán úprav nádvoří mlýna Ladislava Hýbala ve Skačanech (p. č. 3939 a 3941)

• rok 1948

plán zahrady Ivana Kusého ve Zlatých Moravcích (p. č. 3973), plán veřejného sadu v Šali nad Váhom (p. č. 3979 a 3985), plán úprav okolí obytných budov pracovníků hydrocentrály v Horní Stredě (p. č. 4008), plán zahrady Jana Petera ve Zlatých Moravcích (p. č. 4010)

• rok 1949

plán zahrady tajemníka Jožky Holečka v Levicích (p. č. 4019), plán školní zahrady v Pobedime (p. č. 4020), plán úprav okolí kostela v Pobedime (p. č. 4021)

Závěr

Na základě nejnovějších poznatků o rozsahu soukromého archivu Josefa Vaňka v Chrudimi a provedené digitalizace dochovaných plánů projektů zahrad a parků, bylo z celkového počtu 4 054 projektů uvedených v tzv. knize plánů Josefa Vaňka, odborně ošetřeno a následně utříděno přes dva tisíce dochovaných plánů, a to díky spolupráci potomků Josefa Vaňka, Národního zemědělského muzea v Praze a Zahradnické fakulty v Lednici Mendelovy univerzity v Brně. Z tohoto počtu bylo zachráněno 135 plánů pro objekty zahradního umění na Slovensku. Je tedy do budoucnosti velmi žádoucí se na regionální úrovni této problematice i nadále věnovat, případně podniknout další kroky vedoucí k dohledání a ochraně objektů či alespoň k vytvoření dokumentu o daných objektech zahradního umění na Slovensku. Zjiště-

né a prokazatelně realizované projekty, ať v čistě privátní či veřejné sféře, jsou dodnes živoucím důkazem vysoké úrovně meziválečné tvorby zahradních architektů projektující zahradu a parky na Slovensku. Cesta však pro badatele, vědecko-výzkumné pracovníky, techniky, pracovníky v terénu, majitele a správce objektů, zástupců státní správy a samosprávy není zcela snadná při zjišťování daných skutečností. Proto je třeba využít všechny dostupné archivní zdroje, mezi které též patří soukromé archivy a pozůstalosti významných osobností dané doby, tak jak to i dokládají výsledky provedeného aplikovaného výzkumu v případě osobnosti zahradního architekta Josefa Vaňka. ■

¹ OTTOMANSKÁ, Stanislava – STEINOVÁ, Šárka. *Život a dílo zahradního architekta Josefa Vaňka (1886 – 1968)*, rukopis monografie.

² OTTOMANSKÁ, Stanislava. Vyhodnocení projekční činnosti Josefa Vaňka (1. polovina 20. století). In *Věda mladých 2011 : VI. mezinárodní vědecká konference*. Nitra; Banská Štiavnica : FZKI SPU v Nitre, 2011, s. 6; OTTOMANSKÁ, Stanislava. Projekční činnost zahradního architekta Josefa Vaňka v 1. polovině 20. století. In *Historické zahrady Kroměříž 2011 : Zahrada jako umění, umění v zahradě*. Kroměříž : Klub UNESCO Kroměříž, 2011, 4 s.; OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, ref. 1.

³ Někdy uváděn i rok 1911 či časové rozmezí let 1910 – 1911; OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, ref. 1.

⁴ VANĚK, Josef. *České zahrady I. Album plánů moderních zahrad*. Chrudim : J. Vaněk Chrudim, 1920, 78 s.

⁵ VANĚK, Josef. *České zahrady II. Album plánů moderních zahrad*. Chrudim : J. Vaněk Chrudim, 1925, 105 s.

⁶ Soukromý archiv Josefa Vaňka, Chrudim.

⁷ OTTOMANSKÁ, *Projekční činnost...*, 2011, ref. 3, 4 s.

⁸ OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, ref. 1.

⁹ OTTOMANSKÁ, Stanislava. *Použití dřevin ve vybrané etapě vývoje zahradního umění (přelom 19. a 20. století na území východních Čech)*. Disertační práce. Mendelova univerzita v Brně. Zahradnická fakulta. Lednice, 2011, 172 s., 11 souborů příloh.

¹⁰ Soukromý archiv Josefa Vaňka, Chrudim; OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, ref. 1.

¹¹ Rozčlenění prováděl ing. Petr Fencel a Helena Žitná z Národního zemědělského muzea v Praze.

¹² Tyto odborné postupy a zápisy prováděl ing. Petr Fencel z Národního zemědělského muzea v Praze.

¹³ Desky formátu 75 x 112 cm jsou vyrobeny z kufrové lepenky 1,5 – 2 mm, prvky desek jsou spojeny knihařským plátnem a všechny strany, kromě hřbetu jsou jištěny svazovacím tkalounem. Výška hřbetu je cca 1,5 cm.

¹⁴ OTTOMANSKÁ, Stanislava. Terénní šetření autorky v letech 2013 až 2017; např. stejný postup zvolen: OTTOMANSKÁ Stanislava – STEINOVÁ, Šárka. *Život a dílo zahradního architekta Josefa Kumpána (1885-1961)*. Praha, 2015, 303 s.

¹⁵ ZÁMEČNÍK, Roman – VAIDA, Pavel – KUŤKOVÁ, Tatiana. *Metodika k zajištění a ochraně dalších zahradně-architektonických děl, která nezachytí záběr projektu*. Lednice, 2016, s. 26; např. stejný postup zvolen: OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, 2015, ref. 22.

¹⁶ OTTOMANSKÁ, Stanislava. Získané zkušenosti a přehled autorky z terénních šetření z let 2013 až 2017. Dále dle ZÁMEČNÍK – VAIDA – KUŤKOVÁ, 2016, ref. 23, s. 32.

¹⁷ OTTOMANSKÁ – STEINOVÁ, ref. 1.

¹⁸ Uvedené plány byly zdigitalizovány v rámci projektu DF13P01OVV003 – Zahradně architektonická tvorba v kontextu realizace cílů národního obrození během 1. Československé republiky, která naplňuje tematické priority TP 1.1 a TP 1.4 Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity, financovaného Ministerstvem kultury České republiky v letech 2013 až 2017.

¹⁹ Velká kniha plánů (1910 – 1949). Interní dokument firmy Josef Vaněk Chrudim (neznačeno), Chrudim, 1956. Nepublikováno; Velká kniha plánů (část - doplněk). Interní dokument firmy Josef Vaněk Chrudim (neznačeno), Chrudim, 1956. Nepublikováno.

Perzská záhrada, jej história a vplyv na súčasnú záhradnú tvorbu

DARINA ULRYCHOVÁ

Územie dnešného Iraku a Iránu je miestom zrodu najstarších známych civilizácií a je tiež považované za kolísku záhradného umenia. Mnohí bádatelia situujú do tejto oblasti aj biblický raj – záhradu Eden, ako predobraz ideálnej záhrady. Počiatky záhradného umenia v tejto oblasti môžeme vystopovať až do obdobia okolo roku 4000 pr. n. l. Na archeologickom nálezisku Tappa-je Sejalk v Kášáne* sa našli úlomky zdobenej keramiky, na ktorých je zobrazený typický geometrický plán záhrady označovanej ako babylonsko-asýrska záhrada. Tento motív sa neskôr opakuje aj na starých perzských kobercoch. Koberce – „záhrady“ sa v oblasti kultúrne poznamenananej perzským vplyvom tkajú dodnes a patria medzi najvyhľadávanejšie. Na mnohých vyobrazeniach z obdobia sumerskej ríše sa tiež objavuje symbol posvätného stromu. Strom je chránený okridlenými bytosťami podobnými neskoršiemu symbolu zoroastrizmu – Fa-

Námestie Naghsh-e Jahan, Isfahán. Foto: autorka.

ravahárovi. Strom býval zobrazovaný aj na pečatiach, bronzových nádobách i na opaskoch a helmách sumerských bojovníkov. V Epose o Gilgamešovi (2. – 3. tisícročie pr. n. l.) je tiež zmienka o datľových záhradách v Uruku.

Predislamské obdobie

Najstarší zachovaný fragment záhrady, ktorú dnes označujeme ako perzská, je však oveľa mladší. Zachoval sa v **Pasargadai**, v juhozápadnom Iráne a pochádza z achaimenovského obdobia. V poézii a literatúre achajmenovského obdobia je idea raja trvale prítomná a záhrada sa stáva jej pozemskou projekciou. Achajmenovskú ríšu vytvoril výbojmi najväčší z perzských kráľov, Kýros Veľký (559 – 530 pr. n. l.). Z Pasargadai sa stalo centrum achajmenovskej ríše. Tu sa nachádza aj hrobka tohto veľkého kráľa, ktorá sa pre súčasných moderných Peržanov stala symbolom národnej hrdosti. Záhrada v Pasargadai s komplexom palácov bola postavená Kýrom Veľkým okolo roku 500 pr. n. l. Kráľ Kýros prevzal, rozšíril a zdokonalil koncepciu babylonsko-asýrskej záhrady, konečným výsledkom bola pari – daeza, čo v starej perzštine znamenalo uzatvorenú záhradu. Tento pojem, avšak už vo význame „raj“, prevzali aj iné kultúry. Objavuje sa v starej gréčtine ako *parádeisos*, v latinčine *paradisus*, z latinčiny pojem prevzali mnohé európske jazyky, francúzština *paradis*, nemčina *paradies* a angličtina *paradise*. Koncept záhrady, ktorej základy položil Kýros Veľký, prebral kultúrny okruh národov helénskeho i rímskeho sveta a ich nasledovníkov. Fragment záhrady v Pasargadai dnes pokladáme za archetyp perzskej záhrady. Záhrada v Pasargadai bola navrhnutá prísne geometricky na matematických princípoch. Vodný systém záhrady tvorilo 900 metrov vodných kanálov postavených z opracovaného vápenca. Kanálmi prúdila voda do celej záhrady, každých 15 metrov bol kanál prerušený malým bazénom. Dodnes sú na lokalite v púštnom piesku zreteľné fragmenty týchto vodných kanálov a bazénov.

Pasargadai, fragmenty vodného systému. Foto: autorka.

Bulvár Chahar bagh, Isfahán, súčasnosť. Foto: autorka.

Záhrada Fin, tehlový múr s bastiónom. Foto: autorka.

Lokalita je od roku 2004 zapísaná v zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO spolu s ďalšími deviatimi perzskými záhradami v rôznych provinciách Iránu. Jednotlivé záhrady svedčia o rozmanitosti dizajnov perzských záhrad, ktoré sa prispôbujú rôznym klimatickým podmienkam, pričom si zachovávajú rysy, ktoré majú korene v časoch Kýrosa Veľkého v 6. storočí pred naším letopočtom. V prípade záhrady v Pasargadai môže byť pojem „záhrada“ pre laika trochu mätúci, keďže záhrada sa nám neoddeliteľne spája s vegetáciou. Na lokalite však v súčasnosti krajuje púšť a piesok.

V predislamskom období (3. – 7. storočie n. l.) pod vplyvom zoroastrizmu sa v perzskej záhrade stáva stále dôležitejším prvkom voda. Tento trend sa prejavil v záhradníckom dizajne väčším dôrazom na fontány a bazény v záhradách.

Islamské obdobie

V období arabskej okupácie s príchodom islamu význam estetiky v záhradnom umení rástol a stal sa nadradeným jej utilitárnosti. Pre záhradu sa stáva typická forma tzv. chahār bāgh (niekedy charbagh), to zn. forma záhrady, ktorá nachádza svoju predlohu v rajskej záhrade (záhrada Eden alebo záhrada v Edene), popísanej v Koráne i v starozákonnej knihe Genesis. Chahār bāgh v preklade z perzštiny znamená „štyri záhrady“. Štyri záhrady sú v starých spisoch vymedzené štyrmi posvätnými riekami, dve z nich vieme identifikovať ako Eufrat a Tigris, dve, Píšón a Gíchón, nám zostávajú zatiaľ neznáme, pravdepodobne ide o rieky, ktoré vplyvom klimatických zmien vyschli a ich korytá zotrel zo zemského povrchu čas. Koncept raja so štyrmi riekami je pravdepodobne prevzatý z ešte starších kultúr. V treťom tisícročí pred naším letopočtom sa akkadskí králi vyhlasovali za „kráľov štyroch štvrtí“ vymedzených štyrmi riekami bytia. Pre záhradu chahār bāgh je charakteristická dispozícia so štyrmi axiálnymi vodnými kanálmi, v priesečníku ktorých je situovaný centrálny bazén. Kanály členia záhradu do štyroch kvadrantov. Niektoré pramene uvádzajú, že táto forma záhrady (záhrady podľa božieho plánu) sa stala metaforou aj pre politickú organizáciu vtedajšej spoločnosti. Najznámejším príkladom záhrady chahār bāgh je **námestie Nakš-e džahán** (Naghsh-e Jahan) v Isfaháne, oficiálne známe ako Imámovo námestie, ktoré dal vybudovať šach Abbás I. Veľký (1571 – 1629) zo safíjovskej dynastie. V skutočnosti nejde o záhradu ako takú, ale o usporiadanie verejného priestoru podľa princípov chahār bāgh. Námestie je od roku 1979 zapísané na zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. S dĺžkou 560 metrov a šírkou 160 metrov je to druhé najväčšie námestie na svete, po námestí Tchien-an-men v Pekingu. Námestiu dominujú budovy z obdobia safíjovskej dynastie. Na južnej strane je situovaná Šachova mešita, na západnej strane je palác Ali Qapu, na východnej strane je mešita šejka Lotfolláha a na severnej strane je brána Keisaria, ktorá vedie do Isfahanského veľkého bazára. Pôdorysnej dispozícii námestia dominuje centrálny bazén a axiálne komunikácie. Vegetačnú zložku tvoria prísne tvarované stálezelené drevy a veľké plochy trávnikov. Cez deň má námestie pomalú, ospalú atmosféru Orientu, večer oživa stovkami rekreujúcich sa obyvateľov mesta.

Šach Abbás I. Veľký presunul hlavné mesto do Isfahánu, čím inicioval nový rozkvet kultúry, vedy a vzdelanosti v tomto meste. Šach dal **Isfahán** prebudovať na monumentálne palácové mesto na princípe chahār bāgh, kde jednu os tvorila rieka Zayandeh, druhú os tvoril bulvár, ktorý šach nazval Chahar Bagh. V ich priesečníku dal vybudovať dvojúrovňový most Si-o-se Pol s 33 oblúkmi v dolnej úrovni mosta. Nad každým oblúkom boli v hornej úrovni mosta dva užšie oblúky a jeden oblúk nad pilierom mosta. Bulvár Chahar Bagh pre Isfahán znamená to isté ako pre Paríž Champs-Élysées. Po obidvoch stranách bulvár lemovali palácové budovy s významnými inštitúciami. Bulvár spájal severné časti mesta s južnými, dlhý bol asi 6 km a po celej dĺžke bol lemovaný alejovými stromami a kvetinovými výsadbami.

V súčasnosti je časť bulváru obnovená a funguje ako živá parkovo upravená promenáda. Šach Abbás I. Veľký týmto veľkorysým urbanistickým počínom spojil koncept

perzskej záhrady v zmysle archetypálnej záhrady Kýrosa Veľkého s konceptom raja v zmysle islamského učenia, to zn. záhrady rozdelené do štyroch kvadrantov.

Najstaršia zachovaná perzská záhrada na území Iránu, ktorá podľa viacerých zdrojov slúžila ako predloha pre perzské záhrady budované neskoršími dynastiami, je **záhrada Fin** vybudovaná tiež Abbásom I. Veľkým neďaleko Kášanu. Záhrada je uzatvorená tehlovým múrom so štyrmi nárožnými vežami. Záhradné pavilóny spája zložitý vodný systém napájaný vodou z blízokých hôr s využitím znalostí hydrauliky. Súčasťou záhrady Fin je príjemná čajovňa, kde si návštevníci na lehátkach pokrytých perzskými kobercami vychutnávajú osviežujúcu zmrzlinu. Záhrada je jedna z deviatich perzských záhrad zapísaných v zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.

V meste básnikov, v Širáze, sa nachádza **záhrada Eram**, ktorej história síce siaha hlbšie ako u predchádzajúcej záhrady, neskoršími prestavbami však bola záhrada radikálne zmenená. Budova aj záhrada boli postavené v polovici 13. storočia, pôvodné usporiadanie záhrady so štvorosovou štruktúrou perzského raja je však staršie, s najväčšou pravdepodobnosťou sa datuje do 11. storočia, do obdobia vlády seldžuckej dynastie. Záhrada existuje na tomto mieste kontinuálne takmer deväť storočí, jej štruktúra však bola opakovane upravovaná a stylisticky menená. Najvýznamnejšou prestavbou prešla v období dynastie Zandovcov v 18. storočí. Pavilón bol do jeho dnešnej podoby prestavaný v ére dynastie Kadžárovcov (19. storočie). Počas éry dynastie Pahlaví (20. storočie) prešli budova aj park do starostlivosti Pahlaví univerzity, v súčasnosti patrí záhrada univerzitnej botanickej záhrade a je otvorená pre verejnosť. Aj záhrada Eram v Širáze je súčasťou svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.

Záhrada Shahzdeh je 5,5 hektárová oáza v púšti juhovýchodného Iránu. Záhrada bola postavená v ére kadžárovskej dynastie v polovici 19. storočia, zostala však nedokončená až do 90. rokov 20. storočia kvôli úmrtiu donátora stavby. Poloha záhrady bola vybraná strategicky na ceste medzi mestami Bam a Kerman. Záhrada obdĺžnikového pôdorysu je uzatvorená tehlovým múrom s monumentálnou vstupnou bránou. Oproti vstupnej bráne na opačnom konci záhrady stojí dvojpodlažný pavilón. Budovy sú prepojené veľkorysým vodným kanálom s fontánami a vodnými kaskádami. Záhrada Shahzdeh je príkladom jednej z mála terasovitých perzských záhrad, keďže je vybudovaná vo svahu s celkovým prevýšením približne 20 metrov. Dynamika vodných prvkov je postavená na využití prirodzeného spádu terénu. Záhrada je tiež jednou z deviatich perzských záhrad zapísaných v zozname UNESCO.

Budovanie veľkolepých palácových záhrad panovníkmi perzských dynastií sa stalo vecou spoločenskej prestíže pre bohatú a vplyvnú vrstvu spoločnosti. Počnúc safíjovskou dynastiou (16. storočie) vznikajú v Perzii menšie **privátne záhrady v átriách domov** bohatých kupcov a vplyvných príslušníkov vládnučich rodov. Vzhľadom na turbulentnú históriu tohto regiónu sa z týchto menších záhrad zachovala len nepatrná časť. I rodiny a rodinné klany, ktoré si napriek dejinným zvratom udržali moc, mali neskôr problém udržiavať takéto nákladné nehnuteľnosti. Mnohé domy so

Záhrada Eram, pavilón s bazénom. Foto: autorka.

Záhrada Shahzdeh, kaskáda. Foto: autorka.

Átrium perzského hotela v Jazde. Foto: autorka.

záhradami preto zanikli, niektoré však prešli do rúk štátu a dnes sú postupne obnovované, napríklad honosné domy obchodníkov s kobercami v Kášáne (Tabātabāei House a Borujerdi House) z druhej polovice 19. storočia. Niektoré domy sa podarilo zachrániť iba za cenu zmeny funkcie objektu, napríklad Moshir al-Mamalek Garden Hotel v Jazde, ktorý rodina adaptovala a prevádzkuje ho ako luxusný perzský hotel so záhradou v átriu.

V období vlády dynastie Safíjovcov sa koncept perzskej záhrady posunul viac k utilitárnosti, a to tým, že došlo k prepojeniu budovy (pavilón, palác) s architektonickým konceptom záhrady, budova sa tak stala neoddeliteľnou estetickou a funkčnou súčasťou záhrady. Jednotiacim prvkom bola väčšinou voda, v ktorej sa zrkadlila mozaikou

Mogulská záhrada Fort Džajpur, Radžastan. Foto: autorka.

Strešná záhrada banky Nomura v londýnskom City. Foto: autorka.

Isfahán, obnovené Námestie Imáma Aliho. Foto: autorka.

zdobená architektúra budovy. Tento typ záhrad bol vecou spoločenskej prestíže, bohaté rodiny využívali tieto záhrady na reprezentáciu a prijímanie hostí.

Osobitným prípadom perzských záhrad sú **záhrady pri mauzóleách** perzských básnikov (Omar Chajjám, Ferdúsi, Haféz a iní). Spisovatelia a básnici sa v perzskej kultúre tešili veľkej úcte. Vzťah Peržanov k národnej literatúre a poézii sa odráža v precíznej údržbe týchto pamiatok a vysokej návštevnosti na báze dobrovoľnosti. Nie je ojedinelým pohľadom na dospievajúcu mládež, ktorá vstúpi do mauzólea a recituje verše svojho obľúbeného básnika. V takýchto momentoch turista z Európy onemie v úžase a v zahanbení.

Invázia Mongolov a mogulské záhrady na indickom subkontinente

Novým impulzom pre záhradné umenie bola invázia Mongolov do Perzie v 13. storočí. Pomerne chudobná vegetačná zložka perzskej záhrady bola v tomto období obohatená o nové, dovtedy na strednom východe neznáme druhy (*Paeonia*, *Chrysanthemum*). Neskoršia ríša Mogulov, ktorej základy položil Bábura, vládca Kábulu, sa pričínila o rozšírenie konceptu perzskej záhrady na indický subkontinent, kde sú dodnes obdivované ako tzv. **mogulské záhrady**, niektoré zapísané v zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. Indický subkontinent mal už v tomto období vlastnú, niekoľkotisícročnú tradíciu záhradného umenia, na ktorú koncept záhrady chahār bāgh nadviazal. Už indický kráľ Ašóka (3. storočie p. n. l.) nariadil výstavbu záhrad a parkov s bazénmi a tienistými promenádami. Medzi najznámejšie mogulské pamiatky na indickom subkontinente patrí mauzóleum **Tádž Mahal** so záhradou v indickom štáte Uttarpradéš, záhrada **Fort Džajpur** v indickom Radžastane, v Pakistane sú to predovšetkým záhrady **Fort** a **Šalimar v Lahore**. V afganskom Kábuľe sa zachovala z mogulského obdobia **Báburova záhrada**. Mogulské záhrady v Indii, Pakistane a v Afganistane kopírujú perzské vzory záhrad, avšak vnášajú do koncepcie záhrad i niektoré nové prvky, ktorých pôvod môžeme hľadať v nomádskom spôsobe života ich mongolských predkov. V mogulskej záhrade sa často nachádza vyvýšené miesto s palácom ako odkaz na hornatú pravlasť Mongolov. Bežným v mogulských záhradách je použitie stanov, kobercov a baldachýnov, ktoré v pôvodných perzských záhradách chýbajú. Mogulská kultúra kládla dôraz na symboliku, ktorá prenikla aj do záhradného umenia a prejavila sa aplikáciou princípov numerológie a symboliky zverokruhu v záhradnom umení. V architektúre mogulských záhrad sa často objavujú čísllice 8 a 9, napríklad v počte terás alebo hrán bazénov, pretože tieto čísllice boli považované za magické. Mogulské záhrady boli, podobne ako perzské, uzatvorené múrom s náročnými vežami alebo bastiónmi.

Perzské záhrady a Európa

V nasledujúcich storočiach začali do perzskej kultúry i do záhradného umenia prenikať európske koloniálne vplyvy, zarezonoval najmä koncept francúzskej pravidelnej záhrady. V súčasnosti sa však krajina hrdo hlási k svojim kultúrnym koreňom a prebieha postupná obnova stavebných pamiatok (sakrálnych i profánnych) i pamiatok záhradného umenia.

Umenie perzských záhrad preniklo aj na európsky kontinent spolu s príchodom Maurov do Španielska v 8. storočí. Toto územie, nazývané tiež Al-Andalus, sa stalo na dlhé storočia moslimským so všetkými atribútmi moslimskej kultúry, vedy a vzdelanosti. Najznámejšou pamiatkou maurskej architektúry a záhradného umenia v Španielsku je komplex v **Alhambre** zapísaný od roku 1984 v zozname UNESCO. Podobný vplyv na architektúru a budovanie záhrad malo aj dobytie Sicílie arabskými kmeňmi v 10. storočí a neskoršia vláda Normanov, ktorí boli arabskou kultúrou a vzdelanosťou fascinovaní.

O koncepcii záhrady chahār bāgh môžeme povedať, že vďaka svojej jednoduchej geometrickosti obstála skúšku v čase a jej idea sa tiahne celými dejinami záhradného

Isfahán, výrez z ortofotomapy, 2009. Zdroj: Google Earth.

Isfahán, výrez z ortofotomapy, 2017. Zdroj: Google Earth.

umenia až do súčasnosti. Motív záhrady chahār bāgh sa objavuje v renesančných a barokových záhradách celého európskeho kontinentu a pokračuje aj v súčasnej modernej záhradnej tvorbe. Záhrada zrealizovaná na týchto princípoch sa nachádza na streche Ismailiho centra v južnom Kensingtone v Londýne. V átriu budovy Delegation of the Ismaili Imamat v kanadskej Ottawe je zrealizovaná moderná verzia záhrady chahār bāgh. Podobná moderná verzia tejto záhrady je v Ismaili Center v Toronte. Ideový odkaz tohto typu záhrady nachádzame aj v modernej tvorbe súčasných záhradných architektov tvoriacich mimo kontextu islamského sveta. Ako príklad uvediem strešnú záhradu budovy japonskej banky Nomura v londýnskom City. Aj v tvorbe takých významných záhradných architektov, ako boli Gertruda Jekyll a Edward Lutyens môžeme identifikovať ako inšpiračný zdroj záhradu chahār bāgh.

Vegetačná zložka perzskej záhrady

Oku záhradníka pri pobyte v cudzej krajine neunikne ani druhová skladba vegetácie, či už prirodzenej alebo kultúrne pestovanej. Druhová diverzita perzských záhrad môže byť pre milovníka taxonomických zaujímavostí veľkým sklamaním, po tejto stránke sú záhrady dosť jednotvárne. Štruktúra výsadiel má však svoju logiku, vonkajší plášť je tvorený stálezelenými stromami, ako sú borovice a cédre, ktoré majú ochrannú funkciu, na ne nadväzuje pás širokolistých stromov a kríkov, ktorých funkciou je tieniť a vytvárať tak podmienky pre pás okrasne kvitnúcich kríkov, ruží a kvetov. Pri ružiach stojí za zmienku málo známa skutočnosť, že damaská ruža (*Rosa damascena*), z ktorej sa vyrába ružový olej, ktorý je základnou surovinou pre výrobu parfumov, nepochádza z Damasku, ale z oblasti Kášanu v Perzii. Druhový názov „damaská“ dostala od križiakov, ktorí ju získali v Damasku, odkiaľ ju priviezli do Európy.

Súčasná záhradná tvorba v Iráne, príklad pamiatkovej obnovy, príklad novostavby

Pozrime sa teraz do súčasného Iránu na to, ako sa tejto krajine darí zhodnocovať bohatý kultúrny odkaz národov a kultúr žijúcich po tisícročia na tomto území, a keďže článok venujeme problematike perzských záhrad, tak sa na súčasný Irán pozrieme optikou záhradného architekta – pamiatkara.

Ako zaujímavý príklad obnovy uvediem obnovu **Námestia Imáma Aliho** v historickom centre **Isfahánu**. Funkcia tohto priestoru, vrátane okolitých budov, dnes označovaného ako námestie, však pôvodne nebola reprezentačná ako v prípade námestia Nakš-e džahán. Pôvodne komplex bu-

Tabiat Bridge v Teheráne. Zdroj: Wikipedia.

dov s centrálnym voľným priestranstvom slúžil obchodným karavánam ako karavanserail. Na prastarých obchodných cestách bol karavanserail bezpečným útočiskom pre karavány, aj miestom obchodu a výmeny tovaru. Vzhľadom na starobylosť obchodných ciest križujúcich starú Perziu je karavanserail, dnes Námestie Imáma Aliho, o niekoľko storočí staršie ako známe námestie Nakš-e džahán. Napriek jeho starobylosti však námestie pred niekoľkými desaťročiami zmizlo z mapy mesta kvôli výstavbe diaľnice. Kultúrne dedičstvo muselo ustúpiť utilitárnosti dopravného riešenia. Pod tlakom verejnej mienky však vláda nakoniec musela pristúpiť k stavebne náročnej obnove námestia. Komplikovanosť zadania si vyžiadala aj komplikované a finančne náročné riešenie. Projektanti navrhli zahĺbenie diaľnice v priestore niekdajšieho námestia pod zem. Dopravná tepna sa na tomto mieste „ponorila“, čo umožnilo podľa starých dokumentácií obnoviť pôvodné námestie na povrchu. V podzemí vznikli nové obchodné priestory využiteľné najmä v drsných púštnych zimách. Projekt nezostal nič dlhší ani tradíciám perzskej parkovej tvorby, nadzemné aj podzemné priestory sú dotvorené vodnými i vegetačnými prvkami. Pre udržateľnosť vegetácie v podzemí námestia bol v ploche námestia vybudovaný svetlák umožňujúci prienik prirodzeného svetla do podzemných úrovní. Obnova námestia formou kópie pôvodného môže z optiky metodického prístupu Európana k pamiatkovej obnove vyznieť kontroverzne, avšak bolo by chybou posudzovať veci bez spoločensko-historického kontextu.

Ďalším zaujímavým príkladom modernej iránskej architektúry (v symbióze stavebnej i parkovej architektúry) je most **Tabiat Bridge** (známejší ako Nature Bridge) v Teheráne. Mosty boli vždy súčasťou perzskej identity, stačí uviesť príklad dvoch svetoznámych mostov v Isfaháne. Nie je teda prekvapením, že sa v iránskom hlavnom meste Teherán objavila nová štruktúra, ktorá získala ocenenie v oblasti hi-tech a že ide práve o most. Pre Európana tušiacieho pozadie ar-

Parková úprava pri Milad Tower. Foto: autorka.

Teherán, zavlažovanie mestských alejí. Foto: autorka.

chitektonických súťaží môže byť prekvapením skutočnosť, že víťazný projekt navrhla mladá žena, v tom čase študentka architektúry. Zadanie znelo spojiť mostom pre peších dva parky oddelené diaľnicou na severe Teheránu. Stavba mosta bola zrealizovaná v priebehu dvoch rokov a do užívania bola odovzdaná v roku 2014. Most sa okamžite stal miestom stretnutia mladých, miestom pre tradičné rodinné pikniky obyvateľov mesta a pre šport. Filozofiou mladej autorky bolo vytvoriť most nielen ako spojnicu dvoch parkov. Jej ambíciou bolo vytvoriť miesto pre ľudí, ktoré by bolo cieľom, miestom oddychu a relaxu. 270 metrov dlhú zakrivenú konštrukciu mosta nesú tri stĺpy, most má tri úrovne reštaurácií, kaviarní, posedení a promenád. Vegetácia nie je

len doplnkom, ale konštrukčnou súčasťou mosta v miestach napojenia. Promenády na moste žiaria farbami letničiek aj trvaliek. Večerná iluminácia diela evokuje takmer mimozemský zážitok. Nie náhodou projekt získal niekoľko prestížnych medzinárodných ocenení.

Ďalším zaujímavým príkladom modernej iránskej architektonickej tvorby je veža **Milad Tower** v Teheráne, známa tiež ako Teheránska veža. Stavba veže sa začala v roku 1997, po dokončení v roku 2008 bola so svojimi 435 metrami štvrtou najvyššou samostatne stojacou telekomunikačnou vežou na svete. Veža má osemhrannú základňu, ktorá sa objavuje aj v tradičnej iránskej architektúre. Vo veži je desiatka kaviarní a reštaurácií, vrátane otočnej reštaurácie na 6. podlaží vo výške 271 metrov. Milad Tower je ako viacúčelová stavba súčasťou veľkého komplexu. Jednotlivé objekty komplexu sú previazané modernou parkovou úpravou, ktorá v sebe nezaprie perzské pravzory.

Tradícia a kultúra verejného parku je v Iráne stále živá. Verejný park je miestom stretávania pre všetky vekové kategórie. Parky sú čisté a bezpečné aj vo večerných hodinách. Najväčší verejný park v Teheráne, **Mellat Park**, ponúka bohatú možnosť vyžitia pre všetky vekové a záujmové skupiny. Vybavenosť parku zahŕňa detské ihriská, šachové stolíky, fitness zariadenia, reštaurácie, kaviarne, malú voliéru, svetelnú fontánu a multiplex kino. Park slúži tiež ako galéria na prezentáciu moderného sochárskeho umenia, ale tiež ako street art galéria. Parky sú napriek púštnej klíme sviežo zelené s bohatou výsadbou letničiek, automatické závlahy sú samozrejmosťou. Za zmienku na tomto mieste stojí tradičný spôsob zavlažovania mestských alejí v Teheráne. Mesto leží na úpätí pohoria Albroz (Elborz), ktoré zásobuje mesto vodou, avšak klíma je tu arídna. Napriek tomu je Teherán zelené mesto s množstvom parkov a mestských alejí. S riešením prišli predchádzajúce generácie, možno už zakladatelia mesta, ktorí našli jednoduchý spôsob ako využiť obmedzené množstvo vody a gravitáciu pre zavlažovanie pôvodne zrejme poľnohospodárskych plodín, dnes mestskej zelene. Alejové stromy sú vysadené v kanáloch, do ktorých sa v istom režime napúšťa voda. Princíp je jednoduchý a energeticky nenáročný, mestské ulice dočasne oživujú zurčiace potôčky, stromy prosperujú.

Perzská záhrada je metaforou raja a je pochopiteľné, že vízia raja ponúkaná veriacemu v extrémne arídnych klimatických podmienkach má podobu sviežej zelenej záhrady s tečúcou vodou. Predmetom úsmevnej úvahy môže byť hľadanie odpovede na otázku, prečo sa aj my, ľudia z humidnej klimatickej oblasti a často neveriaci, cítime tak príjemne v prostredí záhrad, parkov a zurčiacej vody. Sú to atavizmy v nás alebo vplyv globálneho otepľovania? ■

Literatúra:

HUNT, Patrick. Persian Paradise Gardens : Eden and Beyond as Chahar Bagh. [online]. In *Electrum Magazine*, 2011, č. 7, [cit. 2017-08-08]. Dostupné na: <<http://www.electrum-magazine.com/2011/07/paradise-gardens-of-persia-eden-and-beyond-as-chahar-bagh/>>.

* Podľa názvu tejto archeologickej lokality sa niekedy nazýva toto obdobie ako civilizácia Sialk.

Metodické materiály pro oblast péče o památky zahradního umění v ČR

LENKA KŘESADLOVÁ

Památky zahradního umění se řadí mezi nemovité kulturní památky. Vznikly záměrnou lidskou uměleckou, tvůrčí a řemeslnou činností v souladu s estetickými názory, životním stylem, filozofickými postoji a zahradní kulturou své doby. Jsou jedinečné svou komplexností, vrstevnatostí a přítomností přírodních složek v jejich kompozici. Na rozdíl od stavebních složek jsou živé součásti a to především rostliny, zdrojem proměnlivosti nejen v rámci střídání ročních období, ale v důsledku růstového vývoje i v dlouhodobém časovém horizontu. Jejich zachování je proto závislé na kontinuální kvalitní péči. Aby proces péče a způsoby využívání nevedly ke snížení kvality celku, je u tohoto typu památek obzvláště nutné poznat a objektivně i srozumitelně popsat historický vývoj, záměry jednotlivých tvůrců, definovat hodnoty a předmět ochrany.

Ochrana kulturních památek je v České republice deklarována jako veřejný zájem. Pro naplnění tohoto zájmu ve stejné kvalitě na celém území republiky je důležité, aby principy péče vycházely z oborových metodických materiálů. Bohužel pro segment památek zahradního umění metodické materiály chyběly. K pozitivnímu obratu dochází až v posledních letech, kdy je řada metodických materiálů pro tuto oblast vytvářena v rámci programu aplikovaného výzkumu a vývoje Národní a kulturní identity (NAKI), financovaného Ministerstvem kultury, a to jak Národním památkovým ústavem (NPÚ), tak i dalšími vědecko-výzkumnými institucemi. Další metodiky vznikají také v rámci provozní fáze projektu Národní centrum zahradní kultury v Kroměříži (NCZK).

Projekt NCZK, který získal na svoji realizaci dotaci z Integrovaného operačního programu EU, je společným dílem dvou státních příspěvkových organizací – Národní památ-

V rámci průzkumů realizovaných v zámeckém areálu v Kynžvartu byl jako typologicky ojedinělý identifikován objekt lesní kaple sv. Kříže. Foto: Lenka Křesadlová, 2016.

Metodiky vydávané Metodickým centrem zahradní kultury v Kroměříži jsou dostupné v papírové podobě nebo elektronicky na webových stránkách centra www.nczk.cz. Foto: Lenka Křesadlová.

kového ústavu a Muzea umění Olomouc. Zahrnuje soubor aktivit, které lze rozdělit do čtyř oblastí: metodické, vzdělávací, odborně prezentační, vzorové obnovy a péče o Květnou a Podzámeckou zahradu v Kroměříži. Naplňování obsahu projektu je rozděleno na dvě etapy. V realizační fázi, ukončené na počátku roku 2015, byla provedena vzorová památková obnova kroměřížských zahrad a zámku zapsaných na seznam přírodního a kulturního dědictví UNESCO. V druhé etapě se na základě získaných zkušeností realizuje vydávání metodik, edukační a další odborné aktivity. Tyto činnosti koordinuje Metodické centrum zahradní kultury v Kroměříži (MCZK), které bylo zřízeno 1. ledna 2015 jako součást NPÚ, územního odborného pracoviště v Kroměříži. Kromě přímé metodické činnosti se centrum zabývá také studiem, dokumentací a vědecko-výzkumnými projekty směřovanými k památkám zahradního umění i poradenskou a metodickou podporou jejich majitelů a správců. Pozornost je věnována též prezentaci hodnot památek zahradního umění směrem k odborné i laické veřejnosti.

Metodiky, které jsou pro oblast památek zahradního umění v současné době k dispozici, je možné rozdělit do několika skupin. První se zabývá základními průzkumy památek zahradního umění, jako je pasportizace, popis vnitřní struktury, architektonicko-historický průzkum, hodnocení dřevin, archeologický průzkum a identifikací hodnot. Druhá skupina se věnuje péči o jednotlivé složky kompozice památek zahradního umění. Patří sem metodiky věnované managementu plánu ochrany památkových hodnot, obnově vysokých tvarovaných stěn, péči o cesty s nestmeleným povrchem, o trávníky a květnaté louky, o rostliny v nádobách a stavby pro jejich přezimování, o formální vodní prvky, o dřevěnou střešní krytinu apod. Další skupina metodik pak představuje způsoby prezentace památek zahradního umění. Zvláštní soubor tvoří metodiky, které se komplexně věnují konkrétním obdobím zahradní tvorby, v našem případě jsou to nejnovější metodiky Mendelovy univerzity v Brně zaměřené na péči o památky

Tab. 1 Popisované atributy na úrovni kompozičních jednotek památky zahradního umění

Kompoziční jednotka	Historický vývoj Specifika kompozice Vztah vůči jiným kompozičním jednotkám Zhodnocení stávajícího stavu Charakteristika půdorysu a reliéfu Charakteristika vegetačních kompozičních součástí Charakteristika vodních kompozičních součástí Charakteristika stavebních kompozičních součástí Charakteristika uměleckých a umělecko-řemeslných děl Charakteristika součástí vybavenosti
----------------------------	---

Tab. 2 Hodnotící kritéria při identifikaci hodnot na úrovni celé památky

Hodnotící kritéria	Definice kritérií	Posuzovací stupnice
Funkční integrita památky	Míra kontinuity historicky vzniklých funkcí	vysoká (3), snížená (2), nízká (1), nulová (0)
Historická integrita památky	Míra nedotčenosti struktury objektu	
Vizuální integrita památky	Míra nedotčenosti vizuální scény památky	
Významnost památky jako díla zahradního umění	Míra významnosti památky jako díla zahradního umění; kritérium zahrnuje posouzení kompozice, umělecké hodnoty stavební strukturalních prvků, uměleckých a uměleckořemeslných strukturalních prvků památky	velmi vysoká (3), vysoká (2), průměrná (1), nevýznamná (0)
Hortikulturální významnost památky	Míra hortikulturální významnosti vegetačních strukturalních prvků a/nebo sbírek rostlin	
Významnost krajinyotvorného působení	Míra významnosti role památky v krajinném kontextu	
Významnost historického kontextu památky	Míra významnosti vazby památky s významnou historickou událostí, osobností, uměleckým dílem	ano (1), ne- zjištěna (0)

Tab. 3 Hodnotící kritéria při identifikaci hodnot na úrovni kompozičních jednotek

Hodnotící kritéria	Definice kritérií	Posuzovací stupnice
Historická integrita	Míra nedotčenosti struktury a funkce kompoziční jednotky, jež je výsledkem změn její struktury a funkčního využití v čase. Hodnotí se na úrovni archeologické situace, přírodních strukturalních prvků, souboru umělých strukturalních prvků neživých a soubor vegetačních strukturalních prvků	vysoká (3), snížená (2), nízká (1), nulová (0)
Ojedinečnost	Typologická vzácnost kompoziční jednotky v kontextu památek zahradního umění v ČR	ojedinělá (1), nezjištěna (0)

zahradního umění z období první republiky.¹

Jak bylo řečeno výše, vyjmenované metodiky vznikly v několika málo předchozích letech z části v rámci vědeckých úkolů, proto je velmi důležité ověřovat využitelnost popsaných postupů v běžné památkářské praxi. I této oblasti se snaží metodické centrum zahradní kultury věnovat.

V další části příspěvku budou blíže představeny metodické materiály, na jejichž vzniku se přímo podíleli pracovníci metodického centra.

V letech 2012 – 2015 autorský kolektiv pracovníků NPÚ, ve složení Ing. Jiří Olšan, Ing. Daniel Šnejd, DiS., Ing. Marek Ehrlich, Ing. Lenka Křesadlová, Ph.D. a Ing. Marie Pavlátová, vytvořil řadu na sebe navazujících metodických materiálů certifikovaných Ministerstvem kultury zabývajících se objektivizovaným popisem jednotlivých hmotných složek kompozice památek zahradního umění i vztahů mezi nimi a identifikací jejich památkových hodnot. Měly by přispět ke zkvalitnění evidence památek zahradního umění, což není aktuální téma pouze v ČR.²

Metodika pasportizace památky zahradního umění³ popisuje postup poznávání hmotné struktury památek, identifikace a evidence jejich skladebných součástí a tvorby pasportu památky. Zabývá se především klasifikací hmotné struktury památek zahradního umění. Definuje pojem strukturalní prvek, jenž je určen svým vzhledem, prostorovým uspořádáním, materií a funkcí a existuje nezávisle na jiných strukturalních prvcích. Vyčleňuje dvě základní kategorie prvků – přírodní strukturalní prvky, které jsou pouze v malé míře ovlivněny činností člověka a umělé prvky kompozice. Ty pro potřeby dalšího popisu člení dále na kategorie stavebních, uměleckých a umělecko-řemeslných strukturalních prvků a na strukturalní prvky vybavenosti. Obsahuje třídník strukturalních prvků i podrobné schéma vlastního postupu tvorby pasportu. Metodický postup pasportizace byl ověřován na dvaceti typologicky rozmanitých památkách zahradního umění v České republice od klášterní zahrady po lázeňský park. Do větší podrobnosti se nevěnuje vegetačním prvkům, jejichž pasportizaci a popis řeší Metodika hodnocení dřevin pro potřeby památkové péče vydaná Mendelovou univerzitou v Brně autorů prof. Ing. Miloše Pejchala, CSc. a doc. Ing. Pavla Šimka, Ph.D.

Kompozice bývá tvořena velkými soubory strukturalních prvků různé složitosti. Pro její pochopení je nutné provést důkladné analýzy jejich vzájemných vztahů. **Metodika prostorové analýzy památky zahradního umění⁴** předkládá metodu umožňující identifikaci vnitřní kompoziční struktury historických zahrad a parků i vyhodnocení jejich komunikace a interakce s okolní krajinou. Cílem první části metodiky je představit postup objektivního

popisu vnitřní kompoziční struktury památky zahradního umění. Jsou uvedeny zásady rozčlenění památky na menší kompoziční celky (kompoziční jednotky) a způsob jejich popisu. V rámci identifikace vnitro-objektových vazeb se v grafické podobě znázorňují mimo jiné kompoziční dominanty, prostorové vztahy, místa výhledů, pohledové siluety, vizuální prostředí jednotlivých pohledových plánů, rušivé jevy, zaniklé a nefunkční jevy a j.

Druhým cílem metodiky je zhodnocení působení památky jako objektu v rámci širšího obrazu urbanizované krajiny. Zachování kvality krajiny tvořící prostředí památky není většinou v rámci památkové péče dostatečně řešeno. O to důležitější je tuto kvalitu, hodnoty a vazby v krajině objektivně popsat, srozumitelně prezentovat a tím podnítit veřejný zájem o jejich ochranu. Metodický postup byl ověřován v areálech zahrad v Českém Krumlově a v Kroměříži.

Znalost hodnot a schopnost jejich interpretace směrem k různým cílovým skupinám představuje základní nástroj jejich ochrany, proto si **Metodika identifikace hodnot památek zahradního umění**⁵ bere za cíl definovat postup objektivizovaného popisu těchto hodnot. Předmětem posouzení je především autenticita památky, integrita památky a její aktuální stav. V procesu hodnocení jsou posuzována kritéria hodnot památky na různých úrovních – na úrovni strukturálních prvků, kompozičních jednotek, celku památky zahradního umění i jejího prostředí.

Metodický postup byl v rámci projektu ověřován opět v areálech zahrad v Českém Krumlově a v Kroměříži.

Následně byly dvě posledně jmenované metodiky uplatněny při přípravě podkladů pro rozšíření respektive zvýšení stupně ochrany dílčí části zámeckého parku v Kynžvartu (byl zájem část kulturní památky „povyšit“ na národní kulturní památku). Byla prověřena flexibilita použití metodik i časová náročnost jejich aplikace. V případě, že zpracovatel průzkumu má již nashromážděny a nastudovány doklady k historickému vývoji dané lokality, lze potřebné terénní průzkumy jako podklad pro rozbor kompoziční struktury a identifikaci hodnot na území cca 80 ha krajinářského parku realizovat v rámci přibližně dvou pracovních dnů. Dalších asi deset dnů trvá celkové vyhodnocení získaných podkladů a převedení výsledků do písemné a grafické podoby.⁶ Potřebná podrobnost hodnocení je vždy závislá na účelu, pro který se toto hodnocení provádí. Kompozice kynžvartského parku byla za účelem další práce rozdělena na kompoziční jednotky tří řádů, ale podrobnější popis byl proveden pouze na úrovni celého objektu a kompozičních jednotek druhého řádu. Obdobně byla provedena identifikace hodnot na úrovni celku (jádrová část památky o rozloze cca 80 ha), vytyčených kompozičních jednotek druhého řádu a pouze na úrovni skupin jednotlivých strukturálních prvků celého objektu – prvky reliéfu, vodní prvky, vegetační prvky, dopravní stavby apod. Hodnocení na úrovni nižších kompozičních jednotek a jednotlivých strukturálních prvků nebylo nutné. Hodnocení na podrobnější úrovni (jednotlivé strukturální prvky) je účelné provést například při přípravě památkové obnovy. Ta již musí zohlednit kompoziční vztahy a kvalitativní i kvantitativní

Tab. 4 Hodnotící kritéria při identifikaci hodnot na úrovni strukturálních prvků

	Kritéria znaků hodnot	Posuzovací stupnice
Strukturální prvky záměrně utvářené neživé (umělé)	Autenticita koncepce	vysoká (3), snížená (2), nízká (1), nulová (0)
	Autenticita materiálové substance	
	Historická integrita	
	Ojedinelost	
	Umělecká hodnota	

	Kritéria znaků hodnot	Posuzovací stupnice
Vegetační strukturální prvky (umělé)	Autenticita koncepce	vysoká (3), snížená (2), nízká (1), nulová (0)
	Autenticita materiálové substance	
	Autenticita prostorových parametrů	
	Historická integrita	
	Ojedinelost	

	Kritéria znaků hodnot	Posuzovací stupnice
Strukturální prvky s nízkou mírou tvůrčího vstupu (přírodní)	Historická integrita	vysoká (3), snížená (2), nízká (1), nulová (0)

parametry i té nejnižší úrovně kompoziční struktury, tedy prvku. Při obecnějším popisu hodnot a při prezentaci díla nejen odborné veřejnosti by přílišná podrobnost mohla zastřít hlavní význam i problémy památky. Přestože se jednotlivá kritéria hodnotí pomocí číselné stupnice, toto hodnocení musí být vždy doprovázeno slovním popisem hodnoty. Také výsledná formulace hodnot památky by měla být formou písemného hodnocení nikoli jen zařazením do tří definovaných kategorií: Památka místního významu, Památka regionálního významu, Památka národního významu, dle získaného bodového hodnocení.

Příklad výsledné formulace kulturně historického významu památky park u zámku Kynžvart:

- Krajinářský park v Kynžvartu je památkou národního významu vykazující vysokou historickou integritu většiny svých součástí.
- Velmi vysokou kvalitou kompozice a jako doklad života a tvůrčích vstupů výrazných historických osobností se řadí mezi velmi významná díla zahradního umění na území České republiky.
- Soubor geneticky původních dřevin v parku umožňuje studium dobových praktik jejich používání na úrovni jednotlivých taxonů.
- Jako typologicky ojedinělý byl identifikován objekt lesní kaple sv. Kříže a soubor dochovaných původních konstrukcí komunikací na Májové hoře.
- Vznik parku měl význam pro intenzivní kultivaci okolní krajiny.
- Ke snížení části hodnot objektu došlo až v 21. století necitlivým začleněním části golfového hřiště do areálu parku. Tento stav je částečně reverzibilní.

Identifikace hodnot se následně stává podkladem pro další určení postupů památkové péče a stanovení limitů pro využívání tohoto specifického okruhu nemovitých kulturních

Pohled na Květnou zahradu v Kroměříži po dokončení památkové obnovy. Foto: Aleš Karban, 2014.

památek. Dané problematice je věnována metodika řešení plánování péče o památky zahradního umění. Ukazuje mimo jiné význam a praktické využití odborných výstupů a analýz popisovaných v předcházejících metodikách v procesu efektivního plánování této péče.

Metodika **Management plán ochrany památkových hodnot památek zahradního umění**⁷ se snaží popsat nástroje, s jejichž pomocí je možné vytvořit vhodné podmínky pro ochranu identifikovaných kulturně historických hodnot památek zahradního umění. Pojímá management plán jako střednědobý strategický dokument definující cíle a jejich plnění na období 5 let. Předkládá tezi, že dokument, který by měl řešit v potřebné šíři ochranu jak hmotných, tak nehmotných kulturně historických hodnot památky, musí obsahovat: plán využívání památky; plán péče o hmotnou substanci (plán údržby); plán prezentace památky. Popsaný postup tvorby plánu klade důraz na hledání rovnováhy mezi uspokojením potřeb uživatelů a ochrany identifikovaných hodnot památky. Kromě hodnot památky je nutné při tvorbě Management plánu provést tzv. analýzu citlivosti jednotlivých částí památky na poškození, respektive možného poškození při běžném provozu a při případném pořádání jednorázových akcí (slavnosti). Jejím cílem je zhodnotit, jaký vliv má nebo by mohl mít provoz na hmotné hodnoty (křehkost materie) a nehmotné hodnoty (kompoziční význam, exponovanost, specifická funkce) památky.

Další představené metodiky byly vytvořeny přímo v rámci činnosti Metodického centra zahradní kultury v Kroměříži. V letech 2012 – 2015 proběhla vzorová památková obnova areálu

Kroměříž, Květná zahrada. Louky s kvetoucími rostlinami patřily až do vynálezu sekačky a herbicidů k přirozeným součástem kompozice zahrad. Foto: Lenka Křesadlová, 2016.

Arcibiskupského zámku a zahrad v Kroměříži. Jednalo se o počin výjimečného rozsahu jak po stránce objemu investovaných finančních prostředků, tak šíři používaných technologií. V rámci projektu NCZK bylo kompletně obnoveno zahradnické zázemí v Podzámecké zahradě, které dnes poskytuje důstojné a funkční zázemí pro péči o tuto zahradu. V interiérech Arcibiskupského zámku bylo vytvořeno zázemí pro prezentaci projektu NCZK i edukační aktivity a stálá expozice muzejního typu věnovaná kroměřížským historickým zahradám. Nejvíce finančních prostředků bylo investováno do obnovy Květné zahrady zaměřené na rehabilitaci dříve zaniklých nebo poškozených částí. Byly „znovu založeny“ Holandská a Pomerančová zahrada, proběhla oprava Ptácnice a jejího rozměrného bazénu, obnova Pstružích rybníků, znovu vyrostla stavba Králičího kopce a byl proveden opravný řez podstatné části vysokých tvarovaných stěn, které patří z hlediska autenticity k nejcennějším prvkům kompozice Květné zahrady. Zahradnické zázemí doplnil moderní pěstební skleník a rozsáhlou rekonstrukcí prošla také dvojice skleníků (oranžerií) z poloviny 19. století a vstupní objekt z téže doby. Realizaci obnovy předcházela důkladná předprojektová příprava zahrnující archeologický průzkum, průzkumy dochovaných dobových technologií v jednotlivých stavbách, rozsáhlý archivní průzkum a jiné. Postup obnovy byl velmi pečlivě monitorován a dokumentován, aby se mohl stát jedním z podkladů pro tvorbu oborových metodických materiálů. Tyto metodické materiály vznikají za součinnosti širšího spektra odborníků a snaží se představit aktuální stav poznání zvolené problematiky prezentovaný v odborné literatuře i ověřený oborovou praxí.

Charta o historických zahradách (Florence 1982)⁸ uznává archeologické výzkumy jako jeden ze zdrojů informací o historickém vývoji památek zahradního umění a považuje jej za rovnocenný pramen k pramenům písemným, ikonografickým a kartografickým. Při obnově Květné zahrady v Kroměříži byla aplikována celá škála postupů této vědecké disciplíny. Jejich výsledky výrazně ovlivnily konečnou podobu obnoveného díla. Proto byl připraven metodický materiál shrnující domácí i zahraniční zkušenosti se zapojením archeologie do procesu výzkumu, obnovy a prezentace památek zahradního umění. Cílem metodiky **Archeologický výzkum památek zahradního umění**⁹ (autoři: prof. PhDr. Martin Gojda, CSc.; Ing. Jan Hladký, Ph.D.; Mgr. Jiří Janál; Mgr. Milan Jančo; Mgr. Lenka Lisá, Ph.D., Mgr. Peter Milo, Dr. phil.; Mgr. Jan Petřík, Mgr. Ing. Lubomír Prokeš) je poskytnout základní přehled o možnostech a limitech využití archeologických výzkumů pro prohloubení znalostí o památkách zahradního umění.

Jedním z nejcennějších prvků kompozice Květné zahrady i dalších památek zahradního umění především z doby baroka jsou vysoké tvarované stěny. I když jsou stěny pravidelně udržovány, je nutné v delším časovém horizontu provádět obnovné zásahy většího rozsahu. Jejich příprava bývá náročná po stránce teoretické i praktické. Metodika **Obnova vysokých tvarovaných stěn v památkách zahradního umění**¹⁰ (autoři: Ing. Přemysl Krejčířík, Ph.D., Ing. Lenka Křesadlová, Ph.D.) shrnuje poznatky z procesu přípravy a vlastní realizace jak obnovy stěn v Květné zahradě, tak z obdobných zásahů v zahraničních objektech a z odborné literatury. Vzhledem k rozsahu stěn v Květné zahradě bylo při jejich obnově možné ověřit celou škálu postupů od téměř kompletní obnovy stěny po kombinaci hlubokého řezu a dosadeb mladých jedinců do původních stěn. Postupy ověřené v praxi jsou v metodice zobecněny tak, aby je bylo možné aplikovat i v dalších objektech památek zahradního umění.

Jeden ze základních prvků kompozice většiny památek zahradního umění tvoří porosty bylin – trávničky, louky, případně pastviny. Až do éry selektivních herbicidů měly travní porosty v sobě vždy příměs dvouděložných bylin. Jejich květy tvořily důležitou součást požadovaného kladného estetického vjemu z kompozice zahrady. Metodika **Trávničky a květnaté louky v památkách zahradního umění**¹¹ (autoři: Ing. Marie Straková, Ph.D., Ing. Josef Straka, Ph.D., Ing. Lenka Křesadlová, Ph.D., Mgr. Jiří Janál) se zaměřila na analýzu použití travo-bylinných porostů v kontextu jejich vzhledového působení v jednotlivých etapách vývoje zahradního umění. Na základě vyhodnocení této působivosti pak metodika představuje prostředky, jimiž lze dosáhnout podobného vzhledového účinku i v současnosti. Metodika přináší doporučení, jak o travo-bylinné porosty v památkách zahradního umění pečovat a jak je, v případě potřeby, znovu založit tak, aby jejich vzhledové působení bylo maximálně věrné a odpovídalo dobovým zvyklostem.

Rostliny v nádobách byly součástí zahradních kompozic již od antiky. Ve střední Evropě se pěstování exotických rostlin stalo od období vrcholného středověku součástí životního stylu majetných vrstev společnosti. Metodika **Rostliny v nádobách a stavby pro jejich přezimování v památkách zahradního umění**¹² (autoři: Ing. Lenka Křesadlová, Ph.D., Evžen Kopecký, Ing. Eduard Chvosta, Ing. Jiří Olšan, Ing. Dagmar Fetterová, Mgr. Jiří Janál) upozorňuje na důležitost používání rostlin v nádobách v současných kompozicích památek zahradního umění, a to jako nezastupitelné složky jejich autenticity. Přináší doporučení k výběru vhodného sortimentu, ke způsobům péče o tyto rostliny a k jejich vhodné prezentaci. Popisuje význam staveb pro zimování rostlin v kompozici, prezentuje jejich hodnotu také jako specifických technických památek a přináší základní doporučení k jejich památkové obnově i příklady z praxe pro jejich současné využívání.

Až téměř do konce 19. století se v dílech zahradního umění používaly téměř výlučně cesty s nestmeleným povrchem. I proto je další metodický materiál zaměřen na představení technologie zakládání, údržby a obnovy těchto cest, a to jak s mlatovým povrchem, tak s povrchem z mechanicky zpevněného kameniva. Metodika **Cesty s nestmeleným povrchem v památkách zahradního umění**¹³ (autoři: doc. Ing. Karel Zlatuška, CSc., Ing. Jiří Slepíčka, Ing. Lenka Křesadlová, Ph.D., Mgr. Jiří Janál, Mgr. Eva Jakubcová, RNDr. Oldřich Vacek, CSc.) podrobně představuje oba výše zmíněné typy konstrukce cest. Uvádí jejich přednosti i limity jejich současného využití.

Zásadní složkou kompozice většiny zahradních děl je voda v mnoha podobách. Není však vždy snadné udržet v zahradě tento velmi dynamický živel, působící na všechny smysly návštěvníků, v takové podobě, jak byl zamýšlen původním tvůrcem. Náročnost provozu především formálních vodních prvků vede v mnoha objektech k jejich přeměně na prvky bez vody působící pouze uměleckou nebo uměleckořemeslnou složkou, v horším případě i k jejich úplnému rušení. Mnohdy ke zklamání a obtížím vede pouze neznalost správných technologií, které je k plné funkčnosti prvku nutné dodržet. V metodice **Formální vodní prvky v památkách zahradního umění**¹⁴ (autoři: Ing. Jiří Olšan, Ing. Zdeněk Žabíčka, Mgr. Miloš Rozkošný, Ph.D., Mgr. Jan Obšivač, Ing. Lenka Křesadlová, Ph.D., Mgr. Jiří Janál.) je představena problematika péče o nejrůznější bazény, fontány, kaskády či pítko konstruované především z kamene. Obsahuje popis jednotlivých částí různých vodních soustav, věnuje se problematice ovlivňování kvality vody i dalším náležitostem péče během celého roku.

Pečlivá ochrana kamenných součástí vodních prvků v zimním období měla patřit ke standardní péči o památku zahradního umění. Foto: Lenka Křesadlová, Postupim, 2015.

Velmi rozsáhlá je především část věnovaná ochraně vodních prvků v zimním období, která je na našem území často opomíjena. Zajímavé informace přináší také dvě případové studie, které lze nalézt v příloze metodiky. První představuje způsob obnovy vodních prvků a vodovodního systému Květné zahrady v Kroměříži, která proběhla v letech 2012 – 2014. Je popsán konkrétní postup prací, které předcházely znovu-zprovoznění především raně barokních bazénů a fontán. Druhá studie představuje obdobnou problematiku ve spojitosti s velkou Kaskádovou fontánou v zahradě v Českém Krumlově. Její závěr je věnován podrobnému popisu celoroční péče o toto výjimečné umělecké dílo.

Dobry dojem i autenticita zahradního prostoru se často odvíjí od zdánlivých maličkostí. Jaké pocity může v návštěvníkovi vyvolat pohled na altánek s dřevěnou střechou? Připomene mu idylu zapadlé vesnice, kam jezdil na prázdniny, tedy kouzlo starých časů, nebo ucítí souznění tohoto materiálu s okolní přírodou. Jakou změnu v tomto vnímání pocítí, bude-li na střeše stejné stavby plech nebo i méně ušlechtilý materiál? K této záměně dochází bohužel velmi často, protože používání tradiční krytiny, v tomto případě dřevěného šindele, je finančně náročné. Toto zvýšení nákladů a potřeba častých oprav bývá vyvolána již sníženou kvalitou použitého materiálu, nedodržením správných technologií při instalaci i následné péči. Příklad dobré praxe přináší metodika **Šindel – tradiční střešní krytina**¹⁵ (autoři: Dipl. Ing. Vít Kolmačka, Ing. arch. Jaroslav Novosad, Ing. Josef Polášek). Předkládá zásady správné výroby šindelů, jejich skladování, montáže i konzervace. Upozorňuje na úskalí a možné problémy, které mohou být s použitím této krytiny spojeny. Je zde zdůrazněno, že životnost hotového díla je z velké části závislá na kvalitě materiálu a dodržení optimálních postupů při výrobě krytiny. V přílohách metodiky lze nalézt názorná vyobrazení a schémata ilustrující správné technologie pokládky a následné péče.

Prímý vliv na ochranu hmotných i nehmotných hodnot památek má způsob jejich prezentace a využívání. Vnímání památky se odvíjí i od toho, čím společností konkrétně přispívá a jaký obraz si o ní na základě osobních zkušeností i informací z nejrůznějších médií jedinec vytvoří. Součástí komplexní péče o památku zahradního umění by proto mělo být i její srozumitelné a přitažlivé představení veřejnosti. Vzhledem k šíři této problematiky byly vytvořeny již tři metodické materiály zaměřené na toto téma. Společným cílem metodik je představit možnosti prezentace a využívání památek zahrad-

Nalezení vhodného prostředku komunikace s různými věkovými skupinami návštěvníků je základem úspěchu v péči o památky. Kroměříž, Květná zahrada. Foto: Gabriela Čechová, 2014.

ního umění tak, aby ve společnosti stoupal zájem a potřeba tyto památky chránit a rozvíjet.

Metodika **Způsoby prezentace památek zahradního umění**¹⁶ (autoři: Mgr. Petr Hudec, Mgr. Milan Jančo, Mgr. Radek Kadlubiec, Ing. Lenka Křesadlová, Ph.D., Ing. Jiří Olšan, Mgr. Ondřej Zatloukal) přináší informace o způsobech prezentace, propagace a interpretace památek zahradního umění v ČR i v zahraničí a to široké škále cílových skupin včetně návštěvníků se zdravotním znevýhodněním. Metodika se věnuje realizaci individuálních prohlídek zahrad a parků, doprovodných sezónních aktivit, využívání moderních technologií v prezentaci i náležitostí tvorby expozic muzejního typu věnovaných zahradní kultuře.

Metodika **Způsoby edukačního využití památek zahradního umění**¹⁷ (autoři: Mgr. Petr Hudec, Ing. Eva Blešová, Ing. Lenka Křesadlová, Ph.D., MgA. Václava Křesadlová, Mgr. Lenka Mrázová) se pak zabývá možnostmi poznávání památek zahradního umění prostřednictvím komunikace s „živým“ lektorem. Věnuje se dramaturgii lektorovaných programů, popisuje jednotlivé interpretační metody. Vzhledem k tomu, že stěžejní cílovou skupinou těchto aktivit bývají školní kolektivy, rozvíjí také téma návaznosti edukace v památkách zahradního umění na vzdělávací programy škol.

Třetí metodika **Pomůcky pro realizaci edukačních aktivit v památkách zahradního umění**¹⁸ (autoři: Mgr. Petr Hudec, Mgr. Irena Peštová, Ing. Hana Poková, Mgr. Lenka Trantířková, PhDr. Hana Havlůjová, MgA. Naděžda Rezková Příbylová) se podrobně věnuje problematice předmětů a postupů, které mohou přispívat k silnějšímu prožitku účastníků programů realizovaných v zahradách a parcích. Emoce a její síla rozhoduje o tom, jaký vztah bude vytvořen, bude-li se návštěvník vracet. K jejich vyvolání často stačí jednoduchý nápad. Metodika by se měla stát především inspiračním zdrojem pro ty, jež se prezentací památek aktivně zabývají nebo s tím chtějí začít. Představuje jak velmi propracované, tak finančně nenáročné pomůcky a jejich reálné způsoby použití v zahradách i mimo ně.

V České republice vzniká v posledních letech především s přispěním Ministerstva kultury poměrně značné množství metodik věnovaných péči o památkový fond. Kromě stručně představených metodických materiálů cílených přímo na památky zahradního umění je velká pozornost upřena také na problematiku ochrany a péče o kulturní krajinu případně na vegetaci v rámci jiných plošně památkově chráněných území. Sledovat všechny řešené vědecké projekty a hledat jejich výstupy je pro běžného člověka i odborníka značně ob-

tížné. Z tohoto důvodu Metodické centrum zahradní kultury v Kroměříži na svých webových stránkách vytvořilo záložku „Pro odborníky“, ve které zájemce nalezne mimo jiné elektronické verze nejen všech metodických materiálů vydaných center, ale také oborové metodiky jiných subjektů. V současné době je zde možné prostudovat 44 metodik vytvořených v rámci jedenácti různých vědeckých projektů. Většina z nich získala certifikát Ministerstva kultury, ale jejich odborná úroveň není rovnocenná a jejich použitelnost v běžné praxi bude nutné ještě ověřit. Nicméně je v nich možné nalézt velmi praktické nástroje pro řešení řady palčivých problémů památkové péče dneška. Tato webová stránka je průběžně aktualizována a nové metodiky stále přibývají. Na webové adrese <http://www.nczk.cz/metodiky.html> je uveřejněno všech deset zatím vydaných metodik MCZK, na webové adrese <http://www.nczk.cz/metodiky-jinych-projektu.html> potom i další metodické materiály se základním popisem projektů, v rámci kterých vznikly. ■

¹ Zatím nepublikovanými metodickými materiály jsou práce UHER, Jiří – KUTKOVÁ, Tatiana, Výběr a použití rostlinného sortimentu pro díla zahradní a krajinářské tvorby z období první republiky a ŠIMEK, Pavel – ŠTEFL, Lukáš, Metodika péče o díla zahradní a krajinářské tvorby z období první republiky. Tiskem vyšla práce ZÁMEČNÍK, Roman – ŠIMEK, Pavel. *Metodika pro obnovu vilové zahrady první republiky*. Mendelova univerzita v Brně. ISBN 978-80-7509-491-9

² MARCINKOVÁ, Dana. Evidencia – jeden zo základných pilierov starostlivosti o historické zeleň. In *Monument revue*, 2017, ročník 6, číslo 1, s. 60-65, ISSN 1338-807X.

³ OLŠAN, Jiří – ŠNEJD, Daniel – PRINC, Marek – KŘESADLOVÁ, Lenka – EHRlich, Marek – PAVLÁTOVÁ Marie. *Metodika pasportizace památek zahradního umění*. Praha: NPÚ, generální ředitelství, 2016, 47 s. Certifikát MK ČR č. 120.

⁴ EHRlich, Marek – KŘESADLOVÁ, Lenka – PAVLÁTOVÁ, Marie – OLŠAN, Jiří. *Metodika prostorové analýzy památek zahradního umění*. Praha, 2015, s. 56. Certifikát MK ČR č. 123.

⁵ OLŠAN, Jiří – KŘESADLOVÁ, Lenka – EHRlich, Marek. *Metodika identifikace hodnot památek zahradního umění*. Praha: NPÚ, generální ředitelství, 2015, 72 s. Certifikát MK ČR č. 122.

⁶ KŘESADLOVÁ, Lenka. *Identifikace hodnot památky zahradního umění – park u zámku Kynžvart*, 2017, 36 s. Interní materiál NPÚ, nepublikováno.

⁷ KŘESADLOVÁ, Lenka – OLŠAN, Jiří – EHRlich, Marek. *Management plán ochrany památkových hodnot památek zahradního umění*. Praha, 2015, 46 s. Certifikát MK ČR č. 121.

⁸ POLÁKOVÁ, Jana. (ed.). *Mezinárodní dokumenty o ochraně kulturního dědictví*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2007. ISBN 978-80-87104-14-9.

⁹ GOJDA, Martin et. al. *Archeologický výzkum památek zahradního umění*. Praha: Národní památkový ústav, 2015. ISBN 978-80-7480-030-6.

¹⁰ KREJČÍŘÍK, Přemysl – KŘESADLOVÁ, Lenka. *Obnova vysokých tvarovaných stěn v památkách zahradního umění*. Praha: Národní památkový ústav, 2015. ISBN 978-80-7480-034-4.

¹¹ STRAKOVÁ, Marie et. al. *Travníky a květnaté louky v památkách zahradního umění*. Praha: Národní památkový ústav, 2015. ISBN 978-80-7480-031-3.

¹² KŘESADLOVÁ, Lenka et. al. *Rostliny v nádobách a stavby pro jejich přeživování v památkách zahradního umění*. Praha: Národní památkový ústav, 2015. ISBN 978-80-7480-032-0.

¹³ ZLATUŠKA, Karel et. al. *Cesty s nestmeleným povrchem v památkách zahradního umění*. Praha: Národní památkový ústav, 2015. ISBN 978-80-7480-033-7.

¹⁴ OLŠAN, Jiří et. al. *Formální vodní prvky v památkách zahradního umění*. Praha: Národní památkový ústav, 2016. ISBN 978-80-7480-073-3.

¹⁵ KOLMAČKA, Vít et. al. *Šindel – tradiční střešní krytina*. Praha: Národní památkový ústav, 2016. ISBN 978-80-7480-066-5.

¹⁶ HUDEC, Petr et. al. *Způsoby prezentace památek zahradního umění*. Praha: Národní památkový ústav, 2015. ISBN 978-80-7480-028-3.

¹⁷ HUDEC, Petr et. al. *Způsoby edukačního využití památek zahradního umění*. Praha: Národní památkový ústav, 2015. ISBN 978-80-7480-029-0.

¹⁸ HUDEC, Petr (ed.). *Pomůcky pro realizaci edukačních aktivit v památkách zahradního umění*. Praha: Národní památkový ústav, 2016. ISBN 978-80-7480-067-2.

Spišské oltáre 19. storočia

HERUCOVÁ, Marta. Spišské oltáre 19. storočia. Ľubiša : Pictonica, 2015, 332 s. ISBN 978-80-972208-0-8.

Ústav dejín umenia Slovenskej akadémie vied a vydavateľstvo Pictonica vydali v roku 2015 z pera Marty Herucovej obsiahlu monografiu spišských oltárov 19. storočia.

Skutočnosť stáročnej prítomnosti štyroch jazykov, ale aj štyroch konfesií na Spiši sa markantne zrkadlí v tvorbe oltárov, napr. v odlišnostiach predstavenia ikonostasu pred oltár u gréckokatolíkov, či svätostánkov na uschovanie Tóry v židovskom náboženstve. Záujem o tento druh pamiatok zo strany odbornej verejnosti je dlhodobo nízky, situácia sa mení len v ostatnom čase. Sakrálna tvorba 19. storočia čiastočne stojí v tieni umeleckých pamiatok starších období, predovšetkým vynikajúcich ukážok gotických oltárov 14. – začiatku 16. storočia, určitým predsudkom môže byť povedomie, že kvalita umenia 19. storočia je dosť rozkolísaná.

Úvod do problematiky tvorí kapitola, v ktorej autorka osvetľuje tému na príklade typov a vývoja starších spišských oltárov počínajúc začiatkom 15. storočia. Sleduje nielen premeny architektúry oltárov, ale aj zmeny v ikonografii malieb a plastík a ich umeleckého stvárnenia. Tie sú doložené fotodokumentáciou napr. zo Spišskej Kapituly alebo Levoče so zaujímavými ukážkami starších stredovekých dielcov, ktoré boli často použité v nových kompozíciách. Zvláštna pozornosť je venovaná viedenským vplyvom v období baroka a rokoka, novým podnetom v období klasicizmu, ako aj pôsobeniu autorov a európskych vzorov napr. pri výstavbe Kaplnky sv. Karola Boromejského v biskupskom paláci v Spišskej Kapitule alebo pri barokových úpravách kostolov v Poprade, Vrbove, Bystranoch, Bijacovciach, Spišskej Novej Vsi (posledná tretina 18. storočia). Téma prechádza cez rozbery tradícií a inovácií oltárov v prvej polovici 19. storočia pod vplyvom nazarenizmu. Autorka sa podrobnejšie venuje tvorbe a činnosti významného spišského rodáka Jozefa Czuczika (1780 – 1857).

Charakter spišských oltárov z obdobia od polovice 19. storočia ovplyvňoval silnejší romantizmus, ktorý hľadal nové porozumenie pre historické a estetické hodnoty minulosti. V zložitom procese badať osobnejšie prístupy a širšie spektrum vplyvov. V štýlových otázkach sa prejavovali snahy o vlastnú konfesionálnu identitu, alebo na-

opak o určitú asimiláciu. Jednotlivé cirkvi hľadali svoje korene v minulosti. Katolícka tvorba oltárnych architektúr a ikonografia nadväzovala na umenie a duchovno stredoveku – teda románsky sloh a gotiku, z mladších období na barok. Evanjelici vyzdvihovali „lutherovskú“ renesanciu a kresťanský starovek. Gréckokatolíci nadväzovali na byzantské odkazy s formami baroka; židia cez inšpiráciu v maurských slohoch s biblickým a orientálnym pôvodom poukazovali na svoju vzdialenú pravlasť. Otvorená Európa 19. storočia dávala výtvarníkom možnosť študovať na renomovaných vysokých školách a spoznávať kultúrne dedičstvo v domovskej krajine alebo prostredníctvom múzeí. Tak môžeme sledovať aj inšpirácie a pôvod vzorov výtvarného prejavu našich domácich majstrov, obohacujúcich cirkevné námety krajinomalbou z domáceho prostredia. Autorka sleduje zmeny koncepcie stavby a používania interiérovej architektúry chrámov až do rokov 1962 – 1965, keď zasadal Druhý vatikánsky koncil. Podľa jeho záverov sa zmenil náboženský rituál, kňaz už neslávi eucharistiu chrbtom k veriacim, ale tvárou k nim. Dôsledkom je vyčlenenie meny z oltárnej architektúry.

Monografiu Marty Herucovej treba považovať za jednoznačne prínosnú v našej odbornej literatúre. Predmetom pozornosti je úzko špecifikovaná téma na príklade pomerne malého, ale kultúrne, národnostne i konfesionálne veľmi mnohotvárneho teritória. Publikáciu možno považovať za určitý druh súpisovej práce, poskytujúcej v úvodných kapitolách nový pohľad na problematiku. Dielo obsahuje podrobný poznámkový aparát, čerpajúci z archívneho bádania, literárnych prameňov, vlastných výskumov a porovnaní. Pripojený je menný a miestny register. Žiaľ, tiež v tejto knihe sa opakuje bolesť našej kultúry: nedostatok peňazí. Fotografie rozmerov 4 – 4,5 x 5,8 cm alebo 3,5 x 6 cm, ktorých je v texte umiestnených vyše 200, nie sú dostatočne čitateľné. To však nijako neznižuje zásadný prínos práce M. Herucovej. Popri svojom význame utvára nasledovniahodný vzor pre výskum novšieho sakrálneho umenia v ďalších regiónoch Slovenska.

Eva Križanová

Zlatníctvo stredoslovenských banských miest v ranom novoveku

BALÁŽOVÁ, Barbara. *Zlatníctvo stredoslovenských banských miest v ranom novoveku. Majstrovský objekt - životná investícia - elitná reprezentácia*. Bratislava : Societas historiae artium, 2016, 365 s., 130 obr. ISBN 978-80-970304-5-2.

Kniha, na ktorú by som chcela odbornú verejnosť upozorniť, a ktorá bola pre mňa dôvodom k napísaniu tejto recenzie, nie je ani zďaleka „klasickou“ knihou o zlatníckom umeleckom remesle, ako sa to na prvý pohľad javí podľa jej názvu. Napokon, nevšedná je už na prvý pohľad svojim minimalistickým bielo-zlatým dizajnom obálky a vôbec grafickou úpravou ako takou. V tomto smere treba oceniť prácu grafického štúdia Waldemar Iljitch s. r. o., konkrétne výtvarníka Mgr. art. Mareka Kvetána.

Rovnako ako forma, aj obsah knihy má zaujímavý koncept. Barbara Balážová čitateľovi nepredkladá – ako by mohol očakávať – klasicky slohovo-kriticky spracovaný repertoár ranonovovekých zlatníckych prác z kultúrne a umelecky osobitého re-

giónu tvoreného stredoslovenskými banskými mestami. Naopak, štyri nosné kapitoly majú skôr formu všeobecnejších úvah o podobe a súvislostiach renesančného a barokového výtvarného umenia v danom umeleckom teritóriu. Sledovaný časový horizont je vymedzený na jednej strane momentom prevzatia politickej aj ekonomickej správy v siedmich banských mestách Habsburgovcami (1548), na druhej strane ho prirodzene uzatvára éra jozefínskych reforiem v 80. rokoch 18. storočia, ktorá v podstate urýchlila a definitívne zavŕšila epochu barokového umenia aj na našom území.

Je nutné spomenúť, že autorka väčšinou vychádzala zo svojich starších publikovaných štúdií a v jednom prípade aj verejnej prednášky, ktoré podstatne prepracovala a tiež metodologicky „prekopala“. Časovým odstupom získaný generalizujúci nadhľad považujem za jeden z dôvodov,

prečo na mňa všetky texty v knihe pôsobili sviežo: sú to na jednej strane do detailov prenikajúce, zároveň však aj maximálne abstrahujúce zovšeobecňujúce „príbehy“ vždy jedného zlatníckeho artefaktu (resp. úzko vymedzenej skupinky takýchto prác) v relevantnom dobovom lokálnom, kultúrnom a umeleckom kontexte.

Pozrime sa teraz na jednotlivé kapitoly, ktorých názvy sú vzhľadom na naše domáce kunsthistorické „zvyklosti“ pomerne netradične naformulované do podoby otázok. Nemožno im však uprieť, že vzbudzujú o to väčšiu zvedavosť. Prvá z nich nesie názov: *Akú podobu mala „zaalpská renesancia“ v stredoslovenských banských mestách?* Celá štúdia sa obrazne „točí“ okolo tzv. planétovej kanvice. Táto nepochybne nadštandardná zlatnícka práca je pýchou banskobystrického Stredoslovenského múzea (niekdajšieho Mestského múzea) v Banskej

Bystrici od roku 1909. Vďaka Kornelovi Divaldovi a následne Eve Toranovej sa dostala aj do odbornej umelecko-historickej spisby, no hoci bola opakovane publikovaná, definitívne vyriešenie otázky jej autorstva, proveniencie, datovania či jej kultúrneho kontextu v prostredí banského umeleckého regiónu ešte stále nie je možné uzavrieť.

Barbara Balážová sa pokúša zodpovedať tieto otázky na základe skutočne hĺbkovej štýlovej a ikonografickej analýzy častí tejto kanvice, najmä jej reliéfne stvárnených plakiet s personifikáciami siedmich planét slnečnej sústavy tak, ako boli známe v 16. storočí. Zdôrazňuje pritom, že datovanie jednotlivých vmontovaných častí robí z kanvice dielo zlatnícko-sochárske, teda kanvica je výsledok v danej dobe nie tak neobvyklej spolupráce sochára a zlatníka. Hoci si uvedomuje, že jej závery nemožno nateraz hodnoverne pramenne potvrdiť, predsa sa jej podarilo nájsť naozaj presvedčivé analógie k vysloveniu názoru, že kanvica je produktom norimberského zlatníctva a že mohla vzniknúť dokonca v prostredí jamnitzerovskej rodiny – najpravdepodobnejšie v dielni Abrahama Jamnitzera (1555 – cca 1600). Na základe doložených analógií

posunula aj datovanie kanvice hlbšie do 70. – 80. rokov 16. storočia a oprávil tak dosiaľ tradovaný názor, že kanvica vznikla okolo roku 1600 v Banskej Bystrici.

Touto podrobnou analýzou však predmetná kapitola nekončí, ale pokračuje ešte o malý, no dôležitý krôčik ďalej. Osobitne si totiž cením záverečné zovšeobecňujúce otázky, ktoré síce autorka nevie nateraz zodpovedať, avšak dôležité je podľa mňa už ich vyslovenie. Z nich zásadná (na s. 63) znie: ako s takýmto artefaktom, čo svojou kvalitou evidentne nezapadá medzi štandardné vzorky v rámci hmotných dokladov vizuálnej kultúry daného regiónu, vlastne metodologicky ďalej narábať, ako ho interpretovať a skutočne objektívne vyhodnotiť tak, aby to prispelo k celkovému obrazu kultúry konkrétneho obdobia?

2. kapitola má názov: *Je možné nahradiť dejiny renesančného umenia*

dejinami renesančnej kultúry? Ambíciou Barbary Balážovej je tu podľa jej vlastných slov *výskum variantných kultúrnych stôp ilustratívneho jedinca či skupiny jedincov* a na základe nich sa pokúsiť *interpretovať v určitej sociálnej vrstve spoločnosti podobu a význam súdobej kultúry pre konkrétneho človeka* (s. 72 – 73).

Kapitola je vystavaná na dvoch pôvabných, vďaka publikáciám i výstavám verejnosti dobre známych barokových kanviciach objednaných banskoštiavnickou rodinou Reutter v miestnej zlatníckej dielni Bartolomeja Weigla a následnom sledovaní osudov týchto kanvic naprieč niekoľkými nasledujúcimi generáciami ich potomkov. Obe kanvice sa napokon ocitli v majetku evanjelickej cirkvi a. v. – jedna v Banskej Štiavnici, druhá v Levoči. Faktom je, že s tak precíznym rozpletaním spleťtých osudov rozmanitých obrazových prameňov a následne aj biografii ich objednávateľov a majiteľov, ako v tejto kapitole predviedla Barbara Balážová, sa v prácach slovenských historikov umenia nestretáme často. Autorka totiž mala veľké šťastie, že k téme, do ktorej sa pustila, mohla postupne svojím cieľavedomým bádáním doložiť ďalšie a ďalšie relevantné hmotné relikty dobovej vizuálnej kultúry späť s rodinou Reutter, tzv. štambuchy (resp. *alba amicorum*), medaily, okrem v úvode spomínaných Weigloých kanvic aj ďalšie zlatnícke práce.

3. kapitola má titul *Čo je také viedenské na viedenskom umení?* Záujem Barbary Balážovej posúva k samému záveru zadefinovaného časového horizontu recenzovanej knihy, predovšetkým do druhej polovice 18. storočia. Autorku tu asi najviac zaujímajú rôzne dobové (individuálne i lokálnospoločenské) interpretácie toho, čo bolo v súdobom umeleckom a kultúrnom regióne stredoslovenských banských miest označované nálepkou „podľa viedenského umeleckého vkusu“, resp. akú to vyvolávalo odozvu a záujem, či to skutočne bolo považované za akúsi nepísanú značku umeleckej kvality. Ďalšou otázkou potom je forma a stupeň závislosti barokového umenia daného regiónu na umeleckom prostredí Viedne 18. storočia.

Samozrejme, špecifickosť ekonomickej a politickej správy stredoslo-

venských banských miest je v tomto smere aj nespochybniteľným determinantom ich priamej podriadenosti a úzkej nadviazanosti na viedenské úradné centrály. Sledované prostredie bolo napokon v rámci vtedajšieho Uhorského kráľovstva veľmi špecifické aj silným zastúpením „nemeckého elementu“ v zložení obyvateľstva, preferovanom jazyku komunikácie a tiež z hľadiska uplatňovania saského právneho systému.

Autorka – aby na svoje vyššie uvedené otázky získala čo možno najobjektívnejšie odpovede – pracuje celkovo so siedmimi časovo diferentnými projektmi a realizáciami (pretože nie všetko aj bolo zrealizované), a to v širokom rozpätí od roku 1713 až do roku 1811. Sú to skutočne veľmi rôzne „umelecké úlohy“: od projektov a realizácií nástenných fresiek, oltárov vrátane maľovaných plátien, objednávok zlatníckych liturgických prác, až po realizáciu morového stĺpu. Sú to navyše aj diela niekedy importované, inokedy vytvorené umelcami zvonku (nielen z Viedne), alebo v jednom prípade aj zadané tvorcom z „domáceho“ stredoslovenského regiónu, ktorí mali za konkrétnou inšpiráciou vycestovať do Viedne. Vzorka teda bola naozaj rozmanitá a aj výsledok, ku ktorému dospela, nie je vôbec generalizujúci, ale potvrdzujúci skôr tézu o určitej diskontinuite týchto proviedenských štýlových motivácií. A čo je najdôležitejšie, prívlastok „viedenský“ zďaleka neznamenal vždy len aktuálnosť, kreativitu a originalitu, a už vonkoncom nie kvalitu, akú by sme od takýchto diel asi aj očakávali.

Na margo 4. kapitoly *Nakoľko „baníckym“ je barokové zlatníctvo stredoslovenských banských miest?* možno

Liturgická kanvica z ev. a. v. kostola v Banskej Štiavnici. Foto: P. Fratrič, 2002.

povedať len toľko, že podobne precízne pracuje s diferentnými zdrojmi obrazových aj písomných prameňov, aby zodpovedala úvodnú otázku. V jej epicentre stoja opäť zlatnícke práce reprezentujúce banícku ikonografiu (liturgické artefakty, najmä omšové kalichy) a banícke prostredie (obzvlášť zberateľské reprezentačné objekty, tzv. handštajny v zlatníckej montovanej úprave).

Moja recenzia je prioritne motivovaná snahou inšpirovať a navadiť čitateľa na štúdium tejto zaujímavej knihy. Kniha, ktorá je, domnievam sa, vysoko inšpiratívna aj svojou analytickou a interpretačnou rovinou rôznych druhov prameňov, a napokon je podnetná aj tým, ako formuluje otázky vyvedené z analytickej mikrosondy do generalizujúcej roviny, a tiež tým, ako reflektuje súčasné a hľadá nové metodologické možnosti uchopenia artefaktov (viac-menej všetko umeleckoremeselných diel), ktoré sú predmetmi jednotlivých kapitol.

Ingrid Halászová

Päťsté výročie reformácie a jeho odraz v odborných podujatiach vedeckých inštitúcií

V roku 2017 uplynulo päťsto rokov od vystúpenia augustiniánskeho mnícha Martina Luthera vo Wittenbergu, kde predostrel svoj pohľad na potrebu obnovy kresťanskej cirkvi. Postupne však svojím učením „otvoril dvere“ aj zmenám v kultúrnom, politickom a spoločenskom živote v širšom kontexte. Udalosť, ktorá postupne iniciovala vznik reformovaných cirkví na

vedeckej diskusii na poli historicko-spoločenských vied.

V máji sa konala na pôde Trnavskej univerzity konferencia s názvom *Reformácia a jej dôsledky na Slovensku*, ktorú okrem hosťujúcej inštitúcie pripravili Historický ústav Slovenskej akadémie vied (HÚ SAV) a Slovenská historická spoločnosť. V novembri sa v Bratislave konala konferencia s titulom *Tu stojím, inak nemôžem*, na

ktorej organizácii sa podieľali Štátny archív v Bratislave a viaceré vedecké inštitúcie, vrátane samotnej Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku (ECAV). Medzi organizácie, ktoré takisto prispeli k rozšíreniu odbornej diskusie v danej problematike, sa zaradil aj Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (PÚ SR) a Krajský pamiatkový úrad Trenčín (KPÚ). Spoločne s Mestom Brezová pod Bradlom a tamojším Cirkevným zborom ECAV v Brezovej pod Bradlom v dňoch 4. – 5. októbra 2017 pripravili odborný seminár *Vplyv reformácie na pamiatkový fond Slovenska*. Seminár sa konal v priestoroch kinosály Spolkového domu s historickým

názvom – Národný dom Štefánikov, ktorý bol postavený v roku 1925 a vďaka svojim pamiatkovým hodnotám sa v roku 2013 dostal do zoznam národných kultúrnych pamiatok. Seminár sa tak konal v brezovsko-myjavskom regióne, v ktorého konfesijnom zastúpení má prevahu evanjelická cirkev augsburského vyznania. Z toho vyplýva aj ta-

mojšie vysoké percentuálne zastúpenie či už sakrálnych pamiatok alebo pamiatok histórie spojených s evanjelikmi.

Po otvorení seminára riaditeľkou KPÚ Trenčín Evou Gazdíkovou sa prítomným prihovorili generálna riaditeľka PÚ SR Katarína Kosová a generálny riaditeľ sekcie kultúrneho dedičstva Ministerstva kultúry SR Radoslav Ragač. Všetci spoločne akcentovali význam hmotného kultúrneho dedičstva spojeného s fungovaním reformovaných cirkví na Slovensku, zameraného najmä na rozvoj školstva a vzdelávania ako takého. Odkaz reformácie tak možno nájsť pretavený do hmotných pamiatok, akými boli nielen novozníkané kostoly a modlitebne, ale aj farské budovy a školy, lýceá a nespočetné množstvo pamiatok histórie, ktoré súviseli s významnými osobnosťami pôsobiacimi v oblasti teologickej, vedeckej či pedagogickej. Načrtnutá problematika sa po privítaní poslucháčov aj hosťujúcou primátorkou Evou Ušiakovou postupne otvárala v jednotlivých príspevkoch.

Úvodný historicko – kultúrno – spoločensky zameraný blok prednášok otvoril generálny biskup ECAV na Slovensku Miloš Klátik, ktorý precíznym edukatívnym spôsobom predstavil odkaz Lutherovej reformácie v hmotnom, ale aj nehmotnom kultúrnom dedičstve Slovenska. Podrobnejšie sa zameril na významné osobnosti, ktoré vyšli z evanjelického prostredia. O širšom historickom kontexte reformácie oboznámil publikum Viliam Čičaj z HÚ SAV. Sprestrením bloku bol príspevok domáceho historika Petra Pavla Uhlíka, ktorý všetkých uviedol do „tajomstiev“ rázovitého života brezovsko-myjavských evanjelikov a významných osobností z ich radov.

Nasledujúce odborné prednášky odprezentovali prevažne zástupcovia jednotlivých krajských pamiatkových úradov z celého Slovenska, ale aj z iných inštitúcií (Ústav architektúry a stavebníctva SAV, Archeologický ústav SAV a Slovenská národná galéria). Niektoré príspevky sa zamerali na mapovanie osudov významných osobností z evanjelického prostredia a ich „pretavenie“ do pamätných budov, pomníkov či pamätníkov alebo nepriamo do stavebných úprav kostolov (Ľ. Fillová, Ľ. Pastierová).

Špecifiká protestantskej sakrálnej architektúry či už v podobe drevených tzv. artikulárnych kostolov, murovaných tolerančných kostolov alebo stavieb

Účastníci konferencie na Bradle. Foto: archív autorky.

Pamätná evanjelická fara, rodný dom M. R. Štefánika v Košariskách. Foto: P. Fratrič, 2004.

európskom kontinente, si rôznymi formami počas celého roka pripomínali predovšetkým evanjelické cirkvi augsburského vyznania jednotlivých krajín, v ktorých sa luteranizmus udomácnil, ako aj individuálne evanjelické cirkevné zbory miest a obcí. Okrem cirkevných osláv otvorilo výročie priestor pre podrobenie reformácie a jej dôsledkov

adaptovaných na protestantské modlitebne boli druhou výrazne rezonujúcou témou seminára. Prednášatelia sa s problematikou vysporiadali z pohľadu typológie (M. Dudáš, I. Bujnová – D. Maximová), ale aj prezentáciou čerstvých pamiatkových výskumov (Ľ. Suchý – D. Sabol, D. Haberland, K. Ďurian – Ľ. Kürthy), prípadne „monografickým“ spracovaním pamiatok reformovanej cirkvi určitej lokality (I. Tóth, M. Vdovičíková, E. Šmelková, K. Haberlandová). Svoje miesto si tu našli aj sondy do oblasti výtvarných a hnutelných pamiatok spojených s evanjelikmi (K. Damjanovová, B. Matáková). Nepochybne všetkých zaujal príspevok venovaný komunite anabaptistov habánov – Hutteritov a pamiatkam spojeným s ich pôsobením vo Veľkých Levároch (G. Habáňová).

Odkaz reformácie bolo možné dokonca sledovať aj vďaka čerstvému archeologickému nálezu zvyškov cintorína v Trnave (Z. Rábiková – Z. Poláková).

Súčasťou dvojdnového seminára boli aj exkurzie, a to prehliadka Pamätnej izby architekta Dušana Jurkoviča, ktorá je súčasťou Spolkového domu M. R. Štefánika v Brezovej pod Bradlom, prehliadka rímskokatolíckeho Kostola Najsvätejšej Trojice v Brezovej pod Bradlom, Rodného domu M. R. Štefánika v Košariskách, ktorý je jednou z expozícií SNM-Múzea Slovenských národných rád na Myjave. Záverečnou bodkou bol spoločný výstup na Bradlo k Mohyle generála M. R. Štefánika.

Odkaz reformácie sa na Slovensku jednoznačne prejavil nielen v historicko-politických udalostiach, spočen-

skom živote, vzdelávaní a nehmotnom kultúrnom dedičstve zastúpenom mimoriadne bohatým literárnym a hudobným umením, ale zasiahol aj do hmotného pamiatkového fondu, ako to nesporne dokázal seminár v Brezovej pod Bradlom. Reformácia priniesla nové požiadavky na obsah všetkých druhov výtvarných diel a architektonické riešenia sakrálnych priestorov, dokonca ju možno sprostredkované hľadať aj medzi sepulkrálnymi pamiatkami. Pamiatkarsky seminár dokázal, že stavebno-historické a umenovedné bádanie v oblasti protestantských pamiatok na Slovensku má nespochybniteľný potenciál medzi ostatnými vedeckými historickými disciplínami.

Mária Vdovičíková

Dni technických pamiatok 2017

Cieľom podujatia Dni technických pamiatok 2017, organizovaného Pamiatkovým úradom SR a technickými múzeami v septembri 2017, bolo zviditeľnenie a spropagovanie technických pamiatok pre širokú verejnosť. Osem dní mohli návštevníci spoznávať históriu techniky a industriálnej architektúry. Predstavili sme im čaro starých čias cez úžasné výdobytky ľudskej zručnosti a vynaliezavosti.

Dni technických pamiatok sa konali počas Dní európskeho kultúrneho dedičstva a ich súčasťou bola aj vedecká konferencia. Podujatie umožnilo verejnosti bližšie sa zoznámiť s minulosťou významných technických pamiatok v Bratislave. Počas týchto dní boli pre širokú verejnosť aj organizované školské skupiny sprístupnené priestory rôznych zaujímavých

technických pamiatok v Bratislave. Komentované prehliadky a prednášky oboznámili účastníkov s detailmi výstavby, prevádzky a ďalšieho využitia týchto objektov. V rámci programu boli sprístupnené priestory Múzea dopravy, Múzejno-dokumentáčného centra ŽSR, Vodárenského múzea, Múzea petržalského opevnenia, Slovenského plynárenského múzea, Dopravného podniku Bratislava a Slovenského rozhlasu.

Dlhodobý trend búrania a devastácie technických pamiatok je z veľkej časti zapríčinený nepochopením ich hodnôt, preto je nutné o nich hovoriť. Technické pamiatky v čase svojho vzniku výrazne zasiahli do vývoja mesta a do života obyvateľov Bratislavy. Vďaka rozvoju dopravy a priemyslu sa z Bratislavy mohlo stať plnohodnotné

centrum regiónu a neskôr aj hlavné mesto štátu. Šírenie odborného a laického povedomia o technických pamiatkach je jedným z najúčinnějších spôsobov ochrany týchto významných objektov, preto bol potešujúci vysoký záujem verejnosti o prehliadky aj o konferenciu.

Na konferencii predstavili kolegovia z múzeí, pedagogickej praxe aj záujmových združení zaujímavé detaily zo svojej činnosti. Väčšina príspevkov sa venovala industriálnym pamiatkam a významným technickým stavbám vytypovaným na budúce vyhlásenie za národné kultúrne pamiatky. Program pozostával zo štrnástich odborných prednášok a exkurzie. Príspevky boli na vynikajúcej odbornej úrovni, zároveň boli aj obsahovo atraktívne a mnohých návštevníkov inšpirovali k prehliadke sprístupnených objektov. Pre záujemcov o hlbšie spoznanie dejín techniky budú príspevky prezentované na konferencii publikované aj formou elektronického zborníka.

Tereza Bartošíková

Bratislavský prístav, 1922. Foto: Archív PÚ SR.

Archeológia a stavebno-historické výskumy v pamiatkovej praxi

V dňoch 26. a 27. októbra 2017 sa na Červenom Kláštore v objekte bývalého kartuziánskeho a kamaldulského kláštora uskutočnilo pravidelné spoločné metodické podujatie hlavných pamiatkových inštitúcií Českej a Slovenskej republiky: Národného pamiatkového ústavu a jeho územných odborných pracovísk a Pamiatkového úradu SR vrátane všetkých krajských pamiatkových úradov. Podujatie slávnostne otvorila svojim príhovorom generálna riaditeľka Pamiatkového úradu SR Katarína Kosová. Slová na úvítanie predniesli aj námestník generálnej riaditeľky PÚ SR Slavomír Katkin a námestníčka generálnej riaditeľky Národného pamiatkového ústavu Alexandra Křížová. Odborno-metodický deň zaznamenal už tradične veľký záujem a vysokú účasť: prišlo 67 pamiatkarov

z NPÚ a PÚ SR. V konferenčnej sále kláštora odznelo počas dvoch dní 30 odborných príspevkov, ktoré boli rozdelené do deviatich tematických blokov:

1. Stavebno-historické prieskumy: Metodika, teória a prax
2. Pamiatkové výskumy so špecifickým zameraním
3. Stavebno-historické průzkumy/Architektonicko-historické výskumy: Konkrétne lokality
4. Pamiatkové výskumy: Hrady a fortifikácie
5. Archeológia: Trendy, prehľady, štatistiky, dejiny
6. Archeológia: Ochrana archeologického dedičstva
7. Archeológia: Metodické postupy
8. Výskum krajiny
9. Archeológia: Prezentácia, poznávanie, vzdelávanie.

Hutný odborný program podujatia doznal komentovanou prehliadkou Múzea Červený Kláštor v piatok popoludní.

Cieľom Odborno-metodického dňa je predovšetkým výmena vzájomných skúseností z praxe pamiatkovej ochrany medzi kolegami z branže v Čechách, Sliezske, na Morave a na Slovensku. Prostredníctvom prednášok a diskusií sa tak naskytla možnosť porovnania metodických a praktických postupov v jednotlivých regiónoch, bolo možné poukázať na osobitosti týchto regiónov, príležitosť dostala aj konfrontácia zaužívaných postupov s novátorskými trendmi a technológiami, bol tu priestor na odovzdanie si vzájomných rád a odporúčaní, čo poslúžilo rozšíreniu obzorov kolegov a taktiež aj nadviazaniu pracovných kontaktov. V konečnom dôsledku tak Odborno-metodický deň výraznou mierou prispel k zvýšeniu kvality a efektivity pamiatkovej ochrany v našich krajinách, ktorú považujeme za svoje poslanie.

Martin Švec

Ochrana a starostlivosť o montánne pamiatky v európskom kontexte

Konferencia *Ochrana a starostlivosť o montánne pamiatky v európskom kontexte* organizovaná v dňoch 18. – 19. mája 2017 v Banskej Štiavnici bola zameraná na problematiku ochrany a starostlivosti o tento špecifický druh pamiatok, a to v rozsahu skúseností a praxe rôznych subjektov v strednej Európe. Cieľom konferencie bolo zlepšenie ochrany, využitia a prezentácie montánnych pamiatok, skvalitnenie špecializovaných odborných činností a sprostredkovanie aktuálnych poznatkov v jednotlivých oblastiach ich ochrany, obnovy a súčasného využitia.

Na konferencii odznelo spolu 18 príspevkov v štyroch tematických okruhoch: 1. vyhľadávanie, prieskum, mapovanie a zobrazovanie montánnych pamiatok, rozširovanie poznatkov a získavanie nových informácií; 2. evidencia montánnych pamiatok

a ich kategorizácia; 3. typológia a vývoj montánnych pamiatok, technologicko-konštrukčné riešenia a vzťah ku krajine, funkcia a význam; 4. ochrana a obnova montánnych pamiatok, ich súčasné využitie, prezentácia, udržateľnosť a správa. V oblasti výskumu boli prínosom príspevky zaoberajúce sa najnovšími poznatkami z prebiehajúcich výskumov a dokumentácie banskej krajiny a povrchových prejavov baníctva v Čechách i na Slovensku pomocou dát leteckého laserového skenovania, ich identifikácia a interpretácia. Táto metóda výskumu je podstatným predpokladom na komplexné poznanie a určovanie hodnôt historickej banskej krajiny, ako i návrh jej ochrany, obnovy a prezentácie. V oblasti výskumu boli rovnako zaujímavými a obohacujúcimi príspevky zaoberajúce sa štúdiom hodnôt kultúrneho dedičstva vo väzbe na ikonografické

zdroje (výtvarné umenie, architektúra a pod.). Problematika územnej ochrany historickej banskej krajiny formou krajinných pamiatkových zón bola prezentovaná na príklade cezhraničnej sasko-českej nominácie *Hornické kultúrne krajiny Erzgebirge/Krušnohoří* pre zápis lokality na Zoznam svetového dedičstva. Súčasným stavom, zabezpečením ochrany, problematikou obnovy a nového využitia montánnych pamiatok sa z viacerých profesijných oblastí zaoberalo viacero príspevkov, deklarujúcich náročnosť tejto problematiky z pohľadu špecifických limitov obnovy a podmienok zachovania ich originálnych pamiatkových hodnôt. V rámci príspevkov boli predstavené viaceré príklady obnovy banských technických pamiatok a ich nového využitia v strednej Európe.

Získané skúsenosti a rôznorodosť odborných poznatkov prezentovaných v príspevkoch poskytli účastníkom konferencie náhľad na problematiku montánnych pamiatok nielen z hľadiska vedy a výskumu, špecifických potrieb zabezpečenia ich ochrany, obnovy, prezentácie a vhodnosti ich súčasného využitia na príkladoch v Nemecku, Poľsku, Českej republike a na Slovensku.

Zuzana Klasová

LEGENDA:

- A - KAŠTEĽ (ÚZPF Č. 59/1)
- B - NÁDVORIE KAŠTEĽA
- C - SÝPKA (ÚZPF Č. 59/2)
- D - GARÁŽE
- E - KOSTOL
- F - POŽIARNA ZBRANICA
- G - AREÁL ZAKLADNEJ ŠKOLY
- H - NÁJOMNÉ BYTOVÉ DOMY S OPLIETENÝMI ZÁHRADAMI

- HRANICA ZÁJMOVÉHO (SKÚMANÉHO) ÚZEMIA
- UMIELO VYTVORENÝ MÁŠYP
- ZASTAVANÉ PARCELY SÚVISIACE S PREDMETOM VÝSKUMU
- JEDNOTLIVÉ GEODETICKY ZAMERANÉ DREVINY (SOLITÉRY A SKUPINY STROMOV)
- PORASTY STROMOV S KROVITÝM PODRASTOM
- KROVITÉ PORASTY DREVÍN
- PLOCHY S TRÁVNATÝM PORASTOM
- SPEVNEŇ PLOCHY A KOMUNIKÁCIE
- VYŠLAPANÉ CESTIČKY V PLOCHE TRÁVNÍKA A MEDZI PORASTAMI DREVÍN
- smery a označenia fotografických pohľadov (časť m) Fotografická dokumentácia súčasného stavu)
- číselné označenie hodnotných prvkov (časť e) Inventarizačný súpis hodnotných prvkov)

